

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**SOSYAL VE EKONOMİK DESTEK (SED) ALAN EBEVEYNLERİN AİLE
SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ**

Ümran CİHAN DÜNDAR

Doktora Tezi

Ankara, 2022

**SOSYAL VE EKONOMİK DESTEK (SED) ALAN EBEVEYNLERİN AİLE
SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ**

Ümran CİHAN DÜNDAR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Ümran CİHAN DÜNDAR tarafından hazırlanan “Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Alan Ebeveynlerin Aile Süreçlerinin İncelenmesi: Elazığ Örneği“ başlıklı bu çalışma, 10 Ocak 2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Kasım KARATAŞ (Başkan)

Prof. Dr. Sunay İL (Danışman)

Prof. Dr. Işıl BULUT (Üye)

Prof. Dr. Emine ÖZMETE (Üye)

Prof. Dr. Tarık TUNCAY (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

15/01/2022

Ümran CİHAN DÜNDAR

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof.Dr. Sunay İL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arş.Gör. Ümran CİHAN DÜNDAR

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, altı yılı aşan zorlu bir sürecin sonucudur. İlk teşekkürüm, eğitim hayatım boyunca yanımda olan, beni destekleyen değerli ve biricik Annem'e. Sen olmasaydın ben bunların hiçbirini yapamazdım. Babama, kız kardeşlerime, ağabeyime ve tüm aileme de her zaman arkamda durdukları için teşekkür ediyorum. İyi ki varsınız!

Benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, daima anlayışlı davranan sevgili eşim, hayat arkadaşına bir de burdan teşekkür ediyorum. Tam da bu zorlu yıllarda hayatımıza giren, evimizin neşesi, oğluma da minnettarım. Senden çaldığım tüm zamanlar için özür diliyorum.

Doktora giriş sınavı için gittiğim ilk günden beri beni cesaretlendiren, duruşu, tarzı, akademik bilgisi ile hayran olduğum değerli danışmanın sevgili Prof. Dr. Sunay İL'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez İzleme Komitem de yer alan önerileri, bana olan ilgileri ve muazzam akademik bilgileriyle beni destekleyen değerli hocalarım Prof.Dr. Tarık TUNCAY ve Prof.Dr. Emine ÖZMETE'ye ne kadar teşekkür etsem az kalır.

Savunma jürimde yer alarak değerli katkılarını esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof.Dr. Kasım KARATAŞ'a ve Prof.Dr. Işıl BULUT'a çok teşekkür ediyorum.

Fırat Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölüm başkanımız değerli hocam Doç.Dr.Rıfat BİLGİN'e, Doktora sürecine başladığımız dönemde desteklerini esirgemeyen eski dekanımız Prof.Dr.Enver ÇAKAR'a, değerli hocalarım Doç.Dr.Handan KARAKAYA'ya, Dr.Öğr.Ü. Ömer YUSUFOĞLU'na ve birlikte çalıştığım tüm meslektaşlarıma teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimi boyunca 2228-B TUBİTAK Doktora Burs programı kapsamında beni destekleyen TUBİTAK'a teşekkür ederim. Son teşekkürüm ise, araştırma sürecinde benimle görüşmeyi kabul eden, yaşamlarına dokunduğum ve yaşamıma dokunan tüm katılımcılara... 1.2.2022/ELAZIĞ

ÖZET

DÜNDAR CİHAN, Ümran, *Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Alan Ebeveynlerin Aile Süreçlerinin İncelenmesi: Elazığ Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, 2022

Bu çalışma, SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin destekten yararlanma süreçlerini, desteğin çocuğun iyi olma hali üzerindeki etkisini ve çocuğun refahını etkileyen aile süreçlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda destekten yararlanan 30 özne ile yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler neticesinde elde edilen veriler analiz edilmiş ve böylelikle “SED Hizmeti Başvuru, Değerlendirme ve Sonrasına İlişkin Deneyimler”, “SED Hizmetinin Çocuğun İyi Hali Üzerindeki Etkisi” ve “Çocuğun Refahını Etkileyen Aile Süreçleri” olmak üzere üç ana tema oluşturulmuştur. Nitel desende planlanan araştırma kapsamında öznelerin ifadeleriyle sınırlı olmak üzere elde edilen sonuçlara göre, ebeveynlerin destekten yararlanma sürecinde bürokratik işlemleri olumsuz bir durum olarak deneyimlediği anlaşılmıştır. Ayrıca öznelerin çoğunluğu tarafından desteğin ölüm-kalım meselesi olarak görülmesi ve maaş olarak algılanması, hizmetin olası sonlandırılma durumuna dair herhangi bir plana sahip olunmadığını gösterebilmektedir. Öte yandan alınan desteğin çocukların genellikle maddi ihtiyaçlarına harcandığı, eğitim, katılım, ev ve çevre koşulları olmak üzere çocuğun diğer gelişimsel ihtiyaçlarına yönelik herhangi bir müdahale gerçekleşmediği anlaşılmıştır. Kök ailelerine dair verilere bakıldığında, öznelerin erken çocukluk döneminden itibaren yoksulluğu deneyimlediği, aile içi rol ve sorumlulukların toplumsal cinsiyet kalıplarına göre şekillendiği ve baba eksikliğinden dolayı annenin bütün sorumlulukları üstlenmek zorunda kaldığı görülmüştür. Öznelerin stresli bir durum olarak ifade ettikleri boşanma, ölüm, cezaevi, aile içi şiddet ve zararlı madde bağımlılığının, hem aile içi ilişkilerini hem çevreyle etkileşimi hem de çocukların refahını doğrudan etkilediği anlaşılmıştır. Bu stresli durumların, özellikle baba ile çocuk arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilediği; bunun yanında ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara neden olduğu görülmüştür. Ebeveynler, bu streslerle baş edebilmek için duygusal ve problem odaklı baş etme yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bu bulgular, yapısal aile sistemleri yaklaşımı temelinde aileleri güçlendirici müdahaleler bağlamında tartışılmış ve bulgularla bağlantılı olmak üzere

SED hizmetinin etkililiğini arttırmaya yönelik önerilerde bulunulmuş ve ergen çocuğu olan tek ebeveynlere yönelik psikoeğitim programı oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler: SED Hizmeti, Çocuğun İyi Oluşu, Aile Süreçleri, Kriz Durumları, Baş Etme Yöntemleri, Psikoeğitim.

ABSTRACT

DÜNDAR CİHAN, Ümran, *Examining of the Family Processes of the Parents that Social and Economic Support (SES): The Case of Elazığ*, PhD. Dissertation, Ankara, 2022

This study aims to reveal the support processes of parents who benefit from social and economic support services, the effect of support on the child's well-being and family processes that affect the child's well-being. In this context, in-depth interviews were conducted with a total of 30 subjects who benefited from the support, by means of a semi-structured interview form.

The data obtained as a result of the interviews on the basis of the interview instruction. Thus, three main themes were created: "Experiences Regarding Application, Evaluation and Afterwards of Socio-economic Support Service", "The Effect of Socio-economic Support Service on the Child's Well-Being" and "Family Processes Affecting the Child's Welfare". According to the results obtained, limited to the statements of the subjects within the scope of the research planned in the qualitative design, it was understood that the parents experienced bureaucratic procedures as a negative situation in the process of benefiting from support, some situations that weakened women were not taken into account in the evaluation process for the service, and no support was provided other than financial support. It has been understood that divorce, death, prison, domestic violence and harmful substance addiction, which the subjects describe as a stressful situation, directly affect both family relations, interaction with the environment and the well-being of children. These stressful situations negatively affect the relationship between father and child; In addition, it has been seen that it causes economic, social and environmental problems. Parents used emotional and problem-focused coping methods to cope with these stresses and in connection with the findings, suggestions were made to increase the effectiveness of the socioeconomic support service and a psychoeducation program for single parents with adolescent children was created.

Key Words: Social and Economic Support Services, Welfare of the Child, Family Processes, Crisis Situations, Coping Methods, Psychoeducation.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER	3
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	3
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	7
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
1.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	8
2. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	9
2.1. ÇOCUK REFAHI: ÇOCUKLUK VE AİLE	9
2.1.1. Çocukluğu “Yeniden Keşfetmek”	10
2.1.2. Çocuğun Refahında İyi Oluş (Well-Becoming) ve İyi Olma (Well-Being) Meselesi: Epistemolojik Bir Tartışma	12
2.1.3. Çocuğun <i>İyi Olma Hali</i> İçinde Ailenin Konumu ve Önemi	14
2.2. ÇOCUĞUN REFAHINI ETKİLEYEN AİLE SÜREÇLERİ	17
2.2.1. Aile Yapısının Değişimi, Toplumsal Dönüşümler ve Ebeveyn Tutumları: “Tek Ebeveynli Aileler”	18
2.2.2. Aile ve Çocuk Yoksulluğu.....	22
2.2.3. Ölüm, Hapsedilme ve Boşanma: Ebeveyn Eksikliğinin Çocuğun Refahına Etkisi	27
2.2.4. Sosyal Destek Mekanizmaları	31
2.2.5. Aile İçi İletişim	33
2.3. ÇOCUK REFAH SİSTEMİ İÇİNDE SED’İN KONUMU VE SOSYAL HİZMETİN ROLÜ.....	34
2.4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YAKLAŞIMLAR	39

2.4.1. Yapısal Aile Sistemleri Kuramı-Salvador Minuchin.....	39
2.4.2. Aile Stres Modeli	43
2.4.3. Aile Dayanıklılığı	44
3. BÖLÜM: YÖNTEM	45
3.1. ARAŞTIRMANIN MOTİVASYONU	45
3.2. ARAŞTIRMANIN MODELİ	46
3.3. ÖZNELERİN SEÇİMİ	47
3.3.1. Araştırmaya Katılan Öznelerin Tanıtılması.....	49
3.4. VERİLERİN TOPLANMASI VE İNŞA SÜRECİ	54
3.5. ETİK KONULAR.....	57
3.6. DÜŞÜNÜMSELLİK.....	58
3.7. SÜRE VE OLANAKLAR.....	59
4.BÖLÜM: ANALİZ.....	60
5. BÖLÜM: BULGULAR.....	63
5.1. SED HİZMETİ BAŞVURU SÜRECİ, DEĞERLENDİRME VE SONRASINA İLİŞKİN DENEYİMLER	63
5.1.1. Başvuru ve Değerlendirme Süreci	64
5.1.2. Ebeveynlerin SED Hizmetinin Sonlandırılma İhtimaline İlişkin Düşünceleri ve Özyeterlilik Durumları: “... <i>Yani Ya Ölürüz, Ya Kalırız Ama Doğrusu</i> ”	71
5.2. SED HİZMETİNİN ÇOCUĞUN “İYİ OLMA HALİ” ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	73
5.2.1. Ekonomik Refaha Katkı: “Çocuğum Bir Şey İstediğinde Korkmuyorum Yani“	75
5.2.1.1. Çocuğum Sahip Olduğu İmkanlar.....	77
5.2.1.2. Ebeveynlerin Çalışma Durumu: <i>Güvencesiz ve Geçici İşler</i>	79
5.2.2. Sağlık Koşulları: “Hep ben çalıştım, doğuma bir hafta kala işten çıktım. Ben bu kızım da evde tek başıma doğurdum, hastane falan görmedim. Oğlumu da doğum yaparken aynı şekilde..”	84
5.2.3. Eğitim.....	87
5.2.4. Toplumsal Alanda ve Aile içinde Çocuğum Katılımı.....	90
5.2.5. Çocuğum Ev ve Çevre Koşulları	93
5.2.6. Risk ve Güvenlik	96
5.2.7. Çocuklarla İlişki ve İletişim Biçimleri.....	101

5.2.7.1. Çocuğun Ebeveyn Tarafından Denetlenmesi: <i>"Çok Takip Ediyorum Para Versem Nereye Ne Harcadığını Soruyom Niye Soruyom Yani Parada Mıyım, Değilim Acaba Kötü Bişeye Verdi Mi?"</i>	101
5.2.7.2. Aile ile Temas	104
5.2.7.3. Aile ile Yakınlık	104
5.2.7.4. Aile Yapısı	108
5.3. ÇOCUĞUN REFAHINI ETKİLEYEN AİLE SÜREÇLERİ	109
5.3.1. Ebeveynlerin Kök Aile Yapısı	111
5.3.1.1. Ebeveyn Alt Sisteminin İşlevselliği ve Etkileşim Kalıpları	111
5.3.1.2. Çocuk Yetiştirme Tutumları	114
5.3.1.3. İletişim Kalıpları	117
5.3.1.4. Rol ve Sorumluluklar	119
5.3.1.5. Yoksulluk ve Sonuçları: <i>"Hepimiz çocuktuk çok yoksulluk vardı. Şimdiki çocuklara çok özeniyorum, elindekilerin kıymetini hiç bilmiyorlar. Akşam yemeğini bulsak sabahını bulamazdık, sabahına bulsak akşam yoktu. Çadırdı yaşıyorduk."</i>	123
5.3.2. Ebeveynlerin Evlilik Süreci	125
5.3.2.1. Evlilik Şekli	126
5.3.2.2. Nişanlılık Dönemi	132
5.3.2.3. Evlilik Nedenleri	136
5.3.3. Aile Yaşam Döngüsü İçinde Yaşanılan Stresler ve Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi	138
5.3.3.1. Ebeveynlerin Boşanması	138
5.3.3.2. Aile Üyelerinden Birinin Hapsedilmesi	151
5.3.3.3. Aile Üyelerinden Birinin Ölümü	161
5.3.3.4. Zararlı Madde Kullanımı	173
5.3.3.5. Aile İçi Şiddet	175
5.3.4. Stresle Baş Etme Yöntemleri	185
5.3.4.1. Problem Odaklı Baş Etme Yöntemleri	186

5.3.4.2. Duygu Odaklı Baş Etme Yöntemleri	193
6. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER	199
6.1. DEĞERLENDİRME	199
6.1.1. SED'in Çocuğun İyi Olma Hali Üzerindeki Etkisi.....	199
6.1.2. SED Hizmetinin Başvuru, Değerlendirme ve Sonlandırma Süreci	200
6.1.3. Kök Aile Yapısı	200
6.1.4. Ebeveynlerin Evlilik Süreçleri.....	201
6.1.5. Karşılaşılan Stres Durumları.....	201
6.1.6. Sorunla Baş Etme Yöntemleri	203
6.2. SONUÇ	204
6.3. ÖNERİLER.....	204
6.3.1. SED Hizmetinin Kurumsal Sürecine Yönelik Öneriler.....	204
6.3.2. Çocuğun İyilik Halini Arttırmak İçin Aile İlişkilerine Yönelik Öneriler	207
6.3.3. Gelecek Araştırmalara Yönelik Öneriler	210
KAYNAKLAR	210
EKLER.....	251
EK 1: GÖRÜŞME FORMU YÖNERGESİ	251
EK 2: GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	257
EK 3: PSİKOEĞİTİM PROGRAMI: ERGEN ÇOCUĞU OLAN TEK EBEVEYNLİ AİLELERE YÖNELİK EĞİTİM PROGRAMI	259
EK 4: ETİK KURUL ONAYI	286
EK 5: AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI İZİN RAPORU	287
EK 6:TEZ ORJİNALLİK RAPORU	288

KISALTMALAR DİZİNİ

AEP	: Aile Eğitim Programı
AMATEM	: Alkol ve Uyuşturucu Madde Bağımlıları Tedavi ve Araştırma Merkezi
ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇHS	: Çocuk Hakları Sözleşmesi
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
MAXQDA	: Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Veri Analiz Programı
Md.	: Madde
SED	: Sosyal ve Ekonomik Destek
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Baumrind’in Geliştirdiği Ebeveyn Stilleri	21
Tablo 2. SED Hizmeti Başvuru, Değerlendirme ve Sonrasına İlişkin Deneyimler	64
Tablo 3. SED Hizmetinin Çocuğun “İyi Olma Hali” Üzerindeki Etkisi	74
Tablo 4. Çocuğun Refahını Etkileyen Aile Süreçleri.....	110

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Örneklem Grubunun Seçildiği Mahallelerin Dağılımı	48
Şekil 2: Araştırmada Kullanılan Kodların ve Temaların Dağılımı	61
Şekil 3. Ebeveynin Cezaevinde Bulunmasının Çocuk Açısından Sonuçları	152
Şekil 4. SED Hizmeti Koordinasyon Merkezi Hizmet Şeması.....	205

GİRİŞ

Aile, toplumsallaşmanın kaynağında yer alması bakımından çocuğun hayatında vazgeçil(e)mez konumdadır. Ailenin çocuğun korunması ve gereksinimlerinin karşılanması başta olmak üzere üreme, sosyalleşme, kimlik oluşturma, sosyal destek ve ekonomik gelir sağlama gibi pek çok görevi bulunmaktadır. Söz konusu bu görevler, modern dönemde pek çok kurum tarafından paylaşılsa da, ailenin yerini doldurması pek mümkün görünmemektedir. Fakat küreselleşme, demografik değişimler (yaşam süresinin uzaması, doğurganlığın azalması, boşanmanın artışı vb), teknolojik gelişmeler, ekonomik değişimler (ör. kadının işgücü içinde yer alması) ve toplumsal değişimler (ör. evliliğe ve çocuk sahibi olmaya dair algının değişimi) aileyi değişime zorlamaktadır.

Söz konusu bu değişimler arasında yer alan boşanma, aile içi şiddet, zararlı madde kullanımı, işsizlik, aile üyelerinden birinin ölümü, cezaevi süreci, çocuğa yönelik ihmal ve istismar, aile birliğinin sarsılmasına sebebiyet veren riskli durumları meydana getirmektedir. Böylece bu stres kaynakları nedeniyle çocukların korunma ihtiyacı ortaya çıkabilmektedir. Geçmişte çocuğu korumak, geniş enformel destek ağları sayesinde gerçekleştirilmiştir. Fakat özellikle sanayileşme dönemi ile başlayan geniş aile çözümleri, enformel destek ağlarını zayıflatmıştır. Böylece çocuğun korunma ihtiyacına yönelik devletin müdahalesi gerekli hale gelebilmektedir.

Türkiye’de çocukların korunmasını sağlayan resmi kurumların başında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü gelmektedir¹. Kurumun faaliyetleri, çocukların bakımı ve korunması, çocuğun ailesi yanında bakılması, kurum bakımı (hem kışla tipi hem de ev tipi kurum bakımı), koruyucu aile hizmetleri, evlat edindirme gibi hizmetleri içermektedir. Bu hizmetlerin sunulmasında küresel anlamda gerçekleşen gelişmelere uygun olarak devlet eliyle gerçekleştirilen kurum bakımı da değişime uğramış ve öncelikle çocuğun ailesi yanında desteklenmesi gerektiği sosyal politikalara yansımıştır. Dünyada ve ülkemizde çocuğa yönelik refah politikaların temel odağı, çocukların öz ailesi yanında bakılmasını destekleme

¹ 8 Haziran 2011 tarihinde “633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri hakkında Kanun Hükmünde Kararname” 27958 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kararname’nin yayınlanması ile birlikte 1983 yılından beri korunmaya muhtaç çocuklara yönelik bakım ve koruma sağlayan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (SHÇEK) kapatılarak 2021 yılında değiştirilen adıyla Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kurulmuştur.

yönündedir. Çocuğun ailesi yanında desteklenmesi, ailenin güçlendirilmesini sağlayacak uygulamaları ve politikaları gerekli kılmaktadır.

Günümüzde çocuğun aile içinde desteklenmesini sağlayan hizmet modellerinden en yaygın olanı SED uygulamasıdır. Bu uygulama, aileyi çocukların bakımı için en temel kurum olarak kabul etmektedir. SED hizmetinin amacı, psikososyal risk faktörlerine sahip bu ailelerin sorunlarını geniş bir perspektifle değerlendirerek; etkin müdahalelerle çocuğun korunma ihtiyacını ortadan kaldırmaktır. Desteklenen bu aileler, çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarına cevap verme noktasında yetersiz olsalar dahi, çocuğun evden ayrılmasını gerektirecek kadar ciddi sorunlara sahip değildir.

Mevcut çalışmanın temel amacı ise, çocuğun aile yanında desteklenmesini sağlayan SED hizmetinin etkinliğini değerlendirmek, desteğin çocuğun iyi oluşu üzerindeki katkısını çok boyutlu bir perspektifle ortaya çıkarmak ve böylelikle ailelerin psikososyal ve ekonomik ihtiyaçlarını görünür kılmaktır. Söz konusu bu ailelerin stresle baş etmesini sağlamak ve ailelerin ihtiyaçlarına uygun uzun süreli hizmet modeli geliştirebilmek için aile süreçlerinin, aile yapısının ve aile içi dinamiklerin araştırılması gerekmektedir. Böylece ailelerin ve çocukların biyopsikososyal gereksinimleri tespit edilerek; ilgili politikalara katkı sunulabilecektir.

1.BÖLÜM: GENEL BİLGİLER

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın tasarım sürecine dair bilgiler ifade edilmektedir. Bu bağlamda araştırmanın problemi, amaçları, önemi ve sınırlılıkları hakkında açıklamalara yer verilmektedir.

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Dünyada ve ülkemizde çocuk refahı uygulamalarına bakıldığında, ciddi bir paradigma kayması yaşandığı görülmektedir. Ülkemizde, son on yılda kurum bakımında kalan çocuk sayısı aynı kalırken; ailesi yanında desteklenen çocuk sayısı üç kat artmıştır. Söz konusu bu “yeni” paradigmanın, çocukluk dönemine dair anlayışların değişiminden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Türkiye’de özellikle sanayileşme sonrasında yaşanan gelişmeler, çocuğun toplum tarafından algılanan değerini dönüştürmüştür. Kağıtçıbaşı’nın liderliğinde yapılan araştırma sonuçları, çocuğun değerinin maddi anlamdan psikolojik ve duygusal anlama doğru evrildiğini açıkça göstermektedir (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Böylelikle ortaya çıkan “Modern Çocukluk Paradigması,” çocuğun kendine özgü kişisel, bilişsel ve duygusal özellikleri olduğu ve bu özelliklerin bütüncül bir şekilde desteklenmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır.

Yukarıda ifade edilen bu gelişmelerin sonucu olarak çocukların korunması ve bu döneme özel ilgi gösterilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimi açısından çocuğu korumanın en güvenilir yeri; barınma, güvenlik, beslenme, sevgi ve sosyalleşme gibi vazgeçilmez işlevleri olan ailedir. Ailenin verdiği eğitim sayesinde çocuğun gelişimine yönelik önemli adımlar atılmış olur ve özellikle kişiliğinin geliştirilmesinde ailede verilen eğitimin yeri doldurulamaz niteliktedir (Yurteri-Tiryaki ve Baran, 2017). Çocuğun gelişimine sunduğu bu eşsiz katkılara rağmen yaşam döngüsü içinde karşılaşılan ve çözülemeyen sorunlar, ailelerin çocuklarına karşı rol ve sorumluluklarını yerine getirmesini engelleyebilmektedir. Ebeveyn yoksunluğu, terk ve/veya çocuğun istismar edildiği (ihmal, fiziksel, duygusal ve cinsel istismar durumlarda devlet, çocuğun yetiştirilmesi ve eğitilmesi için sorumlulukları üstlenmektedir.

Türkiye’de korunma ihtiyacında olan çocukları destekleyen resmi kurumların başında, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na (ASHB) bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇHGM) gelmektedir. Kurumun faaliyetleri, çocukların bakımı ve korunması, çocuğun ailesi yanında desteklenmesi, kurum bakımı (ev tipi kurum bakımı), koruyucu aile hizmetleri ve evlat edindirme hizmetlerini içermektedir. Zaman içinde bu kurumun faaliyetlerinde yukarıda zikredilen toplumsal, hukuksal ve algısal gelişmeler neticesinde köklü değişimler yaşanmıştır. Değişen ortam ve koşullar, çocuk bakımı konusunda yeni yöntem ve yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Akyüz, 2001). Böylelikle, genel politika amacı olarak kurum bakımı yöntemi yerine aile temelli hizmetlerin kullanılması anlaşılmıştır. Söz konusu bu anlayışı destekleyen Karataş (2007), çocuk koruma sisteminden beklentinin ve nihai amacın çocuğu ailesi içinde korumak olduğunu belirtmektedir.

Kurum bakımı yönteminin,² özellikle erken gelişim dönemindeki çocukların güvenlik, ait hissetme, bağlanma ve sevgi ihtiyaçlarını karşılama konusunda işlevsel olmadığı yapılan pek çok araştırma (Çayır, 2020; Yüceer-Kardeş, 2018; Karataş, 2017; Baykara, 2011; Kalaycı, 2007) tarafından kanıtlanmıştır. Literatürdeki tartışmalar (Yulaf ve Gümüştas, 2019; Abdullah, Cudjoe ve Frederico, 2018; Erol vd., 2017; Ayaz vd., 2012; Bowlby, 1980) aile ortamından yoksun bir şekilde büyüyen çocukların ekonomik, ruhsal ve sosyal psikopatolojilerle karşılaşma ihtimallerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Aile yoksunluğunda ortaya çıkan bu olumsuz sonuçlar, çocukların optimal bir gelişim sergileyebilmesi için ebeveynleriyle ilişki içinde olması savına dayanmaktadır (Bee ve Boyd, 2020).

Yukarıda ifade edilen ulusal ve uluslararası literatürle birlikte pek çok hukuki düzenlemede,³ çocuğun sağlıklı gelişimi için ev tabanlı, esnek, entegre ve çok bileşenli hizmetlerin daha işlevsel olacağını savunmaktadır (MacLeod ve Nelson, 2000; MacMillan vd., 2009; Mikton ve Butchart, 2009; Thoburn, Cooper, Brandon ve Connolly, 2013). Sonuç olarak çocuğun yetiştirilmesinde ailenin önemini vurgulayan araştırmalar ve hukuki metinler, aile temelli hizmetlere zemin oluşturmuştur.

² Burada özellikle koğuş tipi kurum bakımı kastedilmektedir.

³ 1989 yılında imzalanan Çocuk Hakları Bildirgesi (6. İlkesi); Anayasamız (41. Md); Türk Medeni Kanunu (327. ve 328. Md) ve Çocuk Koruma Kanunu (5. Md.),

Bu gelişmeler neticesinde, Türkiye’de 2011 yılından beri aile yanında destekleme modeli, (SED) çocuk koruma sistemi içinde baskın bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bakanlığın ilgili raporlarında, yaklaşık olarak 144 bin çocuğun SED hizmetinden yararlandığı görülmektedir. SED hizmetinin amacı, bu hizmetten yararlanan ailelere çocukları adına farkındalık oluşturmak, ailenin işlevselliğini arttırmak, çocukların akranları ile eşit fırsatlara sahip olmasını sağlamak ve onları her türlü riskten korumaktır. Böylece çocuklar, ailenin şartları uygun görüldüğü takdirde, kurum bakımına alınmadan ailesi yanında sosyal ve ekonomik olarak desteklenmektedir. Fakat ilgili bakanlığın raporları, sosyal desteğin yetersiz olduğunu göstermektedir. Nitekim destek verilen ailenin sadece %15’ine (18.722) hane ziyareti yapılmıştır. Bu veriler, ailelerin biyopsikososyal ihtiyaçlarının göz ardı edildiğini göstermektedir. (ASHB, 2019)

Çocuğun desteklenmesi uygun görülen söz konusu bu aileler, literatürde psikososyal risk faktörlerine sahip aileler (Rodrigo ve Byrne, 2011; Rodrigo, Byrne ve Alvarez, 2012) olarak nitelendirilmektedir. Psikososyal risk altındaki aileler, çocukların refahını engelleyen bazı faktörlere sahiptir, ancak bu sorunlar çocukların aile yanından uzaklaştırılmasını gerektirecek kadar ciddi değildir. SED hizmetinden yararlanan ailelerin bu sınıflandırma içinde yer aldığı söylenebilir.

Hem ülkemizde hem de bazı ülkelerde çocuk refah hizmetleri tarafından desteklenen bu aileler, ebeveynlerin yetersiz sosyoekonomik kaynakları, düşük eğitim seviyesi, annelerin tek ebeveyn olması⁴, ebeveynlerin geçici ve güvencesiz işlerde çalışması ve çoklu sosyal hizmet kurumlarından yararlanma eğiliminde olmaları (Edebali, 2020; Alvarez, Byrne ve Rodrigo, 2020; Yıldız, 2019; Bülbül, 2019; Ayala-Nunes vd., 2018; Atalar, 2018; Bulu, 2018; Kırlioğlu, 2015; Taşpınar vd., 2014; Bagdasaryan, 2005; Pope, Tillman ve Snyder, 2005; Little, Axford ve Morpeth, 2004) ile karakterize edilmektedir. Bunların yanında aile içi şiddet, ebeveyn ruh sağlığı sorunları, madde bağımlılığı ve ceza adalet sistemi içinde yer alma, diğer paylaşılan özellikler arasındadır (McLoyd, 2006; Bradley ve Corwyn, 2002; McLoyd, 1998). Söz konusu bu risk faktörlerinin birikimi ve çözümsüzlüğü ile, çocuğun fiziksel, bilişsel, dilsel, duygusal ve

⁴ Bu ailelere yönelik vurgular, özellikle baba yoksunluğu üzerinde hemfikirlerdir. Uluslararası literatürde, bu durum, *non-residential father* kavramı ile tartışılmaktadır.

sosyal gelişimi tehlike altında olabilmektedir (Appleyard vd., 2005). Sonuç olarak yukarıda yer alan araştırmaların bulguları, bu ailelerin maddi anlamda desteklense dahi, çocukların risk altında olma durumlarının devam ettiğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi ulusal literatür ve resmi raporlar, bu ailelerin sosyodemografik profillerinin tanımına odaklanmıştır. Bu nedenle aile içi dinamiklere (kök aile yapısı, ebeveyn-çocuk ilişkisi, çocuk yetiştirme tutumları vs.) dair bilgilerin, sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca mevcut alanda nicel verilerin ağırlıkta olması, ailelere dair derinlemesine bilginin eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle SED hizmetinden yararlanan çocukların ailelerine yönelik nitel yöntemlerle elde edilmiş derinlemesine ve “öznel” verilere ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu bilgilerden hareketle, bu çalışmanın yapılmasını sağlayan iki temel problem ortaya çıkmıştır. İlk olarak SED uygulaması, çocuğun gelişimini destekleyecek psiko-sosyal müdahalelerde (aileyi güçlendirme yoluyla) zayıf kalmıştır. Bu aileler, yukarıdaki araştırmaların ortaya çıkardığı profillerinden anlaşılabilecek üzere çoklu problemlere sahiptir. Nitekim çoklu problemlere sahip ailelerde büyüyen çocukların yaşam fırsatlarının önemli ölçüde sınırlandırıldığına dair kanıtlar mevcuttur (Goerge ve Wiegand, 2019). Böylece sadece maddi olarak desteklemek, çocuğun sağlıklı gelişimi açısından yetersiz kalmaktadır. Sonuç olarak bu hizmet, ailelerin çocuğa yönelik psiko-sosyal görevlerini daha önemli hale getirmesine rağmen aileyi güçlendirecek herhangi bir müdahale (büyük ölçüde) içermemektedir.

İkinci problem ise, SED hizmetinden yararlanan ebeveynlere yönelik eksik literatür bilgisinin bulunmasıdır. Yapılan çalışmalar, hem yöntemsel hem de içeriksel bağlamında söz konusu aileler hakkında derinlemesine bilgi vermemektedir. Maddi desteğin ötesine geçen müdahalelerin planlanabilmesi için ailelerin kapsamlı bir şekilde araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu problemler sonucunda mevcut çalışmada, SED hizmetinden yararlanma süreci, desteğin çocuğun *iyi olma* haline katkısı ve çocuğun refahını etkileyen aile süreçleri (ebeveynlerin kök aile yapısı, evlilik süreci, yaşam döngüsünde karşılaşılan stres kaynakları ve bunlarla baş etme durumları), eklektik bir bakış açısıyla incelenerek alandaki bu boşluk giderilmeye çalışılacaktır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı, SED’den yararlanan ebeveynlerin aile süreçlerini eklektik bir yaklaşımla (Yapısal Aile Sistemleri, Aile Stres Modeli ve Aile Dayanıklılığı) incelemek ve desteğin çocuğun iyi olma hali üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla, SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin;

- Söz konusu destekten (SED) yararlanma sürecini (başvuru, evrak işleri ve değerlendirme) incelemek ve desteğin sosyo-ekonomik katkısını belirlemek,
- desteğin çocuğun iyi olma hali (ekonomik refah, sağlık, eğitim, katılım, ev ve çevre koşulları, risk ve güvenlik, aile ilişkileri) üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak,
- kök aile yapısını, etkileşim kalıplarını ve çocuk yetiştirme tutumlarını keşfetmek,
- evliliğe karar verme sürecindeki (evlilik şekli, nedenleri ve bu süreçte yaşanan sorunlar) dinamikleri anlamak,
- mevcut ailelerinde, alt sistemler arasında meydana gelen ilişkisel ve etkileşimsel yapıyı (rol ve sorumluluklar, aile içi kurallar ve çevre ile etkileşim) incelemek,
- stres kaynaklarını belirlemek ve bu streslerin aile içi ilişkileri, rol ve sorumlulukları, aile kurallarını ve çocuğun refahını nasıl etkilediğini anlamak,
- stres kaynaklarıyla baş etme biçimlerini (problem odaklı ve duygu odaklı) belirlemek,
- nihayet, aile süreçlerini -fenomenolojik bir perspektifle- görünür kılarak; bu ailelerin psikososyal ve ekonomik ihtiyaçlarını ortaya çıkarmaktır.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin aile içi dinamiklerine (kök aile yapısı, evlilik süreçleri, ilişki kalıpları, etkileşim biçimleri, çocuk yetiştirme tutumları, kuralları, stres kaynakları ve baş etme yolları) ilişkin ortaya çıkan verilerin çocuk refahı, sosyal yardım ve sosyal hizmet literatürüne önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Sosyal hizmet müdahalesinin etkinliği, ihtiyaç ve hizmet dengesinin kurulabilmesine bağlıdır. Bu bağlamda söz konusu ailelerden elde edilen psikososyal bilgi, bu ailelerin özel ihtiyaçlarına uygun müdahalelerin tasarlanmasını sağlayarak; çocuğun refahını sağlamak için aileyi de içine alan bütüncül ve kapsayıcı politikalar yapılmasına naçizane katkıda bulunulacaktır.

Mevcut çalışmanın ayrıca SED hizmetinden yararlanan ebeveynler hakkında elde ettiği kapsamlı ve derinlemesine veriler, alanında ilk olma niteliği taşımaktadır. Böylece ilgili literatürün ve resmi raporların içeriksel ve yöntemsel eksikliğinin tamamlaması beklenmektedir.

1.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışmanın dikkate değer bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak örneklemin mekânsal sınırlılıkla ve sınırlı sayıda ebeveyn ile gerçekleştirilmesi, sonuçların psikososyal açıdan riskli ailelere genellenmesini engellemektedir.

Ayrıca bu araştırmanın örneklemi, çoğunlukla annelerden oluşmaktadır. Annelerin deneyimlerinin baskın bilgi kaynağı olması, söz konusu destekten yararlanan çoklu streslere sahip ailelere ilişkin bilgilerimizi sınırlamaktadır. Genellenebilir bilgiye ulaşmak için ilgili alanda diğer aile üyelerinin (baba ve çocuklar) ve profesyonellerin deneyimlerine kulak veren daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

Elde edilen söz konusu bu çalışmalar, desteğin aile refahına yönelik algılanan yeterlilik durumunu ve sağlanan desteğin kalitesine bağlı olup olmadığını araştırabilmek için daha fazla boyutu (örn. ailelerin yararlandığı diğer desteklerin ve hizmetlerin bilgisi) çalışmaya dahil etmelidir.

Bu sınırlandırmaların yanında, görüşülen öznelerin hizmet sürecinin devamlılığı hakkında kaygı duymaları da, araştırmayı kısmen sınırlandırmıştır. Bu sınırlılığın aşılabilmesi için irtibat kurma aşamasında ve görüşme esnasında, mevcut çalışmanın desteğin devamlılığını herhangi bir şekilde etkilemeyeceği belirtilmiştir. Böylece öznelerin endişeleri önemli ölçüde giderilmiştir. Bu çabaya rağmen öznelerin yanıtları çarpıtma ihtimali, araştırma açısından belirli oranda sınırlılığa neden olmuştur.

2. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın temellendiği kavramsal ve kuramsal literatür yer almaktadır. Bu kapsamda öncelikle “Çocuk Refahı: Çocukluk ve Aile” başlığı altında çocukluk dönemine dair toplumsal, ekonomik, sosyal ve kültürel algıların değişimine; çocuğun refahı hakkındaki tartışmalara ve çocuğun iyi oluşu içinde ailenin konumuna yer verilmektedir. İkinci olarak “Çocuğun Refahını Etkileyen Aile Süreçleri” başlığında ise, aile yapısının değişimi; yoksulluğun aile ve çocuk üzerindeki etkisi; karşılaşılan stres kaynaklarının aile işlevselliği üzerindeki etkisi; sosyal destek mekanizmaları ve son olarak aile içi iletişim değerlendirilmektedir. Bir sonraki başlıkta ise, “Çocuk Refah Sistemi İçinde SED’in Konumu ve Sosyal Hizmetin Rolü” tartışılmaktadır. Nihayet “Araştırmada Kullanılan Yaklaşımlar” başlığında ise, çalışmanın kuramsal çerçevesinde yer alan yapısal aile sistemleri yaklaşımı, aile stres modeli ve aile dayanıklılığı yaklaşımı yer almaktadır.

2.1. ÇOCUK REFAHI: ÇOCUKLUK VE AİLE

Çocuğun refahı, mevcut kaynaklar (çocuğun kişisel durumu, aile, arkadaş, okul ve genel olarak toplumla ilgili) ve risk faktörleri arasındaki etkileşimin sonucudur. Çocuğun refahını sağlamak sosyal hizmetin ortaya çıkışından itibaren toplumsal değişimlere yanıt olarak geliştirilen politikalarla ilişkilendirilmiştir. Donzelot, (1988) çocuğun refahı üzerine devletin verdiği politik yanıtları, ailenin mahrem alanı ile devletin kamusal alanı arasında ortaya çıkan “melez yapı” olarak tanımlamaktadır. Söz konusu bu alanda yapılan çalışmalar (Camfield, Streuli ve Woodhead, 2009), çocuk refahının ancak çok boyutlu ve kapsamlı bir perspektifle anlaşılabilceğini ortaya koymaktadır. Fakat bu çok boyutlu kavram ve tanımlara ilişkin mevcut tüm görüşlere yer vermek, bu araştırmanın amacını aşmaktadır. Mevcut çalışma, çocuk refahını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen aile *ilişkiseliliği* üzerinde durmaktadır.

Çocuğun refahını sağlamakla görevli en temel kurum esasen ailedir. Kağıtçıbaşı (2017) çocuğun refahı ile çocuğun büyüdüğü koşulların iyileştirilmesi arasında bir bağlantı olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim çocuk refahı literatüründe ailenin sosyo-ekonomik durumu ile çocuğun sağlıklı gelişimi arasında yakın ilişki olduğunu kanıtlamaya çalışan pek çok çalışma bulunmak mümkündür (Uyan-Semerci, Erdoğan,

Akkan, Müderrisoğlu ve Karatay, 2017). Bu, çocuk refahını aile bağlamı olmadan incelenmenin mümkün olmayacağı anlamına gelmektedir. Çocuğun sağlıklı bir birey olmasında, yaşam deneyimleri ve ailesi önemli rol oynar. Bu nedenle bireyin doğduğu andan itibaren ailesi ile birlikte olması büyük önem taşımaktadır. Çocuk yaşam sürecinde ailesiyle kurduğu bağı sürdürmeye çalışır ve büyüdükçe bu iletişim ve etkileşimi, tüm hayatını etkileyen bir yaşam tarzı haline getirir (Uzun, Karaca ve Metin, 2021). Mevcut bölümde ise, ilk olarak çocukluğa ve çocuğun refahına dair farklı görüşlere yer verilmektedir. Devamında ise, ailenin çocuğun esenliği açısından önemi ve çocuğun refahı içinde ailelerin nasıl konumlandırıldığı, retrospektif bir yaklaşımla incelenmektedir.

2.1.1. Çocukluğu “Yeniden Keşfetmek”

Çocukluk, şu andaki manasıyla aslında yeni bir olgudur (Cunningham, 2006). Çocuk olmanın ve çocukluğun anlamı, sosyal olarak inşa edilmiştir ve her toplum, farklı şekilde yapılandırmıştır (Frønes, 2007, s.13). Bu bağlamıyla “*çocukluk*”, çocuklara kısıtlamalar ve fırsatlar sunan hem yaşanmış bir deneyim, hem de inşa edilmiş bir statü olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte yaşam döngüsü teorisyenleri de çocukluk, ergenlik ve yaşlılık gibi biyolojik gelişim aşamalarını evrensel olarak tanımlamanın imkansız olduğunu savunarak; sosyal yapılandırmacı bir tutum sergilemektedir. Onlara göre insanoğlunun gelişim aşamaları, sosyo-kültürel bağlam içinde anlamlıdır. James ve Prout (2004, s.7) çocukluğun algılanan anlamı üzerinde kültürün etkisini şu ifadelerle betimlemiştir:

“Çocukların olgunlaşmamışlığı yaşamın biyolojik bir gerçeğidir, ancak bu olgunlaşmamışlığın anlaşılıp anlamlandırılması, bir kültür gerçeğidir.”

Görüldüğü gibi sosyal yapılar, bir “çocuk” ve “yetişkin” oluşturan şeyler arasında *eşikler* yaratabilmektedir. Bu durum, Kağıtçıbaşı’nın (2007) çocuğun değeri araştırmalarında açıkça görülmektedir. İlgili çalışma, zamanın kültürel kalıpları nasıl dönüştürdüğünün en iyi örneğidir. Çocukluk dönemini inceleyen ve bu alandaki öncü isimlerden biri olan Aries ise bu değişimi, toplumun evrimsel bir şekilde sürekli ileriye doğru gelişimi ile açıklamaktadır (akt. Polat, 2001). Çocuğa ve onun çocukluk

deneyimine ilişkin algı, bu gelişme paralelinde olumlu yönde değişmiştir. Nitekim Rönesanstan önce çocuklar, çağdaş sanat içinde küçük yetişkinler olarak betimleniyordu ve bu, onların toplumdaki rollerini yansıtmaktaydı. Çocukların kıyafetleri, çocuklara verilen işler ve hatta çocuklara karşı kullanılan dil bile yetişkinlerin aynısıydı. Çocukluk, yetişkinliğe giden yolda geçilmesi gereken bir aşama olarak görülürdü. Bu, ilkel olanla modernin, primat ile tam manasıyla insanın zıtlığını yansıtmaktadır. Hatta çocukluğun “yarım” insan olarak görülmesi, köklü biyolojik mirasın kaçınılmaz ve değişmez bir süreci (Archard, 1993, s. 35) olarak kabul edilmektedir.

17.yüzyılla birlikte yapılagelen çağdaş tanımda ise, çocuğun “masumiyeti ve zayıflığı” vurgulanmış ve çocukluk, zayıflık, akıldışılık, çaresizlik ve bağımlılık” gibi negatif özelliklerle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlamıştır (Franklin, 1993, s.23-24). Jean Jacques Rousseau *Emile* kitabında çocukluğun, masumiyet dönemi olduğunu ve korunması gerektiğini anlatır. Bu değişimde okullaşmanın payı büyüktür. Onur (2007, s.27), çocukluk algısının değişimini okullaşma oranlarının artışı ile açıklamaktadır. Böylece okullaşma oranlarının artışı, çocuğun “özel bir dönem” olarak görülmesini sağlamıştır. Çünkü okul, çocuğu yetişkinlerden ayırarak dikkatleri çocuk üzerine çekmektedir. Cassidy (2017) ise, okuma ihtiyacının artması ile birlikte toplumda çocuklar ve yetişkinler olarak iki grubun ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca, bu geçişi özel bir dönem olarak görmek makul olsa da refah, yalnızca bir *çocuktan* bir *yetişkine* geçişle ilgili değildir.

Çocukları hem yetişkinlerin minyatürü olarak görmek hem de “zayıf, kırılgan, kararsız, irrasyonel ve eksik” (Smart, Prior, Sanson ve Oberklaid, 2001, s. 3) olarak tanımlamak, hatalı iki bakış açısidir. İlk olarak, çocukları potansiyel yetişkinler olarak tanımlamak, yetişkinlerin “*olmamış*” hali olarak onların daha aşağı pozisyonda görülmesine yol açabilmektedir. Zayıf ve “*eksik*” görmek ise, hakları olan karar mekanizmalarına katılımını engelleyebilir. Stables (2008), çocukluk hakkında düşünmenin etkili yollarından birini şöyle sunmaktadır. Ona göre çocuğa bir “*oluş*” olarak bakmak gerekir. Bu düşünce, çocukların henüz sosyal dünyaya tam olarak katılmaya hazır olmadıkları, öğrenmeleri gerekenleri öğrenmedikleri ve bir hazırlık dönemi içinde oldukları anlamına gelmektedir. Aristotelesçi yaklaşımın oluş kavramı ve Kohan'ın (2011, s.342) “*devrimci bir dönüşüm alanı*” olarak ifade ettiği şey, tam olarak budur.

Çocukluğun “özel” olarak düşünölmeye başlandığı ilk dönemde, çocukların hayatta kalması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması üzerine titizlikle durulmuş ve çocukların hayatta kalmasını engelleyen tehditlere odaklanılmıştır. Bu bakış açısı, çocukların hayatlarını kurtarmaya yönelik programları teşvik etmiştir (Bradshaw Hoelscher ve Richardson, 2007; Ben-Arieh, 2010). Bebek ve çocuk ölümleri önleme programları, okula kayıt ve okulu bırakma, aşılar ve çocukluk hastalıkları ile ilgilenme, bu alandaki örneklerdir.

Bununla birlikte 1990’lı yılların sonlarında araştırmacılar, çocuğın gelişimi için temel ihtiyaçların ötesine geçme fikrini benimsemiştir (Aber, 1997; Pittman ve Irby, 1997). Böylece çocuğın hayatta kalmasını sağlayacak asgari çabalardan; onun “yaşam kalitesine” odaklanan çabalara geçilmiştir (Hubner, 2004; Casas, 2000). Çocuk araştırmaları için geleneksel alanların yanı sıra yeni alanlar keşfedilmiş ve çocukların refah ölçütlerine oyun ve boş zaman göstergelerinin dahil edilmesiyle bu değişim yansıtılmıştır (Hood, 2007).

Sonuç olarak, yaşanan bu değişim ve dönüşüm, çocuğın yaşam kalitesine çok boyutlu bir anlayışla odaklanmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle çocuğın korunmasına yönelik sosyal politikalar, bu bakış açısını temel almaktadır. Mevcut başlığın daha iyi anlaşılabilmesi için bir sonraki başlıkta sizi, literatürde sıklıkla referans verilen epistemolojik bir tartışmaya davet ediyoruz.

2.1.2. Çocuğın Refahında İyi Oluş (Well-Becoming) ve İyi Olma (Well-Being) Meselesi: Epistemolojik Bir Tartışma

*“Çocuk olmak, geçmişte, şimdide ve gelecekte konumlanmış, başlı başına bir aktördür.”
James ve James (2004, s. 18)*

Refah kavramı, yerel ve küresel düzeyde tanımlanan “iyi olma halinin” gerçekleştirilmesi durumudur. Refah, günümüzde kullanılan anlamından farklı olsa da, eski tarihlerden beri insanlığı meşgul eden meselelerden biri olmuştur. Çocuğın refahı ise, görece yeni bir konudur. McAuley ve Rose, (2010) bu kavramın sadece yarım yüzyıla yakın bir geçmişinin olduğunu belirtmektedir. Çocuğın refahına dair bu farkındalığın, çocukluğun “yeni” anlamlarıyla (Daha geniş tartışma için bkz. Bölüm 2.1.1) beraber ortaya çıktığı tahmin edilmektedir.

Literatürde çocuk refahı konusunda pek çok tartışma bulunmaktadır. Ancak ilgili literatürün ortak kanaati, genel geçer bir refah tanımı sunmanın mümkün ol(a)mayacağı üzerinedir (Thomas, Graham, Powell ve Fitzgerald, 2016; Amerijckx ve Humblet, 2014; Camfield, Streuli ve Woodhead, 2009; Bourke ve Geldins, 2007). Evrensel bir tanımdan bahsetmek mümkün olmasa dahi, refahın çocuğun sosyal, duygusal, entelektüel, zihinsel ve fiziksel sağlığı ile ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Cassidy, 2017; Brandan, Schofield ve Trinder, 1998). Ayrıca söz konusu refah tanımının çocukların uyruklarına, cinsiyetlerine, etnik kökenlerine, sınıflarına, doğum sıralarına ve diğer birçok faktöre göre farklılaşabileceği de göz önüne alınmalıdır. Bu yerellik ve biriciklik vurgusu, BM'nin ve UNİCEF'in refah ölçütlerinin yerel düzeyde güncellenmesi gerektiğine atıfta bulunmaktadır.

Çocuğun refahı konusunda yerelliğe yapılan bu vurguya rağmen Bradshaw, Hoelscher ve Richardson, (2007) refahın tespiti noktasında evrensel ölçütler belirlemeye çalışmıştır. Onlara göre çocuğun refahını belirleyen sekiz ölçüt vardır ve şöyle sıralanmaktadır: Maddi durum, konutun özellikleri, eğitim düzeyi ve eğitime katılım, öznel refah, aile ve çevresiyle ilişki, sivil katılım ve risk ve güvenlik. Bu araştırmacıların mevcut çalışma açısından en önemli katkısı, çocuğun aile ve çevresi ile olan etkileşimini, onun refahının bir parçası olarak kabul etmesidir. Nitekim daha önceki çalışmalar, sağlık, maddi koşullar, eğitim ve güvenlik gibi objektif değişkenlere odaklanmaktaydı. Bu gelişmelerin ardından güncel bakış açısı, çocuğun refahı için maddi koşulların değişkenlerden sadece biri olduğunu, çocukların yaşamları ve mutlulukları hakkında tek başına fikir veremeyeceğini kabul etmektedir (Main, Montserrat, Andersen, Bradshaw ve Lee, 2019).

Görüldüğü gibi çocuğun refahının sağlanması konusu, literatürde çeşitli tartışmalara neden olan karmaşık ve zor bir meseledir. Bu alandaki epistemolojik tartışmalardan biri, çocuğun “oluş hali” (well-being) ve “olma hali” (well-becoming) üzerinedir. Çocuğun oluş hali, onu çocukluğunu inşa eden *sosyal bir aktör* konumuna getirmekle beraber, onu yalnız bırakan bir bakış açısına sahiptir. Fakat çocuğun ailesine, toplumsal ve kültürel değerlere bağlılığı da yadsınamaz niteliktedir.

İyi *olma hali* ise, çocuğu “*oluşmakta olan bir yetişkin*” olarak görmektedir. Böylece çocuğu, yetişkinin evrensel becerilerinden ve özelliklerinden yoksun olan yapım

aşamasındaki bir yetişkin olarak kabul eder. Bu bağlamıyla da çocuğun şu andaki bireyselliği kaybedilebilir (Ben-Arieh, 2010; Uprichard, 2008; Prout, 2004; James ve Prout, 2003; Jenks, 1996; Brannen ve O'Brien, 1995; Qvortrup, 1995). Bununla birlikte hemen hemen bütün politikalar, çocuğu bir “*olmakta olan*” olarak kabul eder ve sadece çocuğun geleceğine odaklanır. Politik bakış açısı bağlamıyla çocuğu “gelecekte” bir yerlerde görmek, onun şu andaki zayıflığı, olmamışlığı, bilgisizliği ve tecrübesizliği ile ilgilidir. Çocukların “*zayıflıklarının*” ön plana alınması ile, hakları olan bir birey olarak görülmesini engellenmektedir. Çocuğun geleceğine odaklanmak, her ne kadar olumsuz bir bakış açısı olmasa dahi, bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Bu şekilde çocuklar, ihtiyaçları ve ilgileri ile ilgili akademik ve politik tartışmalarda görünmez hale gelebilmektedir (Fawcett, Featherstone ve Goddard, 2017; Frønes, 2007). Çünkü bu bakış açısı çocuğu, “geleceğin yetişkini” olarak, “iyi yaşamlarının” yetişkinliğe ertelenmesi anlamında araçsallaştırılmaktadır (De Lone, 1979). Geleceğin yetişkinleri ile ilgilenen herkesin şu andaki çocuklarla ilgilenmesi gerçeği unutulmamalıdır (Qvortrup, 1995). İyi bir yaşam için çabalarken ve iyi olmayı öğrenirken, çocuk kavramı unutulabilmektedir.

Sonuç olarak Ben-Arieh, (2010) çocuğun *iyi olma* ve *iyi oluş* hakkındaki tartışmasını çocukların şu andaki “iyi yaşamlarının” geleceğe aktarılması şeklinde birleştirerek tartışmaya son noktayı koymuştur. Ona göre çocuğun refahı, pek çok bileşeni içerir ve ancak bütünleşik bir iyilik haliyle tam manasıyla gerçekleşebilir. Benzer şekilde Uprichard, (2008) bu yaklaşımların farklılaşan yönlerini ifade etmek yerine, birbirini tamamlayan söylemler olarak *bir arada* ele alınmasını daha uygun bulmaktadır. Nitekim bu iki yönlü bakış açısı, birbirinin tamamlayıcısıdır ve hem sosyal bilimler hem de kamu politikası için çok önemlidir.

2.1.3. Çocuğun *İyi Olma Hali* İçinde Ailenin Konumu ve Önemi

Çocuğun iyi olma hali üzerine yukarıda ifade edilen tartışmalar bizi, çocuğun bir oluş halinde olduğu ve oluşunu tamamlaması için ailesi ve çevresi tarafından desteklenmesi gerektiği sonucuna götürmektedir. Çocuğun gelişimi ve sağlıklı bir insan olabilmesi için duygusal, sosyal, kültürel ve ekonomik, gereksinimlerinin karşılanması çok önemlidir. Bu gereksinimlerin karşılanması, büyük ölçüde çocukluk deneyimlerine bağlıdır. Çocuğun bu dönemde deneyimlerini en iyi şekilde tamamlayabileceği, güvenebileceği

ve destek göreceği en uygun yer ailedir (Uslu, 2011). Aile aynı zamanda sosyal bir sistemdir. Çocuğun sosyalleşmesini sağlama, ailenin işlevlerinin başında yer almaktadır. Sosyalleşmenin tek kaynağı aile değildir kuşkusuz; fakat sosyal becerilerin ve kişiliğin oluşmasında aile, vazgeçilmezdir (Murdock, 2014).

Bununla birlikte ÇHS Madde 5 ve 18, çocukların hak sahibi vatandaşlar olmalarının yanında aynı zamanda ailelerine de bağımlı olduklarını vurgulamaktadır. Ayrıca ilgili sözleşme, çocukların refahını sağlamak için kendi potansiyellerini taşıdıklarını, ancak potansiyellerini gerçekleştirmek için uygun koruyucu, sevecen ve teşvik edici çevreye ihtiyaç duyduklarını varsaymaktadır (Save the Children, 2010). Birçok önde gelen “çocuk hakları” uzmanı da, bir çocuğun mikro sistemi içinde ailenin vazgeçilemez konumu hakkında hemfikirdir (Benson, 2006; Bronfenbrenner, 2005; Melton, 2005; Garbarino ve Bedard, 2002; Kamerman ve Kahn, 2001). Böylece çocukları hak sahibi bir vatandaş olarak görmenin, ailenin sorumluluklarını dışlamadığını söylemek mümkün olabilmektedir.

Peki aile nedir? Aile ideal olarak, üyelerine güven ve samimiyet içinde korunaklı bir ortam sunan, çevresi ile etkileşim içinde olan ve toplumsal alanda çeşitli fonksiyonları yerine getiren sosyal bir gruptur. Aile, basit bir sosyal kurum değildir. Dünyada yaşayan ya da yaşamış olan her bir birey, bir aile içine doğmuştur. Dünyadaki ilk deneyimler, ilk iletişim ve bir gruba ait olmanın ilk duygusu, aile içinde gerçekleşmiştir (Carter ve McGoldrick, 2014). Bu bağlamda aile, **evrensel bir kurumdur** ve tarih boyunca insanlığın gelişiminde önemli roller üstlenmiştir. Aile üzerine çalışan Murdock, (2014) ve Bourdieu (1996), bu kurumun evrenselliğine dair çeşitli kanıtlar sunmaktadır.

Aile, evrenselliğinin yanında her kültüre özgü eğilimler ve desenler de içermektedir (Gittins, 1985). Her disiplin, kültür ve toplumsal koşullar, aileye farklı anlamlar yükleyerek ailenin işlevlerini de farklılaştırmıştır. Söz konusu bu farklılıklara rağmen önemli aile araştırmacıları, ailenin evrensel işlevlerini üreme, ekonomik ihtiyaçları karşılama, çocuk yetiştirme ve eğitimlerini planlama, çocukların sosyalleşmesi, karşılıklı duygusal tatmin sağlama, değerlerin yeni kuşaklara aktarılması, çiftlerin birbirleriyle ve çocuklarıyla etkili iletişim ve ilişki kurması, stres durumlarıyla baş etme ve destek verme, aile üyelerinin bakımı, ahlaki ve dini eğitim verme, boş zaman faaliyetlerini gerçekleştirme, statü sağlama ve gelişim için destekleyici bir çevre

oluşturma şeklinde sıralamaktadır (Nazlı, 2018; Tiryaki-Yurteri ve Baran, 2017; McGoldrick, 2013; Satir, 1983; Minuchin, 1974)

Fonksiyonel bir aile, yukarıda ifade edilmeye çalışılan işlevleri ve kendisinden ***beklenen görevleri yerine getirmektedir***. Ancak işlevsel bir ailede yetişen çocuk, psiko-sosyal gelişimini tamamlayabilmektedir. Aileden beklenen görevler, yaşam döngüsü içinde değişmekte ve farklılaşmaktadır. Her bir yaşam döngüsü farklı görevleri yüklediğinden dolayı sağlıklı olma durumunu da bu döngüye göre değişmektedir. Ayrıca aile ortamı, çocuğun sosyalleşmesinin ilk birimidir. Çocuğun toplumsal yaşantıya uyum sağlayabilmesi için doğumdan itibaren içinde yer aldığı ailenin sosyalleşme süreçlerine katılması gerekmektedir. Özellikle yaşamın ilk yıllarında kurulan ilişkiler, çocuğun yaşamının geri kalanında kurulan ilişkilerin temelini oluşturmaktadır (Tiryaki-Yurteri ve Baran, 2017).

Ailenin çocuğun yaşamındaki önemini vurgulayan bu bilgilerin yanında, aile yoksunluğunun çocuğun gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen literatüre değinmekte fayda görülmektedir. Çocukluk döneminde özellikle anneye bağlanmanın önemini vurgulayan ve bağlanma kuramının kurucusu Bowlby'e (1980) göre erken çocukluk döneminde yaşanan aile yoksunluğunun uzun dönemde suça eğilimli olma, zeka geriliği, saldırgan tutumlar ve depresyon gibi davranış problemlerine neden olabilmektedir. Bununla birlikte aile ortamında bakılmayan çocuklarda, ruhsal, duygusal ve sosyal sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Pek çok araştırma, aile içinde büyümeyen çocuklarda psiko-patolojik bozuklukların meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

Şimşek ve arkadaşlarının (2008) yaptığı çalışmada kurum bakımında kalan çocuklarda sorunlu davranış gösterme sıklığının %18,3 ile %47 arasında olduğu; ailesi yanında büyüyen çocuklarda ise, bu oranın sadece %9 ile %11 arasında olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan Ayaz ve arkadaşlarının (2012) yaptığı çalışmada da benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre, kurum bakımında kalan çocuklar, ailesi yanında kalan çocuklardan daha fazla ruhsal bozukluk tanısı almıştır.

Sonuç olarak kendi ailesinin yanında yetiştirilmek, her çocuğun hakkıdır. Bu hak, çocuk refahı alanında ulusal ve uluslararası düzenlemelerin merkezinde yer almaktadır.

Anayasamızda ailenin toplumun temeli olduğu ve çocuğun korunması için devletin çeşitli sorumlulukları paylaştığına (md. 41) vurgu yapılmaktadır. Türk Medeni Kanunu'nda (md. 327. ve 328) ise, çocukların bakımından ve korunmasından anne ve babanın görevli olduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde ÇHS'nin 6. Maddesi, ebeveynlerin ve bakım verenlerin temel sorumluluk sahibi olduğuna dikkat çekmektedir:

“Ebeveyn(ler) veya çocuktan sorumlu diğer kişiler, yetenekleri ve mali kapasiteleri dahilinde, çocuğun gelişimi için gerekli olan yaşam koşullarını sağlama konusunda birincil sorumluluğa sahiptir.” (BMÇHS, Md.6)

Ayrıca çocuklar sadece ebeveynlerinin yardımıyla yetişkinliğe geçebilecektir. Araştırmalar, mevzuat ve uluslararası sözleşmeler, aile içinde büyümenin önemli olduğunu ve ancak bu sayede çocuğun sağlıklı gelişiminin tamamlanabileceğini ifade etmektedir. Fakat burada, mevcut çalışmanın yapılmasının temel motivasyonu olan şu soruyu sormanın kritik olduğu düşünülmektedir: Hangi aileler gerçekten çocuğun gelişimine katkı sunmaktadır? Bu sorunun cevabı, bir sonraki başlıkta tartışılmaktadır.

2.2. ÇOCUĞUN REFAHINI ETKİLEYEN AİLE SÜREÇLERİ

Kağıçbaşı, (2014, s.1129) “*Family and Child Well Being*” adlı makalesine şu cümleyle başlar: “....bu başlık çok uygundur, çünkü çocuğun iyiliği, doğası gereği aileyi içerir.” Bu cümle, çocuğun refahı ile aile dinamiklerinin birbirinden ayrılamaz olduğunu vurgulaması bakımından değerlidir. Aile dinamikleri ise, yaşam döngüsü içinde karşılaşılan evlilik, çocuk sahibi olma, boşanma, yetişkinlik ve yaşlılık gibi pek çok değişikliklerden ve bu durumlara yönelik uyum sürecinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bununla birlikte aile gelenekleri, aile hikayesi, ailenin psikolojik dengesi ve koşulları, (aile zamanı) aile yaşam döngüsündeki değişimlerin belirleyicileri arasındadır. Aile içindeki bu değişimler, aynı zamanda daha geniş toplumsal koşullar, krizler ve aileyi etkileyen politikalardan (sosyal zaman) da etkilenmektedir.

Aileler, yukarıda ifade edilen yaşam döngüleri boyunca pek çok riskle karşı karşıya kalmaktadır. Karşılaşılan risk durumlarına yönelik, her aile kendine özgü ve yegane yaşam deneyimleri ile tepki vermektedir. Söz konusu bu risk durumları, yaşam döngüsünün her döneminde ailenin fonksiyonel olmasını imkansız hale getirebilmektedir. Mevcut çalışma kapsamında görüşülen ailelerin yaşam döngüsü

boyunca çeşitli streslere maruz kaldığı bilgisinden hareketle, bu başlık altında aile yapısındaki değişimler (tek ebeveyn olma), ailelerin karşılaştığı risk durumları (yoksulluk, boşanma, ölüm, cezaevi süreci), aile içi iletişim ve sosyal destek mekanizmalarının işlevi tartışılmaktadır.

2.2.1. Aile Yapısının Değişimi, Toplumsal Dönüşümler ve Ebeveyn Tutumları: “Tek Ebeveynli Aileler”

Aile, belirli bir noktada var olan durağan bir birim değildir. Zaman içinde sürekli değişmiştir. Aile yapısındaki bu değişimler, çocukların ve ebeveynlerin yaşamını etkilemekte ve böylece aile yaşamının ve ilişkilerin tekrar düzenlenmesini gerekli kılmaktadır (Nystul, 2015). Ailenin değişimlere söz konusu bu uyum düzeyi, çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal iyi olma halinin göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Aile üyeleri değişen süreçlere uyum sağlamaya çalışırken pek çok sorunla karşılaşabilmektedir. Örneğin çocuğun doğumu gibi gelişimsel bir değişim, ebeveynlerin bakım davranışı geliştirmelerini gerekli kılmaktadır. Benzer şekilde çocuklar büyüdükçe çocukların özerklik taleplerine ebeveynlerin uyum sağlaması beklenir (Minuchin, Colapinto ve Minuchin, 2007). Yaşam döngüsündeki gelişimsel geçişlerden kaynaklı sorunların yanı sıra aileler, boşanma, tek ebeveynli hanelerin artışı, ölüm, hapsedilme, zararlı madde kullanımı ve yoksulluk gibi beklenilmeyen pek çok stres kaynağı ile de baş etmek zorunda kalabilmektedir.

Ailelerin karşılaştığı önemli stres kaynaklarından biri, tek ebeveynli hanelerin artışıdır. TÜİK'in (2020) güncel verilerine göre, tek ebeveynli hanehalkı oranı 2014 yılında %7,6 iken; 2020 yılında %9,7'ye yükselmiştir. Bunlardan sadece %2,2'si baba ve çocuklardan; geriye kalan %7,5 anne ve çocuklardan oluşmaktadır. Annelerin daha yüksek oranla tek ebeveyn olması, çocuğa bakma sorumluluğu, çevre baskısı ve geçim yükü gibi streslere daha fazla maruz kalmasına neden olabilmektedir. Özellikle eğitim seviyesi düşük, geçici işlerde çalışan ve çevresinden sosyal destek alamayan anneler için bu süreç, daha zorlu olabilmektedir.

Tek ebeveynli ailelerin çocuk refahı üzerinde nasıl bir etki yarattığı literatürde sürekli tartışılan bir konudur. Araştırmalar, tek ebeveynli hanelerde ebeveynlerin daha uzun saatler çalışma eğiliminde olduklarını, daha stresli yaşam değişiklikleriyle karşı karşıya kaldıklarını, daha fazla ekonomik sorun yaşadıklarını ve daha az duygusal desteğe sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır (Bakker ve Karsten, 2013). McGoldrick, Garcia-Preto ve Carter, (2016) tek ebeveynli ailelerin yoksulluk sınırında ya da bu sınıra çok yakın yaşadığını belirtmektedir. Nitekim TÜİK (2020) verileri, tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan ailenin yoksulluk riskinin %60 olduğunu göstermektedir. Aynı veriler, boşandıktan sonra çocuğunun velayetini alan annenin yaşam standardının -evli olduğu duruma göre- %30 düştüğünü ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, maddi yoksunluk hikayenin sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Çoğu zaman maddi refah eksikliğine, diğer maddi olmayan yoksunluk biçimleri de eşlik etmektedir (Sigle-Rushton ve McLanahan 2004). İşlevsiz aile kalıpları, ebeveynlik rol ve sorumluluklarında yetersiz hissetme, çocuk bakımına yeterli zaman ayıramama ve evle ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde zorluk çekme (Aydiner-Boylu ve Öztop, 2013; Şentürk, 2006) tek ebeveynli ailelerin yaşadığı sorunlar arasındadır.

Zhang, Lim, Boyas ve Burlaka, (2020) yaptıkları çalışmada, tek ebeveynli ailelerde bulunan gençlerin, iki ebeveynli ailelerdeki gençlere göre yasadışı uyuşturucu kullanma olasılıklarını yaklaşık %30-60 daha yüksek bulmuşlardır. Bu sonuç, daha yakın ebeveyn gözetimi alan gençlerin, akranlarından sapkın davranışları "öğrenme" olasılığının daha düşük olacağı tezi ile uyusmaktadır (Bahr, Hoffmann ve Yang, 2005; Bandura, 1977). Çocuklar, ebeveynlerini taklit ederek, rol-model olarak hayata hazırlanır. Ailenin temelini oluşturan kadın ve erkeğin ev içinde (veya boşandıktan sonra) birlik ve beraberlik içinde olmaları ve işbölümü yapmaları, çocuklara rol model olması açısından kritiktir. Nitekim, eş alt sisteminin ve sistem içindeki iletişimin, çocuğun duygusal ve kişisel kimliğinin belirleyicisi olduğuna dair bazı kanıtlar mevcuttur (West ve Turner, 2016). Olumlu bir eş-ebeveyn ilişkisi, çocuklara saygı duyma, açık bir şekilde iletişim kurma, anlaşmazlıkları müzakere ve uzlaşma yoluyla çözme gibi kişilerarası becerileri öğretir. Bu becerileri ebeveynlerini gözlemleyerek öğrenen çocukların akranlarıyla ve daha sonra birlikte oldukları partnerlerle olumlu ilişkiler kurması ciddi ölçüde kolaylaşmaktadır (Amato, 2005). Özellikle boşanma veya herhangi bir nedenle

ebeveynin evden ayrılması durumunda ebeveynler arasındaki olumlu ilişkilerin sürdürülmesi, çocuğun doğru modellemeyi devam ettirebilmesi açısından kıymetlidir.

Bununla birlikte günümüzde ebeveyn eksikliğinin çocuk üzerindeki etkisini inceleyen pek çok disiplin, bir ayrılık veya boşanma sürecinin çocuklar üzerindeki etkisi hakkında giderek daha fazla endişe duymaktadır (Albertini ve Garriga 2011; Fehlberg, Smyth, Maclean ve Roberts, 2011; Bzostek, 2008; King ve Sobolewski, 2006; Sigle-Rushton ve McLanahan 2004; Bauserman, 2002; Jekielek, 1998; McLanahan ve Sandefur, 1994). Bu endişe, özellikle baba yoksunluğunun (*non-residential father*) çocuğun, eğitim, sosyal içirme, koruma ve genel olarak çocuk refahı açısından olumsuzluk yaratacağı düşüncesine dayanmaktadır. Roelen ve Gassmann (2014) yaptıkları çalışmada, annenin tek ebeveyn olduğu bir hanede yaşamının, bir çocuğun birçok alanda varlıklı olma olasılığını yüzde dört oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Buraya kadar ifade edilen tek ebeveynli hanelerin karşılaştığı psiko-sosyal ve ekonomik sorunlar, ebeveynlik stillerini de önemli ölçüde etkilemektedir. *Ebeveyn stillerini* ilk dile getiren Baumrind, (1995) ebeveyn stillerini dört kategoriye ayırmaktadır: demokratik, izin verici, baskıcı ve ihmal edici. Baumrind'in ebeveynlik stillerini kategorilere ayırırken kullandığı iki temel kriterin ilki, talepkarlık; ikincisi, duyarlılıktır. Talepkarlık, ebeveynlerin çocuklardan talep ettiği her şeydir. Duyarlılık ise, çocukların duygusal ve gelişimsel ihtiyaçlarını kabul etme ve bunlara duyarlı olmaktır. Ona göre ebeveynlik tarzları ile çocukların davranışları arasında güçlü bir ilişki vardır.

Demokratik (authoritative) ebeveyn stilinde, çocuktan yüksek derecede talepkârlıklarına karşın, yüksek düzeyde duyarlılığa ve sıcaklığa sahiptir. Bu ebeveynler, çocuklarıyla tartışır ve onlara rehberlik eder (Maccoby ve Martin, 1983). Demokratik ebeveyn tarzı, çocukların sağlıklı gelişimine en iyi katkıyı sunan stildir. Bu ebeveyn tarzına sahip ailelerde yetişen çocuklar, kendilerine daha fazla güvenir ve özdenetimleri daha yüksektir (Baumrind, 2005).

İzin verici (permissive) ebeveyn stilinde ise, düşük talepkârlığa rağmen yüksek duyarlılık vardır. Ebeveynler, çok az kural koymaktadır. Bu tür ebeveynlik stilinde çocukların benmerkezci olma eğiliminde olmalarından dolayı sosyal ilişkilerinde daha fazla sorun yaşayabilmektedir (Carr, 2009).

Baskıcı (authoritarian) ebeveyn stilinde ise, çocuğun iradesini kontrol etmek için cezalandırıcı tedbirler kullanılır. Katı ve akıl almaz talepleri vardır. Bazen bu talepler, teolojiye dayanabilir. Diğer taraftan bu stili benimseyen ebeveynler, düşük düzeyde sevgi ve empati gösterirler (Segrin ve Flora, 2018). Bu ebeveyn stilinde yetişen çocuklar, strese karşı savunmasızdırlar ve sorunlu ruh haline sahip olabilirler. Kendi kimliklerini geliştirmeleri zordur, özsaygıları düşüktür ve kendilerine ait bir yargıya sahip değildirler (Baumrind, 1978).

İhmal edici (neglecting) ebeveyn stilinde ise, hem düşük talep hem de düşük duyarlılık vardır. Bu ebeveyn stilinde büyüyen çocuklarda depresyon, fiziksel istismar veya çocuk ihmali görülebilir (Baumrind, 2005). Aşağıdaki tabloda ebeveyn stilleri ve özellikleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Baumrind'in Geliştirdiği Ebeveyn Stilleri

Ebeveyn Stilleri	Özellikleri
Demokratik Stil	Ebeveynler bakımın sağlanması ile kontrol arasında denge kurarlar. Çocuğun fikrini kabul etmeye ve reddetmeye meyillidirler. Çocuklarıyla tatmin edici şekilde ilgilenir ve sevgi gösterirler.
Otoriter Stil	Çocuklarından çok şey talep etmesine rağmen çocuğun ihtiyaçlarına yanıt vermez. Çocuğu kontrol edebilmek için ceza yöntemini kullanır. Katı teolojik yaptırımları vardır.
İzin Verici Stil	Çocuklarına orta düzeyde bir bakım sunarlar. Fakat kontrolü asgari düzeyin altında tutarlar. Ebeveynler, sadece birkaç kural uygular, az talepte bulunur ve çocuğun kendi faaliyetlerine izin verirler.
İhmal Edici Stil ⁵	Çocuklardan ne bir talebi vardır ne de çocuğun davranışlarına yanıt verir. Bu stilde yetişen çocukların ihmal ve istismara uğrama olasılıkları yüksektir.

Kaynak: Baumrind “Child Maltreatment and Optimal Caregiving in Social Contexts”, 1995’den uyarlanmıştır.

McLanahan, (2000) tek ebeveynli ailelerde çocuğun bakım sorumluluğu, (varsa) diğer ebeveynle olan ilişkilerin kurulması, sosyal dışlanma ve yetersiz sosyal desteğin, aile stresini arttırarak katı ebeveynliğe sebep olabileceğini savunmaktadır. Benzer sonuçlara ulaşan bir başka araştırmada ise, tek ebeveynli hanelerin çocuklarına duygusal olarak yetersiz destek sağladığı, kuralların yapısı ve disipline etme biçimi olarak daha katı

⁵1971’deki çalışmasından sonra Baumrind (2005) bu üç kategoriye ihmal edici ebeveyn prototipini de eklemiştir.

olduğu ve çocuklarıyla daha fazla çatışma yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır (Amato, 2005, s. 81).

Çocuklar üzerindeki katı ebeveynliğin (psikolojik kontrol) çocuk açısından olumsuz sonuçlar ürettiği düşünülmektedir. Psikolojik kontrol, kaygı, depresyon (Barber, 1996) ve düşük benlik saygısı dahil olmak üzere pek çok sorunla ilişkilendirilmiştir. Böylelikle psikolojik ve davranışsal kontrolün, çocukları ve gençleri uyumlu olmaya zorladığı, psikolojik özerkliklerini engellediği ve sağlıklı bir benlik imajı geliştirmek için çok önemli olan öz benliğine zarar verdiği ortaya çıkmaktadır (Barber ve Harmon 2002).

Çocuk-ebeveyn ilişkisini ve çocuk yetiştirme tutumlarını, sadece aile yapısına bağlı olarak açıklamak eksik bir yaklaşım olacaktır. Çünkü ebeveyn tutumları, içinde bulunduğu sosyal ağlar, daha büyük topluluk, toplumsal, kültürel, zamansal ve tarihsel organizasyon düzeylerinde gömülüdür (Lerner, Sparks ve McCubbin, 1999). Örneğin, klasik modeller ebeveynlik görevini iyi alışkanlıkların öğretilmesi ve vahşi dürtülerin düzenlenmesi olarak tanımlamıştır. Burada çocuk, ebeveyn normlarının pasif bir alıcısı olarak görülmektedir (Rodrigo, Byrne ve Rodriquez, 2014). Sonuç olarak, çocuk ve ebeveyn arasındaki ilişki ve çocuk yetiştirme tutumları, hem ailenin yapısı ve aile koşulları hem de toplumsal kabuller bağlamında değerlendirilmelidir.

2.2.2. Aile ve Çocuk Yoksulluğu

Bu çalışma kapsamında ailelerin karşılaştığı sorunlardan bir diğeri, yoksulluktur. Genel olarak yoksulluk, sosyoekonomik statü hiyerarşisinin en altına doğru yerleştirilmiş belirli bir yaşam standardını ifade etmektedir (Frankel ve Frankel, 2007). Yoksulluğu tanımlarken kritik nokta, yoksulluğun hangi kıstaslara göre belirlenmesi gerektiği üzerinedir. Yoksulluğun nasıl belirleneceği konusunda en yaygın sınıflamayı Drewnowski (1977) yapmıştır. Ona göre yoksulluk, mutlak yoksulluk, görel yoksulluk ve öznel yoksulluk şeklinde sınıflandırılabilir. **Mutlak yoksulluk**, insanların yeme, içme, barınma gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak gelir düzeyinin altında kalmasıdır. Bu tanımda önemli olan asgari geçim standartlarının belirli olmasıdır. Fakat yoksulluk, zamana ve mekana göre değişebilmektedir. **Görel yoksulluk** ise, bireyin ihtiyaçlarını giderebilme düzeyinin toplum içindeki konumudur.

Bir diğerk ifadeyle kişinin kazancının nüfusunun ortalama gelir düzeyinin altında olmasıdır (Zastrow, 2013). Son olarak **öznel yoksulluk**, insanların ihtiyaçlarını karşılama durumlarına göre kendisinin yoksul olup olmadığı ile ilgili düşünceleridir (Dağdemir, 2002). Mutlak yoksulluk ölçütleri çoğunlukla yiyecek, barınma ve diğerk temel maddi ihtiyaçlardaki değişikliklere duyarlı iken; görelı yoksulluk, en yüksek ve en düşük gelir değerkleri arasındaki gelir eşitsizliğine göre belirlenmektedir. Öznel yoksulluk ise, öznel ihtiyaç algısını ifade eden “psikolojik” bir ölçü olarak kabul edilmektedir (Yoshikawa, Aber ve Beardslee, 2012).

Yoksulluğı deneyimleyen aileler, maruz kaldıkları stresli durumlardan dolayı, yaşam koşullarına karşı savunmasızdır (Chilman, 1991). Madsen, (2013) aile ne kadar yoksul ise, o kadar güçsüzdür, der. Yoksulluk, sürekli maddi sıkıntı, borçlar, düşük eğitim seviyesi, madde bağımlılığı, depresyon, aile içi şiddet, yetersiz beslenme, barınma ve riskli çevrede yaşama gibi pek çok stresli durumu beraberinde getirmektedir (Johnson, 2012; Ooms ve Wilson, 2004). Yoksulluk, aynı zamanda davranışsal ve duygusal bozukluklara eğilim, alkol bağımlılığı, suçla maruz kalma ve yaşam süresinin kısalığı anlamına da gelmektedir (Zastrow, 2013, s.164).

Bununla birlikte yoksul aileler, yoksul olmanın popüler kültür tarafından oluşturulan olumsuz imajı nedeniyle, güvensizlik ve utanç duygusu yaşayabilmektedir (Atkinson, Morten ve Sue, 1993). Yoksulluğun nedeni veya sonucu olarak karşılaşılan bu stresler, ailelerin fiziksel, psikolojik ve ekonomik sağlığına zarar vermektedir (Levy ve Mundial, 1991).

Yoksul aileler, yaşam döngüleri boyunca refahlarını etkileyen çeşitli bağlamsal değişkenlere maruz kalmaktadır. Hines’e (2015) göre bunlar: işsizlik, tek ebeveynli aile olmak, belirsizlik ve sosyal yardımlara bağılılıktır.

Uzun süreli işsizlik ile yoksulluk arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Türkiye’de 2020 itibariyle çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık %13’ü işsizdir. Rakamsal olarak ifade edilirse, dört milyon kişiyi geçtiğı görülmektedir (TÜİK, 2021).

Yoksul ailelerin refahlarını etkileyen bir diğerk faktör **belirsizliktir**. Söz konusu bu aileler pek çok stresle mücadele eder ve barınma, yiyecek, sağlık, çocuk bakımı, ulaşım

gibi pek ihtiyacı yönetmek zorunda kalmaktadır. Karşılaşılan bu stresler ve bunlarla baş edememe durumları, bu aileler için ciddi bir belirsizlik kaynağı haline gelebilmektedir. Bu nedenle çocuğun okulundan istenen ekstra bir masraf bile, aile içinde kaynak eksikliğinden dolayı kolaylıkla krize dönüşebilir (Hines, 2015). Böylece çoğu aile, arkadaşlarından, dini kurumlardan ve devlet kuruluşlarından aldığı yardımlarla hayatta kalmaktadır. Türkiye’de aile yapısı, güçlü bağlar sayesinde olumsuz durumlar karşısında aile fertlerini korumaktadır. Fakat günümüzde maddi sıkıntılar, toplumsal dönüşüm, kentleşme ve bireyselleşme, bu sosyal ağları zayıflatmıştır. Yetersiz sosyal ağlar ise, ailelerin devlet eliyle yapılan **sosyal yardımlara bağımlı** bir yaşam sürmesine sebebiyet vermektedir. (Mülga) Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın (2020) güncel verilerine göre, Türkiye’de nüfusun %34’ü sosyal yardımlardan yararlanmaktadır. Bakanlığın ilgili raporları, sosyal yardımlardan yararlanan ciddi bir nüfusun olduğunu göstermektedir.

Yoksul ailelerin karşılaştığı bir başka sorun ise, **sosyal dışlanma ve damgalanma**dır. İlgili araştırmalarda sosyal dışlanma, yoksulluğun parametrelerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Kamerman ve Kahn, 2001). Sosyal dışlanma, bireyin sahip olduğu kimlik, ırk, cinsiyet, maddi durum, cinsel yönelim ve ait olduğu grup nedeniyle ayrımcılığa uğraması olarak tanımlanabilir. Sosyal dışlanma literatürde sık sık referans edilen Silver ve Miller ‘e (2003) göre bu kavram, kültürel, ekonomik, sosyal ve politik boyutlarıyla ele alınmalıdır. Nitekim toplumun kültürel yapısı, (daha çok medya tarafından temsil edilen) yoksul insanları tembel, işe yaramaz ve topluma bir yük olarak etiketleyerek, bu ailelerin yoksunlukları ve yaşadıkları krizler nedeniyle suçlamakta ve topluma bir yük olarak göstermektedir (Minuchin vd., 2007). Bu bağlamda farklı ve sorumsuz olarak değerlendirilen yoksul aileler, ahlaki dışlanma dinamiklerine maruz kalabilmektedir (Opotow, 1990). Bununla birlikte bu ailelerin üyeleri, suç (failler ve mağdurlar olarak), okul başarısızlığı, çocuk yaşta evlilik ve aile içi şiddet gibi olumsuz durumlarla da anılmaktadır (Orthner ve Randolph, 1999; Seccombe, 2002). Yoksul ailelere yönelik bu tür bir damgalama, hiç kuşkusuz aile üyelerinin özgüvenini azaltmakla birlikte (Gupta, Smith ve Shalley, 2006) yoksul bireylerin, medyanın yücelttiği maddi hedeflere ulaşmanın bir yolu olarak şiddet içeren antisosyal davranışları veya hırsızlığı bir seçenek haline getirebilmektedir (Carr, 2009).

Buraya kadar ifade edilen yoksulluk literatürü, ailelerin ve üyelerinin yaşadığı sorunları (veya mevcut durumları) göstermektedir. Ekonomik açıdan dezavantajlı ailelerin içinde bulunduğu koşulların özellikle küçük çocukların gelişimi üzerindeki etkisi de, giderek daha fazla endişe duyulan bir konu haline gelmiştir. Çocuklar, ailelerin mali durumunu değiştiremeyecekleri için genellikle yoksulluğun en büyük kurbanları olarak görülmektedir (Dahl ve Lochner, 2012; Duncan ve Brooks-Gunn, 1997). Nitekim dünyadaki çocukların yaklaşık %20'sinin ciddi yoksulluk içinde yaşadığı bilinmektedir (UNICEF, 2017).

Çocuk yoksulluğu, erken yaşlardan ergenliğe kadar çocuğun gelişimini ve refahını çok yönlü bir şekilde etkilemektedir (Fernandez ve Ramia, 2015). UNİCEF (2005), yoksulluk içinde yaşayan çocukları “*hayatta kalmak, gelişmek ve gelişmek için gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun bırakılan, haklarını kullanamayan, tam potansiyellerine ulaşamayan veya toplumun tam ve eşit üyeleri olarak katılamayan çocuklar*” olarak tanımlamaktadır. Çocuk yoksulluğunun uluslararası olarak kabul edilen tanımlarından bir diğeri ise şöyledir:

Yoksulluk içinde yaşayan çocuklar beslenme, su ve sağlık önlemleri olanaklarından, temel sağlık hizmetlerine erişimden, barınma, eğitim, katılım ve korunmadan ve (...) haklarından yararlanabilecekleri, potansiyellerine tam olarak ulaşabilecekleri ve toplumun tam üyeleri olarak katılabilecekleri bir yaşamdan yoksun bırakılıyor (BM, Birleşmiş Milletler Yılı, 2009, paragraf 46)

Yukarıda aktarılan tanımlardan anlaşıldığı üzere yoksulluk, çocuğun yetenekleri ve yaşam kalitesi üzerinde geri döndürülemez etkiler yaratmakla ve çocukların sahip olduğu hakları ihlal etmektedir. Yoksulluk içinde yaşamak çoğu zaman çocuğun refahının sağlanmasına, “*çocuk haklarının gerçekleşmesine ve bir çocuğun yetenekleri, potansiyeli ve becerileri ışığında olabileceği her şey olma fırsatının yerine getirilmesine*” (Bradshaw vd., 2007, s.8) engel olabilmektedir. Literatürde bazı tartışmalar yer alsa da; çoğunlukla yoksulluk ile çocuğun gelişimi arasında nedensel bir bağlantı kurulmuştur. Duncan ve meslektaşları (2011), çocuk yoksulluğu alanında yapılan çalışmaları inceledikleri meta analizlerinde, yoksulluğun çocuk üzerinde olumsuz etkisi bulunduğu dair bir fikir birliği olduğunu rapor etmişlerdir. Diğer taraftan Micklewright'in (2004) yoksulluğun çocuk üzerindeki etkisini incelediği boylamsal araştırmanın sonucuna göre, uzun süre yoksulluk içinde kalan çocuklar,

kaliteli eğitim, nitelikli sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlere erişim konusunda dezavantajlıdır. Bu dezavantajın özellikle çocuğun gelişimi, eğitimi ve sağlık kalitesi üzerinde daha etkili olduğu ifade edilmiştir.

Yoksulluğun çocuğun okul başarısı ve devamlılığı üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar ise, yoksul ailelerde büyüyen çocukların sınıf tekrarına düşme ve ortaöğretimi terk etme oranlarının yoksul olmayan çocuklara göre yaklaşık olarak iki kat daha fazla olduğunu belirtmiştir (Chaundry ve Wimer, 2016). Düşük sosyo-ekonomik statüye sahip ve sosyo-kültürel sermayesi yetersiz ailelerin bu eksikliği ile çocuğun refahı ters orantılı olarak değerlendirilmiştir (Claro, Paunesku ve Dweck, 2016; Watkins ve Howard, 2015; Bradley ve Corwyn, 2002).

Yoksulluğun çocuk üzerindeki söz konusu bu olumsuz etkileri, çocuğun yaşına göre değişmektedir. Yoksulluk ile erken yaşlarda karşılaşan çocukların diğer gelişim dönemlerine göre daha dezavantajlı olduklarına dair bilimsel kanıtlar mevcuttur. Nitekim çocukların erken ve orta çocukluk döneminde yaşadığı yoksulluğun, çocuğun yeteneğini ve başarısını belirleme açısından ergenlik döneminden daha önemli olduğu vurgulanmaktadır (Sandefur ve Meier, 2008; Melchior vd., 2007; Duncan ve Brooks-Gunn, 1997).

Çocuk gelişim uzmanları 0-3 yaş aralığını, çocukların gelişimlerinin en hızlı ve yoksulluğun zararlı etkisinin de en fazla hissedildiği dönem olarak tanımlamışlardır. Söz konusu bu 0-3 yaş döneminde sağlıklı gelişimini sağlayan çocuklar, okul öncesi eğitim dönemi olan 3-6 yaş aralığında daha başarılı olabilmektedir (Chaundry ve Wimer, 2016). Erken çocukluk dönemi, aynı zamanda yoksulluğun nesiller arası aktarımını bozmak için fırsatları ve riskleri içeren kritik bir dönemdir (Cunha ve Heckman, 2007). Erken çocukluk yıllarının önemine ilişkin bu kanıtlar, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, erken müdahale eğitim programlarına referans olmuştur (Fernandez ve Ramia, 2015; Karoly, Kilburn ve Cannon, 2005). Fakat SED'den yararlanan çocukların büyük çoğunluğu okul çağındadır. Bu noktada önleyici politikalar için okul öncesi çağındaki çocukların gelişimleri üzerinde daha fazla durulması gerekmektedir.

2.2.3. Ölüm, Hapsedilme ve Boşanma: Ebeveyn Eksikliğinin Çocuğun Refahına Etkisi

Bu çalışma kapsamında görüşülen ebeveynlerin yaşam süreçlerinde ölüm, hapsedilme ve boşanma krizlerinden en az birini yaşadıklarını anlaşılmıştır. Böylece çocukların bu süreçlerde nasıl etkilenebileceğine dair literatür bilgisine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu krizlerden ilki, aile üyelerinden birinin ölümüdür. Aileye tek bir üyenin eklenmesi veya çıkarılması, ailenin yapısını değiştirmektedir. Bu dönüşüm sürecinde ailenin ölüme yüklediği anlamlar, aile yapısını doğrudan etkilemektedir (Nadeau, 1998). Bu krizi yaşayan ailelerde, aile işleyişinin devam edebilmesi için üç temel aşamanın esas olduğu söylenebilir. İlk aşama, *yas tutmadır*. Bu aşamada hayatta kalan aile üyelerinin, ölen üye hakkında olumlu veya olumsuz duygularını açığa çıkarması hayati önem taşımaktadır, çünkü *“ölüm, eş ile olan ilişkinin değil, eşin hayatının sonlanmasıdır”* (Albom, 1997, s. 174). Rotter (2000), kayba yönelik psikolojik, davranışsal, sosyal ve fiziksel tepkilerin hepsinin yas sürecinin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Rando ise, (1995, s.22) yas sürecinde dört tepkinin ortaya çıktığını savunmaktadır:

- a)Üzüntü, depresyon, suçluluk;
- b)ölene karşı öfke, araştırma, meşguliyet;
- c)düzensizlik ve kafa karışıklığı, korku, kaygı, fiziksel semptomlar ve;
- d)ağlama, sosyal yaşantıdan çekilme, ilaç ve/veya psiko-aktif maddelerin kullanımında artış.

Aile üyelerinden birini kaybetmek, her bir aile üyesi için zorlayıcı bir süreçtir. Bununla birlikte aile üyelerinden her biri, yas sürecini farklı şekilde yaşar. Bu süreç, özellikle ebeveynini kaybeden çocuklar açısından daha sorunlu olabilmektedir. Nitekim çocukların ölümü anlama yetenekleri, yaşları ve bilişsel yeterlilikleri ile sınırlıdır (Goodman, 2007). Ebeveyn ölümü üzerine yapılan araştırmalar, ebeveyninin ölümünü yaşayan çocukların çevre ile uyum sorunları yaşadıklarını, düşük benlik saygısı geliştirdiklerini ve suçlu davranışlara yönelme durumlarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Solomon ve Zweig, 2006).

Yas tutma sürecinden sonra ikinci aşama, aile düzeninin *yeniden düzenlenmesidir*. Bu aşamada ölen eşin görevlerinin devredilmesi ve aile ilişkilerin ayarlanması gerekir. Bu noktada aşırı yük alan ebeveyn, söz konusu görevleri yerine getirirken tükenmişlik ve yorgunluk yaşayabilmektedir. Aile ilişkileri yeniden düzenlendikten sonra son aşama, *yenilenmenin ve başarmanın* gerçekleşmesidir. Böylece aile üyeleri, ölümü yaşamın bir parçası olarak kabul ederek yeni büyüme fırsatları bulma ve bunlarla ilgilenmeye konsantre olabilmektedir (Gladding, 2014).

McGoldrick ve Walsh (1999, s.275) ise, aile üyelerinden birinin kaybında üyelerin adaptasyonu için dört ana aile görevinin gerekli olduğunu belirtir. Bunlar şöyle ifade edilmektedir:

1. *Kaybın kabul edilmesi ve ilanı:* Ölüm gerçeğini kabul edemeyen üyeler, genellikle ölen kişiden kaçma ve ona kızma eğilimindedir. Diğer taraftan ölümün ilan edilmesi ve böylelikle çevrenin desteğinin alınması, süreci atlatmayı kolaylaştıran bir unsurdur (Walsh, 2016).
2. *Ölüm ile ilgili ritüellerin gerçekleştirilmesi:* Cenaze törenleri, mezar ziyaretleri, acıyı paylaşmak ve rahatlamak için fırsat sunmaktadır. İyileşmenin gerçekleşmesi için güven, empatik destek ve hoşgörü ikliminin sağlanması çok önemlidir (Nadeau, 1998).
3. *Aile sisteminin yeniden organize edilmesi:* Kaybın telafi edilmesi için aile içinde ölen üyenin rol ve işlevlerinin diğer üyeler arasında paylaştırılması gerekmektedir (Walsh, 2014).
4. *Diğer insanlarla ilişkilerin yeniden kurulması:* Hayatta kalan üyeler için umutların, beklentilerin ve diğer insanlarla ilişkinin düzenlenmesi, son aşamayı oluşturmaktadır. Eğer aile üyeleri yas tutma sürecini ve görevleri doğru şekilde tamamlarsa; aile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi sağlanabilecektir (McGoldrick ve Walsh, 1999).

Çocukları doğrudan etkileyen bir diğer aile krizi ise, boşanmadır. Boşanmanın aile sistemleri üzerinde, yakın bir aile üyesinin ölümü kadar güçlü bir etkisi vardır. Boşanma, aile ilişkilerinin doğasını ve etkileşim kalıplarını önemli ölçüde değiştirmektedir Bu nedenle boşanma gerçekleştikten sonra ebeveynler ve çocuklar için

ilişkilerin yeniden düzenlenmesi önemlidir (Segrin ve Flora, 2018). Aile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, aile hayatının biteceği anlamına gelmemektedir. Ebeveynlerin evlilik hayatının devamlılığından bağımsız olarak çocuklarına karşı devredilemez görevleri bulunmaktadır (Mcgoldrick, Carter ve Garcia-Preto, 2016).

Boşanmadan sonra çocuğun yaşam koşullarında psikolojik ve maddi kökenli pek çok değişiklik meydana gelebilmektedir (Flaquer, 2021). Aile birliğinin bozulması, çocuklar için hangi yaşta olursa olsun kızgınlık, kafa karışıklığı, depresyon, korku ve suçluluk duygusu yaratır (Eryorulmaz, 2013). Boşanmanın sonuçları kadar boşanma öncesinde ailede yaşanan çatışmanın ve huzursuzluğun da çocuklar üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır (Walsh, 2016; Amato, 2010). Boşanmanın çocuk üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar (Greene, 2017; Serin-Bulut ve Öztürk, 2007) ebeveynleri boşanmış çocukların hissedilen kaygı düzeylerinin, ebeveynleri boşanmamış olanlara göre daha yüksek olduğunu ve daha fazla davranış bozukluğu gösterdiğini ortaya koymuştur. Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisini daha dramatik şekilde olabileceğini ortaya çıkaran Amato ve Sobolewski (2004), yaptıkları çalışmada ebeveyni boşanmış çocukların daha az eğitim aldığı, daha fazla psikopatolojik davranış bozukluğu gösterdiği, velayetinin olmadığı ebeveynle çok az etkileşimde bulunduğu ve evliliklerinin boşanma ile sonlanma riskinin daha fazla olduğunu saptamışlardır. Bununla birlikte evlilik sayısı kadar boşanma türü olduğundan dolayı, her boşanmanın zorunlu bir sonuç olarak olumsuz koşulları beraberinde getirmeyeceği bilinmelidir.

Çocuklar için sorunlu olan kısmı, sadece evliliğin bitmesi değildir. Önemli olan boşanma öncesi ve sonrasında bu sorunlu etkileşimin çocuğa nasıl yansıdığıdır. Boşanmanın çocuk açısından olumsuz sonuçlarından bir diğeri, velayetinin olmadığı ebeveynle –ki çoğunlukla baba ile- iletişimin azalmasıdır. Bazı araştırmalar, iletişim sıklığının ötesine geçilerek iletişim kalitesine odaklanılması gerekliliğini vurgular (Pryor, 2011; Amato ve Gilbreth, 1999). Velayetin olmadığı ebeveynle çocuğun iletişiminin kalitesi, bir anlamda eski eşler arasındaki etkileşime bağlıdır. Eski eşler arasındaki işbirliği ve destek, çocuğun birlikte yaşamadığı ebeveyniyle ilişkisini olumlu etkileyecektir (Dunn, Davies, O'Connor ve Sturgess, 2001; Whiteside ve Becker, 2000; Gorell ve Barnes, 1998; Arditti ve Bickley, 1997; Hetherington, Cox ve Cox, 1985). Kısa vadede yıkıcı olsa da, boşanma olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilir ve uzun vadeli

kişisel gelişim için fırsatlar yaratabilir (Funder, Harrison ve Weston, 1993). Sonuç olarak, boşanma sonrasında hem eşler hem de çocuklar arasındaki sağlıklı bir etkileşim, durumu çocuklar açısından kolaylıkla atlatılan bir süreç haline getirebilmektedir.

Bu çalışma kapsamında ebeveynlerin karşılaştığı risklerden bir diğeri, aile üyelerinden birinin hapsedilmesidir. Ceza alma ve aile üyesinin evden ayrılması, terk ve boşanma ile yapısal olarak benzer görünse de özel bir yoruma ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim söz konusu bu aileler, diğer ailelerle benzer ve farklı çeşitli streslerle mücadele etmektedir. Bu streslerden biri, uzun süreli ceza alan aile üyesinin rol ve sorumluluklarının diğer üyeler tarafından üstlenilmesidir. Özellikle cezaevine giren ebeveynin tek kazanç sağlayıcısı olduğu durumlarda, aile açısından ciddi gelir kaybı anlamına gelmektedir. Böylelikle sosyal yardımlardan faydalanmak, aileler için önemli bir çözüm aracı olarak düşünülmektedir.

Bununla birlikte hapsedilen aile üyesiyle iletişimin sınırlı olması, aileler için bir diğer önemli stres kaynağıdır. Eşin uzun süre cezaevinde kalacak olması, evde kalan ebeveyni öfke, kızgınlık ve utanç duygularıyla başa çıkmak zorunda bırakır (Kaslow, 1987). Aile ilişkilerindeki düzensizlik, genellikle cezaevindeki aile üyesi ile ilişkilendirilir (Kepford, 1994). Bu tür ailelerde stres kaynağının geçici olduğu bilinse de ölüm ve boşanma yoluyla tek ebeveyn haline gelen ailelerin yaşadığı benzer stresleri yaşarlar. Buradaki tek fark, bu ailelerde tek ebeveynliğin geçici (çoğu durumda) olmasıdır.

Eşin/babanın/evladın cezaevinde olduğu ailelerde bir diğer önemli stres kaynağı, toplum tarafından *damgalanmaya* maruz kalmaktır. Hapsedilmenin aile üzerindeki etkisini araştıran araştırmalar, kocanın veya babanın hapis cezasıyla ilgili içsel bir damgalanmanın olduğunu göstermektedir (Fishman, 1993). Bu süreçte damgalanmaya maruz kalmamak için pek çok aile üyesi, eşinin/babasının/annesinin/kardeşinin cezaevinde olduğunu gizlemektedir (Goffman, 2014). Hapsedilmenin aile ilişkileri üzerinde ciddi bir olumsuz etkisi olmasına rağmen güçlü aile ilişkileri bulunan aileler, bu durumu tolere edebilmektedir.

Ebeveynin hapsedilmesi, özellikle ebeveyn ve çocuk birlikte yaşıyorsa ve/veya hapsedilmeden önce anlamlı bir ilişkiye sahipse, meydana gelen zorunlu ayrılık nedeniyle çocukların bağlanma ilişkilerinde bozulma yaratabilmektedir (Poehlmann,

2010). Bazı araştırmalar ise, babanın hapsedilmesi ile çocukların zihinsel ve davranışsal sağlıklarının kötüleşmesi arasında bir bağlantı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır (Wakefield ve Uggen 2010; Western ve Wildeman, 2009; Murray ve Farrington, 2005). Aynı zamanda çocuklar, ebeveyn ziyareti esnasında kafa karışıklığı, mutluluk ve kaygı gibi birçok çelişkili duygu yaşamaktadır (Poehlmann-Tynan, Runion, Burnson, Maleck, Weymouth, Pettit ve Huser, 2015). Ebeveyni hapsedilmiş çocukların sayısı artmakla beraber Türkçe literatürde çok sınırlı araştırmalar olduğu söylenebilir.

Yukarıda yer alan literatür, çocuğun ve aile üyelerinin boşanma, ölüm ve cezaevi süreçlerinde, çeşitli streslere maruz kalma ihtimallerin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sorunları yaşayan çocukların ortak noktası, çocukların yoğun bir baba eksikliği yaşamasıdır. Görüşülen öznelere açısından değerlendirildiğinde, çocukların neredeyse hepsi, yaşamlarına baba olmadan devam etmektedir. Son zamanda yapılan araştırmalar, çocukla birlikte yaşamayan babaların (*non-residential father*) çocuklarının hayatındaki rolü üzerine odaklanmaktadır. Yakın zamanda yapılan bir meta analiz sonucuna göre, evde olmayan babanın çocuğun yaşamına katılımının artması sayesinde, çocukların akademik başarılarının arttığı ve davranış problemlerinde azalmalar meydana getirdiği ortaya konmuştur (Carr, 2015). Bu sonuçlar, babanın çocuğun yaşamına ve yetiştirilme sürecine katılımı sayesinde, çocukların refah düzeylerinin artırılabilceğini kanıtlar niteliktedir.

2.2.4. Sosyal Destek Mekanizmaları

Sosyal destek, kişiye değer verildiğini, sevildiğini, saygı duyulduğunu ve bulunduğu yerin üyesi olduğunu gösteren bilgidir (Cobb, 1976). Ruberman, Weinblatt ve Goldberg (1984), sosyal desteğin temel olarak dört türünün olduğunu ifade etmektedir: Bilgi desteği, duygusal destek, sosyal arkadaşlık ve araçsal destek. *Bilgi Desteği*, tavsiye ve rehberlik sağlayarak bireyin sorunlu olayları tanımasını, anlamasını ve bunlarla başa çıkmasını kolaylaştırmaktadır (Cohen ve Wills, 1985). *Duygusal Destek*, bireyin yanında olmayı, empati kurmayı ve dinlemeyi içeren destek türüdür. Sevgi, ilgi, empati ve bakım, önemli duygusal destek araçlarıdır (Heaney ve İsrail, 2008). Örneğin, sosyal arkadaşlarla zaman geçirmek, sorunun baskısından ve endişesinden uzaklaşılmasını sağlayabilmektedir (Cao, Burton ve Liu, 2018). *Araçsal/Enstrümantal*

Destek ise, bireyin ihtiyaç duyduğu maddi kaynakların sağlanması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Son olarak *sosyal arkadaşlık desteği*, boş zaman veya eğlence faaliyetlerine katılımı içermektedir (Todd ve Worell, 2000).

Toplumsal yaşantıda ailenin, en önemli sosyal destek sağlayıcısı olduğu bilinmektedir (Cao, Burton ve Liu, 2018). Gladding'e (2014) göre sosyal destek, stresle baş edebilmek için ailenin sahip olması gereken sistem içi kaynaklardan biridir. Ailenin bir sistem olarak işlediği düşünülürse; bir bütün olarak ailenin gücü, en zayıf üyenin gücü kadar olacaktır.

Toplumda dezavantajlı konumda bulunan bireyler, sosyal desteğe diğerlerinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Aile üyelerinin kriz durumları karşısında birbirlerine sosyal destek sağlaması, üyeler arasındaki bağlılığı arttırmaktadır. Sosyal desteğin aile süreçlerine söz konusu bu olumlu etkisi, yapılan pek çok araştırma tarafından kanıtlanmıştır. Bu çalışmalardan birini gerçekleştiren Ruberman vd., (1984) yüksek stres seviyesinde izole edilmiş bir yaşam sürdüren bireylerde ölüm riskinin, yeterli sosyal destek ağları bulunan bireylere göre dört kat fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Cohen ve Wills'in (1985) geliştirdiği *tamponlama (buffering)* modeline göre bireyler, stresli olayların potansiyel olumsuz etkisinden "tamponları" (sosyal destek sağlayan kişiler) sayesinde korunabilmektedir. Böylece yeterli bir sosyal destek, stres ile onun oluşturacağı muhtemel patolojik sonucun arasına müdahale ederek, (tamponlayarak) durumu olumlu yönde değiştirebilmektedir (Kaplan, Patterson, Kerner ve Grant, 1997).

Bununla birlikte etkili bir sosyal destek mekanizmasının varlığı, ebeveynlerin stresini azaltarak çocuğun gelişimine ve refahına katkı sunmaktadır. Ayala-Nunes, Nunes ve Lemos, (2017) yaptıkları çalışmada yetersiz duygusal sosyal desteğe sahip olan ebeveynlerin daha yüksek stres seviyesi bildirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca çoklu streslere maruz kalan ebeveynler arasında sosyal desteğin ebeveyn öz yeterliliğine (Corse, Schmid ve Trickett, 1990) katkı sunduğu, ebeveynlik stresini (Ceballo ve McLoyd, 2002) ve çocuklara yönelik olumsuz ve cezalandırıcı tutumları azalttığı (McCurdy, 2005) yapılan çalışmaların dikkat çekici bulguları arasındadır. Diğer taraftan ailelerinden sosyal destek alamayan çocukların, sosyal yaşantılarında ciddi sıkıntılar yaşadığı, işbirliği yapmakta zorlandığı, içine kapanık ve depresif ruh haline sahip olduğu düşünülmektedir (Kashani, Canfield, Borduin, Soltys ve Reid, 1994).

2.2.5. Aile İçi İletişim

Çocuğun iyi olma halini belirleyen konulardan bir diğeri, aile içi iletişimdir. Turner ve West'e (2016) göre aile içi iletişimin temel özellikleri şunlardır:

- *İletişim, içinde kodları bulunan işlemsel bir süreçtir.* Aile dinamik, karmaşık ve sürekli değişen bir yapıdadır.
- *İletişimin tanımları aile üyeleri tarafından yapılandırılır:* Aile içinde her birey benzersiz bir dil kullanır. Bu dilin ortak anlam dünyası içinde yeniden oluşturulması ile aile iletişim biçimleri meydana gelir.
- *İletişim, içinde kodları içeren bir süreçtir:* Aile üyeleri, anlamı kodlar aracılığıyla üretir. Bu kodlar, sözel ve sözel olmayan biçimde meydana gelir. Sözlü kodlar, kullandığımız kelime ve gramer düzenlemeleridir. Sözel olmayan kodlar ise, yüz ifadeleri, jestler ve vücut pozisyonlarıdır. Genellikle her iki kod kullanılarak iletişim gerçekleşir. Örneğin oğluna kaşlarını çatarak “seni seviyorum” diyen bir babanın sözsüz iletisi, söylediği sözden daha etkilidir. Nitekim Satir'e (2001) göre iletişim, sözel olduğu kadar sözel olmayan davranışları da içermektedir. Ona göre sağlıklı bir ailede sözel ve sözel olmayan iletişim, birbiriyle uyum içinde olmalıdır.
- *İletişim, bir bağlamda oluşur* (yer, kültür, tarihsel dönem, ilişkisel tarih): İletişim, bir anlam yaratma sürecidir. Bu nedenle anlam oluşturma süreci meydana geldiği bağlamdan etkilenir. Eşler arasındaki tartışmanın süpermarkette veya evin mutfağında meydana gelmesi, tartışmanın boyutunu değiştirecektir.
- *İletişim, bir işlemdir:* İletişim, içinde olan üyeler bakımından hem alan hem de gönderen oldukları işlemsel bir sürece karşılık gelir. İşlemsel iletişim süreci, iletişimin devam ettiğini gösterir. Bir başka deyişle, işlem sürecinde bir kişinin tepkisi, diğerinin eylemini tetiklemektedir.
- *İletişim, bağlamsal ve ilişkisel olmak üzere iki seviyede gerçekleşir.* Sözlü veya sözsüz bütün mesajlar hem içeriksel hem de ilişkisel düzeyde gerçekleşir. Örneğin ebeveyninden arabayı isteyen bir genci düşünelim. Bu iletişimdeki içerik, arabanın istenmesi, ilişkisel düzey ise ebeveyninden izin alarak onunla olan ilişkinin onaylanmasıdır. Böylece iletişimin sadece içinde yer alan sosyal ilişkiler bağlamında anlaşılacağı ifade edilebilir (Segrin ve Flora, 2018)

Aile içindeki iletişim, ailelerin karşılaştığı streslerin etkisini azaltarak; ailenin dayanaklılığını arttıran koruyucu bir kalkan niteliğindedir. Nitekim, aile üyeleri arasındaki açık ve kaliteli iletişim, stresle başa çıkmak için önemli bir araçtır (Theiss, 2018). Orthner ve Randolph, (1999), çocukların akademik başarısı için etkin aile içi iletişime işaret etmektedir. Walsh, (2016) krizleri atlatan ailelerin açık, tutarlı ve net iletişimi kullandıklarını ifade etmektedir. Nitekim açık iletişim, streslerden kurtulmak için kilit bir faktördür. Açık bir iletişim sistemine ve güçlü bir yapıya sahip olan aileler, çocukları için rahatlık ve güvence sağlamaktadır. İletişim becerileri ne kadar iyi olursa, çift ve aile ilişkisi o kadar güçlüdür (Olson, Olson-Sigg ve Larson, 2008). Gergin ilişkiler, kavgalar, mevcut kırgınlıklar veya çatışmalar, ailenin bir araya gelme becerisine engel olabilmektedir (Goodman, 2007).

Yapısal aile sistemi kuramcıları ve öncü ismi Minuchin (1974), işlevsiz bir ailenin en temel özelliğinin üyeleri arasındaki zayıf etkileşim olduğunu savunur. Minuchin aynı zamanda, alt sistemlerin kendi içinde ve diğer alt sistemler arasındaki etkileşimini önemsemektedir. Ona göre aileler, eğer kullandıkları ilişki kurma biçimini değiştirirlerse; sağlıklı hale gelebilirler. Aileler sağlıklı olduğunda, üyeler birbirlerinden gelen mesajlara katılırlar ve ince ve bariz noktaları kavrarlar. Bu aileler içinde destek, anlayış ve empati vardır (Giblin, 1994)

Bununla birlikte aile içi iletişimin bizzatı kendisi krize sebep olabilir. Satir'e göre işlevsiz ailelerde dört problemli iletişim örüntüsü vardır: yatıştırıcı, suçlayıcı, hesap yapıcı, dağıtıcı. Bu örüntüleri kullanan aile üyelerinin düşük kendilik değerine sahip olduğunu savunur (Satir, 1972). Yatıştırıcılar, evet efendimcilerdir, sürekli özür dilerler. Suçlayıcılar ise, diktatör bir patrona benzerler, sert ve gergindirler, sesleri soğuk ve yüksektir. Hesapçılar ise, aşırı mantıkçıdır, herhangi bir duygusal tepki vermezler. Dağıtıcılar ise kafa karıştırıcıdır, bir konu üzerinde odaklanmakta zorlanırlar (Murdock, 2014).

2.3. ÇOCUK REFAH SİSTEMİ İÇİNDE SED'İN KONUMU VE SOSYAL HİZMETİN ROLÜ

SED, çocukların refahını ve iyilik halini gerçekleştirebilmek için aile temelli hizmet sunan bir sosyal hizmet uygulamasıdır. Çocuk koruma sistemi içinde yer alarak, aile

temelli hizmetlerin sunumunda önemli bir rol oynayan sosyal hizmet, korunma ihtiyacında olan çocuklara insani hizmetler sunan ve sağlıklı gelişimini engelleyen faktörleri ortadan kaldırmayı amaçlayan ailelerin ihtiyaç duyduğu söz konusu bu hizmetleri sağlamaktadır. Çocuk refahı alanında gerçekleştirilen bu müdahalelerin amacı, çocuğun iyilik halini gözeterek yüksek yararını sağlamak ve çocuk ihmal ve istismarının önlenmesine katkı sunmaktır. Ayrıca sosyal hizmetin bu alandaki görevi, baskı, ötekileştirme ve diğer ayrımcılık üreten, hak ve adalet karşısı kalıplarla mücadele etmektir (Zastrow, 2013, s.19). Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonu (IFSW, 2008) sosyal hizmetin sosyal adalet ve insan hakları prensipleri üzerine şekillendiğini, temel amacının birey, grup, aile ve toplulukların refahını sağlamak olduğunu ifade etmektedir. Sosyal hizmetin koruyucu ve önleyici rolü, bu noktada önemli hale gelmektedir. NASW sosyal hizmetin bu görevlerini şöyle aktarmaktadır:

“Sosyal hizmet mesleğinin birincil görevi, savunmasız, ezilmiş ve yoksulluk içinde yaşayan insanların ihtiyaçlarına ve güçlendirilmesine özellikle dikkat ederek, insan refahını artırmak ve tüm insanların temel insani ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaktır. Sosyal hizmetin tarihi ve tanımlayıcı bir özelliği, mesleğin sosyal bağlamda bireysel refaha ve toplumun refahına odaklanmasıdır. Sosyal hizmetin temeli, yaşamdaki sorunları yaratan, katkıda bulunan ve ele alan çevresel güçlere dikkat etmektir. “(NASW, 1999, s. 1)

Sosyal hizmet, bir meslek olarak başlangıcından itibaren, çocukların ve ailelerin yaşamlarında önemli değişimler sağlayan temel mesleklerden biri olmuştur (Petr, 2004). Sosyal hizmetin çocuklara ve onların ailelerine yönelik bu özel ilgisi hiç kuşkusuz, Türkiye’de ve küresel dünyada ki çocuk haklarının gelişiminden bağımsız düşünülemez. Türkiye’de çocuk hakları bildirgesinin imzalandığı 1990’lardan itibaren çocukların korunması ve bu noktada devletin çeşitli sorumluluklar üstlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu geniş çocuk refah analizi, çocukların sosyal, siyasi ve yasal haklarının altını çizen 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nden etkilenmiştir (UNİCEF, 2001).

Yukarıda ifade edilen çocuk haklarına yönelik önemli hukuki gelişmelerin değindiği temel hususlardan biri, ailenin çocuğun yaşamında ve yetiştirilmesinde yadsınamaz bir konuma sahip olduğudur. Fakat ailelerin karşılaştığı bazı sorunlar, onların temel işlevlerini yerine getirmesini engelleyebilmektedir. Devlet, işlevlerini ve görevlerini yerine getiremeyen ailelerin eksik ve/veya yetersiz kaldığı noktada çeşitli sorumluluklar

üstlenmek zorundadır. Fakat devlet müdahalesi, yapılması gerekenler arasında en son seçenektir.

Türkiye’de uzunca bir süre çocuğu korumanın en yaygın yöntemi olarak kurum bakımı (koğuş tipi) kullanılmıştır. Cumhuriyetin kuruluş dönemlerinde kimsesiz çocukların sayıca fazla olması, bu bakım türünün yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur. Fakat bu bakım yöntemi, çocuğun psiko-sosyal ve duygusal gereksinimlerini tam manasıyla karşılayamamıştır. Bunun sonucunda 2000’li yılların başından bu yana, çocuk koruma politikasında ciddi değişimler meydana gelmiştir. Değişen koşullara göre biçimlenen çocuk koruma politikası, çocuğun ilk önce aile içinde desteklenmesini önemsemiş; bunun mümkün olmadığı durumlarda ise, aile temelli hizmetlerin teşvik edilmesini öngörmüştür. Bunun anlamı, aile yanında desteklenmesi (SED) mümkün olmayan durumlarda öncelikle koruyucu aile ve evlat edindirme hizmetlerine öncelik verilmesidir. İki koruma yöntemi kullanılamadığında ise, ev tipi kurum bakımı yöntemi olan Çocuk Evleri ve Sevgi Evleri’ne yönlendirilmenin sağlanmasıdır. Bununla birlikte günümüzde kurum bakımının sayısının gittikçe azaldığını, aile yanında desteklenen çocukların sayısında ise, ciddi artış olduğunu söyleyebiliriz.

Günümüzde çocuk refah sisteminde kullanılan en yaygın hizmet modeli, SED çocukların aileleri yanında bakımını desteklemek amacıyla yürürlüğe konan “*Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkındaki Yönetmelik*” hizmetin mevzuat temeli oluşturmaktadır. Bu sayede çocuğun aile ortamından uzaklaştırılmadan desteklenmesi ve aile yanında bakımının sağlanması hedeflenmiştir. Böylelikle çocuk koruma sisteminin odağında aile temelli bakımın yer aldığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle çocuk koruma politikasının “yeni odağı” geniş aile desteği ile çocuğun refahını sağlamaktır. Burada aile, çocuğun yaşamsal, sosyal, psikolojik ve toplumsal gelişiminde “en doğru yer” konumundadır.

Aile merkezli bir yaklaşım, çocukların gelişimleri için ailelerine ihtiyaç duyduğu ve aile bağlamı dikkate alınmadan hizmetlerin etkili olamayacağı temel varsayımına dayanmaktadır (Cook ve Gregory, 2020). Böylece çocuk refah hizmetleri açısından aile temelli hizmetlerin nihai amacı, çocukların uzun süreli refahlarını aileleri içinde sağlamaktır. Ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin kalitesi ve çocuğun katılımını içeren aile süreçleri, çocuğun söz konusu bu sağlıklı gelişiminin güçlü belirleyicileri arasındadır.

Çocuklara yönelik hizmetlerin sunumunda aile merkezli yaklaşım, araştırma ve uygulama literatüründe gittikçe artan bir popülerliğe sahiptir (Ayala-Nunes vd., 2018). Aile merkezli uygulamalar üzerine yapılan pek çok araştırma, söz konusu bu uygulamaların çocukların ve ailelerinin fiziksel, psikolojik, gelişimsel ve sağlık göstergelerini iyileştirdiğini kanıtlamıştır (Roose vd., 2014; Gooding vd., 2011; Lietz, 2011). Ailelerin, çocuklarının gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu argümanını destekleyen veriler, küçük ve odaklanmış araştırma projelerinden çok sayıda büyük veri setinin meta-analizlerine kadar yüzlerce çalışmada görülmektedir (Head ve Abbeduto, 2007; Warren ve Brady, 2007; Guralnick, 2005). Bununla birlikte aile temelli hizmetler, erken çocukluk eğitimi ve çocuk bakımı hizmetinin de dahil edildiği aile ve çocuklara yönelik tüm hizmetleri kapsamaktadır. Bu uygulamalar, çeşitlenmekle beraber temelde anne baba eğitimini ve sosyal desteği odak noktası olarak kabul etmektedir (Taşpınar vd., 2014).

Aile temelli yaklaşımın temel ilkeleri ise şunlardır:

- Çocuğun ve ailenin yaşamının bir özelliği olarak dayanıklılığa dikkat eden, güçlü yönlerle dayalı bir bakış açısını yansıtmak (Bailey, Raspa, Humphreys ve Sam, 2011),
- Çocukların isteklerine, duygularına, güvenliğine ve esenliğine net bir şekilde odaklanmak (Dolan, Pinkerton ve Canavan, 2006),
- Aile çeşitliliğine ve değerlerine saygı duymak (McWilliam, Tocci ve Harbin, 1995),
- Ailede karar vermeyi ve yetkilendirmeyi teşvik etmek (Brewer, McPherson, Magrab ve Hutchins, 1989; Dunst, 2000),
- Aile işleyişini güçlendirmek için tasarlanan müdahale hizmetlerini etkinleştirmek (Dunst, 2002)
- Etkin müdahalelerin enformel destek ağlarını güçlendiren müdahaleleri de içerdiği görüşünü desteklemek (Dolan, Pinkerton ve Canavan, 2006),
- Tüm aileleri ve ailelerin ihtiyaçlarını karşılama misyonu ile tasarlanmalıdır (Karataş ve Baykara-Acar, 2011).

Bununla birlikte çocukların aile içinde refahlarını sağlayabilmek için psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan pek çok ailenin toplumdaki formel ve enformel

destek ağılarıyla desteklenmesi ve ailedeki sosyal ve duygusal gelişimin teşvik edilmesi gerekmektedir (Baker vd., 2018). Söz konusu bu aileler, bu zorlukları aşabilmek ve çocuklarına yeterli ölçüde bakım sağlayabilmek için çok çeşitli hizmetlere ve desteğe ihtiyaç duyabilmektedir (McCroskey ve Meezan, 1998).

Korunma ihtiyacında olan çocuğun sağlıklı gelişimi için ailesi yanında desteklenmesi önemsenirken, söz konusu ailelerin çocukların gelişimine ne derecede katkı sunduğu pek dikkate alınmamaktadır. Her ailenin çocuğuna destekleyici ve teşvik edici bir ortam sunamadığı bilindiğinden dolayı, çocuğun sağlıklı bireyler olarak topluma kazandırılabilmesi için ailenin hem ekonomik hem de psiko-sosyal yaşam koşullarının yeterli olması gerekmektedir. Sağlıklı toplumlar ancak sağlıklı bireyler yetiştirir. Bir diğer ifadeyle çocuğun refahını sağlamak, ailenin bir bütün olarak refahı ile ilgilidir. Bu nedenle çocuğun aile içinde desteklendiği uygulamaların refah hedefine ulaşabilmesi için bu aileler hakkında daha fazla bilgiye sahip olunması ve aile yapısının ve süreçlerinin hizmetlerle ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Sosyal hizmetin benimsediği “çevresi içinde birey” yaklaşımı, çocuğun gelişimsel süreçleri üzerinde ailenin ve çevresinin etkisini anlayabilmek için işlevsel bir bakış açısı sunar. Ailelerle birlikte çalışan sosyal hizmet uzmanları, aile üyeleri '*içinde ve arasında*' meydana gelen ilişkisel kalıplarını anlamaya çalışmaktadır (Andreae, 2011). Böylece çocuk koruma sistemi içinde çalışan sosyal hizmet uzmanının, yoksulluğun çocuğun gelişimi üzerindeki olumsuz etkisinin farkında olması ve aileleri güçlendirecek politika ve uygulamalara katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca koordinasyonu sağlamak ve işbirliği halinde süreci yürütmek, sosyal hizmet uzmanının ana görevlerinden birini oluşturmaktadır. Maddi desteğin yanında ailelerin farklılaşan sosyopsikolojik ihtiyaçlarına karşı da duyarlı olunmalıdır. Çocuk refahı alanında çalışan profesyonel meslek elemanlarının önleyici, işbirlikçi, savunucu, öğretici ve güçlendirici rol üstlenmeleri, bu alandaki mağduriyetin giderilmesine katkı sunacaktır.

Bununla birlikte mevcut aile temelli hizmetlerin işlevinin, önleyici politikaların sonucu olmaktan ziyade daha çok bir “yara bandı” işlevi niteliğinde olduğu görülmektedir. Howe ve meslektaşları, (1999, s.265) sosyal hizmetin kullandığı üç tür önleme yaklaşımı olduğundan bahseder. *Birincil önleme*, olası risk faktörlerinin ortaya çıkmasını engellemek içindir. *İkincil önleme*, riskin erken aşamalarında sorunun

üstesinden gelmek için müdahale etmektir. *Üçüncül önleme* ise, riskli davranışlar ortaya çıktıktan sonra birtakım eylemlerin gerçekleştirilmesidir. Sosyal hizmet için birincil müdahaleler, önleyici iken; ikincil ve üçüncül müdahaleler tedavi edici uygulamalardır. Bu bağlamda aile yanında desteklemek (SED) ve çocuğun kurum temelli bakımının (ör. Çocuk evleri) sağlanması, tedavi edici uygulamaları arasındadır.

Sonuç olarak, çocuk refah sisteminin nihai amacının, çocuk koruma hizmetlerine duyulan ihtiyacı azaltmak olduğu söylenebilir. Modern toplumlarda çocukların refahı, ebeveynlerin çocuklarına ne kadar zaman, enerji ve kaynak ayırdığına bağlı olarak değerlendirilmektedir (Popenoe, 1996, s.4). Bu bakış açısı bizi, çocuğu korumanın etkin yolunun ailenin süreçlerini iyileştirmekten geçtiği sonucuna götürmektedir.

2.4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YAKLAŞIMLAR

Bu çalışmada eklektik bir kuramsal perspektif kullanılmıştır. Araştırmanın baskın yaklaşımı, yapısal aile sistemleri yaklaşımı olmasına rağmen, aile stres modeli ve aile dayanıklılığı yaklaşımlarının bilgisinden de yararlanılmıştır. Eklektik bir perspektif kullanılmasının nedeni, aile dinamiklerinin ve aile süreçlerinin tek bir bakış açısı ile anlaşılamayacak kadar karmaşık ve derin olmasıdır.

2.4.1. Yapısal Aile Sistemleri Kuramı-Salvador Minuchin

Sosyal hizmet disiplini, 21. Yüzyılın başından itibaren insan davranışlarını anlayabilmek için sistem yaklaşımının bakış açısını kullanmaktadır. Aile sistemleri yaklaşımı ise, söz konusu bu sistem yaklaşımının esaslarını aile dinamikleri içinde uygulamaktadır (Anderson, Sabatelli ve Kosutic, 2013). Aile sistemleri yaklaşımının teorisyenleri, bireysel sorunların çözümü için aile bağlamının önemini vurgulamaktadır. Söz konusu bu yaklaşımı savunan ve Yapısal Aile Sistemleri Kuramının öncüsü Minuchin'e göre aile üyelerinden birini etkileyen herhangi bir durum, sonuç olarak diğer üyeleri ve aile sisteminin işleyişini de etkileyecektir (Nystul, 2015). Böylece aile üyelerinin etkileşimleri, iç ve dış ilişkileri ve kültürel bağlamı, bu yaklaşım açısından önemsenmiştir (Walsh, 2016).

Yapısal aile sistemleri yaklaşımının temel varsayımı, sorunlu aile organizasyon (yapı) biçimlerinin, beklenen veya öngörülemeyen stresler karşısında ailenin üstlendiği

görevleri tehlikeye atabileceğidir (Fishman ve Fishman, 2003; Minuchin, Lee ve Simon, 1996; Fishman, 1993; Colapinto, 1991; Elizur ve Minuchin, 1989; Minuchin, 1984; Minuchin ve Fishman, 1981). Böylece bireyin mevcut semptomlarının altında yatan etmenlerin ancak ailenin etkileşim kalıplarında görülebileceği anlaşılmaktadır. Yapısal aile sistemi yaklaşımının sorunları tanımlamak ve çözümlemek için kullandığı kavramlar (ittifak, koalisyon, üçgenleştirme, çocuk-ebeeyn, alt sistemler, sınırlar, kurallar, roller ve güç) aşağıdaki metinde detaylı bir şekilde aktarılmaktadır:

Yapısal aile sistemleri yaklaşımının temel kavramlarından biri olan **koalisyon**, işlevsiz ailelerde görülen etkileşim kalıbı olarak ifade edilmektedir. Burada iki aile üyesi ile yapılan açık veya gizli ittifak sayesinde diğer aile üyesinin dışlanması söz konusudur (Carr, 2015). Minuchin (1974) ve Bowen (1978), koalisyon kavramını annenin babaya karşı çocuklardan birini yanına alması ya da babanın aynı ittifakı anneye karşı yapmasını tanımlamak için kullanmışlardır. Çocukların ebeveynlerinin çatışmalı etkileşimlerine dahil olduğu bu koalisyon süreci, **üçgenleştirmedir**. Ebeveynler arasındaki çatışma şiddetlendikçe; ebeveynler ve çocuklar arasındaki ilişkiler de yakınlaşmaktadır. Bu durumda, ebeveynler birbirinden uzaklaştıkça bir çocuk **ebeveynleşir**. Böylece ortaya çıkan ebeveyn-çocuk ise, işlevsiz bir iletişim örüntüsünün sonucudur ve çocuğa gelişimsel olarak kendi sınırlarını aşan ayrıcalıklar ve sorumluluklar verilmesi anlamına gelmektedir (Fishman ve Fishman, 2003). Forward ve Buck, (2021, s.48) ebeveynleştirilmiş çocuğu, daha “do” çalmasını bilmeyen birinden piyano konçertosu çalmasını istemeye benzetir.

Alt sistemler kavramı, teorinin bir diğer önemli yönüdür. Alt sistemler, bütün bir sistemin daha küçük parçalarıdır. Minuchin’e (1974; 1984) göre her ailede yapının işleyişini sağlayan alt sistemler vardır ve üyelerin her biri de aynı zamanda kendi başına bir alt sistem oluşturmaktadır. Aile içinde çeşitli işlevleri yerine getiren karı koca veya anne-çocuk gibi alt sistemler olabilmektedir. Bu işlevler, günlük rutindeki çok basit bir görev olabileceği gibi, çocuğun bakımını sağlamak gibi kalıcı ve uzun süreli de olabilmektedir (Minuchin ve Fishman, 1981). Diğer taraftan aile üyelerinden her biri, farklı alt sistemler içinde yer alabilirler. Örneğin, bir erkek; baba, oğul, küçük kardeş ve aynı zamanda eş rollerini üstlenebilmektedir (Minuchin, 1984).

Minuchin (1974; 1984), özellikle eş, ebeveyn ve kardeş alt sistemini daha çok vurgulamaktadır. **Eş alt sistemi**, iki yetişkin bir aile kurma amacı ile bir araya geldiğinde oluşur (Kindsvatter, Duba ve Dean, 2008). Sağlıklı bir aile birliği, eş sistemi üzerine kurulur ve ailenin işleyişi için hayati önem taşıyan görev ve işlevleri gerçekleştirir. Eğer eş alt sisteminin işleyişinde problem varsa bu durum, bütün aileyi etkileyecektir (Fishman ve Fishman, 2003). Eş alt sistemi, evlilik etkileşimi konusunda çocuklara rol-model olarak erkek-kadın yakınlığını ve bağlılığını öğretmektedir. **Ebeveyn alt sistemi ise**, tek bir ebeveyn, iki büyük ebeveyn, iki biyolojik ebeveyn ya da bir biyolojik ebeveyn ve üvey ebeveynden oluşabilir. Bu alt sistem çocukların sosyalleşmesi, korunması ve bakımının gerçekleştirilmesi görevlerinden sorumludur. Eş sisteminde çiftlerin birbirini desteklemesi ve işbirliği içinde olmaları, ebeveyn alt sisteminin işleyişini de önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır (Gladding, 2014).

Kardeş alt sistemi ise, aynı kuşaktan üyeleri içeren aile birimi olarak ifade edilebilir. Kardeş alt sistemi sayesinde çocuklar, aile sistemi dışında karşılaşacağı akran ilişkilerini öğrenir. Bu alt sistem içinde çocuklar birbirlerini destekleyerek, günah keçisi yaparak ve dışlayarak, nasıl işbirliği yapacaklarını ve nasıl rekabet edeceklerini öğrenirler (Minuchin ve Fishman, 1981). Aile sisteminin işlevselliği, alt sistemler arasındaki ilişkilerin çatışmasız ve psikolojik olarak doyumlu olmasına bağlıdır (Nazlı, 2018; Dingiltepe, 2009; Minuchin ve Fishman, 1996; Minuchin, 1974).

Yapısal aile sistemleri yaklaşımında üçüncü önemli konu, **sınırlardır**. Minuchin'e (1974) göre alt sistemler birbirinden sınırlar aracılığıyla ayrılır (Carr, 2009). Ailedeki sınırların işlevi, alt sistemlerin farklılığını korumaktır (Nazlı, 2018). Böylece sisteme kimin katılacağını ve belirli bir işlevi yerine getirmek için gerekli olan rolleri kimin üstleneceği sınırlar aracılığıyla tanımlanır (Goldenberg ve Goldenberg, 2013). Minuchin (1984), açık ve kapalı olmak üzere iki tür sınırın olduğundan bahsetmiştir. *Açık sınırlar*, aile üyeleri arasındaki iletişimin doğrudan, net ve aracısız olmasını ifade etmektedir. Ona göre ideal ve uygun aile işleyişi için alt sistemlerin sınırları açık olmalıdır (Gladding, 2017). Nitekim aile sistemi, toplumsal konumu gereği açık bir sistemdir. *Kapalı sınırlar* ise, açık sınırların aksine dolaylı ve net olmayan sınırlara sahiptir. Ailenin açık veya kapalı sınırlara sahip olması, iç ve dış sınırları ile ilişkilidir. Aile, dış çevreyle temas halindedir fakat aynı zamanda kendi iç sisteminin bütünlüğünü de

korunmalıdır. *Dış sınırlar*, kimin aile içinde olduğunu ve kimin olmadığını belirleyerek, esasen aile üyeliğine karar vermek için kullanılır. *İç sınırlar* ise, aile üyelerinin iletişim şeklini yönetir (Turner ve West, 2012).

Aile içindeki sınırların belirlenmesi, ***aile kuralları*** sayesinde gerçekleşmektedir. Aile kuralları, aile içi iletişimi ve aile fonksiyonlarını düzenleyen araçlardır (Goldenberg ve Goldenberg, 2013; Minuchin, 1984). Ailelerdeki kurallar örtük veya açık olabilir. Fakat işlevsel aileler, genellikle açık kuralları tercih eder (Segrin ve Flora, 2018). Aile terapistleri, kuralların yapısı (katı, esnek ve belirsiz) öğrenildiğinde; ailenin iç dinamiklerinin anlaşılmasına başlayacağını söyler (Galvin, Braithwaite ve Bylund, 2015).

Roller ise, aile yaşamında kritik bir bileşendir ve bireysel davranışlar için reçete sağladığından dolayı ailenin işleyişine ve gelişimine katkı sunmaktadır (Minuchin ve Fishman, 1981). Roller, sosyal olarak yapılandırılmıştır. Sağlıklı ailelerdeki roller açık ve uygun şekilde tahsis edilmiş, karşılıklı olarak kararlaştırılmış, entegre edilmiş ve kanunlaştırılmıştır (Minuchin, 1974).

Aile yapısının belirleyicilerinden olan son faktör ise, ***güçtür***. Güç, bir şeyi yaptırma yeteneğidir. Ailelerdeki güç, hem otorite hem de sorumlulukla ilgilidir. Yapısal aile sistemleri yaklaşımı, işlevsiz ailelerde gücün belirli *bir kişide* toplandığını savunur. Gücün tek bir kişide toplanması, ailenin diğer üyelerini aileden koparabilir ya da daha güçlü üyelerle ittifak yaptırabilir (Gladding, 2014).

Bu çalışmada SED hizmet modelinden yararlanan ailelerin biyopsiko-sosyal ihtiyaçlarını ortaya koyabilmek için ailelere dair derinlemesine bilgiler toplanması amaçlanmaktadır. Bu nedenle yapısal aile sistemleri yaklaşımının aileye müdahale edilerek aile içindeki üyelerin refahının sağlanabileceği bakış açısı, çalışmaya klavuz olmuştur. Ayrıca aile ilişkilerini incelerken Minuchin'in kavramsallaştırdığı, alt sistemler, roller, sınırlar, güç, aile kuralları, çocuk-ebeveyn ve üçgenleştirme kavramları, hem soru yönergesinin hazırlanmasında hem de analiz aşamasında kullanılmıştır.

2.4.2. Aile Stres Modeli

Her aile, stresli durumlarla karşılaşabilir. İşlevsel bir aile, bu streslerin üstesinden gelerek yeni durumlara adapte olur. Bu değişimler beklenen/normatif, ve beklenmeyen/normatif olmayan stres faktörlerinden kaynaklanabilmektedir: *Beklenen/normatif stres faktörleri*, ailenin *gelişimsel* geçiş süreçleri (ergenlik, yaşlılık vb.) ve aile içi *durumsal nedenler* (duygularla başa çıkma) sonucunda ortaya çıkabilmektedir (Gladding, 2014). Evliliğe hazırlık süreci, ebeveyn olma, ergenlik dönemine geçiş, doğum, ölüm ve mali konular, bu streslere örnek olarak verilebilmektedir (McCubbin ve Figley, 2014). *Beklenmeyen/normatif olmayan stres faktörleri* ise, aile üyelerini şaşırtan ve kontrolleri dışında gelişen stres durumlarıdır. Bu stres durumunun etkisi şiddetlidir ve sıklıkla bir kriz meydana getirdiği bilinmektedir. Aile üyelerinden birinin ölümü, hastalık, hapsedilme, kötü madde kullanımı, yoksulluk, boşanma, kronik sağlık sorunları, engellilik ve afet bu krizlerin örnekleridir (Goldberg ve Solheim, 2021).

Bununla birlikte McGoldrick ve Carter, (2003) aile içindeki stresi “dikey (vertical)” ve “yatay (horizontal)” faktörler olarak tanımlamıştır. Onlara göre bir ailedeki kaygı akışı, hem dikey hem de yatay stres faktörlerinden etkilenir. Dikey faktörler, nesiller boyunca aktarılan ilişki ve işleyiş kalıplarıdır. Bunlar, büyükanne ve büyükbabalardan ebeveynlere ve onlardan da son olarak çocuklara aktarılan aile tutumları, aile hikayeleri, ailenin beklentileri, sırları ve önyargıları, aile içinde ilişki kalıpları ve tabularıdır. Yatay faktörler ise, günümüze ait yaşamsal sorunlardır. Erken yaşta evlilik, ergen hamileliği ve maddi sıkıntılar, bu faktörlere örnek gösterilebilir (Goldenberg ve Goldenberg, 2013)

Bu çalışma kapsamında görüşülen öznelere çoklu streslere maruz kaldığı anlaşılmıştır. Böylece söz konusu model sayesinde ailelerin yatay ekseninde karşılaştığı stresler ve bu stresler üzerinde dikey ekseninde karşılaşılmış olan streslerin etkisi anlamlandırılabilmiştir. Özellikle kök ailede yaşanan sıkıntılı dönemlerle şu andaki stresli durumların birbiriyle ilişkisini ortaya koyabilmek için dikey ve yatay stresör kavramları önemli görülmüştür.

2.4.3. Aile Dayanıklılığı

Ailenin stresle baş edebilmesini kolaylaştıran etmenlerden biri, ailenin dayanıklılığıdır. Aile dayanıklılığı, ailenin değişen yaşam koşullarına adapte olması, ayakta kalması ve gelişimini sürdürebilmesidir (Walsh, 2016). Aile dayanıklılığı, olumsuz koşullar altında bile nispeten istikrarlı psikolojik ve fiziksel işleyişi geliştirme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Goldenberg ve Golderberg, 2013). Ailenin karşılaştığı beklenen veya beklenilmeyen durumlara yönelik dayanıklılığının olması, stresin etkisini azaltmaktadır.

McCubbin ve McCubbin'e (1997) göre, dayanıklı aileler üzerine yapılan araştırmalar, aile yaşamıyla ilgili beş temel varsayıma dayanmaktadır:

- Aileler, yaşam döngüsü boyunca aile yaşamının doğal ve öngörülebilir bir yönü olarak zorluklarla ve değişimlerle karşı karşıya kalır;
- Aileler, aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için temel güçlü yönler ve yetenekler geliştirir;
- Aileler, aynı zamanda aile biriminin geleneksel işleyiş biçimini değiştiren ve duruma uyum sağlamaya zorlayan krizlerle karşı karşıyadır;
- Aileler, beklenen veya beklenilmeyen durumlardan korumak için tasarlanmış temel ve benzersiz güçler ve yetenekler geliştirir;
- Aileler, özellikle aile stresi ve kriz dönemlerinde toplumsal ilişkilerden ve kaynaklardan yararlanır.

Ayrıca yaşam kalitesi, sosyo-demografik, kültürel ve ekonomik koşullar, sevgi, saygı, açık ve doğrudan iletişim, güven, aile kimliği ve sosyal destek mekanizmaları, ailenin dayanıklılığını etkilemektedir (Henry vd., 2015; Walsh, 2016; Mokomane, 2013; Koenig-Kellas ve Trees, 2006; Patterson ve Garwick, 1994; Rutter, 1987). Mevcut çalışmada, aile dayanıklılığı modeli, ailelerin baş etme yöntemlerini anlayabilmek için kullanılmıştır.

3. BÖLÜM: YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, söz konusu alan araştırmasının yöntemine dair bilgiler yer almaktadır.

3.1. ARAŞTIRMANIN MOTİVASYONU

“Bilginin tek kaynağı deneyimlerdir.”

Albert Einstein

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesini sağlayan temel motivasyonum, çocuk refahı alanında gözlemlediğim sorunlara dair zihnimde uyanan merak duygusudur. Lisans bitirme tezim, yetiştirme yurdunda kalan çocukların yaşadığı sorunlar üzerineydi. Devam eden süreçte çocuk refah sistemi hakkında yazdığım akademik yayınlar ise, konuya dair ilgimi ve merak duygumu beslemiştir. Diğer taraftan doktora eğitimi esnasında Alan Uygulaması Dersi 1-2 kapsamında Ankara Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi’nde ve Elazığ Sosyal Hizmet Merkezi SED biriminde çalışma imkanı buldum. Bu sayede mesleki uygulama alanında yaşadığım deneyimler, meslek elemanları ile paylaşımlarımız, gerçekleştirilen toplantılar ve ailelerle tanışma süreçleri, korunma ihtiyacında olan çocuklara ve onların ailelerine yönelik ilgimi oldukça arttırmıştır. Fakat Ankara ve Elazığ’da çalıştığım kurumlar birbirinden çok farklıydı. Biri, çocuklara devlet korumasında hizmet vermekteyken; diğeri koruma altına almadan aile yanında destekliyordu. Çocuklar için hangisi iyiydi? Desteklenen aileler, çocuğun gelişimine gerçekten olumlu bir katkı sunuyor muydu? İşte tam da bu sorular, konu seçiminde kıvılcımın ateşlendiği noktaları oluşturmaktadır. Ayrıca özel hayatımda yaşadığım değişimler, konuya bakış açımı önemli ölçüde belirlemiştir. Bu süreçte anne olma deneyimim, çocuklara ve onların refahına yönelik daha hassas yaklaşmamı sağlamıştır.

Sonuç olarak, yukarıda ifade etmeye çalıştığım bu kişisel arka plan, araştırmanın heyecanına ve merakına ilham olmuştur. Sosyal hizmet müdahalesinde olduğu gibi bu araştırmaya başlarken “bulunduğum yer” tam olarak burasıydı, diyebilirim.

3.2. ARAŞTIRMANIN MODELİ

“İnekler pembe midir? Sorusuna pozitivist yaklaşım, hayır cevabını verir. İnekler ya siyah, beyaz, kahverengi ya da bunların kombinasyonudur, der. Ancak ineklerle doğrudan deneyimi olan insanlar pembe olabileceğini bilirler. Gün batımında bir tarlanın üzerinde gökyüzü pembe ve parlak olduğunda, inekler de pembedir. İşte tam da bu bağlamda ineklerin pembe olduğu tanımı doğrudur. Bu fenomenolojidir. Çünkü gerçek bilgi görecelidir”(Spankle ve Piercy, 2005, s.58).

Bu araştırma, eklektik (yapısal aile sistemleri, aile stres modeli ve aile dayanıklılığı) bir tavırla SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin aile süreçlerini (SED hizmetinden yararlanma süreci, desteğin çocuğun iyi olma hali üzerindeki etkisi, sosyo-demografik özellikler, kök aile yapısı ve ilişki biçimleri, evlilik süreçleri, aile içi iletişim, aile kuralları, kriz durumları ve baş etme biçimleri ve çevre ile etkileşim) incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın ana kuramı, yapısal aile sistemleri yaklaşımıdır. Aile, bu çalışmada *hem çevresi ile etkileşim içinde hem de kendi yapısı itibarıyla mahrem bir alana sahip sosyal grup* olarak tanımlanmaktadır. Böylece ailenin bu bağlamını en doğru şekilde vurgulayan ve aile sistemleri kuramının en pratik yaklaşımı olan yapısal aile sistemleri yaklaşımı benimsenmiştir. Fakat ailenin karmaşık ve derin yapısı, tek bir yaklaşımın kullanılmasını imkansız hale getirmektedir. Bu nedenle Aile Stes Modeli ve Aile Dayanıklılık Yaklaşımı da araştırmanın kuramsal çerçevesine dahil edilmiştir.

Bu çalışmanın yöntemi seçilirken şu soruya cevap aranmıştır: Araştırmanın konusuna, amacına, elde edilmek istenen bilgiye ve öznelere özelliklerine göre en uygun yöntem hangisidir? Mevcut araştırma kapsamında, ebeveynlerin aile yaşam döngüsü içindeki deneyimlerini derinlemesine bir şekilde analiz edebilmek için Bölüm 1.2.’de belirtilen araştırmanın amaçlarına en uygun yöntemin *nitel araştırma* olduğuna karar verilmiştir. Çünkü niteliksel bir paradigma, nicelik, miktar veya sıklık açısından ölçülmesi zor olan süreçlerin, etkileşimlerin ve olayların incelenmesi için elverişli bir yöntemdir (Wagner ve Okeke, 2009). Diğer taraftan öznelere ulaşmanın güçlüğü ve söz konusu bu zorlukları aşmak için esnekliğe ihtiyaç duyulması, araştırmada *niteliksel bir modelin* seçilmesini gerekli kılmıştır.

Nitel araştırma, öznenin *“burada ve şimdi”* bağlamını göz önüne alarak, kendine has tekniği sayesinde deneyimleri anlamlandırma çabası olarak tanımlanabilir (Patton, 2014). Böylece öznelere dünyayı anlamlandırma biçimlerini, yaşanan deneyimleri ve

bunları yorumlama tarzlarını keşfetmeye çalışır (Merriam, 2013). Nitel araştırmada kullanılan derinlemesine görüşme ve gözlem teknikleri, sosyal hizmetin beceri temeliyle de birebir uyuşmaktadır. Bu nedenle niteliksel bir yöntem, sosyal hizmet bilgi, değer ve becerisine sahip araştırmacılar için sezgisel bir çekiciliğe sahiptir (Padgett, 1998).

Bununla birlikte söz konusu araştırmada benimsenen yaklaşım, bir fenomen ya da kavramla ilgili “benzer deneyimleri paylaşmış kişilerin ortak anlamlarının keşfedilmesi” (Creswell, 2013, s.77) olarak tanımlanan *fenomenolojik yaklaşımdır*. Mevcut çalışmada “fenomen” olarak nitelendirilen durum ise, “*çocukların korunma ihtiyacında olma halidir.*” Böylelikle SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin olayları ve/veya durumları nasıl betimledikleri, duyuları aracılığıyla nasıl tecrübe ettikleri ve aile içinde olanlara dair mevcut algıları araştırılmıştır.

Söz konusu çalışma, SED’den yararlanan ailelere yönelik derinlemesine bilgiye ulaşabilmek için *mülakat (derinlemesine görüşme)* tekniğinden yararlanmıştır. Derinlemesine görüşme, öznel deneyimleri hissetme, görme ve anlamlandırma biçimlerine dair iç görüş sağlamaktadır (Rubin, 1996). Gabb (2010, s.42) derinlemesine görüşmeyi “nitel araştırmanın simgesi” olarak tanımlamıştır. Bu teknik sayesinde elde edilen veriler, öznel deneyimlerin ve refah algılarının anlamlandırılmasını sağlamıştır.

Görüşmeler, *yarı-yapılandırılmış soru formu* aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme formları, nitel yöntemin kullandığı teknikler arasında en yaygın olanlarıdır. Nitekim nitel araştırmalarda yarı yapılandırılmış soru formunun diğer yöntemlerden daha işlevsel olduğunu ifade edilmektedir (Elliott ve Timulak, 2005). Bu sayede görüşmecinin, katılımcıyı belirli bir kalıp içine yerleştirmeden konuya odaklanması sağlanmıştır.

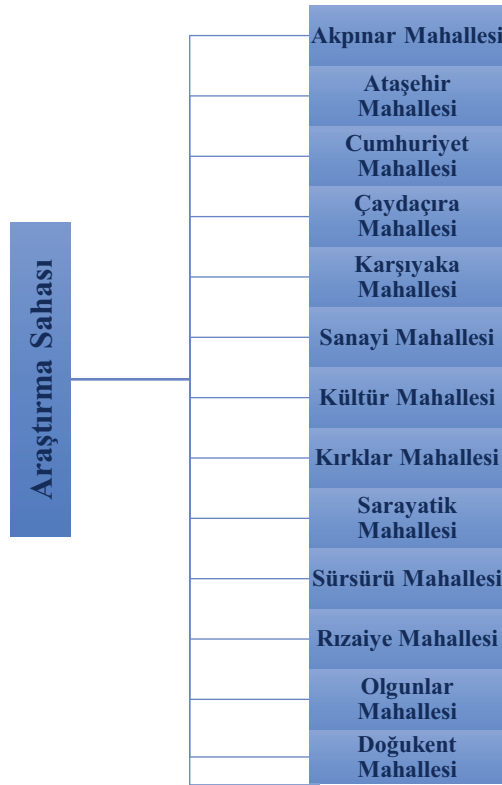
3.3. ÖZNELERİN SEÇİMİ

Fenomonolojik bir çalışmada örneklem, ilgilenilen fenomenle ilgili deneyimleri olan bağlamı ve/veya katılımcıları seçme sürecidir. Bu noktada derinlemesine bilgi elde edebilmek için fenomenin bütün boyutlarını ortaya koyacak öznel deneyimlerin çalışmaya dahil edilmesi çok önemlidir (Creswell, 2013). Nitel araştırmanın örneklem seçimi, nicel

araştırmadan farklı olarak herhangi bir hipoteze bağlı değildir. Bu nedenle nitel araştırmanın örneklem seçme stratejisi, temsili olmaktan ziyade *amaçlı ve teoriktir* (Pope, Van Royen ve Baker, 2002).

Böylece araştırılan fenomenle ilgili derinlemesine verilere (Patton, 2014, s.46) ulaşabilmek için *amaçlı örneklem seçme yöntemi* kullanılmış ve bu bağlamı yansıtan içerme ve dışlama kriterleri (Elliott ve Timulak, 2005) oluşturulmuştur. Sonuç olarak örneklem, SED hizmetinden en az 6 aydır yararlanan, Elazığ Merkez mahallelerinde ikamet eden, görüşmeye katılma konusunda gönüllü olan ebeveynler (23 anne, 3 babaanne, 2 baba, 1 amca, 1 hala) arasından seçilmiştir. Öznelere ulaşabilmek için Bölüm 3.5’de ifade edilen izin alma süreçleri gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda Elazığ ASHB İl Müdürlüğü SED Birimi’nin bilgi desteği alınmıştır. Ayrıca benzer özellikleri bulunan ebeveynler araştırmaya dahil edilmemiş ve böylece farklı özellikleri bulunan ailelerin temsil edilmesi sağlanmıştır. Diğer taraftan örneklem çeşitliliği elde edebilmek için -Şekil 1’de gösterildiği gibi- örneklem grubunun farklı mahallerden seçilmesine dikkat edilmiştir.

Şekil 1. Örneklem Grubunun Seçildiği Mahallelerin Dağılımı

Nitel araştırmada örneklem sayısı ise, verilerin tekrar eden bir döngüye ulaştığını gösteren doygunluk kriteri (Strauss ve Corbin, 1998) sayesinde belirlenir. Doygunluğun tespit edilmesi, araştırmanın alan hakimiyetine ve problemin doğasına bağlı olarak değişebilmektedir. Mevcut araştırmada ise, doygunluğu sağlayabilmek için yaklaşık doksan ebeveynle telefon aracılığıyla etkileşim kurulmuş ve araştırmaya katılma konusunda gönüllü olan yaklaşık 20 özne ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen veriler deşifre edildikten sonra araştırmacı tarafından amaç-problem-yaklaşım uygunluğu değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme süreci, veri eksikliğine işaret ettiğinden dolayı araştırma sahasına tekrar çıkılmıştır. Moser ve Korstjens, (2017) her çalışmanın doygunluğunun birbirinden farklı olduğunu ifade etmesine rağmen son zamanlarda nitel araştırmanın 25-50 görüşme arasında olması gerektiğine dair algılayışları belirtmektedir. Aynı şekilde Polkinghorne (1989) da nitel araştırma için en az 25 özne ile mülakat yapılması gerektiğini bildirir (akt., Creswell, 2013, s.81). Bu referanslar ve araştırmacının verilerin doygunluğu noktasındaki kanaatinden sonra -toplamda 30 özne- örneklem sonlandırılmıştır.

Bununla birlikte araştırmacı, güvenli bir ilişki kurulamadığı için dört özneyle yaptığı görüşmeyi yarıda kesmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla çalışmaya dahil edilmemişlerdir. Ayrıca iki ebeveyn, -görüşme tamamlandığı halde- şartları (SED hizmetinin sonlandırılmış olması) sağlamadığı için örneklem grubundan çıkarılmıştır. SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerle gerçekleştirilen görüşmelerin hemen hemen hepsi, öznelerin kendi ortamında (Sadece 2 baba ile işyerlerinde, 2 anne ile kafe ortamında, 1 anne ile de kendi ebeveyninin evinde) doğrudan bağlantı kurularak gerçekleştirilmiştir.

3.3.1. Araştırmaya Katılan Öznelerin Tanıtılması

Özne 1: 45 yaşında, anne, eşinden 16 yıl önce boşanmıştır ve 2 kızı ile birlikte yaşamaktadır. Bir kızı (27) evli, Bir kızı (23) üniversite mezunu, diğer kızı ortaöğretim son sınıfta (17) okumaktadır. Düzenli bir gelirleri olmamasına rağmen tek ebeveyn olan anne, günü birlik işlerde çalışmaktadır. Aile, yedi yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir saat 15 dakika sürmüştür.

Özne 2: 32 yaşında, anne, 9 yıl önce eşinden boşanmıştır. 1 kızı (17) ile birlikte yaşamaktadır. Kızı üç ay Çocuk Evleri'nde kalmıştır. Anne, herhangi bir eğitim almamıştır ve okuma-yazma dahi bilmemektedir. Çocukluğunda babası tarafından cinsel tacize uğramıştır. Sekiz yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir saat sürmüştür.

Özne 3: 48 yaşında, anne, 2 kızı (16 ve 15 yaşlarında) ile birlikte yaşamaktadır. İlkokul mezunudur. Henüz 3 yıllık evli iken eşi ve kayınvalidesi, cinayet nedeniyle hayatlarını kaybetmiştir. Görüşme bir saat sürmüştür.

Özne 4: 50 yaşında, anne, 1 oğlu var (17). İlkokul mezunudur. Eşini 14 yıl önce trafik kazasında kaybetmiştir. Çocukken çocuk felci hastalığı geçirmiştir ve bu yüzden fiziksel engeli bulunmaktadır. Beş yıl önce meme kanserinden tedavi görmüştür. SED hizmetinden üç yıldır yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 15 dakika sürmüştür.

Özne 5: 35 yaşında, anne, 1 kızı (14) ve anne-babasıyla birlikte yaşamaktadır. Eşi trafik kazası nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ortaokul mezunudur. 16 yaşında kendisinden 18 yaş büyük olan eşiyle zorla evlendirilmiştir. Evlilik hayatı boyunca eşinden şiddet görmüştür. SED Hizmetinden sekiz yıldır yararlanmaktadır. Görüşme, bir saat 53 dakika sürmüştür.

Özne 6: 52 yaşında, baba, 10 çocuğu ve eşi ile birlikte deprem nedeniyle kurulan konteyner de yaşamaktadır. Okuma-yazma bilmemektedir. SED hizmetinden üç yıldır aldığı desteğin yanında günü birlik işlerde (merdiven temizliği gibi) de çalışmaktadır. Görüşme yaklaşık 50 dakika sürmüştür.

Özne 7: 30 yaşında, anne, bir kız (13) bir erkek (8) iki çocuğu ile birlikte yaşamaktadır. 14 yaşında babasının baskısı ile evlenmiştir. Eşinden 4 yıl önce boşanmıştır. Eski eşinden şiddet gördüğü için gizlilik kararı ile şehir değiştirmiştir. Eski eşi, kendi kızkardeşini öldürdüğü için cezaevine girmiştir. Eşi cezaevide iken, kayınpederinin cinsel tacizine maruz kalmıştır. SED hizmetinden iki yıldır yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 35 dakika sürmüştür.

Özne 8: 37 yaşında, anne, 2 kızı (14 ve 10 yaşlarında) ve kanser tedavisi devam eden annesi ile birlikte yaşamaktadır. İlkokul mezunudur. Kızlarından biri (büyüğü)

engellidir ve özel eğitim almaktadır. Babasıyla 20 yıldır görüşmemektedir. Eşi ile dokuz yıl önce boşanmıştır. SED hizmetinden dokuz yıldır yararlanmaktadır. Görüşme, 1 saat 43 dakika sürmüştür.

Özne 9: 40 yaşında, anne, iki kızı (16,15) ile birlikte yaşamaktadır. Okuma yazma bilmemektedir. 16 yaşında kendisinden 15 yaş büyük yedi çocuğu olan eşiyle ailesinin baskısı ile evlendirilmiştir. Eşi 14 yıl önce vefat etmiştir. Sekiz yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır.

Özne 10: 41 yaşında, anne, dört çocuğu (17,15,8,2) ile birlikte yaşamaktadır. Eşi iki yıl önce (en küçük kızı henüz bir günlükken vefat etmiştir.). Bir buçuk yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Görüşme, bir saat 45 dakika sürmüştür.

Özne 11: 41 yaşında, anne, 2 kız (15, 10) 1 oğlan (17) üç çocuğu ile birlikte yaşamaktadır, ilköğretim mezunudur. Eşinden 6 yıl önce boşanmıştır. Aldığı destek dışında bir geliri bulunmamaktadır. Beş yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir saat 45 dakika sürmüştür.

Özne 12: 33 yaşında anne, 2 (11, 8) kızı ile birlikte yaşamaktadır. Lise (Ortaöğretim) mezunudur. Eşinden 6 yıl önce boşanmıştır. SED hizmetinden beş yıldır yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 12 dakika sürmüştür.

Özne 13: 44 yaşında anne, 6 çocuğu (18, 16, 13, 10, 8, 4) ile birlikte yaşamaktadır. Eşi ile 16 yaşında “kaçarak” evlenmiştir. Eşi uyuşturucu suçundan cezaevindedir. Günü birlik (yaz aylarında tarlalarda çalışma, merdiven silme ve ev temizliğine gitme) işlerde çalışmaktadır. SED hizmetinden üç yıldır yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 45 dakika sürmüştür.

Özne 14: 38 yaşında, anne, 1 kızı (14) ile birlikte yaşamaktadır. Önlisans mezunudur. Eşinden 6 yıl önce boşanmıştır. Sağlık sorunları nedeniyle herhangi bir işte çalışmamaktadır. SED hizmetinden dört yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir buçuk saat sürmüştür.

Özne 15: 57 yaşında, babaanne torunu (10) ile birlikte yaşamaktadır. İlkokul mezunudur. Oğlu iki kez evlilik yapmış ve ikisinden de boşanmıştır. Torununun annesi

yeniden evlendiği için çocuğun velayeti babaanneye verilmiştir. Torunu, annesi ile üç yıldır görüşmemektedir. Görüşme 50 dakika sürmüştür.

Özne 16: 42 yaşında, anne, bir kız (18), bir erkek (15) iki çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. İki yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Eşi cinayetten dolayı cezaevindedir. Herhangi bir işte çalışmamaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir buçuk saat sürmüştür.

Özne 17: 31 yaşında, anne, bir kız (14) bir erkek (7) iki çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. İlköğretim mezunudur. Eşi uyuşturucu ticareti suçundan cezaevindedir. 16 yaşında kaçarak evlenmiş, 17 yaşında anne olmuştur. SED hizmeti dışında herhangi bir geliri bulunmamaktadır. Görüşme yaklaşık olarak 1,5 saat sürmüştür.

Özne 18: 45 yaşında, anne, lise mezunudur. Bir kızı (17) ile birlikte yaşamaktadır. Eşinden 14 yıl önce boşanmıştır. Eski eşiyle “kaçarak” evlendiği için ailesi destek olmamıştır. Ara ara gittiği günü birlik işler dışında herhangi bir geliri bulunmamaktadır. SED hizmetinden sekiz yıldır yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 17 dakika sürmüştür.

Özne 19: 34 yaşında anne, 2 evlilik yapmıştır. İki oğlan (11, 3) bir kız (17) üç çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. Ailesi destek olmadığı için şiddet gördüğü ilk eşiyle evliliğini dokuz yıl sürdürmek zorunda kalmıştır. Destekten iki yıldır (ikinci eşi vefat ettikten sonra) yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 32 dakika sürmüştür.

Özne 20: 39 yaşında, anne, ev hanımıdır. İlköğretim 4. Sınıftan sonra eğitimine devam etmemiştir. İmam nikahıyla evlendiği eşiyle sadece bir buçuk yıl evli kalmıştır. Evliliği boyunca fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalmıştır. Çocuğu üç aylıkken eşi başka biriyle evlendiği için “babaevine” dönmüştür. Depremde evleri yıkıldığından dolayı babası ve 14 yaşındaki oğlu ile birlikte konteynerkentte yaşamaktadır. SED’den yedi yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir saat sürmüştür.

Özne 21: 45 yaşında, anne, 1 kız (7) 1 erkek (6) iki çocuğu ile birlikte bodrum katında yaşamaktadır. Erkek çocuğunda hiperaktivite bozukluğu bulunmaktadır ve bu nedenle ilaç kullanmaktadır. Eşinden iki yıl önce boşanmıştır. Aldığı destek dışında el emeği ile ürünler yapıp satmaktadır. Eski eşi nafaka vermeyi reddettiği için boşanma davası, beş

yıl çekişmeli olarak sürmüştür. SED hizmetinden üç yıldır yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 17 dakika sürmüştür.

Özne 22: 42 yaşında, anne, kağıt toplayarak geçimini sağlamaktadır. Hiç okula gitmemiştir ve okuma yazma bilmemektedir. Altı kız iki oğlan, 8 çocuğu vardır. Fakat iki kız evli olduğu için altı çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. Eşi dört yıl önce intihar etmiştir. Altı yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir saat sürmüştür.

Özne 23: 28 yaşında, anne, lise mezunu, iki çocuğu ile birlikte yaşamaktadır. 17 yaşında kaçarak evlenmiştir ve 11 yıldır evlidir. Eşi cezaevindedir. Anne babası, kendisi altı yaşındayken boşanmıştır. Babası sekiz yaşında aşırı alkol tüketiminden dolayı vefat etmiştir. SED hizmetinden altı yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir buçuk saat sürmüştür.

Özne 24: 45 yaşında, amca, üç yeğeni ve üç çocuğu ile birlikte yaşamaktadır. Erkek kardeşi, kendi eşini öldürmüştür. Bu nedenle üç yeğenine (12, 10, 5) bakmaktadır. İnşaat işlerinde çalışmaktadır, fakat yaklaşık bir yıldır işsizdir. Anne-babası ve iki erkek kardeşinin de geçimini kendisi sağlamaktadır. SED hizmetinden cezaevindeki kardeşinin başvurusu sayesinde dört yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık bir saat sürmüştür.

Özne 25: 67 yaşında, babaanne, iki torunu (11,10) ve bir kızı (28) ile birlikte yaşamaktadır. Çocukların babası olan oğlu, trafik kazasında vefat etmiştir. Torunlarının annesi ise, ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir ve beş yıldır çocukları ile görüşmemektedir. Üç yıldır SED hizmetinden yararlanmaktadır. Görüşme bir saat 17 dakika sürmüştür.

Özne 26: 42 yaşında, hala, 16 yaşındaki yeğeni, üç çocuğu (16, 13, 3) ve eşi (fiziksel engelli) ile birlikte yaşamaktadır. Ağabeyi, annesi ile birlikte geçirdiği trafik kazası nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Yeğenin annesi, ikinci evliliğini yapmıştır ve kızını 16 yıldır görmemektedir. SED hizmetinden altı yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir buçuk saat sürmüştür.

Özne 27: 55 yaşında, babaanne, kızı (26) ve torunu (8) ile birlikte yaşamaktadır. Oğlu, kendi eşini öldürmek suçundan cezaevindedir. SED hizmetinden altı yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık olarak bir buçuk saat sürmüştür.

Özne 28: 65 yaşında babaanne, okuma-yazma bilmemektedir. 2 torunu (13, 11) ile birlikte yaşamaktadır. Torunlarının babası olan oğlu cezaevindedir. Depremden dolayı evleri yıkılmış ve bütün eşyaları göçük altında kalmıştır. Görüşme yaklaşık olarak bir saat sürmüştür.

Özne 29: 31 yaşında, üvey anne, ilk evliliğinden dört çocuğu ve “imam nikahıyla” evlendiği partnerinin üç çocuğuyla birlikte yaşamaktadır. Dokuz yıl süren ilk evliliğini 16 yaşında, babasının baskısıyla gerçekleştirmiştir. Evliliği süresince şiddete maruz kalmıştır. Bu nedenle dört çocuğuyla birlikte altı ay sığınma evinde kalmıştır. Eski eşinden dolayı gizlilik kararı bulunmaktadır. Şu anda birlikte yaşadığı partneri uyuşturucu suçundan dolayı cezaevindedir. Görüşme bir saat 52 dakika sürmüştür.

Özne 30: 42 yaşında, anne, 20 yıldır evlidir. İki oğluyla (18, 11) birlikte yaşamaktadır. İlkokul mezunudur, geçici ve mevsimlik işlerde çalışmaktadır. Eşi altı yıldır cezaevindedir. SED hizmetinden beş yıldır yararlanmaktadır. Görüşme yaklaşık bir saat sürmüştür.

3.4. VERİLERİN TOPLANMASI VE İNŞA SÜRECİ

Görüşmeler, Ek 1’de verilen *Görüşme Formu Yönergesi* aracılığıyla, öznelere Ek 2’de gösterilen bilgilendirilmiş onamları alınarak gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış form hazırlanırken yapısal aile sistemi yaklaşımı, aile stres modeli ve aile dayanıklılığı yaklaşımı temel alınmıştır. Böylece aile süreçlerinin eklektik bir yaklaşımla incelenmesi sağlanmıştır.

Araştırmanın görüşme yönergesi, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlki, SED’in çocuğun refahına katkısını ortaya koymayı amaçlayan soruların olduğu bölümdür. Bu kısım, Uyan-Semerci ve meslektaşlarının (2007) çocuğun iyi olma hali olarak tanımladıkları *ekonomik, sağlık, eğitim, katılım, ev ve çevre koşulları, risk ve güvenlik, ilişkiler* göstergeleri esas alınarak oluşturulmuştur. İkinci kısımda ise, çocuğun refahını etkileyen aile süreçlerine dair sorular bulunmaktadır. Görüşme yönergesinin bu

kısımında ailelerden bütüncül bilgiler elde edebilmek için ebeveynlerin kök ailesine dair bilgiler, evlilik süreçleri, mevcut aile ilişkileri ve iletişim, ailelerin yaşadığı stresler ve bunlarla baş etme biçimlerine yönelik sorular yer almaktadır. Kök ailesine dair sorular oluşturulurken Aile Stres Modeli'nin *yatay* ve *dikey stresörlerin* mevcut aileyi etkilemesine dair argümanı temel alınmıştır. Aile içi ilişkilerin doğasını anlamlandırabilmek için ise, Minuchin'in Yapısal Aile Sistemleri Yaklaşımı kapsamında kullandığı *ebeveyn-çocuk, yapışık-ayrışık ilişkiler, alt sistemler, sınırlar, rol ve sorumluluklar* kavramları yol gösterici olmuştur. Aileleri güçlü kılan ve streslerle baş etme mekanizmalarına dair sorular ise, Aile Dayanıklılığı Modeli'nin bakış açısı yansıtılarak oluşturulmuştur.

Haziran 2020 tarihinde görüşmelere başlanmıştır. Birkaç özne yapılan görüşme sonrasında üç ay alana çıkılmamıştır. Nitel araştırma alanındaki öncü isimler, (Lincoln ve Guba, 1985; Maxwell, 1996; Miles ve Huberman, 1984) görüşmecilerin öncelikle bir dizi görüşme yapmasını ve soruların çerçevesini gözden geçirdikten sonra görüşmelere devam etmesini önerir. Bu öneri temelinde, analiz edilen beş görüşme ile araştırmanın problemi karşılaştırılmıştır. Böylece tespit edilen eksikliklere yönelik literatür okumaları sayesinde yarı-yapılandırılmış soru formundaki sorular revize edilmiştir. Örneğin, boşanma sürecine dair daha detaylı bilgilerin gerekli görülmesi neticesinde görüşme formuna boşanmaya karar verme, velayet ve nafaka sürecine dair sorular eklenmiştir. Ayrıca aile kuralları ve çocukla iletişim konusunda istenilen verilerin elde edilemediği için bu sorular da detaylandırılmıştır. Bu revizasyon sürecinden sonra alana tekrar çıkılmış ve Şubat 2021'e kadar yaklaşık 8 ay hem görüşmeler hem de yazıya aktarma işlemleri eş zamanlı yürütülmüştür. Öznelerin ifade ettiği her bir kelime, vurgu, jest ve mimik, hatta duraksanan noktalar bile dikkatle aktarılmıştır. Görüşme süresi en kısa 50 dakika; en uzun 2 saat olmak üzere ortalama 1,5 saat sürmüştür.

Görüşmelerin yirmibeşi öznelerin kendi evlerinde; üçü kendi ebeveynlerinin evinde; ikisi ise öznelerin işyerlerinde gerçekleştirilmiştir. Kişisel güvenliğin ve öznelerle kurulacak güven bağının kurulabilmesi için genellikle kendilerini rahat hissedecekleri ortamlar ayarlanmaya çalışılmıştır. Görüşme esnasında öznelerin sözü kesilmemekle beraber bazı durumlarda konunun sınırlarını aşmamak adına birleştirici sorular sorulmuştur.

Araştırmanın örneklemini oluşturan öznelere duygu yükünün fazla olması nedeniyle gün içinde sadece bir özne ile görüşülmüştür. Ayrıca araştırmacının zihinsel yorgunluğunu önlemek amacıyla haftada sadece birkaç görüşme yapılmıştır. Öznelere kendilerini sorgu içinde hissetmeden rahatça cevaplayacakları samimi ve güvenilir bir ortam oluşturmaya özen gösterilmiştir. Görüşme sonunda öznelere gelen olumlu geri dönüşler, bu ortamın sağlandığını ispatlar niteliktedir:

“Abla ele iyi geldi ki sana anlattım ya..bi insanın yanına gideyim böyle konuşayım içim ferahlansın iyi olayım istiyorum. Allah razı olsun senden valla eyiki geldin.”
(Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

“Ben teşekkür ediyorum (içten ve samimi bir gülümseme ile) Allah razı olsun bana da iyi geldi biliyor musun? Anlatmaya ihtiyacım varmış.”
(Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

“Keşke siz öncede gelseydiniz. Sizinle konuşmak şuan o kadar iyi geldi ki bana. Çok teşekkür ederim iyi ki varsınız. Allah yuvanızı şen etsin. Evladınızı size bağışlasın.”
(Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

“Gızım sen daha geleceksin? Ben seni çok sevdim. Sen haginı helal et başını şişirdik.”
(Özne 28, babaanne, 65 yaşında, iki torununa bakıyor, torunlarının babası cezaevinde)

Görüşmeler esnasında tüm mimikler, duygu durumları ve alışılmamış kavramlar, araştırmacı tarafından saha notları olarak kaydedilmiştir. Öznelere yerel dillerine ve hassasiyetlerine özen gösterilmiştir. Öznelere çoğunluğunun düşük eğitim seviyesine sahip olması ve yaşamlarının büyük çoğunluğunu kırsal alanda geçirmiş olmaları, yerel dil özelliklerine dair bilgiyi daha önemli hale getirmiştir. Araştırmacının bu kültüre ve dile aşina olması, araştırmanın kalitesine katkı sunmuş ve anlamlandırmayı kolaylaştırmıştır.

Ses kayıtları ve alan notları da yazıya aktarıldıktan sonra ilgilenilen fenomenin tüm ayrıntılarını görebilmek için tüm veri setinin okunmasına özen gösterilmiştir. Bu ilk okuma sonrasında araştırmaya dair belirli anlayışlar ve iç görüler oluşturulmuştur. Bu süreç, araştırmacı açısından bir tür ön analiz olarak değerlendirilmiştir. Araştırmacı, ilk gözden geçirme sonrasında bariz tekrarları ve önemsiz ayrıntıları ayıklamıştır. Miles ve Huberman (1984) tarafından "veri azaltma" olarak tanımlanan bu işlem, silinen verilerin analiz için gerekli olmadığından emin olunarak gerçekleştirilmiştir.

3.5. ETİK KONULAR

Araştırmanın soru yönergesi, tez izleme komitesinde yer alan üç akademisyen ve alanda çalışan profesyonel meslek elemanları tarafından desteklenmiştir. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi Etik Kuruluna başvurulmuş ve ilk başvuru neticesinde 04.03.2020 tarihli ve 12908312-300/00001033092 sayılı kararla araştırmanın etik izni alınmıştır. Bu izinler neticesinde alan araştırmasına başlanmıştır.

Araştırmaya katılım tamamen gönüllülük esası ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırma için öznelere bilgilendirilmiş onamları alınmıştır. Özneler, istedikleri zaman çalışmayı sonlandırabilecekleri, yarıda bırakabilecekleri ve yanıtlamak istemedikleri noktada cevap vermeme hakları olduğu konusunda bilgilendirilmişlerdir. Soruların sırası ve esnekliği, “öznenin bulunduğu yere” bağlı olarak her öznede değişmiştir.

Diğer taraftan araştırmanın etik hassasiyeti açısından öznelere mahremiyetine ve özel hayatın gizliliğine dikkat edilmiştir (Neuman, 2020, s. 274). Öznelerin her biri, kod isimleri ile kaydedilmiş ve deşifre kayıtları bu rumuzlarla dosyalanmıştır. Bununla birlikte öznelere gerçek isimler kullanılmamakla birlikte yaşam olaylarında çok dikkat çekici ve onların kimliklerini ele veren ayrıntılara da yer verilmemiştir.

Görüşmeler öncesinde ve esnasında, araştırmacıyı zorlayıcı çeşitli durumlarla da karşılaşmıştır. Söz konusu bu zorluklar ve engeller, hem araştırmacıyı hem de araştırmanın bizzatı kendisini dönüştürmüştür. Araştırmacı alana çıkma hazırlıklarını henüz tamamlamışken 24 Ocak 2020’de Elazığ depremi meydana gelmiştir. Bu depremi hem araştırmacının hem de örnekleme dahil edilecek olası öznelere yaşamış olması, sağlıklı veriler elde etme konusunda endişelere neden olduğu için veri toplama sürecinin altı ay ertelenmesine karar verilmiştir. Diğer bir engel ise, tüm dünyayı ve ülkemizi etkileyen COVID-19 salgınıdır. Salgın süreci, öznelere araştırmaya katılım konusunda çekimser davranmalarına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle telefon aracılığıyla etkileşim kurulan öznelere sadece üçte biri görüşmeyi kabul etmiştir.

Sonuç olarak araştırma süresince nitel araştırmanın güvenilirliğini sağlayacak tüm prosedürlerin (Bknz: 3.1; 3.2; 3.3; 3.4) gerçekleştirildiği ve araştırmanın her aşamasında gizliliğe dikkat edildiği ifade edilebilir.

3.6. DÜŞÜNÜMSELLİK

Araştırma, bizzatihi araştırmacının değerleri üzerine inşa edilmektedir (Lichtman, 2010, s.20). Nitel araştırma yöntemini kullanan araştırmacıların kendi değerlerini kapının dışında tutması mümkün değildir. Ayrıca öznelerin bağlamı ve bizzatihi araştırmanın kendisi de araştırmayı dönüştürmektedir. Bu dönüşüm süreci, nitel araştırma literatürde *düşünümsellik* olarak ifade edilmektedir. Gilgun’a (2010) göre düşünümsellik fikrinin odağı, *farkındalık* fikridir. Bir araştırmacı, araştırma süreçlerinin ve öznelerin kendisini nasıl etkilediğinin farkında ise, düşünümseldir.

Bununla birlikte araştırmacı soru yönergesinin dışında sorular sormuş, öznelere cevap vermiş ve hatta kendi deneyimini paylaşmıştır. Bunun ötesinde hangi yaklaşımı kullanacağını, kimlerle görüşeceğini ve hangi soruları soracağını kendisi seçmiştir. Aslında bütün bir araştırma süreci araştırmacının değerlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle araştırmacı, araştırma serüveninin en önemli parçası olarak kabul edilmektedir. Düşünümsellik ilkesine sadık kalınarak araştırma sahasının ve öznelerin çalışmayı ve araştırmacıyı dönüştürebileceği gerçeği sürekli akılda tutulmuştur (Guillemine ve Gillam, 2004). Nitekim aynı öznelerle benzer çalışmaları yürüten başka bir araştırmacı, hiç kuşkusuz mevcut çalışmadan farklı sonuçlara ulaşacaktır. Bunlarla birlikte öznelerin araştırmanın etik hassasiyetine araştırmacı kadar bağlı olamayacağı da kabul edilmektedir.

Görüşmeler esnasında ebeveynlerin yaşadığı stresli durumlara tanıklık etmek, araştırmacıyı duygusal açıdan oldukça zorlamıştır. Öznelerin kendilerini çaresiz ve umutsuz hissettikleri zamanlarda: “Çocuklarınıza/torunlarınıza/yeğenlerinize karşı bu tür hassasiyet göstermeniz ve onlarla ilgilenmeniz çok değerli. Eminim kendilerini çok şanslı hissediyorlardır.” şeklinde duygu yükünü hafifletecek güçlendirici cümleler kullanılmıştır. Böylece özne ve araştırmacı arasında güven ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Öznelerin araştırmacı ile özel bilgilerini paylaşmaları ve araştırma sürecini bir “dertleşme” olarak ifade etmeleri, yeterli düzeyde güven ilişkisinin kurulduğunu göstermektedir:

*“Okumalarını istiyorum, okursa güzel bir yerlere gelirse sizi arayacam (gülüyor).”
(Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)*

“Abla bi sigara yağam dertleşik ne de olsa.” (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

“...birisini seviyordum ya O evlenmişti. Onun bi boşluğu vardı bende, inat olsun diye kendi kendimi yaktım. Ona da gerçi kalmamıştı Gerçi bu söylediğimi hiç paylaşmamıştım ama ilk kez seninle paylaştım.” (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

Ailelerin yaşadığı söz konusu sorunlar, araştırmacının hayata bakış açısını ve sorun tolerasyonunu da etkilemiştir. Böylece herhangi bir durumu problem olarak değerlendirirken; öznelerinin yaşadığı sorunlar referans alınmaya başlanmıştır. Özellikle ebeveyn yokluğunun çocuk üzerindeki etkisinin anlatıldığı süreçler, hiç kuşkusuz araştırmacının annelik deneyiminden dolayı oldukça zorlayıcı olmuştur. Bu duygu yükünü azaltabilmek için öznelerin ihtiyaç duyduğu bilgi ve araçsal destek sağlanmaya çalışılmıştır.

3.7. SÜRE VE OLANAKLAR

Bu çalışmanın verileri, Haziran 2020 ile Şubat 2021 arasında 8 aylık süre içinde alan araştırması sonucunda elde edilmiştir. Bu saha süresince araştırma, 2228-B TÜBİTAK Doktora Burs programı kapsamında desteklenmiştir.

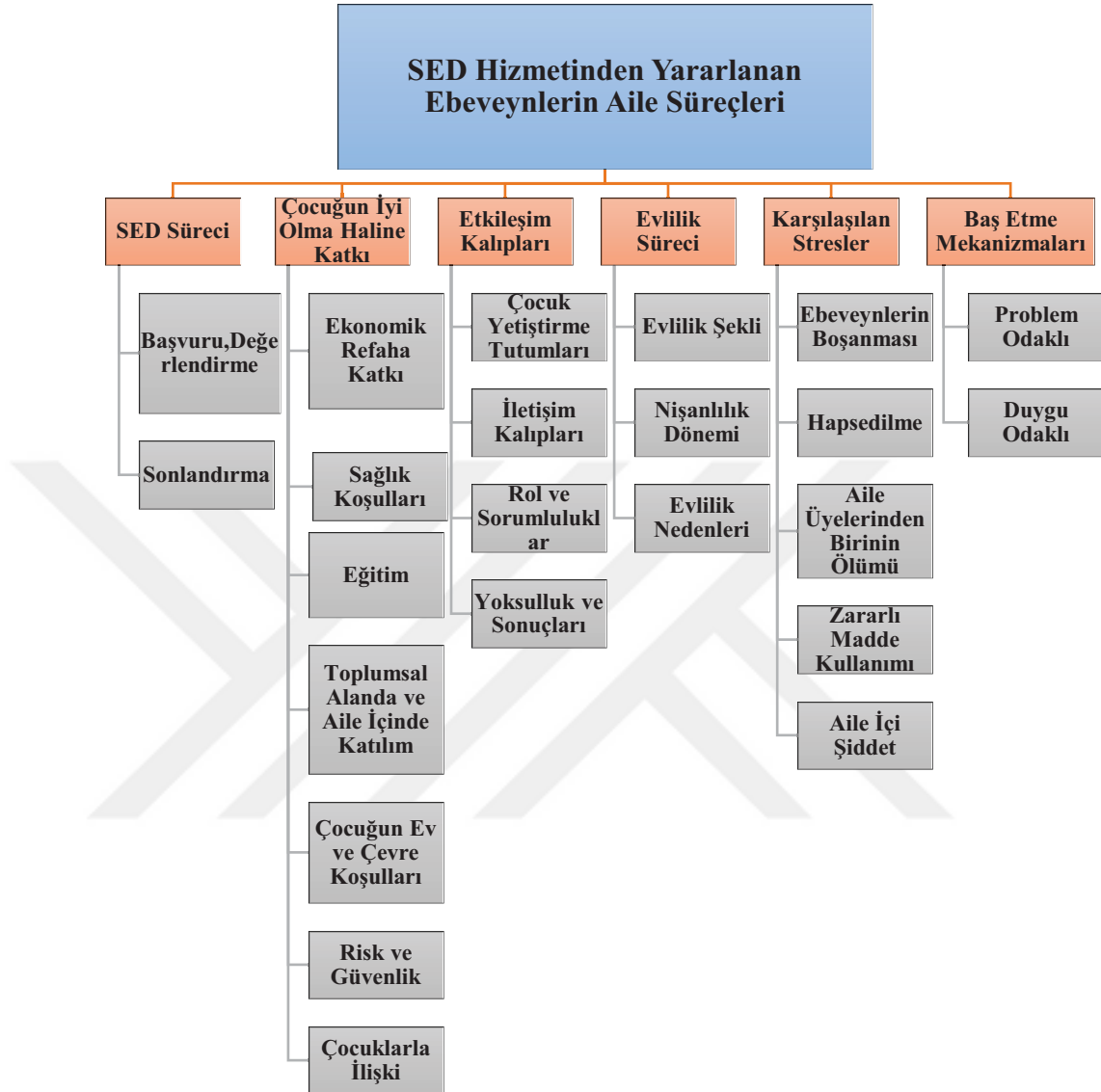
4.BÖLÜM: ANALİZ

Öznelerle yapılan görüşmenin ses kayıtları ve araştırma sahasına ilişkin alan notları yazıya aktarıldıktan sonra 1128 sayfa transkripsiyon metni ve 52 sayfa alan notu elde edilmiştir. Verilerin analiz süreci, nitel araştırma yönteminin doğasına sadık kalınarak bütün görüşmeler (Briggs, 1986) ve yazıya aktarım süreci sonlandırıldıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin analizi için MAXQDA 12 nitel veri analizi yazılım programı kullanılmıştır. Söz konusu bu nitel veri yazılım aracının kullanımı sayesinde, kodlar arasındaki bağlantıların fark edilmesi kolaylaşmıştır (Castleberry ve Nolen, 2018).

Diğer taraftan veriler, *tematik analiz tekniği* (Holloway ve Todres, 2003; Ryan ve Bernard, 2000) kullanılarak analiz edilmiştir. Tematik analiz kurallarına göre elde edilen veriler tanımlanmış, analiz edilmiş ve raporlanmıştır. Araştırmanın analiz sürecinde izlenen aşamalar ise, (Braun ve Clarke, 2006) şöyledir:

- (1) Görüşmeler neticesinde elde edilen transkripsiyon metni ve alan notları tekrar tekrar okunduktan sonra,
- (2) yukarıda ifade edilen bilgisayar programı (MAXQDA 12) aracılığıyla 429 kod oluşturulmuştur.
- (3) Açık ve seçici kodlama sayesinde her öznenin deneyimi kodlanmış ve araştırma sorularını yansıtan alıntılar düzenlenmiştir (Bentmann, 2015).
- (4) Böylece söz konusu bu kodların düzenlenmesi sonucunda 3 kategori ve 14 tema ve 23 alt tema oluşturulmuştur.
- (5) Kodların ve temaların tanıtılmasının (Bknz. Şekil 2) ardından
- (6) nihayet mevcut alan raporu yazılmıştır.

Şekil 2: Araştırmada Kullanılan Kodların ve Temaların Dağılımı

Yukarıda gösterilen kodlar, temaların oluşturulması için ilk adımı oluşturmuştur. Bu aşamadan sonra benzer ve farklı düşünceleri yansıtan kodlar birbiriyle birleştirilmiştir. Örneğin, Özne 1’in “*Yani inanki hiç yani babaları içip geldiği zaman hiç deyişdim çocuklarımı uyutayım, hiç görmesinler çocuklarım.*” cümlesi, “sorunu gizleme” şeklinde kodlanmış ve “duygu odaklı baş etme yöntemi” teması içinde konumlandırılmıştır. Özne 27 ile yapılan görüşmede ise, “....psikoloğa gittik. O (psikolog) annesinin öldüğünü söyledi.” cümlesi, “psikolojik destek alma” şeklinde kodlanarak “problem odaklı baş etme yöntemleri” teması içinde yer almıştır. Böylece

oluşturulan iki farklı tema, *Stresle Baş Etme Yöntemleri* kategorisi altında birleştirilmiştir. Diğer tüm analizler, benzer yöntemle yapılarak süreç sonlandırılmıştır.

Bu çalışmada benimsenen tematik analiz, fenomenolojik olarak ebeveynlerin deneyimlerine odaklandığı için tümevarımcıdır (Khoo, Mancinas ve Skoog, 2015). Tümevarımsal (endüktif) kodlama, araştırmacının doğrudan verileri inceleyerek geliştirdiği kodlardan oluşmaktadır (Thomas, 2006; Boyatzis, 1998). Kullanılan bilgisayar programı sayesinde cümle cümle, paragraf paragraf ve sayfa sayfa altı çizilerek kodlama yapılmıştır (Chandra ve Shang, 2019). Böylece araştırmacı, beklenen temalardan ziyade; ebeveynlerin deneyimlerinden hareketle ortaya çıkan kodların, temaların ve kategorilerin oluşmasını sağlamıştır. Strauss ve Corbin, (1990) tematik analizin tek başına yeterli olmayacağını, uzman kişilerle iletişimin güvenilirliği arttıracığından bahsetmiştir. Bu nedenle araştırmacı, analiz sürecinde “Tez Danışmanı”, “Tez İzleme Komitesi Üyeleri”, sosyal hizmet uzmanları, meslektaşları ve alanda çalışan diğer profesyonel meslek elemanları ile sürekli fikir alışverişinde bulunmuştur.

Ayrıca veriler analiz edilirken araştırmacının teorik bakış açısı ile veriler arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Böylece çocuk refahı sistemi içindeki bu uygulamanın daha geniş bir bağlam içine yerleştirilmesi sağlanmıştır. Örneğin, Özne 27 ile yapılan görüşme, araştırmacının kuramsal bakış açısının analiz sürecine yansıtıldığının kanıtı niteliğindedir. Özne, kök aile yapısındaki konumuna yönelik şu deneyimleri paylaşmıştır: “...annem koyunlara giderdi. Evin büyüğü ben olduğum için Onlara Ben bakıyordum işte. Annem de dışarı işi yapardı, tarlaya giderdi koyuna giderdi. O dönemde kardeşlerim hep küçüktü boy boylardı işte.” Bu aktarımlar, Minuchin’in işlevsiz aile yapısının emaresi olarak tanımladığı “çocuk ebeveyn” kavramıyla kodlanmış ve yorumlanmıştır. Verilerin kodlanması sürecinde başka bir temaya rastlanılmadığı anlaşıldığında kodlama sonlandırılmıştır.

5. BÖLÜM: BULGULAR

Literatür taraması, araştırmada kullanılan kuramsal yaklaşımlar ve saha çalışmasından elde edilen veriler neticesinde, araştırmanın bulguları üç bölümde yapılandırılmıştır. İlk bölümde, SED hizmetinin başvuru ve değerlendirme sürecine dair veriler yer almaktadır. Bulguların bu ilk bölümünde, öznelerin başvuru sürecinde yaşadığı deneyimler, hizmetin değerlendirme kriterlerinin özneler tarafından nasıl algılandığı, bürokratik işlemlerin hizmete dair algıyı nasıl biçimlendirdiği, başvuru sürecinde özneleri güçsüzleştiren etmenler ve hizmetin olası sonlandırılmasına yönelik riskler tartışılmıştır.

İkinci bölümde ise, söz konusu desteğin çocuğun iyi olma hali üzerindeki etkisi, ekonomik, sağlık, eğitim, katılım, ev ve çevre koşulları, ilişkiler, risk ve güvenlik bağlamıyla (Bradshaw, Hoelscher ve Richardson, 2007) değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, çocuğun refahını etkileyen aile süreçleri, ebeveynlerin kök aile yapısı, ebeveynlerin evlilik süreci, yaşam döngüsünde karşılaşılan stresler ve bu streslerle baş etme yöntemleri kapsamında sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Bu sınıflandırma, Minuchin'in (1974; 1984), Satir'in (1983), McGoldrick, Carter ve Gracia-Preto'nun (2016), çocuğun refahını etkileyen sağlıklı (ve/veya işlevsiz) aile özelliklerine dair yaptıkları tanımlama ve sınıflandırma ile uyusmaktadır. Ayrıca görüşmelerden elde edilen temalar, analiz sürecinin temel çıkış noktasını oluşturmuştur.

5.1. SED HİZMETİ BAŞVURU SÜRECİ, DEĞERLENDİRME VE SONRASINA İLİŞKİN DENEYİMLER

Bulguların ilk bölümünde, ebeveynlerin SED hizmetine başvuru ve değerlendirme sürecinde yaşadığı deneyimlere ve desteğin olası sonlandırılma durumuna karşın mevcut risklere yer verilmektedir.

Tablo 2. SED Hizmeti Başvuru, Değerlendirme ve Sonrasına İlişkin Deneyimler

5.1. SED Hizmeti Başvuru, Değerlendirme ve Olası Sonlandırma Süreçleri	
Alt Temalar	Öne Çıkan Başlıklar
Başvuru ve Değerlendirme Süreci	Başvuruya Yönlendiren Kaynaklar: <i>"Bi gomsım herhalde bana söyledi durumun iyi değil, her dediğini yapamisin. Kız da bak per perişan oli git oraya bir başvur dedi"</i>
	Evrak İşleri ve Deneyimler: <i>"Zaten üç ayda bir benden kağıt istiyorlar. Geliler ablam üç ayda bir geliler. İşte bizim sıkıntımız o. Evrakları topla. Çocuklar okula gidiyor mu? Okul kağıtlarını getir (kızgın bir ifadeyle). Kardeşim cezaevinde mi? değil mi? Onu bildir"</i>
	Değerlendirme: <i>"Gittim, başvurdum, evde oturmuyorum annemlerde oturuyorum diye reddettiler. O zaman o desteği verselerdi, belki ben bu evliliği (ikinci evliliğinden bahsediyor) yapmayacaktım"</i>
Ebeveynlerin SED Hizmetinin Sonlandırılma İhtimaline İlişkin Düşünceleri ve Özyeterlilik Durumları: "....Yani Ya Ölüyoruz Ya Kalırız Ama Doğrusu"	<i>"O zaman naneyi yeriz. Çoğ zor olur, geçim zor olur."</i>
	Ebeveynlerin Profesyonel Psiko-Sosyal Destek İhtiyacı: <i>"...ya ben bi hastaneye mesela bi psikoloğa bi yere götürseler mesela, buna göre bi ilaç olur öyle değil mi?"</i>

5.1.1. Başvuru ve Değerlendirme Süreci

SED hizmeti kurum temelli bir destek olduğu için başvuru ve değerlendirme sürecinde bazı bürokratik işlemlerin yapılması zorunludur. Söz konusu bu süreçlerde meslek elemanı ile nasıl bir etkileşim kurulmuştur? Bürokratik süreçlerde, sosyal hizmetin bilgi, değer ve beceri temeli dikkate alınmış mıdır? Özneler, bu desteğe kimler tarafından yönlendirilmiştir? Değerlendirme sürecinde hangi kriterler kullanılmıştır? Bu süreçlerde özneleri güçlendiren ve/veya güçsüzleştiren deneyimleri anlamak ve sosyal hizmet uzmanlarının rollerini keşfetmek, öznelerin hizmet sürecine ilişkin dinamiklerini kavramak açısından önemli görülmüştür. Öznelerin verdiği yanıtlar, sürecin üç ayrı odak noktası olduğunu işaret etmektedir. Söz konusu bu odak noktaları, (başvuru kaynakları, evrak işleri ve değerlendirme sürecinde öznelerin algısı) hizmetin hedef kitleleriyle uyumu ve sürecin işleyişi hakkında önemli ipuçlarını barındırmaktadır.

Başvuruya Yönlendiren Kaynaklar

Öznelerin bu hizmeti enformel dayanışma ağları sayesinde öğrenmiş olmaları, bu süreçteki deneyimlerine dair ilk göze çarpan bulgudur. İlgili aktarımlar ise, şöyledir:

"Bi gomşum herhalde bana söyledi durumun iyi değil, her dediğini yapamisin. Kız da bak per perişan oli git oraya bir başvur, dedi" (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

"O ecza deposu var ya orda çalışıyodum ben,ordan söylediler. Bi ablayla abi vardı mutfaktalar, evliler. Dedi böyle git devlet yardım ediyor, git onlara başvur dedim bende gideyim onlar söylediler." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Görüşülen ebeveynlerin sosyal çevresi, hizmetin öğrenilme sürecinde işlevsel bir konumda yer almıştır. Mevcut hizmetten yararlanan ailelerle yapılan kapsamlı bir araştırmanın (Taşpınar vd., 2014) sonuçları da enformel ağların başvuruya yönlendirme sürecinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte benzer deneyimi (ya da stresi) yaşayan özneler açısından zorunlu olarak biraraya gelinen geçici gruplar da, hizmetin öğrenildiği sosyal kaynaklardan biri haline gelmiştir. Cezaevi ziyaret günleri nedeniyle biraraya gelen mahkum yakınlarının oluşturduğu geçici gruplar, bunun en iyi örneğidir. Cezaevi süreci yaşayan özneler, bu durumu şöyle paylaşmıştır:

"Cezaevinde benim gibi genç gelinlerden öğrendim SED'i. Cezaevinde karşılaşmıştım. Allah razı olsun, babamın evinde hiç alamadım ha. Sonradan bağladılar." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Eşimi ziyarete gittiğimde cezaevinde söylediler." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Söz konusu bu ailelerin aynı stresi yaşayan diğer ailelerle kurduğu etkileşim⁶, hizmete yönlendirme sürecinde dayanışma ağı görevi üstlenmiştir. Diğer taraftan bizzatıhi cezaevinde kalan bireylerin de benzer ağlar sayesinde hizmete yönlendirildiği anlaşılmıştır.

"Destegi bize eşim söyledi. Destek varmış, git başvur dedi. Cezaevinde duymuş herhalde bana söyleyince yoksa ben bilmezdim, hayatta bilmezdim." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

⁶ Özneler bu etkileşimi, "kaderdaş" kavramıyla tanımlamaktadır.

"Valla ben bi şeye başvurmam. Vurduğu gün (erkek kardşinin kendi eşini öldürdüğü gün) Sosyal Hizmetler geldi çocukları götür. Ben vermem dedim çocukları. Çocuklarım ben bakarım dedim yani, destek olmadan da baktım, bir sene bir buçuk sene hiç destek almadım. Hiç almadım bilmiyordum bile destek var. O da kardeşim cezaevinde dilekçe vermiş öyle işte. Benim haberim yok yani o vermiş. Ben yine bakıyorum yani, ya ablam iki tane ekmek fazla alsam şe olur nolacak." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Toplumsal etkileşimlerin yönlendirici saiklerine vurgu yapan sosyolog Simmel (2009), bireyin içinde bulunduğu sosyal ağların onun sosyal sermayesini oluşturduğunu ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle -cezaevi örneğinde olduğu gibi- sosyal ağlar, sosyal dayanışma görevini yerine getirmektedir. Bazı öznelere ise, formel kaynaklar sayesinde hizmet sürecine dahil olmuştur. Gizlilik kararı ile korunan Özne 7, sığınma evinden çıktıktan sonra meslek elemanının SED hizmetine yönlendirme sürecini minnettarlıkla ifade etmektedir.

"Kadın sığınma evine gittim, orda 2-3 ay kaldım. Çocuklarım dayanmayacak bi duruma geldiler, sonra bi ev tuttum. Ondan sonra da yaşantımı öyle de devam ettirdim. Sosyalde (Elazığ Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğünden bahsediyor) M. Bey var, M. Bey bana çok yardımcı oldu. Kendisi çok yani desteği oldu bana, işte beni bi yardıma bi maaş gibi bişeye bağlatılar. Ondan bi destek alıyorum işte o şekilde." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Görüldüğü gibi meslek elemanının yönlendirmesi, Özne 7'nin güçlenmesine katkı sunmuştur. Nitekim bir vaka yöneticisi olarak sosyal hizmetin rolü, müracaatçının ihtiyaç duyduğu kaynaklara yönelimini sağlamaktır (Sheafor ve Horejsi, 2015). Bununla birlikte ebeveynlerin ve çocukların yoğun etkileşimde olduğu bir başka formel dayanışma ağı olan okul da, hizmete yönlendirilme noktasında kaynaklardan birini oluşturmuştur.

"Köyde çocukların öğretmeni SED'e yönlendirdi. Her türlü ihtiyacımıza, erzak olsun çocuğların kıyafeti olsun. Okul olsun, bunlara kullanıyorum." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Okul, aynı zamanda sosyal hizmetin önemli bir paydaşıdır. Özellikle çocuğa yönelik ihmal ve istismar durumlarında bilgi ve ihbar kaynağıdır. Diğer taraftan Özne 22'nin hizmete yönlendirilme süreci ise, diğerlerinden daha çarpıcıdır. Kağıt toplayarak geçimini sağlayan özne, bu esnada durumuna şahit olan Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürü'nün hizmete yönlendirme sürecini şöyle aktarmıştır:

"Çocuklarla beraber ben kağıt toplamaya gittim. 6-7 senedir alıyorum. Kağıt topluyorduk dediler ki oraya gel. Müdür gördü bizi, bizde gittik oraya Allah razı olsun senden de ondan da bizi maaşlı yaptı." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Sonuç olarak öznelere aktarımları, aileyi en fazla etkileyen mikro ve mezo sistemlerin, (Bronfenbrenner, 2005) söz konusu hizmete dair başvuru sürecinde temel bilgi kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu alanda yapılan araştırmalarda da (Aytış ve Özgüç, 2019; Bülbül, 2019; Yıldız, 2019; Ersoy ve Hurasan, 2017; Tamkoç, 2017; Kırlioğlu, 2015) başvuruya yönlendiren sosyal ağların benzer olduğu görülmektedir.

Evrak İşleri ve Deneyimler

SED, ilgili yönetmeliğin muhtaçlık⁷ esasına göre verilmektedir. Böylece hizmetten yararlanabilmek için müracaatçıdan muhtaçlığını kanıtlayacağı evrakları temin etmesi beklenmektedir. Bu evraklar, desteği talep etmesine neden olan faktörlere bağlı olarak değişir. Örneğin, eşinden boşanan bir ebeveynin çocuklarının velayetine sahip olduğuna dair mahkeme kararını tebliğ etmesi gerekmektedir. Öznelere istenen evraklara yönelik deneyimleri ise şöyle aktarılmıştır:

"Aynen aynen o söyledi ben ve yiğenim gidip başvurduk. Onlar da benden şey istediler, çocukların velayetini istediler. Bide boşanma kağıdını istediler. Ben götürüp verdikten sonra form doldur dediler, formu doldurduktan sonra kabul ettiler." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"Zaten üç ayda bir benden kağıt istiyorlar. Geliler ablam üç ayda bir geliler. İşte bizim sıkıntımız o. Evrakları topla. Çocuklar okula gidiyor mu? Okul kağıtlarını getir (kızgın bir ifadeyle). Kardeşim cezaevinde mi? değil mi? Onu bildir. Zaten günü belli kağıdı vermişim ben sana. Vallahi sıkıntımız bu. Ya ablam bizi çok yoruyor ya, yani şey değil ya. Ben şimdi taa E'ye gidim, kağıt alıyorum. Faksı kabul etmiyor, imzalı istiyor. Şimdi zaten gününü almış, çıkacağı tarih belli. E çocuklar okula gidiyor mu? Okul kağıtları zaten belli." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Bununla birlikte öznelere, muhtaçlıklarını sürekli kanıtlama çabası içinde olma durumlarını, kızgınlık ve çaresizlik duygularıyla paylaşmıştır.

"Hayır benden sadece şey istedi, rapor istedi. Ben de dedim ki hastanelerde virüs var, korkularımızdan zaten hastalığımız için bile gidemik. Sen git İŞKUR'a dedi. İŞKUR'da dedi ki; öyle bir şey yok bizde veremim." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

⁷ Sosyal ve Ekonomik Destek Yönetmeliği'nde "Muhtaçlık; kendisini, eşini ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarını ve diğer aile bireylerini, bulundukları mahallin hayat şartlarına göre asgari seviyede geçindirmeye yetecek geliri, malı veya kazancı bulunmama hali" olarak tanımlanmıştır.

"Ama bu bir aydır çok sorun ettiler. Dedim zaten benden üç ayda bir kağıtlar istiyorsunuz. Bin lira bi para ya bin lira. Çocuğa veriliyor artı evin geçimi. Aileler ne kadar bi yardım edebilir ki bize. Elden gelen öğün olmuyor, olsa da vaktini bulmuyo." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Hem başvuru hem de izleme sürecinde istenen belgelerin temini, ailelerin güçsüzleşmesine ve damgalanmasına neden olmuştur (Dilik, 1980). Dahası damgalanma korkusu, bu ailelerin muhtaçlıklarını ifade etmelerini de engelleyebilmektedir (Buğra, 2005). “Ben yardım istemedim” diyen amca ve “yurda verilme” korkusu yaşayan babaannenin aktarımlarında bu hissi görmek mümkündür.

"Valla ben bi şeye başvurmam. Vurduğu gün (erkek kardşinin kendi eşini öldürdüğü gün) Sosyal Hizmetler geldi çocukları götüre. Ben vermem dedim çocukları. Çocuklarım ben bakarım dedim yani, destek olmadan da baktım, bir sene bir buçuk sene hiç destek almadım. Hiç almadım bilmiyordum bile destek var. O da kardeşim cezaevinde dilekçe vermiş öyle işte. Benim haberim yok yani o vermiş. Ben yine bakıyorum yani, ya ablam iki tane ekmek fazla alsam şe olur nolacak." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

"Oy yoğ annem gurban ben bunların havayın koğusunu alim (kurum bakımına verme durumu sorulduğunda çok aşırı bir tepki verdi, heyecanlandı), ben nasıl bunları verem? Karşı taraf (torununun annesi) bize bunu çoğ söyledi. Biz alırız veririz oraya. Biz kesinlikle bunu kabul etmedik. Komiser bana dedi vererek istersen, dedim yoğ 6 tene büyüttüm, iki teneyi mi büyütemim oğul. Ben onlardan oğlumin gokusunu alim. Ben bilsem ki sen beni dilim dilim edecesin (ağlıyor) bi tırnağını del bi gülünü vermem. Okulda öğretmenleri bile tembelemiştir. Bi şey olursa direk bize telefon açın. Biz girmeyene gadar çocuğu göndermeyin." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Buraya kadar yer alan aktarımlar, resmi destekten yararlanma sürecinin çoğu ebeveyn tarafından olumsuz olarak deneyimlendiğini göstermektedir. Özne 19 ise, çocuk refah sistemi içinde anlaşılmadığını, destek istediği kurum yöneticileri tarafından değersiz hissettirildiğini şöyle hoşnutsuz bir tonla aktarmaktadır:

"Benim yetmiyordu işte, ben de müdüre çıktım dedim ki: 'İşte bu üç çocuğum var yetmiyor bana dedim, başka bir yerden varsa ona da başvurayım dedim.' Müdür de bana dedi ki yani bu da devamlı bir şey değil, dedi. Çalış niye çalışmıyorsun, dedi. Ben de dedim ki çocuk küçük çocuğum var, zaten çalışacak durumum olsa emin olun ben buraya gelmem. Yani bu bile kalıcı değil, devamlı değil başka bir şey isteme dedi, buna güvenme dedi zaten ve git, çalış dedi." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Temel ihtiyaçları karşılamak için devlet kaynaklarına bağımlı olmak, çok sayıda düzenlemeye uymak ve kaynaklarda oluşabilecek sürekli kesintilerle yüzleşmek anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, damgalanma ve aşağılayıcı muamele ile başa çıkmak, zaten stresli bir sistemin baskısını iyice arttırabilir (DeNavas-Walt, Proctor ve

Smith, 2012). Yeğenlerine bakım veren amca sosyal destek almanın getirdiği güvensizliği ve damgalanmayı yaşamamak için sorunları sürdürmeye nasıl devam ettiğini şöyle aktarmıştır:

"Valla ben bi şeye başvurmadım. Vurduğu gün sosyal hizmetler geldi çocukları götürdü. Ben vermem dedim çocukları. Çocuklarım onlar, ben bakarım dedim yani. Destek olmadan da baktım, bir sene, bir buçuk sene hiç destek almadım. Hiç almadım bilmiyordum bile destek var. O da kardeşim cezaevinde dilekçe vermiş öyle işte. Benim haberim yok yani o vermiş. Ben yine bakıyorum yani. Ya ablam iki tane ekmek fazla alsam şe olur nolacak." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Freire (2018) *Ezilenlerin Pedagojisi* kitabında insanları "nesne" yerine koyan bu güçsüzleştirici müdahalenin her iki tarafı da "insandışılaştırdığından" bahseder. Bu durum, sosyal hizmetin bilgi, değer ve beceri temeliyle uyuşmamakla birlikte meslek elemanını sadece evrak onaylatıcı olarak görmek anlamına da gelmektedir. Aynı zamanda eşit olmayan bir uzman-müracaatçı ilişkisini ortaya çıkarır.

Değerlendirme

Meslek elemanı değerlendirme aşamasında, müracaatçının hizmetten yararlanma koşullarını sağlayıp sağlamadığını tespit edebilmek için mesleki bilgi temelinde incelemeler gerçekleştirir. Bu incelemeler, sorun alanları, mevcut koşullar ve destek kaynakları üzerine yoğunlaşarak, hizmetten yararlanma durumuna dair bir analizi mümkün kılar. Yapılan görüşmeler neticesinde, öznelere çoğunluğunda ilk başvurunun reddedilmiş olduğu anlaşılmıştır. Mevcut bulgu, çalışmanın en çarpıcı sonuçları arasında yer almaktadır.

"Babamın evinde hiç alamadım ha, sonradan bağladılar." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Gittim, başvurduğum, evde oturmuyorum annemlerde oturuyorum diye reddettiler. O zaman o desteği verselerdi, belki ben bu evliliği (ikinci evliliğinden bahsediyor) yapmayacaktım. Çünkü yoktu son bi yüzüğüm, küpem kalmıştı. Çocuklarıma kitap, çanta, defter her şeyimi onlara verdim. Almıyordu ailem, çocuklarıma bilerek, mahsus almıyorlardı. İyiydi durumu babamın, babam S. müdürüydü." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Ben en başta başvuru yaptım da kayınvalidemlerin yanında kalıyordum, vermediler o zaman. Babamın maaşı olduğu için, emeklisi olduğu için. Halbuki onların yanında kaldığım dönemde de bana maddi anlamda destekleri olmadı. Eltim yan yana oturuyordu gördü zaten. Benim çocuğuma bez olsun, cici bebesi olsun aynı evin içinde yaşadığım halde hiçbir destekleri olmadı." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Bu aktarımlardan anlaşıldığı üzere, öznelere kök aileleriyle birlikte yaşama durumları, başvurunun reddedilmesinin nedeni olarak algılanmıştır. Yoksul aileler için sosyal ağları hayati konumdadır. Sosyal ağlar genel olarak akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk gibi bireyleri çevreleyen sosyal ilişkilerin yapısal bileşeni olarak tanımlanabilir. Sosyal destek ise, bu sosyal ağların işlevselliğini gösterir (Geens ve Vandenbroeck, 2014; Cochran ve Walker, 2005). Bir başka ifadeyle sosyal ağların varlığı, sosyal destek işlevini yerine getirdiği anlamına gelmeyebilir. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanının toplumsal algı ve kabullere dair incelikli ve duyarlı bir bakış açısına sahip olması gerekmektedir. Böylece mevcut ailelerin bağlamını dikkate almadan yapılan bir değerlendirme, müracaatçının güçsüzleşmesine neden olabilmektedir. Hem SED hizmetinden yararlanmadığı hem de birlikte yaşamalarına rağmen ailesinden destek alamadığı için ikinci evlilik yapmak zorunda kalan Özne 19, yaşadığı güçsüzlüğü şöyle aktarmaktadır:

“Mesela 1 TL verirdim okula götürsünler diye, annem kıyameti koparır. Derdi niye veriyorsun diye.” (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Eşinin cezaevine giriş sürecinden sonra kök ailesiyle birlikte yaşamak zorunda kalan Özne 23 ise, ayrı bir eve taşınana kadar SED hizmetinden yararlanmadığını ifade etmiştir.

“Halbuki onların yanında kaldığım dönemde de bana maddi anlamda destekleri olmadı. Eltim yan yana oturuyordu, gördü zaten. Benim çocuğuma bez olsun, cici bebesi olsun. Aynı evin içinde yaşadığım halde hiçbir destekleri olmadı.” (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Öznenin ifadelerinde görüldüğü gibi sosyal hizmet uygulaması, önleyici bir müdahale gerçekleştirememiştir. Bu ailelerin SED hizmetinden yararlanabilmek için muhtaç kalmaları beklenmiştir. Buraya kadar yer alan aktarımlar, mesleki değerlendirmenin kadınları güçsüzleştiren toplumsal algıları dikkate almadığını göstermektedir. Sosyal hizmet uygulamalarına yönelik değerlendirme süreci, meslek elemanının bilgi, değer ve becerilerinin yanında pratik tecrübelerindeki yetkinliğini de gerektirir. Çünkü her müracaatçı ve her vaka kendine özel ve biricik bir bağlama sahiptir (Gökçearslan-Çiftçi ve Gönen, 2011). Bu nedenle değerlendirmelerin müracaatçının bağlamını göz önüne alarak gerçekleştirilmesi elzem bir konudur. Bununla birlikte hizmetin sunumunda yoksulluğu belirleyen objektif kriterlerin olmaması da (Arala, 2017; Kılıç ve Oral,

2017; Daşlı, 2015; Demirtürk vd., 2011), değerlendirme aşamasını meslek elemanı açısından zorlaştırmaktadır.

5.1.2. Ebeveynlerin SED Hizmetinin Sonlandırılma İhtimaline İlişkin Düşünceleri ve Özyeterlilik Durumları: “...Yani Ya Ölürüz, Ya Kalırız Ama Doğrusu”

Sosyal hizmet uygulamalarında hizmetin sonlandırılması, amaçların ve hedeflerin başarıldığı varsayımına dayanarak gerçekleştirilmektedir. Böylece müracaatçının yardım olmaksızın sorunlarını çözebilecek konumda olduğu öngörülür. Öznelerin hizmetin sonlandırılmasına dair korkuları, desteğin amacına ulaşmadığını açıkça göstermektedir.

"Bazen diyorum şu aylıkta (SED) olmasa; biz per perişan oluruz. Vallaha hiçbir şey yapamıyorum ama en azından yediriyorum o bana yeter. Yine hamd olsun Allah'a beterin beteri var." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

"O zaman naneyi yeriz. Çoğ zor olur, geçim zor olur." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

"Çok kötü olur bu yaştan sonra iş sahibide olamıyorsun ha. Yaptım çabaladım en azından beni hastaneye alsınlar, temizliğe yani. Okula çıkmadı şansım ha. Merdivene gidiyorum ama evlere gidemiyorum. boynumda düzleşme var." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"İşte onu da Allah büyük o saatten sonra Allah yardımcımız olsun." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

Görüldüğü gibi özneler, SED'in hayatlarında çok önemli bir gelir kaynağı olduğunu ve destek verilmediği zaman “ne yapacağını” bilememe durumlarını çaresizlik duygusuyla ifade etmişlerdir. SED, zaman sınırlı bir hizmet türüdür (Duyan, 2010), meslek elemanı, müracaatçının söz konusu hizmet olmadan hayatına devam edebileceğine kanaat getirmelidir. Bu, o kadar kolay değildir; çünkü bazı özneler için desteğe bağımlılık, “ölüm kalım” meselesidir.

"Yine Allah, devletten razı olsun. Devlet olmasa var ya ben bu evde acımdan ölürüm. Acımdan ölürüm gurban olim devlete." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Öyle kesilecek gibi bir şey konuştu. Bende dedim zaten o kesilirse bizim hayatımız da biti. onun dışında bi desteğimiz, paramız yoğ ki." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Aktarımlardan anlaşılacağı üzere öznelere, bu hizmetin sağladığı desteğe aşırı bağımlı durumdadır. Öznelere verilen desteğe bu denli bağımlı bir tutum sergilemesi, sosyal hizmet müdahalesinin işlevselliği hakkında şüphe uyandırmaktadır. Benzer özelliklere sahip çalışma gruplarıyla yapılan çalışmaların (Saar-Heiman, Lavie- Ajayi ve Krumer-Nevo, 2017; Tamkoç, 2017; Daşlı, 2015; Kesgin, 2013) verileri de, kurumsal destekten yararlanan bireylerde bu hizmetlere yönelik bağımlılık kültürünün oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Ebeveynlerin Profesyonel Psiko-Sosyal Destek İhtiyacı

SED hizmeti, çocuk refah sistemi içinde yer alan aileleri hem ekonomik hem de psiko-sosyal bağlamda desteklemeyi amaçlamaktadır. Fakat ailelerin hizmetin sunulduğu süreç içinde bu desteğin maddi desteğin ötesine geçmediği ve meslek elemanının hizmetin sonlandırılmasına dair –çoğunlukla- herhangi bir yönlendirme yapmadığı öznelere aktarımlarında anlaşılmaktadır:

"Hayır hayır hiçbir şey sormuyorlar açıkçası. Sadece geliyorlar, çocukların öğrenci belgesi, icra kağıtlarını İŞKUR'dan kağıt hani. Çıkarıp getir, bunların hepsini dosyaya bırak diyorlar. Benim yaptığım rutin o." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Yok sadece evrak işleri soruyorlar onu getir bunu getir diye." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

"Sadece işlem yapıyorlar borcunuz var mı? Cezaevi kağıdı, çocuğun belgesi işte ne bilem. Öle şeleri soriler." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Görüldüğü gibi, müracaatçıların maddi destek dışındaki ihtiyaçları önemsenmemiştir. Bununla birlikte öznelere bazıların profesyonel anlamda psiko-sosyal destek ihtiyaçları şöyle dile getirilmiştir:

"Beni dövdüler, elimi bağladılar. Zorlan gerdek günü zorlan benimle oldular. Ondan tarafta da her dediklerini yapmak zorundaydım ,zulümlüktü. Hala da o halada ben onu çekiyorum şu an, hala da çekiyorum yani. Bi psikoloğa ihtiyacım var, yani baya da bi ihtiyacım var. Yani bi destek, bi psikolog ilacı içmem yani nasıl söyliyem. Ya ben bi hastaneye mesela bi psikoloğa bi yere götürseler mesela buna göre bi ilaç olur öyle değil mi?" (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"14 yaşındaki çocuğa sözüm hiç geçmiyor, ya sözümde geçmesin. Kafamı yormasın yeter. Şimdi eşim hapishanede çocukların velayetleri mahkeme, geçim sıkıntısı, ben getirirsem yiyoruz. Ben getirmesem, aç kalırız. Yani her şeyim düşünce, kafam beynim çok yoruluyor. Bi de onun üstüne O çocuk o şekilde yaparsa ben psikolojik olarak çöktüm yani. İstiyom böyle anlatayım

derdimi psikoloğa." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Müdahale sürecinde ebeveynlerin ihtiyaç duyduğu sosyal desteğin sağlanması, hizmetin sonlandırılmasını da kolaylaştıracaktır. Sonuç olarak, sosyal hizmet müdahalesinin sonlandırılması, mutlaka planlı olmalı ve müracaatçının söz konusu hizmetin kaynaklarına ihtiyacının olmadığından emin olunduğunda gerçekleştirilmelidir. Bu süre içinde gerekli müdahale ve yönlendirmelerle müracaatçının güçlendirilmesi önem arz etmektedir.

5.2. SED HİZMETİNİN ÇOCUĞUN “İYİ OLMA HALİ” ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

SED hizmetinin temel amacı, psiko-sosyal risk altındaki aileleri hem sosyal hem de ekonomik anlamda destekleyerek; çocukların devlet bakımına alınmasını önlemektir. Risk altındaki ailelere yönelik bu çağdaş, olumlu ve güçlendirici felsefenin (Whittaker ve Crowley, 2012) odak noktası, aile işleyişini iyileştirmeye yönelik müdahalelerin planlanmasıdır. Böylece ailenin sağlıklı işleyişinin, çocuğun fiziksel, ruhsal, bilişsel, duygusal ve ekonomik refahına olumlu katkı sunacağı düşünülmektedir. Çocuğun refahını söz konusu bu çoklu bağlamlarla birlikte değerlendirmek, ilgili literatürde çocuğun “iyi olma hali” (Bradshaw, Hoelscher ve Richardson, 2007; Uyan-Semerci vd., 2017; Ben-Arieh, 2010) kavramıyla incelenmiştir. Bu bakış açısı, çocuğun iyi oluşunu bütüncül bir bağlamda, “zihinsel, psikolojik, fiziksel ve sosyal boyutları içeren çok boyutlu bir yapı” olarak tanımlanmıştır (Columbo, 1984, s.288).

Görüldüğü gibi çocuğun iyi olma perspektifi, çocuğun yaşamına dair bütünsel bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca yoksulluğun anlaşılması ve yoksulluğun azaltılması bağlamında, çocuk hakları ve çocukların öznel iyi oluşları üzerinde artan bir vurgu bulunmaktadır (Pemberton vd., 2012; Ben-Arieh, 2010; Bradshaw ve Holmes, 2010; Redmond, 2008; Kahn ve Kamerman, 2002).

Böylelikle araştırmanın bu bölümünde, alınan desteğin çocuğun refahı üzerindeki etkisi, çocuğun *iyi olma hali* göstergeleri olan yedi tema (ekonomik, sağlık, eğitim, katılım, ev ve çevre koşulları, risk ve güvenlik, ilişkiler) ile incelenmektedir. Bu temalar, Uyan-Semerci ve Erdoğan’ın (2014) çalışmalarıyla da uyumludur.

Tablo 3. SED Hizmetinin Çocuğun “İyi Olma Hali” Üzerindeki Etkisi

5.2. SED Hizmetinin Çocuğun “İyi Olma Hali” Üzerindeki Etkisi		
Alt Temalar	Öne Çıkan Başlıklar/Konular	
Ekonomik Refaha Katkı: “Çocuğum Bir Şey İstediginde Korkmuyorum Yani”	Ebeveynlerin Çalışma Durumu: Geçici ve Güvencesiz İşler	Çocuğun Sahip Olduğu İmkanlar: “A bak benim kızımın bi hayali var. Benim kızımın dolabı yok, bazası yok. Dün söylüyodu, bana diyodu: ‘Ya Rabbi diyodu Allah bana bi tane bazalı, bi tane bele bi dolap falan nasip eder mi? Bi çalışma bi odam olacak mı anne?’”
		Eğitim yetersizliği: “Eğitim olursa, kadın daha çok ayakta durur.”
		Çalışmaya Engel Sağlık sorunları
		Çocuğun bakımından sorumlu olma: “Çocuk Vardı, Çocuğunan Temizliğe Gidemedim. Çocuğa Bakan Yoktu Ki Çalıştım.”
		Eşten kaynaklı sorunlar: “Kocam çalıştırmaz yani.”
Sağlık Koşulları: “Hep ben çalıştım, doğuma bir hafta kala işten çıktım. Ben bu kızım da evde tek başıma doğurdum, hastane falan görmedim. Oğlumu da doğum yaparken aynı şekilde.”	Doğum öncesi, doğum esnası ve sonrasında ana-çocuk sağlığı. Hamilelik sürecinde hastane kontrolü, doğumun hastane koşullarında gerçekleştirilmesi, 5 yaş altı çocuk ölümleri.	
Eğitim: “Valla anca o zaman gücüm yetmez ki çocuğu öğutmaya. O parayla öğitim çocuğu, ihtiyacımı giderim.”	Çocukların akademik başarısı, okula devam etme durumları, ebeveynlerin okula ilgisi, Ebeveynlerin eğitimi.	
Toplumsal Alanda ve Çocuğun Aile İçinde Katılımı	Çocukların Sivil Toplum faaliyetlerine ve aile içinde karar alma süreçlerine katılımı.	
Ev ve Çevre Koşulları: “Nasıl söyleyeyim abla, kapı nasıl olmuş görüsin. Geli (ev sahibinden bahsediyor) parayı ali, başka bişe yoğ. Çoğ söledinse diyi çık git. Mutfak hepsi gırılmış, tezgahların altında tahtalar hepsi gırılmış, mahvolmuş abla.”	Ev içi koşullar, evin fiziki özellikleri, evde yaşayan kişi sayısı, ev dışı koşullar.	
Risk ve Güvenlik: “Hatta bu kızıma şiddet de uyguluyodu 3,5 yaşına geldi. Ama hatta buna da uyguluyodu, şiddetleri vardı, (kızını göstererek)..”	Çocuğa yönelik kötü muamele, ev içi bakım yükü (Çocuk-ebeveyn) ve aile içinde çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığı.	
Çocuklarla İlişkiler, İletişim Biçimleri ve Çocuk Yetiştirme Tutumları	Çocuğun ebeveynleri tarafından denetlenmesi: “Çok takip ediyorum para versem nereye ne harcadığını soruyom niye soruyom yani parada mıyım, değilim acaba kötü bişeye verdi mi?”	
	Aile üyeleriyle temas: ebeveyn-çocuk alt sistemi arasında boş zaman faaliyetleri	
	Aile ile yakınlık	Ayrışık İlişkiler: “9 yıldır görmüyor çocuğumu, bi mahkemede boşandık daha da görmedi öyle yani zaten çocuğumu ben büyüttüm.”
		Yapışık İlişkiler: “Aşırı düşkünüz birbirimize. bazen diyi dayımgile gidem birağmim. Onsuz yatmak istemim.”
		Aile yapısı: Tek ebeveynli aileler, baba eksikliği ile baş etme.

5.2.1. Ekonomik Refaha Katkı: “Çocuğum Bir Şey İstedğinde Korkmuyorum Yani“

Yoksulluk, çocuğun fiziksel, ruhsal ve bilişsel sağlığını tehdit eden ve iyi olma halini belirleyen temel alanlardan biridir. Çocuğun yoksulluk içinde yaşaması, yaşam hakkını tehdit eder, çünkü maddi durum, hayatta kalmanın ön koşuludur (Ben-Arieh, 2010; Uyan-Semerci ve Erdoğan, 2017). Bununla birlikte çocuğun maddi refahı, toplumun gelişmişliğinin ve refahının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Chaundry ve Wimer, 2016). Ayrıca yoksulluk, çocukların korunma altına alınma, suça sürüklenme, ihmal ve istismara uğrama ve çocuk işçiliği gibi çok ciddi sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir. Yapılan çalışmalar (Hüseyinoğlu, 2017; Yavuz, 2016; İnce, 2013; Yazıcı, 2013; Kesen, Karakuş ve Deniz, 2012; Kemer kaya, 2012; Yalçın, 2011; Uslu, 2011; Yolcuoğlu, 2009; Aslan, 1997), yoksulluğun çocukların korunma ihtiyacını arttıran bir etken olduğunu ortaya koymaktadır.

SED hizmetinin ana amaçlarından biri, ailenin maddi kaygılarını gidermektir. SED hizmetini daha çok hangi harcamalar için kullanıyorsunuz? Toplam gelir kaynaklarınız hayatınızı devam ettirebilmek ve ihtiyaçlarınızı karşılamak için yeterli mi? Araştırmanın öznelerine görüşmeler esnasında yöneltilen bu sorular, hem ailenin harcama alanlarını hem de alınan desteğin çocuğa doğrudan yansıyan yönünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamındaki ebeveynlerin hepsi, söz konusu desteğin olumlu katkısından bahsetmiştir. SED hizmetinin düzenli bir gelir olarak görülmesi ve özellikle “başkalarına muhtaç olma” durumuna engel olması, ebeveynlerin sıklıkla üzerinde durduğu konular arasındadır.

"Kimsenin kimseye faydası yok. Allah bi kapıyı kapatır, diğerini açar ne bileyim yetiyor bu bana. Bununla idare etmesini bilirim, biliyorum bu benim ya başkasının vermesinden daha iyi. Kışlar çok çok sıkıntı oluyor. Isınmadan dolayı. Biliyorum ki bi kapım var sokakta kalmayacağım ısınmasamda olur diyorum. Tek düşüncem kimsenin evine gitmemek muhtaç olmamak." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Tabiki çok çok tabiki değiştirdi. Mesela kimseye muhtaç kalmadım yani kendi kartını koyuyosun, parayı çekiyosun, ihtiyaçlarını görüyorsun öyle yani." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

"En azından tutunacağım bi yerim var, yani en azından yani biliyorum yani en azından aç değilim orda bi güveneceğim bi kapım var. Orda yani dışarda da kalsam en azından bi param var, çocuklarıma harcayacak kafamı koyacak 400 milyon da 500 milyon da olsa bi ev olsa bile çıplak olsa en azından bi param var ki, kimseden istemiyorum bi gelirim var orda bi yeri elde etmek yani elimde yani o şekilde." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Neyi değiştirdi abla, düzene girdim yani komşuların desteğinden kurtuldum mesela. Hani kurtuldum derken yardımlarından kurtuldum. Daha iyi kiramı veriyodum, mesela minnetsiz. Ev sahibinden sürekli ben 20 tane ev değişmiş bi insanım kiramı veremiyodum diye, kapıya atılıyodum ama maaşım bağlandıktan sonra düzene girdim. Yardım güzel oldu şimdi yani niye yalan söyliyeyim her şeyimi karşılıyo yani az bi para ama yine de her şeyimi karşılıyo kimseye muhtaç etmedi beni kimseye bunca zamandır o yüzden rahatım ben mesela minnetsiz kiramı verebiliyodum." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Görüldüğü gibi özneler, SED hizmetini, sığınılacak bir liman olarak görmektedir. Ayrıca SED'in çevrenin desteğine tercih edilmesi, hem verilen desteğin düzenli olmasından hem de sosyal desteğin yetersizliğinden kaynaklanmıştır. Düzenli gelir olarak görüldüğünün bir başka kanıtı, bu hizmetten sıklıkla "maaş" olarak bahsedilmesidir:

"Allah devletimizden de razı olsun gerçekten ben kendi kendime eşime diyorum. Ben çıktığında (cezaevinden bahsediyor) maaşımız (SED) tamamen kesildiğinde Ben alışmıştım evi idare ediyordum. Kendi elimde bir param vardı, şimdi senin eline bakmak zorunda kalacağım. Bana çok zor gelecek." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Kaç yıldır bilmiyorum da bayadır alıyorum, kızım küçükken küçük yaştan beri maaş alıyorum ben çok küçükken başladım almaya. Ben mesela yıkık evde kalıyodum o zamanlar kira falan vermiyodum abla, oranın sahibi kira almıyordu benden. Mesela bi bayandı karılı-kocalıydı yaşlılardı mesela kira almıyordu, suyunu elektriğini yaturıyodum o evde oturuyodum. Eski meskiydi ama idare ediyodu beni, ondan sonra maaş bağlandıktan sonra güzel bi eve taşındım, öyle oldu." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Bu maaşı alıyoz, iki ayda bi mesela veriyolar. Çocuğum mesela çocuk esirgemedi veriyolar yani bi ondan ama bu annem biraz tabi şey yapıyodu, hani baskı söylenti." (Özne 12, iki çocuğu var, 33 yaşında, eşinden boşanmış)

"Dediler sana ekonomik destek parası bağlayalım. Onu bağlattım onunla geçindim. sonra buraya geldim, maaşım kesildi. Orada bir yıl falan aldım. Buraya gelince tekrar buradan bir dosya açıldı." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Buraya kadar ifade edilen aktarımlar, söz konusu desteğin ailenin genel maddi refahına katkısını ortaya koymaktadır. Alınan desteğin aile içinde nasıl dağıldığı ve çocuğun

yaşam koşullarına nasıl yansıdığına yönelik veriler ise, çocuğun sahip olduğu imkanlar ve ebeveynlerin çalışma durumu alt temalarıyla analiz edilmiştir.

5.2.1.1. Çocuğun Sahip Olduğu İmkanlar

Uyan-Semerci ve Erdoğan (2018) yaptığı çalışmada, çocuğun iyi oluşunun maddi alandaki göstergeleri, çocukların kendine ait odaya, çalışma masasına, dolaba, internete ve bilgisayara sahip olması bağlamında değerlendirilmiştir. Referans alınan bu projenin kriterleri, mevcut çalışma açısından da uygun görülmüştür. Özneler çocukların söz konusu kaynaklara sahip olma durumları sorulduğunda; öznelerin paylaşımları, çocukların kendilerine ait odaya, bilgisayara, internete ve dolaba sahip olmadıklarını göstermektedir. Özne 7, çocuğunun söz konusu bu imkanlara sahip olma ihtimalini, gerçekleştirilmesi zor bir hayal olarak nitelendirmiştir.

"A bak benim kızımın bi hayali var. Benim kızımın dolabı yok, bazası yok. Dün söylüyodu, bana diyodu. "Ya Rabbi diyodu Allah bana bi tane bazalı, bi tane bele bi dolap falan nasip eder mi? Bi çalışma bi odam olacak mı anne? Bana hep söylüyodu yani, böyle diyorumkine on milyonda olsun yirmi milyon da olsun biriktireyim. Kızıma sadece diyorum o hayali hiçbi zaman gözünün içinde kalmasın, alayım hep bunu istiyorum. Ama bi türlü gerçekleştiremiyorum." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Çocukların sahip olması gereken bir diğer temel ihtiyaç internet, bilgisayar ve derslere erişim sağlayabileceği cihazlardır. Salgın sürecinde temel eğitimin uzaktan eğitim yoluyla gerçekleştirilmesi, söz konusu bu araçları daha önemli hale getirmiştir. Özne 20 ve Özne 29, internet olmadığından dolayı çocuklarının yaklaşık bir yıldır eğitim alamadığından bahsetmektedir.

"Vallahi şu anlık iyidir. Allah akıl fikir versin kendisine. ama ders mers çalışami. çocuğun yani ders mers çalışma imkanı yoğ. eba ganalımız yoğ. e çocuk bi ara dediler ki Sosyalden beni aradılar dediler internet çek. Biz de gettik internet çekmek için buraya. dediler buranın altyapısı yoğ. O yüzden olmaz dediler. çok heç heç girmedi derse. geçen seneden beridir ders işlemi. okula söylediniz mi? söyledim kendilerine. dediler tablet dağıtılacak. halen onları beklik. Ben müdürler gittim görüştüm, dedim Çocuk hiçbir ders yapami. eba ganalina giremi. söyledim kendilerine Öyle bir imkan yok. Çocuk 1 yıldır Eğitim'den geri kalmış geçen seneden bellidir. öncesi iyiydi çocuk puanları iyiydi." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"Pandemi den dolayı çocukların okulları biraz şey internet falan olmadığı için. bu süreçte hiç giremediler." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Özne 24 ise, internet faturasını karşılayamadığından ve sahip olunan cihazların eş zamanlı eğitimlerden dolayı dört çocuğuna yetemediğini ifade etmektedir.

"Tablet yok bi tablet var sıkıntı. 4 çocuğa bir tablet. Hiç bi yerden istemedim, ikisi aynı sınıfta. Telefon da internetten dolayı fatura matura sıkıntı. Ben 6, 7 ay uğraştım eve internet çekemedim. E dedi alt yapı yok, gittim turkcellle görüştim. Diyor o da gelir 100 200 bilmem ne kadar. E ben bunu şimdi ne ile ödeyeyim. (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Sosyal mesafeyi korumak amacıyla Covid-19 salgıyla birlikte birçok ülkede okulların kapıları kapatıldı ve çocuklar, yüzyüze eğitime katılamadı. Uzaktan yürütülen eğitimin temel ulaşım aracı olan internet ve bilgisayar eksikliği, çocukların eşit eğitim fırsatlarını tehlikeye atmaktadır.

Zorunlu gereksinimlerin yanında çocukların özel istekleri de aileleri ekonomik anlamda zorlamaktadır. Özne 4, çocuğunun “marka” giyinme isteğini ve bunun temel gereksinimler üzerindeki etkisini şöyle paylaşmıştır:

"Genç delikanlı, 17 yaşında marka giymek istiyio. Herkese bakıyo özeniyo, babasının olmaması onun umruna gelmiyor yani. Çünkü babasını hiç görmemiş ki, bu olacak diyo bu alınacak bu yapılacak. Diyo geçen gitti ev taşınmış, 100 milyon para aldı. Tüpümüz yok oğlum tüpü değiştirerek vallahi tüpü değiştirmede. Ben kendime bişey alacam diye, çocuğa da bişey diyemiyosun ki.. (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Öznelerin ifadeleri, temel ihtiyaçların, pahalı ve alınması zorunlu olmayan gereksinimlere tercih edildiğini göstermektedir. Özellikle ergenlik dönemindeki çocukların temel gereksinim dışındaki ihtiyaçları, ebeveynlerin yetersizlik duygusu yaşamasına neden olabilmektedir. Özne 26 ve Özne 6’da çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamama ve onlara yetememe çaresizliğini yaşamaktadır:

"Maddi olarak yetememe durumu da beni mahvediyor. Gençler her şey gözlerinde kalıyor. Yetişemiyorum. Bunları düşünüyorsun adamın yaptıklarını aklına geliyor daha hırslanıyorsun." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Çok zor abla a çocuklar okula gidiyorlar. Çocuklar onu alıyolar elbise, mesela kalem lazım, kitap lazım bi defter lazım, bi bu lazım. O diyor bu baba sabah kalkıyo o tost diyo, ben yemiyorum o onu yemiyorum bu bunu, e ben ne yapam." (Özne 6, baba, 52 yaşında, 10 çocuğu var)

Buraya kadar aktarılan ifadelerden, özneler açısından gelir-ihtiyaç oranının dengesiz olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan harcamalar çoğunlukla beslenme, ısınma, okul ihtiyaçları, kira ve fatura gibi zaruri ihtiyaçlarda yoğunlaşmaktadır.

".... Yetiştirmiyö yani düşün 600-700 milyon kira ondan sonra doğalgazın geliyor sana 400-500. Ondan sonra da e şimdi odunlu evdeyiz, kömürdür odundur. Ele kömür devlet verdi odunu. Nerden getireceksin odun da alıyorsun, 600-700 milyonluk odun alıyorsun ele. Bak şu an dolabımızda hiçbirşey yok şu an bak çocuğun maması bitmiş. Ee bunun bak lazım olan bişesi var, bugün benden 50 milyon istemiş yanımda yoktu vereyim dedim. Kızım biraz idare et bu ay alırsız veririz sana dedim, anne dedi tamam sesini etmedi (acı bir gülümseme ile)." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Onu alıyım, hemen ev kirasını veriyim. Geriye ne kali? Onu da çocuklara veriyom. Eksiklerini alıyom, yiyecek işte bulgur dur, makarnadır. Yetiştirmiyorum galabalığım çoğtur. 7 kişi (iki çocuğu evlidir) az değildir 7 kişi çoğtur." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

"Yani inan ki yetiyor desem yalan olur (iç çekiyor, çaresiz br tavır yüzünde tekrar belirdi.) kirandır, suyundur, elektiriğindir. İnsanın alamadığı çok şey oluyor. 4 tane çocuk mesela birine alasin biri kalıyor. Yani ne bileyim, hamdolsun Allaha ki benim çocuklarım ele her gördüğünü isteyenlerden değil. Ne giydirirsen onu giyerler. Ne yedirirsem onu yerler. Hani bazen küçük oğlum diyor bak o çocuğa onu alıyor, sen niye bize almıyorsun, kıyafet olsun yiyecek olsun. İnsanın dediğim gibi alıp alamadığı şeyler oluyor." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Görüşülen öznelerin maddi ihtiyaçları karşılama noktasındaki yetersizlikleri ve alınan desteğin zorunlu ihtiyaçlara yoğunlaşması, diğer benzer araştırmalarda da (Balta, 2019; Aca, 2018; Arala, 2017; Ceren, 2017; Dama, 2016; Taşpınar vd., 2014) karşımıza çıkmaktadır.

5.2.1.2. Ebeveynlerin Çalışma Durumu: Güvencesiz ve Geçici İşler

Çocuğun maddi refahını etkileyen önemli bir alan da ebeveyn/lerin çalışma durumudur. İşsiz ebeveyn/lerin bulunduğu bir evde yaşamak, özellikle bu durum, uzun süreli olursa, yoksulluk riski ile ilişkilidir (Bradshaw, Hoelscher ve Richardson, 2007) Araştırmanın örneklemini oluşturan öznelerin çoğunluğu gelir getirici bir işte çalışmamaktadır. Bazı özneler ise, ekonomik yetersizliklerle baş edebilmek için geçici, güvencesiz ve nitelik istemeyen işlerde çalıştıklarını ifade etmiştir. Öznelerin ifadelerinde bu işlerin "ev temizliği", "el işi yapma", "merdiven silme", ve "tarlada mevsimlik çalışma" ile sınırlı olduğu görülmüştür.

"Sadece bu yardımla geçiniyorum bir de arada bir mendil satmaya çıkıyorum. Ona bile alıştım yani. İki saat gidiyorum, geliyorum. Günde 40 lira 45 lira, ne düşerse." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Sosyal hizmetlerden alıyorum yardım, öle bide günlük çalışıyorum. Merdiven temizlik bide o işler. O şekilde geçimimi sağlamaya çalışıyorum. Geçici işle olmazsa geçinemem." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"5-6 tane merdivenim var kızım ile gidiyorum zaten yıkamaya, öyle. Mesleğim hiç bir şey yok yani ev temizliğine gidiyorum." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Zaten yazın tarlaya gidim komşular gidiler. Hani bi ek gelir oli işte. Biber, patlıcan toplama, her iş de var." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

Görüşülen kadın öznelerin eğitim seviyelerinin düşüklüğü, erken yaşta evlilik yapmaları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği yaşamaları, Dünya Bankası'nın, refahın önündeki engellerden biri olarak değerlendirdiği⁸ vasıfsız ve geçici işlere yönelmelerine sebebiyet vermiştir. Benzer şekilde Taşpınar ve araştırma ekibinin (2014) aynı ailelerle yaptığı çalışmada da ebeveynlerin tamamına yakınının çalışmadığı ortaya konmuştur.

Bununla birlikte bazı özneler, çalışmalarına engel bazı fiziksel, yapısal ve toplumsal faktörlerden bahsetmiştir. Bunlar, yetersiz eğitim, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sağlık sorunları ve çocuğun bakımından sorumlu olma alt temalarıyla analiz edilmiştir.

Eğitim yetersizliği: "Eğitim olursa, kadın daha çok ayakta durur."

Öznelerin düşük eğitim seviyesinde olmaları, ebeveynlerin çalışmama nedenlerinden biridir. Nitekim Walsh (2016), kadınların iş bulamamasının veya düşük ücretle çalışmasının nedenleri arasında eğitimi de sıralar. Görüşülen özneler, bu yöndeki pişmanlıklarını şöyle ifade etmişlerdir:

"Benim çalışmam için durmadan diploma istiyolar, eğitim istiyolar o da bende olmadığı için o da olmuyo işte. O sıkıntıları yaşıyorum ben de. Ya hayat çok acımasız aslında diyorlar ya eğitim olursa kadın daha çok ayakta durur." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"...İşe giremiyorum yaşıma geçmiş, mesleğim yok, eğitimim yok. Tezgahtar olarak bile almıyorlar. Genç olacaksın tecrübeli olacaksın." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Beni gördünüz ne hallere düştüm (çocuklarına anlattığından bahsediyor). Okusaydım, böyle ezilmezdim. İşim olsaydı kimse beni böyle ezmezdi. Kimsenin eline kalmazdık kendi evimiz olurdu kendi düzenimiz olurdu. İstedğimiz yere giderdik, böyle yapardık. Çalışmadığımız için, bir mesleğimiz olmadığı için başkalarına muhtacız." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Kadınların eğitim fırsatlarına erişimin engellenmesi, toplumun eşitsiz cinsiyet algısı ile bağlantılıdır. Ataerkil ideoloji içinde aileler, erkek çocuklarına kız çocuklarından daha

⁸ World Bank, "All Indicators", <http://data.worldbank.org/indicator?tab=all> (09.08.2021); World Bank, "Social Development", <http://data.worldbank.org/topic/social-development?view=chart>

fazla fırsat ve imkan sunmaktadır. Kız çocuğu hakkında “ele gidecek” algısı, aile içinde yararlanabileceği kaynakların sınırlı tutulmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte eğitim alma ve meslek sahibi olma hakkı, toplumdaki her bireye istisnasız olarak sağlanmalıdır. Bunun engellenmesi, bir insan hakları ihlalidir.

Sağlık Sorunları

Öznelerle gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde, sağlık sorunlarının çalışmaya engel durumlar arasında sıklıkla ifade edildiği anlaşılmıştır. Bu sorunlara dair anlatımlar şöyledir:

"...he yani temizliklere gidemiyorum, bu boyun fıtığı bel fıtığı çıktığı için. Yine o zaman gidiyodum, şimdi o gün bi tane arkadaş çağırdı dedi oğlanı everiyoruz iki kişi gelin. İnanki iki gün gittim ama öldüm öldüm böyle yani." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Yorgunluk gelmiyor işte ağır bişey kaldırmak gelmiyor, bak geçen gün kanepeyi kaldırdım (gösterir). Halen buramda bi ağrı var, şuramda öldürüyor beni yani ta böbreğime vuruyo. Ağır bu kolla beş kilo kaldıramıyom buna iğne yasak, buna tansiyon ölçtürmek yasak, çünkü bu göğsüm alınmış (Meme kanseri) ya." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

"Astım ve alerjim var yoksa temizliğe gidiyordum. Bütün vücudum döküyor böyle, iş yapamıyorum." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Boyun fıtığım var Bel fıtığım var aşırı kansızlık alerjim iki göğsümde kist var. rahatsız bir insanım. Yani ben gidip herhangi bir işte de çalışamam. kendi Evimin işini zar zor yapım." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Sağlık durumu, aile sisteminin fonksiyonelliğini sağlayan temel unsurlardan biridir. Nitekim çocukların ve yetişkinlerin sağlık sorunları, gelecek nesillerin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir (Briar-Lawson, Lawson, Hennon ve Jones, 2001).

Çocuğun Bakımından Sorumlu Olma: "Çocuk Vardı, Çocuğunun Temizliğe Gidemedim. Çocuğa Bakan Yoktu Ki Çalıştım."

Öznelerin gelir getirici bir işte çalışmasını engelleyen bir başka faktör, çocukların bakım sorumluluğudur. Toplumsal roller ve velayetin çoğunlukla anneye verilmesi, çocuğun bakma sorumluluğunu kadına yüklemektedir.

"Çocuk vardı çocuğunun temizliğe gidemedim çocuğa bakan yoktu ki çalıştım. Sonra annem yanıma geldi, felçli annem dediler şey bakıcı aylığı çekmişler dediler"

ki: Oğlanlar, al bunu yanına al bunun bakıcı aylığını al, çocuğunu büyüt en azından çocuğunu bi yere bırakıp gitme dediler. Ağlıyo dediler, öyle yaptım. Ben onu yanıma aldım işte ona baktım bakıcı aylığını aldım." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

"Planım şöyle daha büyüdüklerinde çalışabilmek istiyorum. Nasıl olacak onu da bilmiyorum ilkokul mezunuyum. Ama elimden geleni yapıcım, başarırım tuttuğumu koparırım. Her konuya elim yatkınımıdır. Ama şuanda elimi kolumu bağlamış durumdalar, yoksa ben çalışırdım. Halk eğitimden diploma almayı da düşündüm hani olsun ama hiç vaktim yok. Bırakamıyorum yemin ederim, bırakıp gidemiyorum. O kadar değişik bir çocuk ki üst kata çıkıyorum, şeker getirecem mesela. Öyle bir ağlıyor, öyle bir ağlıyor ki." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Ben çalışmayı düşündüm ama çocukları kime bırakayım? Bakacak kimse yok, ne bileyim olmadı." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Çamur-Duyan ve arkadaşlarının (2007) yaptığı çalışmada benzer bulgulara ulaşılmıştır. Boşanmış kadınların yaşam öyküleri incelenen söz konusu araştırmanın sonuçları, hem yoksulluğun hem de çocuk sahibi olmanın boşanma sürecinde kadını güçsüzleştirici etmenler arasında olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yukarıda aktarılan ifadeler, kadınların sosyal destek eksikliğini de göstermektedir. Çocukla ilgilenecek başka bir aile üyesinin olmadığı durumlarda, evin gelirini temin edebilmek için diğer kardeşlerinin bakım yükünü 9 yaşındaki oğluna devreden Özne 29, çalışma saatleri içinde yaşadığı korkuları şöyle paylaşmıştır.

"Daha sonrasında iş buldum ev tuttum 2. el eşyalarımı aldım benim çocuğum 8, 9 yaşlarındaydı. Hafta sonu çalıştığımda oluyordu. Ben çocuğuma 3 çocuğumu emanet ederdim işe giderdim. Bir tane telefon alıvermişim işyerinden büyük oğlum sürekli arardım. Ne yapıyorsunuz? Ne ediyorsunuz? O şekil yani bir hayatın zorlukları beraber atlattığımız için." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Bu ifadeler, işlevsiz aile kalıplarından biri olan ebeveynleştirilmiş çocuğun varlığına işaret etmektedir. İlgili literatür, ebeven rolü üstlenen çocukların refahlarının tehlike altında olduğu ve sağlıklı gelişimlerinin engellendiği üzerinde durmaktadır. Bir başka ebeveyn ise, büyük kızına ebeveyn olma sorumluluklarını vermekten korktuğu için çalışmadığını belirtmiştir.

"Zaten küçük kızım olmasa ben gider çalışırım. Bunları da biraz daha rahat şartlarda büyütürüm. Ama onu işte kime bırakacağım? Büyük kızıma bıraksam E."

yıpranır. Çok yıpranır. E. okula mı gitsin, çocuğa mı baksın? E. kardeşlerine mi baksın?" (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Yukarıda yer alan aktarımlar, çocuğun bakımından tek başına sorumlu tutulmanın kadını güçsüzleştirerek; aile içinde işlevsiz kalıplara yol açtığını göstermektedir.

Eşten Kaynaklı Sorunlar “Kocam çalıştırmaz yani.”

İşin gerektirdiği beceri ve enformasyona sahip olamamanın yanında, cinsiyetçi pratikler de kadının yoksulluğunu arttırmaktadır. Kadını ev işleriyle sorumlu görmek, geleneksel cinsiyet rolleri ile kadının görevini ev içinde sınırlandırmaktadır. Öznelerin eşleri “izin vermediği” için çalışmadıklarını ifade ettikleri paylaşımları şöyledir:

"Ben çalışmıyordum, yok bırakmıyordu (eşinden bahsediyor) yok." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"İncelemeye geldiklerinde bana dediler ki; eğer çalışmak istersen çocuklarını kreş imkanı sunarız. Ben ona da söyledim, benim eşim cezaevinde psikolojisi bozuk normalde de zaten kıskanç bir insan. Hani ben çalışırsam eşim orada hem Tedirgin olur hem çocuğum küçük, perişan olur." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Eşim çalıştırırda inanın ben sigortalı işe giricem. Ama çalıştırmıyor, bırakmıyor." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Ailemde katı çalıştırmazlar, kocam da çalıştırmaz yani." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Görüldüğü gibi kadının iş yaşamına girişi, toplumsal cinsiyet temelli iş bölümünden ve ataerkilliğe vurgu yapan değerlerden etkilenmiştir. Böylece kadınların ev ve çocuk bakımı sorumluluğu, iş yaşamı içinde var olma mücadelesinde onları dezavantajlı konuma getirmiştir.

Sonuç olarak, SED’in ekonomik olarak bir “düzen” getirme durumu, olumlu bir katkı olarak sunulmasına rağmen, desteğin ev içindeki harcamalara ve çocukların “özel” isteklerine yetmediği açıkça görülmektedir. Ayrıca çocuğun bütüncül bir iyi olma hali için gerekli olan kendine ait oda, masa, dolap ve bilgisayar gibi eşyalara sahip olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum, eğitim başta olmak üzere çocuğun pek çok alanda eşit olmayan fırsatlarla karşılaşması anlamına gelebilmektedir.

5.2.2. Sağlık Koşulları: “Hep ben çalıştım, doğuma bir hafta kala işten çıktım. Ben bu kızım da evde tek başıma doğurdum, hastane falan görmedim. Oğlumu da doğum yaparken aynı şekilde..”

Sağlık, çocuğun iyilik halinin önemli bileşenlerinden biri olarak nitelendirilmektedir (Duncan, Brooks-Gunn ve Klebanov, 1994). ÇHS Madde 6, her çocuğun yaşama, gelişme ve korunma hakkına vurgu yapmaktadır. Mevcut çalışmada bu referanslardan hareketle, çocuğun sağlık koşullarının hamilelik sürecinden başlayarak değerlendirilmesi gerektiği fark edilmiştir (Uyan-Semerci vd., 2012). Böylelikle, çocuğun doğumdan önce (hamilelik), doğum esnasında ve mevcut sağlık koşulları analiz edilmiştir.

Her çocuk, sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmek ve ihtiyaç duyduğu dönemde sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptir (Tatlıcıoğlu, 2019, s. 71). Doğumun hastanede gerçekleşmesi ve hamilelik süresince rutin kontrollerin yapılması, çocuğun hayata sağlıklı bir şekilde gelişi için olmazsa olmazdır (Bradshaw, Hoelscher ve Richardson, 2007). Bunun aksine Özne 19, doğumun yakın zamanlarına kadar çalıştığını ve hastaneye gitmeden evde doğum yaptığını paylaşmaktadır.

"Hep ben çalıştım, doğuma bir hafta kala işten çıktım. Ben bu kızım da evde tek başıma doğurdum, hastane falan görmedim. Oğlumu da doğum yaparken aynı şekilde. 40 gün sadece kalıyorum evde, sonra yine tekrar işe gidiyorum. Mecburum çünkü o bakmıyor eve. Çalışmazsam kaynanamgil bakmıyor. Evdeki bütün sorumluluklar ben de. Akşam eve gelmezdi, haftada ya da ayda bir gelirdi. " (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Hastane dışında gerçekleşen doğumlar, erken dönem sağlık riski arasında sayılmaktadır. Özellikle doğum komplikasyonlarını önlemek için anne ve çocuğun sağlığı açısından doğumun hastanede gerçekleşmesi çok önemlidir (Uyan-Semerci, Erdoğan, Akkan, Müderrisoğlu ve Karatatay, 2017, s.98). Bununla birlikte doğumun hemen ardından bebeğin fiziksel ve duygusal gelişimi açısından anne sütü ile beslenmesi, çocuğun sağlıklı gelişiminin göstergelerindendir. Bununla birlikte yaşam döngüsü içinde çocuğun yaşam başlangıcında ailelerin *merkezcil* tavırda (Beavers ve Hampson, 1990) olması gerekmektedir. Anne ile çocuğun ilk aylarda sürekli bir arada olması, sağlıklı bir bağın gerçekleşmesi için zorunludur. Özne 1, eski eşiyle yaşadığı sorunlar nedeniyle yenidoğan bebeğiyle yeterince ilgilenemediğinden bahsetmektedir:

"9 yaşındaydı büyüğüm benim yüzüm yandı, hani şey bayıldı olurdu bu şeyden (eşinin alkol kullanımından bahsediyor) dolayı işte küçük kızım 40 günlüktü bi emzirmeden emzirmeye yanıma getirirdi. Hep o bakardı, yanık ünitesine bi emzirmeden emzirmeye büyük teyzesiyle getiriyordu." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

Özne 5 ise, bebeğin kız olmasından dolayı eşinin bebeği görmek istemediğinden ve bu nedenle yeni doğduğu dönemde bebeğiyle ayrı odalarda uyumak zorunda kaldıklarını paylaşmaktadır:

"Sonra bu şey oldu 5-6 aylık oldu artık gizli gizli odamda getirip emziriyodum bakıyodum yedirişodum ondan sonra veriyodum o görümceme hani çocuğumu bile sevemiyodum ha düşün yani" (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Görüldüğü gibi, yaşamının ilk döneminde aile içindeki toplumsal cinsiyet kalıpları, çocuğun sağlık durumunu olumsuz etkilemektedir. Bu işlevsiz süreçlerden bir diğeri, hamilelik sürecinde kadınların şiddete maruz kalmasıdır. Hamilelik sürecinde bu tür bir istismara maruz kalmak çocuk açısından erken dönem sağlık riski anlamına gelmektedir. Hamilelik döneminde şiddete maruz kalan kadınların şiddet öyküleri şöyle aktarılmıştır:

"..Hamileyken bile ondan darbe yemişimdir. Karnıma tekme atmalar, vurmalar... Hani kız çocuğunu duyunca daha da şiddet atma sigara basmalar, yani öyle o şekil çok değişik bişey hiç anlatmak istemiyorum o yüzden." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

".... Eşim beni banyoya koydu hamileyken hortumla beni vurdu, hamileyken her gün şiddet uyguluyodu, başımı kırıyodu." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Ben buraya (babaevi) geldiğim zaman komalık geldim, küçük kıza hamileydim. Dayak yiyip de zaten buraya geldim. Hani kafam gözüüm hep dikişli mikişli ben buraya geldim, sağlam bişeyle gelmedim zaten" (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"Hamilelikte de sürekli şiddet gördüm. Hiç eksilmedi ki. Ben hastanede olduğum halde beni bodruma çekerdi, hastanedeyim daha tikişlerim vardı (sessiz konuşuyor, babası ve oğlunun duymasından çekiniyor) sezeryanla doğdum. O şekilde bile gelirdi şiddet uygulardı. Millet görmesin diye bodrum katına götürürdü." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Bu ifadeler göstermektedir ki; kadınlar, hem kendileri hem de hayata getirmeyi planladıkları çocukları açısından büyük tehlike altındadır. Bu dönemde şiddetin varlığı, anne ve çocuğun güvenli bağlanma yeteneğini etkileyerek çocuğun sağlıklı gelişimini

engelleyebilmektedir (Hooker, Kaspiw ve Taft, 2016). Bununla birlikte annelerin hamilelik sürecinde maruz kaldıkları şiddet, ebeveynlik rolüne geçiş sürecinde ebeveynlik algılarını ve inançlarını zayıflatabilmektedir (Buchanan ve Humphreys, 2021). Böylece kadınların en hassas dönemlerinde desteklenmesi ve olası şiddet durumuna karşı kadın doğum uzmanları tarafından takip edilmesi, hayati derecede önemlidir.

Doğumda yaşam beklentisi ve 0-5 yaş arası çocuk ölümleri de sağlık göstergeleri açısından önemlidir. On çocuk sahibi olan özne 6, üç çocuğunun da anne karnında öldüğünü paylaşmıştır:

"Var he, 3 tane ölmüş abla yani dünyaya gelmeden." (Özne 6, baba, 52 yaşında, 10 çocuğu var)

Özne 9 ise, biri 20 günlük, diğeri 5 yaşında iki çocuğunun ölümünün onun üzerinde bıraktığı derin izleri şöyle ifade etmiştir:

"Benim 2 tane çocuğum öldü. 20 günlük ve 6 yaşında iki çocuğumu doğduktan sonra kaybettim. Artık sanki bi..çocuklarıma bakmağ dahi istemedim. Bayabi süreç çocuklarıma bağma isteği yoktu bende o çocuktan sonra (çocuğu öldükten sonra) Allah kimseye yaşatmasın. "Birini bir kazadan dolayı kaybettik Diğeri de hastalıktan. hastalıktan kaybettiğin bebeğim çok küçüktü doğuştan hastaydı. kızım da da bir kaza kazadan iki iki buçuk yaşında" (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Dünya Sağlık Örgütü, yoksulluk ile çocuk ölümleri arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir. UNDP (2021) insani gelişme raporunda Türkiye’de çocuk ölüm oranlarının binde 12,7 olduğuna değinilmektedir. Bu oran, yoksul kesimde daha yüksektir. Uyan-Semerci ve meslektaşlarının (2012) yaptığı araştırmada da çocuk ölümlerinin düşük sosyo-ekonomik statü ile çarpıcı bağlantısı vurgulanmaktadır. Yoksul olmanın yanında erken yaşta anne olmanın da çocuk ölümleri üzerinde etkisi bulunmaktadır. Örneklem gurubumuza bakıldığında (bkz. Bölüm 3.3.1) hatrı sayılır bir çoğunluğunun çocuk yaşta evlilik yaptığını görmekteyiz. Bu durum, anne-çocuk ve halk sağlığı bakımında incelenmesi gereken risklerden birini oluşturmaktadır.

Çocuklar için sağlığı etkileyen bir diğer etmen, sağlık harcamaları ve sağlık güvencesidir. Öznelerin büyük çoğunluğu, sağlık harcamalarını “yeşil kart” olarak ifade ettikleri G-0 (Genel Sağlık Sigortası) sayesinde ücretsiz olarak karşılayabilmektedir.

Fakat çocukların bazı “özel” sağlık sorunları olduğunda ilaç ücretleri, ebeveynler için sorun oluşturabilmektedir.

"Oğlum hiperaktif dikkat ederseniz elleri sürekli oynuyor. Bana dedi ki eğer dikkat edersen, üzerine durursan rapor çıkaracak kadar değil. Bir süre sonra sakinleşecek, çok böyle hareketli hareketli şu an ilaç kullanmış halimiz. Hem dikkat ilacı kullanıyoruz, hem sakinleştirici ilaç kullanıyoruz. Ama bunların masrafları oluyor el işi yapıyorum. Hiç kimseye bırakamıyorum. Annem olsaydı bırakacaktım. Annem köyde, sonuçta okulları var yani eğitim almak zorundalar öyle." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

Benim çocuk 3 yaşında götürmem lazımdı. Şimdi onda kalp büyümesi var, kalbi delik, kalbi 3 yaprak. Sigortalıyım ama 10. ayda çıkışını vermişler, 2 ay sonra sağlık güvencesi de bitiyor." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Medikal teknoloji alanında yaşanan değişimlere rağmen bazı hastalıkların tedavisi için gerekli olan ilaçlar çok pahalı olabilmektedir. Ebeveynler, söz konusu bu sağlık harcamalarını karşılamak için Bölüm 5.2.1.2’de değinilen gelir getirici –geçici- işlere yönelmişlerdir.

5.2.3. Eğitim

Çocuğun iyi olma halinin göstergelerinden bir diğeri, eğitimidir. Bölüm 2.1.1’de belirtildiği gibi modern çocukluk algısı, çocuğu okul ile birlikte var etmektedir. Çocukların hayatın içinde var olmaları ve yapabilirliklerinin arttırılması için eğitim kritik bir noktada yer almaktadır. Eğitim, çocukların sadece *şu anının* değil, aynı zamanda *gelecekteki* yaşam şansları için de belirleyicidir. Bu çalışmada çocuğun eğitim alanındaki iyi oluşu, eğitime katılım, eğitimde kalma süresi, akademik başarı ve ailelerin çocuğun okul yaşamına ilgisi bağlamında değerlendirilmiştir.

Görüşülen öznelerin hepsi çocuklarının okula devam ettiklerini aktarmıştır. Bazı özneler ise, çocuklarını ancak söz konusu bu destek sayesinde okutabildiklerini ifade etmişlerdir. Desteğin son bulması neticesinde, çocukların eğitiminin aksama ihtimali öznelerin endişeleri arasındadır.

"Valla anca o zaman gücüm yetmez ki çocuğu öğretmeye. O parayla öğretim çocuğu, ihtiyacını giderim, evin geçimidir, evin ihtiyacıdır. Herhangi bir planım yoğ. Ben de hastalıklı bir insanım, boyun fıtığım var, bel fıtığım var. Aşırı kansızlık alerjim iki göğsümde kist var. Rahatsız bir insanım, yani ben gidip herhangi bir işte de çalışamam. Kendi evimin işini zar zor yapım. Parada kesildiği zaman mecbur çocuk eğitimden geri kalacak. Lise parayla her şey parayla dönü. Bu sene son. İşte

üniversitesini de oğumasını istim, hayalim öyle. Kesilirse oğuyamaz. Gelir olmadı nasıl öğütam." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"Destek kesilirse merdivenlerim falan var ama geçineceğimi zannetmiyorum çünkü bi gelirim yok. Şu an kızımı da okutuyorum, çocuğumu da okutuyorum o yüzden destek benim için çok önemli oluyo." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"SED olmasaydı varya (iç çekiyor) mahvolmuştuh. Dört tane çocuğ, oğlum lisede yol parası vermek zorundayım. Aha bir aydır almamışım yemin ederim ele çoğ gorkuyorum ki kesilecek diye. Yani kesilirse çoğ yıpranırım çoğ çoğ." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Görüşülen ailelerin yetersiz gelire sahip olması, erkek çocuklarının, askerliği ve ona bağlı meslekleri seçenek haline getirebilmesine neden olmuştur.

"Üniversiteye git bele öğretmen ol diyorum bana diyor ki sen beni 4 sene nasıl ohutacaksın. Askere gitsem uzman olsam bele daha iyi." (Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

SED hizmetinin nihai amacı, çocuğun refahını gerçekleştirmek ve çocuğun toplumsal alanda eşit imkanlara ulaşmasını sağlamaktır. Bu fırsatlardan en önemlisi ve yoksulluk döngüsünü kırılmasını sağlayacak yegane faktör, eğitimidir. Eğitime mevcut katılımın yanında eğitimin devamlılığı da önemlidir. Ebeveynlerin çoğunluğu, çocuklarının eğitime aksatmadan devam etmesini istemektedir. Aktarımlar, öznelerin eğitime kurtarıcı bir misyon yüklediklerini göstermektedir.

"Kızımın okumasını, bi mesleğinin olup kîmseye muhtaç olmamasını isterdim. Başka hiçbir şey istemiyorum." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Her şeyi Allah yapıyor tabi bilmiyorum da, çocuğum okusun bi meslek sahibi olmasını çoğ istiyorum. Tek hayalim tek dileğim budur." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Çabam işte okusun., meslek sahibi olsun, eli ekmek tutsun. Hayırlı bir evlat olsun, çabam odur başka bir çabam yok." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Ebeveynlerin, eğitim sürecini meslek sahibi olabilmenin temel aracı olarak kabul ettikleri söylenebilir. Zorunlu eğitimden dolayı çocukların eğitim içinde kaldıkları süre giderek artmaktadır. Öznelerin eğitimin devamlılığına ilişkin farkındalığı, çocukların okul yaşantısına olan ilgilerini de arttırmaktadır. Öznelerin çoğunluğu, çocuklarının arkadaş çevresine ve okul yaşantısına ilgili olduklarını ve bu konularda gerekli hassasiyeti gösterdiklerini aktarmıştır.

"Bölüm bölüm hocalarına tek tek giderim rehber hocalarına giderim konuşurum. Çok ilgilenirim. her şeyim sanki o. üniversiteyi kazanınca anneciğim tek gitmek istiyorum diyor. zaten ben de geliyorum diyorum ben de. ya anne ne olursun bir orada sal beni diyor. anne minibüse bildim, indim her dakika haber verir bende öyleyim ona. Kız çocuğu zaman çok kötü." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Tanıyorum iyi-kötü tanıyorum toplantılarda sürekli toplantılarına giderim, ilgilenirim. Okullarına giderim, elimi üstünde tutarım mesela burdan mezun olduk buranın müdürü dedi, dedi abla keşke her zaman senin gibi velimiz olsa. B ile D gibi de öğrencimiz olsa. Hiçbir zaman zaten ben seni görüyorum her zaman sen geliyorsun, her zaman elin üstünde." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Buraya kadar aktarılanlar, ailesel ve çevresel faktörlerin çocuğun eğitimi üzerindeki etkisini göstermektedir (Taşpınar vd., 2014). Diğer taraftan çocuğun akademik başarısı da eğitimin devamlılığı konusunda önemli bir husustur. Eğitimdeki başarının ilk göstergesi, sınıf tekrarının olup olmamasıdır (Uyan-Semerci vd., 2012). Özne 1 ve Özne 4, sınıf tekrarı yapan çocuklarının açık liseye devam ettiklerini aktarmaktadır:

"Senin gibi bi bayandı, çok hoştu senden iyi olmasın çok hoştu. Ona söyledim, dedi al gel abla, sen al gel dedi. Orda destek veririz kendine aldılar, konuştular, destek verdiler. Kendine şey ettik dedi açıktan okusun sen götür, sen getir gene dedi. Burdan yardım olmasın çocuğum kurtulsun ben istemiyorum dedim çalışıyorum. Gün görür, gün yeriz dedim. Yok dedi götür okula da almyordular. Gittim kızın okuluna daha yeni bu sene mezun oldu orda M. Hoca şey etti M. Hoca aldı işte, orda başladı açıktan." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Kalinca dedi ki, anne ben gitmem dedi utanyorum dedi. Arkadaşlarım ikiye gidecek ben bire gitcem, dedi. Ben dışardan veririm bu seneyi dedi. Geçen sene devam ederim şimdi dışardan gidiyo işte." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Özne 26 ise, hem çevresel hem de başarısızlık temelli sorunlar nedeniyle yeğeninin açık liseden devam ettiğini ifade etmektedir:

"R. açık liseyi okuyor. Göndermedim, korktum çevreden. Kendisine sınıfta kaldı zaten." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Eğitim, çok boyutlu değerlendirilmesi gereken bir dinamiktir. Bu boyutlardan belki de en önemlisi, ebeveynlerin eğitimidir. Fakat görüşme yapılan ebeveynlerin neredeyse tamamı, düşük eğitim seviyesine (bkz. Bölüm 3.3.1) sahiptir. Özmete'nin (2013) sosyal yardımlardan yararlanan aileler üzerinde yaptığı çalışmada da benzer şekilde, müracaatçıların yarısından fazlasının ilkokul ve aşağısında eğitim düzeyine sahip oldukları sonucuyla karşılaşılmıştır. SED hizmetinden yararlanan ailelerle Taşpınar ve

arkadaşlarının (2014) öncülüğünde yapılan çalışmanın sonuçları da, bu ailelerin düşük eğitim düzeyinde olduğunu göstermektedir. Ailelerin düşük eğitim seviyesinde olması, yoksulluğu ortaya çıkaran etmenlerden biri olarak düşünüldüğünde; çocukların eğitim kalitesini doğrudan etkilediğini ifade edebiliriz. Bununla birlikte çocuk refah sistemi içinde yer alan söz konusu bu çocuklara yönelik etkin müdahaleler için, okul yaşantılarına dair detaylı göstergelere ihtiyaç bulunmaktadır.

5.2.4. Toplumsal Alanda ve Aile içinde Çocuğun Katılımı

Modern çocukluk anlayışı, çocuğun refahı için katılımını ve kendi kaderini tayin hakkını vurgulamaktadır (Freeman, 1983, s.57). Çocukların kendileri ile ilgili her karara katılımı, UNİCEF'in (2018) de ısrarla üzerinde durduğu konular arasındadır. UNICEF, çocuğun çıkarlarının uygun şekilde temsil edilmesini sağlamak için onları etkileyen tüm karar alma süreçlerine yönelik özel düzenlemeleri gerekli görmektedir. Bununla birlikte Avrupa Konseyi Çocuk Hakları Stratejisi, çocuğun refahı için sunduğu 4 kriter arasında *çocuğun tüm düzeylerde karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve fikrini ifade etmesi* (Avrupa Konseyi, 2016, s.3-4) hakkını da saymaktadır.

Çocuk refahı göstergelerinden biri olan katılım, ölçülmesi ve uygulanması en zor olanıdır. Uyan-Semerci ve meslektaşlarına göre Türkiye'de çocukların katılım hakkı diğerlerine kıyasla en az sorgulanan ve dillendirilendir (2012, s. 146). Bu çalışma açısından çocuğun katılımı ise, toplumsal faaliyetlere, boş zaman etkinliklerine ve aile içinde karar alma süreçlerine katılımı bağlamında değerlendirilmiştir.

Görüşülen öznelere çocuklarının toplumsal (sivil) aktivitelere katılma durumu sorulduğunda, hayırseverlik faaliyetleri yürüten vakıflara katılımın olduğu ifade edilmiştir:

"Tabiki yani maddi olarak çok sıkıntı yaşamadım, hatta belki hiç yaşamadım. Bide vakıflar vardı mesela bu son zamanda buraya gelince bizim komşunun vasıtasıyla onun yiğeni İHH da çalışıyordu, İHH ya katılıyoduk. İHH'nın etkinliklerine falan çocukları hep götürüyodum. Onlarda çocukları çok açtı, çocuklara çok yardımcı oldu. Çocukların sosyalleşmesine yardımcı oldu. Mesela kendilerine bayramlarda kıyafet alırlar hani. Mesela ramazanda bize koli falan getirirler, erzak kolisi falan. Allah herkesten razı olsun ben kalkıp inkar etsem, Allah bana sorar." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

"İHH'da yetim birimi var, oraya gönüllü olarak bıraktım. Dedim çoğ da evde kalmasınlar. Çok iyi vakit geçiriyorlar, geliyorlar akşama kadar onu anlatıyorlar. Gittikleri yerde hiç olumsuz bişe görmedim." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Görüldüğü gibi öznelere bu hayırseverlik faaliyetlerine katılımı, çocuklarının sosyalleşmesine yardımcı kaliteli boş zaman değerlendirme biçimi olarak nitelendirmişlerdir. Lansdown (2001) ve Williams (2004), Sivil katılımın çocuklara ve gençlere yeni beceriler ve bilgiler kazandıracağını; bilgiye nasıl erişeceklerin öğreteceğini ve eleştirel düşünme yeteneklerini geliştireceğini savunmaktadır. Katılım deneyiminin bir diğer önemli katkısı, çocuklara işbirliği yapmayı ve hem yetişkinlerle hem de akranlarıyla iletişim kurmayı öğretmesidir.

Bununla birlikte çocuğun boş zaman faaliyetlerine katılımı da kendini ifade edebilmesi ve öz saygısını güçlendirebilmesi açısından önemlidir. Nitekim boş zaman etkinliklerine katılım, ÇHS'de çocuk hakları⁹ arasında sayılmıştır. Söz konusu bu çocuk hakları sözleşmesinin imzalandığı yıllarda çocuk alanında ciddi değişimler yaşanmıştır. 1990'lı yılların sonlarında araştırmacılar, çocuğun gelişimi için temel ihtiyaçların ötesine geçme fikrini benimsemiştir (Aber, 1997; Pittman ve Irby, 1997). Böylece çocuğun hayatta kalmasını sağlayacak asgari çabalardan; onun "yaşam kalitesine" odaklanan çabalara geçilmiştir (Casas, 2000; Hubner, 2004). Çocuk araştırmaları için geleneksel alanların yanı sıra yeni alanlar keşfedilmiş ve çocukların refah ölçütlerine oyun ve boş zaman göstergelerinin dahil edilmesiyle bu değişim yansıtılmıştır (Hood, 2007).

Diğer taraftan refah ölçütlerine dahil edilen boş zaman faaliyetleri, aile üyeleri arasındaki ilişkiyi güçlendiren ve sorunlarla baş etmeyi kolaylaştıran bir stratejidir (Gencer, 2019). Görüşülen öznelere, birlikte tv izleme, yemek yapma, akşam yemeğinde sohbet etme, pikniğe gitme ve alışveriş yapma gibi aktivitelerden sıklıkla bahsetmiştir.

"Geziyoruz çocuklarla göle götürüyordum, parka götürüyordum. Pikniğe giderdik, yani baya gezdirirdim. Yani şeyi (erkek kardeşinin eşini öldürmesi olayı) o kadar hissettirmezdim. Yani hafta sonu komple onlarla geçirirdim." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

⁹ÇHS'nin 31. Maddesi'nde bu hak, "Taraf Devletler çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlencelerde bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar" şeklinde tarif edilmiştir.

"Boş zamanım olmuyor anca ev işi çocuklara bak kızımınla pasta yaparız. (keyifli bir şekilde gülüyor)" (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Piknige filan giderdik. Fethi Sekin varya, oraya giderdik. Orda oturduğ çocuklarla birlikte." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

"Valla evde yeme-içme bazen kek falan yapıyoruz birbirimizle hani beyle uğraşıyoruz ona bişey öğretiyorum ne bileyim böyle dışarı çıkıp bi tozu atıp gelme ya da bi yerde gidip bi ağacın dibinde oturup bi piknik yapma öyle yani güzel geçiyo" (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Taşpınar ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmalarda da ailelerin benzer aktiviteleriyle karşılaşmıştır. McCubbin ve McCubbin (2013) ailelerin boş zaman aktivitelerini sıcaklık, sevgi, uyum ve bağlılık duygularını geliştiren ve ailenin dayanıklılığını arttıran bir unsur olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde Olson ve Gorall (2013), aile üyelerinin kaliteli boş zaman aktivitelerini, yüksek uyumun, esnekliğin ve bağlılığın göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Çocuğun *iyi olma hali* içinde katılımın bir başka göstergesi, onun aile içinde karar alma süreçlerinde yer almasıdır. Görüşülen ebeveynlerin hatırı sayılır bir kısmı, çocuklarına danıştıklarını, onlara söz hakkı verdiklerini ve isteklerine saygı duyduklarını ifade etmektedir:

"Mesela ben kızıma çok uyarım mesela anne der parka gidek ben uyarım böyle olur mesela anne kıyafet al bana ona yine uyuyorum tamam diyorum ne derse onu yapıyorum yani" (Özne 12, iki çocuğu var, 33 yaşında, eşinden boşanmış)

"Yok yani büyük şey olduğu zaman çocuklarıma danışırım. Küçük şey oldu demem ha, mesela bak köye giderim. Arar derim kızım bak köye gidiyorum ben, haberin olsun hayır hani habersiz asla bi yere gitmem." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Yo yo bişey olunca mesela diyelim ki bişey alcaz bi eşya yani en basit diyelim sorarım, kızım ben bunu yapcam nasıldır? Alalım mı, almayalım mı?" (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

"Özellikle bu kızıma çok danışırım, (içeri giden büyük kızında bahsediyor) o benim arkadaşım (gülümsüyor)." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Özne 6 ve Özne 16 ise, çocukların karar alma süreçlerine yaş aldıkça katıldıklarını aktarmıştır.

"Yo birlikte ha, ben bi karar bişey yaptığım zaman çocuklara soruyorum hanıma sorarım sonra yaparım tek başıma karar veremiyorum yani e çocuktur daha büyümüşler hanım da var biz yani 30 senedir beraberiz şeydir ha mecbur soracağız, bişey olduğu zaman hanıma diyorum böyle oğluma diyorum kızıma"

diyorum böyle oldu karar verdi olur vermezse olmuyor ha öyle" (Özne 6, baba, 52 yaşında, 10 çocuğu var)

"Şimdiye kadar çocuklar küçük diye tek karar veriyordum. Şimdi çocuklar büyük hani." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Yukarıda aktarımları yer alan ebeveynlerin çocuk merkezli, çocuğun benliğine saygılı, sıcak ve yakın bir tutum içinde oldukları ifade edilebilir. Örneklem grubunun çoğunluğunun tek ebeveynli olduğu bilgisinden hareketle, tek ebeveynin bulunduğu hanelerin daha demokratik bir ortam sunduğunu hatırlatmakta (Kahraman ve Kahraman, 2017; Carr, 2015) fayda vardır. Bununla birlikte çocukların karar alma süreçlerine dahil edil(e)mediği bazı mutsuz çocuk öyküleri de bulunmaktadır.

"Taşınırken küçüğüm ağlıyordu, anne lütfen burdan gitmeyelim, lütfen burdan gitmeyelim diye." (Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

"İstanbul da düzenimiz yerindeydi. Darma duman olduk. Çocuklar burayı sevmadılar, alışmadılar. Oğlum sürekli bağıırıyordu bana. Ben sana dedim ki "İstanbul'dan gelmiyelim." Sen bizi aldın getirdin buraya. İlk İstanbul'dan geldiğimizde (eşi öldükten sonra) büyük oğlumla problemlerimiz oldu. Hani o buraya gelmek istemiyordu Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Özellikle zorunlu taşınma kararlarında, çocukların karar alma süreçlerine dahil edilmediği görülmektedir. Connolly ve Masson (2014) çocukların yaşamlarını etkileyen kararlara katılımının, çocuğun refahının sağlanmasında kritik bir faktör olduğunu belirtmektedir.

5.2.5. Çocuğun Ev ve Çevre Koşulları

Çocuğun ev ve çevre koşullarının niteliği, çocuğun iyi olma halinin belirleyicileri arasındadır (Webb, 2006). Ev, çocuk için en önemli mekanlardan biridir. Bu nedenle ev içi mekanın çocukluğun gerektirdiği ihtiyaçları karşılaması beklenmektedir (Uyansemerci vd., 2012; Bradshaw, Hoelscher ve Richardson, 2007). Bu çalışmada ev ve çevre koşulları, yaşanan konutun fiziki özellikleri ve ev dışı çevrenin koşulları (mahalle) bağlamında değerlendirilmiştir.

Yaşanılan konutun fiziki özellikleri, ailenin yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir. Araştırmacı, görüşmeler esnasında bazı konut özelliklerinin asgari yaşam standardının çok altında olduğunu gözlemlemiştir. Örneğin, Özne 22'nin çocuklarıyla yaşadığı evde

dış kapının kapanmadığı fark edilmiştir. Bu ve benzeri diğer sorunlar, öznenin aktarımına şöyle yansımaktadır:

"Nasıl söyleyeyim abla, kapı nasıl olmuş görisin. Geli (ev sahibinden bahsediyor) parayı ali, başka bişe yoğ. Çoğ söledinse diyi çık git. Mutfak hepsi gırılmış, tezgahların altında tahtalar hepsi gırılmış, mahvolmuş abla. Ben ne söyleyem? Yapacak bir şey yok. Söylediğim de bana diyo ki evini yıkacak çığ git. Toprağ evdir ebla hep bi taraftan döküli. Düzgün bir ev değildir yani tuvaleti sığıntılı ne yapığ idaremizi yapik. Buna da çok şükür, bi parça ekmek yiyeğ, kafamız rahat olsun çocuklarımla mutluyum başka bir şey yoğ. Buna da çok şükür bir şey yok." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Ailelerin yaşadığı konut, mahremiyetin paylaşıldığı özel bir alandır ve yaşanan mekana karşı aidiyetin geliştirebilmesi için konut içinde güvende hissedilmesi gerekmektedir.

Konutun özellikleri bağlamında gözlenen ve aktarılan bir diğer sorun, *bodrum katta yaşama* deneyimidir. Yoksul aileler, görece daha uygun kira bedeli istenen bodrum katları tercih edilebilmektedir. Bu mekanların çeşitli zorlukları barındırdığı ve hem ebeveyn hem de çocuk açısından yaşam kalitesini düşüren özelliklere sahip olduğu öznelerin anlatımlarından anlaşılmaktadır.

"Ben geçen sene sabaha kadar oturup tuvalet bekledim, taşıtı. Sabah ezanı okunana kadar oturdum bekledim. Su dökmediler ama ihtiyaç işte nolur olmaz. Sabaha kadar da ağladım. Açtım bi baktım ses geliyor gitti o kadar sevindim ki. Biyere gitmedi, taşmadı ama ben çok stres oldum. Mesela bahçeyi suluyorlar. Benim camlarım batıyor. Yine çok şükür dışarıda değilim ama zor. Ama şimdi uygun ev yok çıkamam da." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Zaten ev hep tükülüyor. Bazen diyorum arka oda var benim bişeyler koymuşum. Onları çeksem dersin burda köpek durmaz. Valla dökülüyor su çekiyor. Buraları hep ben yapmışım. İşte yapıyorum elimden geldiği kadar böyle nem kokusu var. Mesela mart nisan ayları olsa aşırı bi küf kokusu oluyor. Lavabo tıkanıyor, inanki yağmur yağmasını hiç istemiyorum. Yağdığı zaman tuvaletten banyodan su geliyor. Çocuklarım burdan çıkmayı çok istiyorlar, daha temiz bi yere gitmeyi istiyorlar. Sıcak su sorunumuz var, şofben çalışmıyor. Boru yeri yok direkt içeri veriyor. 15 yıldır beri bu evde oturuyoruz." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Buraya kadar aktarılan konutun fiziki özelliklerine dair paylaşımların yanı sıra ev içi konutun kalitesini belirleyen bir başka faktör, *evin kalabalık olup olmaması* durumudur (Uyan-Semerci vd., 2012, s. 161; Taşpınar vd., 2014).

"....hiç bana bakmadılar (eşinin ailesi) ben ailemin yanında kaldım. Depremden (24 Ocak Elazığ depremi) 3 ay önce evimi ayırdım ben 7 sene ailemle birlikte

kaldım. Bi oda da 7-8 kişi yatıyorduk (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Birlik çok kötü. İki oda var haliyle, iki kaynım, görümcem, babam, kayınvalidem ev çok kalabalık, bir odada herkes. İki kaynım bir odada yatıyor, kayınvalidemgil bizle bir odada uyuyorlar." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Hepimiz bu odada uyuyoruz, hepimiz aynı odada hepimiz burada yatıyoruz." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Öznelerin ifadeleri, çocukların sağlıksız ev içi koşullar içinde yaşadıklarını göstermektedir. Ersoy ve Hurasan'ın (2017) sosyal hizmet yararlanıcıları üzerine yaptıkları çalışmada da, mevcut araştırmanın bulgularıyla benzer şekilde, bu ailelerin kalabalık ev içi koşullarda yaşadıkları ortaya konmuştur.

Evde yetersiz fiziki şartların olması çocukların eğitim hayatından, eğlence ve oyun faaliyetlerine kadar çeşitli kısıtlamalara neden olabilmektedir. Böylece konut kalitesi, çocuğun hakkı olan *çocukluk* ihtiyaçlarını engelleyebilmektedir (Hothersall, Connolly ve Walker, 2020).

Çocukların ev dışındaki, mahalle, koşulları da, onların gelişimi ve esenliği üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Nitekim güvenli bir çevrede yaşamak, her çocuğun hakkıdır (Richardson, Henry, Black-Pond ve Sloane, 2006). Görüşülen öznelerden bazıları, yaşadıkları mahalleye güvensiz hissettiklerinden bahsetmişlerdir. Özne 16, güvensiz akran grubu ve zararlı madde kullanımı nedeniyle çocuğunu kendi mahallelerinde bulunan okula göndermediğinden bahsetmektedir.

"Bu etrafta bi okul vardı. Kötü arkadaşlar edindiği için benim kardeşim aldı, şurda okul varya havacılık oraya yazdı." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Konteynerkentte (Elazığ depreminden sonra kurulmuştur) yaşayan Özne 20 ise, çocuğun güvensiz çevre koşullarından kurtarmak için babasıyla verdiği mücadeleyi şöyle paylaşmaktadır:

"Şuan ergenlik dönemi, dışarıya çok çığardı, çocuklara çoğ tağılırdı. Sabahtan ağşamaca arkadaş bir aydır ki birağmış. Sürekli onlara takılırdı, yemek yemezdi. İnsanın aklından her şey geçi. Çocuklar iyi mi, kötü mü gibisinden her şeyi insan aklına tağılı. Burası pek iyi bir yer değil. Her it, her köpek var. Burda esrar çeken de var, sigara içeni de var. Her türlü şeyi var yani. Dediğim çocuklarda hep bunlardan ibaret. Ya o yüzden ben de çocuğun çıkmasını istemim. Evdedir sürekli

sürekli televizyon önünde. Olsun yine dışarıdan iyidir. Dışarı çıktığı zaman onlara bakarak, o da örnek alacak oda yapacak. Olmadı ama, olabilir. olabilir diye gorgi insan. Gezmesini istemedik, dedesi de istemi. Ben de istemim. Dedesi bizden daha değer veri ona. Sürekli onun arkasında, ona ufak biri bi kelime söylese o kendini parçalar. Yaşlı olduğu halde, asla yani dedesi onu ezdirmez, ezmez de. Dedenin çoğ torunu var da bu onun yanında yetişti emeği var. Bunların emekleri çok annem olsun, dedesi olsun." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Görüldüğü gibi suç potansiyeli barındıran mahallelerde yaşayan çocukların sosyal yeterlilik ve davranış kontrolü geliştirebilmeleri, ebeveyn tutumlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Nitekim düşük gelirli ailelerin yaşadığı mahalleler ile suç davranışı arasındaki ilişkiye pek çok araştırma (Arıkan, 2020; Justice vd., 2019) dikkat çekmektedir.

5.2.6. Risk ve Güvenlik

Çocukların fiziksel, duygusal ve psikolojik gelişimlerini engelleyen durumlar, risk olarak değerlendirilmektedir. Çocuğu risklerden korumak ve güvenliğini sağlamak, ailenin temel görevidir. Fakat bizzatihi ailenin kendisi, çocuklara yönelik riskli durumlar oluşturabilmektedir. Mevcut çalışmada risk ve güvenlik teması, çocuğa yönelik kötü muamele, ev içi bakım yükü ve aile içinde cinsiyet eşitsizliği bağlamında değerlendirilmiştir.

Aile üyelerine yönelik kötü muamelenin en travmatik olanı, çocuğun şiddete maruz kalmasıdır. Özne 14, eski eşinin henüz 3,5 yaşında olan kızına fiziksel şiddet uyguladığını şöyle paylaşmaktadır:

"Hatta bu kızıma şiddet de uyguluyodu 3,5 yaşına geldi. Ama hatta buna da uyguluyodu, şiddetleri vardı, (kızını göstererek) bu kızım hani yürüyo ya yütüreçte bigün hatırlıyom, ben mutfaktaydım. Daha bilmiyom ne olmuşsa beni vurdu, ben kızın üstüne yığıldım bu da ufak yani direk bunun üstüne yığıldım örümcek arabası da." (Özne 14, bir kızı ile birlikte yaşamaktadır, 38 yaşında, eşinden altı yıldır boşanmış)

Çocuğun (hatta bebeğin) bu denli savunmasızlığına karşın şiddet deneyimi, yaşamının ilk dönemindeki çocuklar açısından çok risklidir. Şiddetin çocuk açısından riskli olduğu üzerine hem fikir olan DSÖ (2014), aile içi şiddeti orantısız gücün en temel göstergesi olarak kabul etmektedir.

Bununla birlikte çocuğun ev içi bakım yükünü üstlenmesi, çocuğun refahını olumsuz etkileyen bir başka göstergedir. Bu çalışmada özellikle kız çocuklarının ev işleri yapma, çocuklara bakma ve yemek yapma gibi sorumlulukları henüz çok küçük yaşlarda üstlendikleri anlaşılmıştır. Minuchin, bu durumu *ebeveynleştirilmiş çocuk* kavramıyla açıklamaktadır. Çocuk ebeveynler, çocukların aşırı görev yüklendiğini ve dolayısıyla alt-sistemler arasında sınırın aşılmış olduğunu göstermektedir. Öznelerin paylaşımları şöyledir:

"Oldu tabi çocuğumda nasıl oldu yani mesela 9 yaşındaydı, küçüğüm kırk günlüktü ona bakıyordu. Ben temizliklere gidiyordum. 9 yaşındaydı büyüğüm. Benim yüzüm yandı hani şey bayıldı olurdu, bu şeyden dolayı işte. Küçük kızım 40 günlüktü bi emzirmeden emzirmeye yanıma getirirdi. Hep o bakardı. Yanık ünitesine bi emzirmeden emzirmeye büyük teyzesiyle getiriyordu. İşte bütün sorumluluk yine ondaydı (büyük kızdan bahsediyor) ne yapacağını bilemezdi. Çok çekti kızım ne edeceğini ne bilsin." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Hayatın zorlukları ben çocuklarımla birlikte gördüm. 6 ay ben 4 çocuğumla kadın sığınma evinde kaldım. Daha sonrasında iş buldum ev tuttum 2. el eşyalarımı aldım benim çocuğum 8, 9 yaşlarındaydı. hafta sonu çalıştıgımda oluyordu. ben çocuğuma 3 çocuğumu emanet ederdim işe giderdim. Bir tane telefon alıvermişim, işyerinden büyük oğlum sürekli arardım. Ne yapıyorsunuz, ne ediyorsunuz? O şekil yani bir hayatın zorlukları beraber atlattığımız için." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Özne 16'da benzer bir ebeveyn çocuk hikayesi aktarmaktadır:

"Çok asabiydi, mesela hiç konuşmazdı çok sessiz kalırdı. Konuştuğu zaman da bağırarak konuşurdu. Biraz şey yapardı. Baba cezaevine düşünce yalnız kalınca kendisini koruma şeyine aldı. Hani anneyi kardeşi koruyayım gibisinden. Böyle biraz erkeksi hareketler yapmaya başladı. Baba durumuna düştü. Ben de hani sen bayansın hep birlikte biz bu birey kuracağız Biz Birbirimize destek çıkacağız sürekli işte konuşuyordum. biraz da doktorun desteği ile biraz biraz kendini gelmiş durumda. (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Bu ifade, babanın cezaevine girmesiyle birlikte çocuğun baba rolü üstlenmeye çalıştığını ve bunun çocuğa yüklediği ağır sorumluluğu göstermektedir. Ebeveynleştirilmiş çocuklar, gerekli bilgi ve becerilere sahip olmadıkları halde çocukluklarından vazgeçmeye ve hızlandırılmış bir olgunlukla yetişkin ebeveynler gibi davranmaya zorlanmaktadır (Montalvo, Guernsey, Rosman, Schumer ve Minuchin, 1967). Nitekim Gill ve Deegan (2016), çocuğun gelişim evresiyle, verilen sorumluluğun eşit olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bununla birlikte ailelerin yaşadığı stresler ve hanelerin çoğunlukla tek ebeveynli olması, sınırların geçirgenliğine zarar verebilmektedir. Bu noktada çocukların sorumluluğunu alan tek ebeveynin liderlik sunmakta başarısız olduğu ve yürütme işlevlerinin ebeveynmiş gibi davranan çocukları tarafından üstlenildiği söylenebilir. Fakat sağlıklı bir ailede çocuklar, anne babanın otoritesine saygı duymalıdır. Özne 16'nın aşağıda yer alan ifadesi, hiyerarşi eksikliğinden dolayı bu saygı sınırının aşıldığını kanıtlar niteliktedir:

"Bana kızıyorlar boşansaydın diyorlardı. Ben de diyorum ki beni anlamazdınız Hayır anlardık diyorlar. Belki boşansaydım beni anlamıyacaklardı." **(Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)**

Bu aktarım, Minuchin ve arkadaşlarının (2007) tanımladığı aile yapısı içinde *üçgenleştirmenin* örneği olarak ifade edilebilir. Ebeveyn alt sisteminin ilişkilerine üçüncü kişiyi dahil etmeleriyle işlevsiz örüntülerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Diğer taraftan Özne 10 ise, kızının ebeveyn-çocuk olmaması için gelir getirici bir işte çalışmadığından bahsetmiştir.

"Zaten küçük kızım olmasa ben gider çalışırım. Bunları da biraz daha rahat şartlarda büyütürüm. Ama onu işte kime bırakacağım (sosyal destek eksikliği). Büyük kızıma bıraksam E. yıpranır. Çok yıpranır. E.okula mı gitsin, çocuğa mı baksın?" **(Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)**

Bu ifade, öznenin çocuklarına aşırı sorumluluk vermekten kaçındığını ve çocuğun gelişimsel döneminin farkında olduğunu göstermektedir.

Çocuğa yönelik kötü muamele olarak nitelendirilen ve çocuğun gelişimi açısından risk oluşturan bir diğer etmen, çocuklar arasında cinsiyet ayrımcılığı yapmaktır. Görüşülen öznelerin aktarımları, aile içinde erkek çocuklarına daha fazla özgürlük verildiğini göstermektedir.

"E.'nin mesela telefonla çoğ uğraşmasına izin vermem (oğlanın giriş çıkış saatlerinden bahsediyor, kızın telefon). Çoğ arkadaşlarıyla şe yapmasına izin vermem. Mesela oğlum olsa şurdaki okula yürüyerek gitmesine izin veririrm ama esmaya servis tutacam. (cinsiyet farklılığı) niye? Gidiş geliş saatini bileyim. Yarın bana demesin yoğ ders uzadı bilmem ne. Gorğuyorum. Neden? Bele çevreye bağıttım zaman benim kendimi düşünüyorum. Şindiki zaman şartları değişti." **(Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)**

Görüldüğü gibi erkek çocuğuna dair daha yumuşak ve serbest tavır sergileyen Özne 10, toplumsal cinsiyet kalıplarından dolayı kız çocuğuna karşı daha kontrollüdür. Özne 2 ve Özne 9 ise, kız çocukları evde tek başlarına kaldığı zaman kapıyı kilitlediklerini aktarmışlardır

“Şu an evde olduğu için işe gidemiyorum bunu bırakıp ya da gitsem kapıyı kitleyip öyle gidiyorum.” (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

“Evdeler şimdi kapıyı üzerlerine kitleyip geliyoruz başka bişe yoğ.” (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Özellikle kız çocuklarının arkadaşlarıyla gerçekleştirilecek boş zaman faaliyetlerinde ailelerin izni belirleyicidir. Bu başlık çerçevesinde yaşanan olumsuz deneyimlere kız çocuklarının mutsuz hikayelerinde rastlanılmaktadır. Bununla birlikte kız çocuklarının evde *hapsedilmesine* varacak denli aşırı bir kontrole maruz kalması, çocuklar açısından düşüncelerini kolay ifade edememe, kaygılı olma ve içine kapanma gibi psiko-sosyal sorunlara neden olabilmektedir. Olweus (1993), çok disiplinli veya çok az denetim görmüş çocukların aile terapisinin konusu olabilecek uyum sorunları geliştireceklerini ifade etmektedir. Ayrıca Barber ve Harman'ın (2002) da belirttiği gibi psikolojik kontrol, çocuğun ilişkisel ve psikolojik özelliklerini engelleyerek öz benliğine zarar verebilmektedir.

Bir başka öznenin aktarımı ise, kız çocuğuna dışarı çıkma konusunun yanı sıra, giyim kuşamı üzerinden de baskı yapıldığını göstermektedir.

"Çok özentisi var aşırı yani ne bileyim yani. ya bak benim şeyim biraz farklı giyim için biraz şey yapıyor. başkasında görüp istiyor. biraz ben farklı düşünüyorum. onun yapmasını istemediğim şeyler var mesela Oğlan gibi pantolon giymek ister. ben de öyle istemiyorum. o da buna karşı çıkıyor. mesela yarım şeyler giymek ister. Ben Ben de elbise giysin istiyorum. güzel kapansın." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Özne 26'nın “erkek gibi pantolon giymek istiyor” ifadesi, bu eşitsizliğin sınırlarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ailelerde kuralların ve disipline etme biçiminin toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yaş, kültür ve geleneklerden etkilendiği söylenebilir. Ayrıca Türk kültürünün kolektivist yapıda olduğu kabul edilmektedir (Phalet ve Claeys, 1993). Bu kolektivist yapının en önemli özelliği ise, çocuk yetiştirme tutumlarında cinsiyet rollerine göre farklılaşan tutumların olmasıdır.

Diğer taraftan çocuk yetiştirme tutumlarında da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair kalıplarla karşılaşmıştır. Sizce çocukların yetiştirilmesinden kim sorumludur? Görüşme yapılan öznelere çocuk yetiştirme noktasında görev ve sorumluluklarını keşfedebilmek için yöneltilen bu soruya, çoğunlukla toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde yanıtlar verilmiştir. Öznelerin hemen hemen hepsi, çocuk yetiştirmenin annenin görevi olduğunu ifade etmiştir. “Anne içeridedir; baba dışarıda..” cümlesi, bu rolleri açıklarken sıklıkla kullanılmıştır.

"Büyük bir kısmı annenin görevi zaten, çocuğa bakmak. Babada ilgilenir ama çoğunlukla anneye düşer yani ben öyle düşünüyorum. Zaten çoğu erkek çalışıyor. Çalıştığı içinde akşam eve gelse de böyle çok ilgilenme olmuyor. Geziye götürmek, bi yere götürmek onların hepsi babaya ait öyle düşünüyorum." (Özne 9, anne, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Çocuk yetiştirmek Bence annenin görevi. Erkek o kadar şey değil yani. şimdi erkeğin İşten dolayı stres şey. Ama anne öyle değil ha. Anne ne kadar da şey olsa stres de olsa belli etmiyor." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

"Çocuk yetiştire ben diyim annenin görevi. Çünkü anneyele çoğ zaman geçiriler. 24 saat birlikteler." (Özne 10, anne, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Öznelerin çocuk yetiştirmeyi genellikle annenin görevi olarak kabul etmeleri, erkeğin “ev içinde” çocuk yetiştirme bilgi ve becerisine sahip olmadığını ima etmektedir. Aynı zamanda “dışarı” olarak adlandırılan alanın da erkeğin sorumluluk alanını oluşturduğu ve kadının cinsiyet eşitsizliğinden dolayı bu alana erişemediği anlaşılmıştır. Ayrıca öznelerin ifadeleri, çocuk yetiştirme tutumlarının çocukların cinsiyetine göre de farklılaştığını göstermektedir.

"Sürekli çocuklar buna tehdit mi ediyolardı napıyodularsa bir anne olarak ne kadar bir peşinde dönebilirim ki. ama ailemin himayesi altında. biraz daha düzeldiler çocuklar. geç gelmeye başladı Baba Olmayınca. mesela Baba Olunca okul çıkışı hemen evdelerdi. baba Cezaevine girdi, oğlan bir ara 8, 9 gibi geliyordu. 10-11 gibi gelmeye başladı. korkmaya başladım. Hani ben bir bayan olarak ne yapabilirim. Gecenin bir vakti ben nasıl sokaklarda çocuğumu arayabilir miyim ki. o yüzden dönem dönem annemgile gidiyorum. çocuklarda biraz biraz düzeldi ler. Hani aklı başına gelsin diye." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Bence babanın görevi, erkek çocuğu için. Kız çocuğu annede, erkek çocuğu da babadan sorumlu." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

5.2.7. Çocuklarla İlişki ve İletişim Biçimleri

Çocuğun aile üyeleriyle olan ilişkisi, iyi olma halinin belirleyicilerinden biridir. Çocuğun iyi olma hali alanında öncü isimlerden biri olan Bradshaw, (2005) çocukların aileleriyle ve çevreleriyle kurduğu ilişkilerin yapısının ve niteliğinin, onun tüm hayatını etkileyeceğini savunur. Bu bağlamda mevcut çalışma açısından aile ilişkileri; ebeveynlerin denetimi, aile üyeleriyle temas, aile üyeleriyle yakınlık ve aile yapısı (Uyan-Semerci vd., 2012) temalarıyla analiz edilmiştir. Ayrıca bu analiz, yapısal aile sistemleri yaklaşımının varsayımları üzerine temellendirilmiştir.

5.2.7.1. Çocuğun Ebeveyn Tarafından Denetlenmesi: "*Çok Takip Ediyorum Para Versem Nereye Ne Harcadığını Soruyom Niye Soruyom Yani Parada Mıyım, Değilim Acaba Kötü Bıseye Verdi Mi?*"

Ekolojik çevrenin bir parçası olarak mikrosistem, çocuğun gelişimi üzerinde doğrudan etkiye sahiptir (Bronfenbrenner, 2005). Mikrosistem içinde çocuğa yönelik tutum ve davranışlar, ebeveyn-çocuk ilişkisinin kalitesini belirlemektedir. Bu bilgilerden hareketle, aile içi ilişkilerin çocuğun iyi olma hali üzerindeki etkisi bağlamında analiz edilen ilk kriter, ebeveynin çocuğun davranışlarını denetleme durumudur. Araştırma kapsamında görüşülen öznelere önemli bir kısmı, çocuklarının davranışları üzerinde ciddi bir baskı kurduklarını ve onları sürekli kontrol ettiklerini paylaşmıştır:

"Giriş çıkış saatlerimiz yok, çünkü hep evdeyiz benim çocuklarım da gidip bir yerlerde kalmazlar hep evdeyiz yani. Yani ama bir gerekçe yokken de dışarıda olmasına izin vermem. Benim kızımı şimdi çarşıya gönderseniz kaybolur bilmez bilmez çarşıya." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Ebeveynin denetim ve kontrolü, özellikle ergenlik döneminde artış göstermektedir. Özellikle annelerin kız çocuklarına karşı daha müdahaleci oldukları anlaşılmıştır. Özne 2, kız evladını evde bırakmadığı için işe gidemediğini; evden çıkmak zorunda kaldığı zamanlarda ise, kapıyı dışarıdan kilitlediğini aktarmaktadır:

"Abla şimdi biraz hızlı dönemi, ben de biraz ben de zorlanıyorum ama yapacak bişey yok. Mesela diyo arkadaşşıma gidem gideyim ben göndermiyorum ben götürür bırakırım kapının önünde beklerim bi saat alır eve getiririm. sürekli başındayım yani bunu bırakıp bazen işe bile gidemiyorum ben okula gittiği zaman rahatım hani okulda ya aklım orda değil ama şu an evde olduğu için işe gidemiyorum bunu bırakıp ya da gitsem kapıyı kitleyip öyle gidiyorum öyleyim yani, yani korkuyorum ben sahiden çıkar bi yere gider falan takılır makılır diye kapıyı kitlerim giderim yani" (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Özne 2'nin bu ifadesi, çocuğun özerkliğine alan tanımadığına işaret etmektedir. Minuchin vd. (2007), çocuk üzerinde kurulan bu denli aşırı kontrolü, sorunlu ve işlevsiz aile özellikleri arasında saymaktadır. Ayrıca ergenlik dönemindeki çocukların özerkliklerine saygı duymanın gelişimsel dönemleri açısından önemli olduğunu savunan ciddi bir literatür bulunmaktadır (Jackson ve Goossens, 2020; Ellingsen, Studsrød ve Muñoz-Guzmán, 2019). Özne 18 ve Özne 19'un aktarımları, ailelerin çocuklarının gelişimsel dönemine uygun davranmadıklarının bir başka örneğidir.

"Sinemaya genelde benimle gitmek istemiyor arkadaşlarıyla gidiyor. Ben de bir oturma yerinde oturuyorum, onu bekliyorum. sürekli elim üzerinde. hatta kuzenlerim var onlarla konuşuyor. Öğretmen o da ablası, çok şikayet ediyor beni onlara (gülüyor). Şimdi bu kuzenlere beni şikayet ediyormuş. ya benim annem beni hiç bırakmıyor nefes alayım. bende alıyorum kızımı karşıma diyorum ki kızım ben seni çok mu sıkıyorum. ama bana diyo sen çok telefon açıyorsun." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Benim telefonumdan çocuklarım arkadaşlar ile konuşurlar, bensiz çarşıya bile gitmiş değiller. Ben gitmişsem, götürmüşümdür. Bi yere bırakmam. Parka gitseler yanlarında otururum." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Bununla birlikte erkek çocukları üzerinde de ciddi bir kontrolün varlığı dikkat çekmektedir. Ergen yaşta oğlu olan Özne 4, çocuğunu her anlamda denetim altında tuttuğunu şöyle ifade etmektedir:

"Çok takip ediyorum para versem nereye ne harcadığını soruyom niye soruyom yani parada mıyım, değilim acaba kötü bişeye verdi mi?" (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Bazı özneler için bu denetim, çocuğa yönelik şiddete varacak düzeye gelmektedir. Özne 2, çocuğu istemediği bir davranış yaptığında, fiziksel şiddet uyguladığından bahsetmektedir.

"Ben kızıma karışmam üstüne gitmem zaten o hatasını bilir ders yönünden çok kızarım hatta bazen dayak bile atarım ders yönünden çalışmadığı zaman bana geliyolar, o yüzden" (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Çocuklar üzerindeki bu denli bir baskı, ebeveyn alt sistemi ve çocuk alt sistemi arasında katı sınırlar olduğunu göstermektedir. Katı sınırlarda üyeler, birbirleriyle iletişim ve etkileşim yoluyla yakın ilişki kuramaz ve duygusal olarak birbirlerinden kopuk haldedirler (Carr, 2015). Söz konusu bu kopuk iletişim biçimi, ergenin benlik saygısı geliştirmesini ve sağlıklı bir kimlik oluşturmalarını engelleyebilmektedir.

Çocukların iyi olma halini belirleyen bir başka unsur, ailenin çocuklarının arkadaş çevresini denetleme durumudur. Görüşülen ebeveynlerden bazıları, çocukların arkadaşlarını tanımadıklarını aktarmıştır:

"Üç dört tene yağın arkadaşın var onlara da dedim getir eve ben tanışayım. Ben bileyim ben yemek hazırlarım onlara gelirler yemek yerler. Onlarla arkadaş gibi konuşurum. Sohbet ederim yani istiyorum ki dışarıda ne yapıyor kimlerle konuşuyor. Benim haberim olsun (ebeveyn stili) ben he dagga onun arçasından gezemem. Ama dediği zaman serkanla beraberim bilirim serkan ne karakterdedir. Çoğ şükür arkadaşları da sakın." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Arkadaşlarını hiç görmedim. zaten şu anda sadece bir arkadaşı kaldı o da ta ilkokuldan arkadaş ben Tanıyorum onu o çocuk da temizlik çocuk. sürekli onunla artık." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Arkadaşlık, arkadaşlarla vakit geçirme, eğlenme ve sorunları paylaşma imkanı çocukların hayatında büyük önem taşır. Bir 'en iyi arkadaş' genellikle çocukların hayatları hakkında konuştuğu tek kişidir. Böylece çocukların daha geniş bir akran grubuna ait olma duygularını güçlendirir (Tubbs, Roy ve Burton, 2005). Çocukların arkadaş çevresinin olması, aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarından biridir. Fakat bazı özneler, çocuğun arkadaş çevresi olmasına karşı çıktığından bahsetmiştir.

"Arkadaş ortamı yok, olmaz yaptırmadım şu an için hep onun iyiliği için uzak tuttum. Gider içki içerdi, esrar içer, hap içer, sigara içer e şimdi onların hiçbirini yok belki gizli içiyomu? Onu bilmiyorum bak." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Bir arkadaş grubu içinde ait hissetmek ve sosyal çevreye sahip olmak, çocukların iyi oluşuna ve yaşam memnuniyetine katkı sunabilmektedir (Hay vd., 2004). Bu bağlamda arkadaş çevresiyle olan ilişkisinin desteklenmesi önem arz etmektedir. Arkadaş çevresi aynı zamanda çocuk açısından bir sosyal destek kaynağıdır. Yapılan çalışmalar (Serim-Yıldız ve Erdur-Baker, 2017) ergenlik döneminde sosyal desteğin kriz durumlarını atlatmayı kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır.

SED hizmetinden yararlanan bu ailelerde ergenlik döneminin değişen koşullarına uyumun, ebeveyn-çocuk ilişkisi bağlamında çeşitli zorluklar meydana getirdiği anlaşılmıştır. İşlevsel aileler, çocukları ergenlik dönemine girdiklerinde; artan güç ve özerklik vermeye özen gösterirler (Minuchin vd., 2007). Ergenlik dönemini gelişimsel bir kriz olarak kabul edersek, ailelerin sınırlarını düzenleyebildikleri ölçüde başarılı

olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira katı olan bu aileler, zorlukların üstesinden gelmeye çalıştıkça bağlılık duygularını kaybedebilmektedir (Walsh, 2012). Diğer taraftan aşırı katı ya da aşırı esnek kurallar, aileleri risklere karşı korumasız bırakabilmektedir (Goldenberg ve Goldenberg, 2013).

5.2.7.2. Aile ile Temas

Aile ile ilişkiler bağlamında çocuğun iyi olma halini etkileyen bir başka gösterge, aile üyeleriyle olan temasın kalitesidir. Bu temas, aynı zamanda ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendiren bir faktördür. Öznelere neredeyse hepsi, çocuklarına yeterli zaman ayırabildiklerinden bahsetmiştir. Özellikle çocuklarıyla yemek yeme, şakalaşma ve sohbet gibi aktiviteler, sıklıkla ifade edilmiştir.

"Fırsat olursa çarşı içine ya da herhangi bi yere yani geziyoruz. Bi parkta bi yerde öle." (Özne 13, anne, 44 yaşında, 6 çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Valla oturuyoruz, televizyone bağlıyoruz bunlar tablete bakıyorlar. sonra diyim ne yemek yapak? Ev içindeyiz." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"(gülerek anlatır) V

alla güle kakhaha ediyo geçiyo yani bazen bi espriler olsun şey olsun bazen gızım anlatır bele şey çok güzel geçiyo aslında yani bu günler bele daha da çok hoş geçiyo o derece diyeyim yani hiç Allaha çok şükür şöyle bi huzursuzluk falan olmadı yani." (Özne 12, iki çocuğu var, 33 yaşında, eşinden boşanmış)

Aile üyelerinin birlikte vakit geçirmesi, çocukların ebeveynleriyle ilişkilerinin kalitesini arttırmaktadır. Sadece sohbet eşliğinde geçen bir akşam yemeği bile çocuklar ve ebeveynleri arasındaki etkileşimin kalitesine arttıran ve aile bağlarını güçlendiren bir ritüeldir (Compan, Moreno, Ruiz ve Pascual, 2002).

5.2.7.3. Aile ile Yakınlık

Çocuklarla ilişki, ailelerin sınırları koruma durumunu esas alan, Minuchin'in kategorileştirdiği ayrışık ve yapışık ilişkiler sınıflandırmasıyla incelenmektedir. Buradaki temel kriter yakınlıktır. Duygusal olarak bağlılığın yüksek olması yapışık ilişkilere; bağlılığın düşük olması, ayrışık ilişkilere neden olmaktadır. Bununla birlikte Minuchin'in işaret ettiği bu iki sınıflandırmanın aileye dair ideal ilişkileri tanımlamadığını belirtmekte fayda var. Minuchin, iki kategori arasında seçim yapmak yerine bunlar arasında kurulacak dengenin ideali tanımlayacağını savunmaktadır.

Ayrışık İlişkiler

Ayrışık ilişkiler, yakınlık duygusunun düşük olduğu ilişkileri tanımlamaktadır. Görüşülen öznelere, çocukları ve (eski) eşleri arasında var olan etkileşimi, ayrışık ilişkiler kategorisine dahil olabilecek şekilde ifade etmişlerdir. Çocukların babaları ile olan ilişkisi *ilgisiz, sorumsuz, uzak ve etkileşim açısından seyrek* olarak aktarılmıştır.

"9 yıldır görmüyor çocuğunu, bi mahkemede boşandık daha da görmedi öyle yani zaten çocuğumu ben büyüttüm." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Boşlandığımız günden bu yana asla görmedik. Çocuklarla da görüşmedi. İkinci evliliğindeki eşimi baba olarak biliyor çocuklarım. 10 yıldır babalarını görmüyorlar ne görme ne konuşma." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Biz eşimden ayrıldık, üç sene boyunca çocuklarını aramadı sormadı, görmedi. " (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Hiç görmüyor hiç 11 senedir hiç görmemiş çocuklarını." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

Çocukların babalarıyla olan mesafeli ilişkisi, genellikle ebeveynlerin boşanma sürecinden sonra gerçekleşmiştir. Hiç kuşkusuz boşanma bir krizdir ve aileler baş edebilmek için yeni stratejilere ihtiyaç duymaktadır. Çocuğun velayetinin olmadığı ebeveynle iletişiminin devam edebilmesi için sınırların yeniden düzenlenmesi işlevsel olacaktır. Nitekim *Bağlanma Teorisi*'ne göre, ebeveyn-çocuk etkileşiminin kalitesi, çocuğun hayatı boyunca kuracağı ilişkileri etkilemektedir (Bowlby, 1988).

Ayrışık ilişkilere dair bir diğer özellik, kuralların katı olması ve bağlamı dikkate almamasıdır. Kurallar, bağlamı içinde anlamlıdır ve zaman içinde değiştirilmelidir. Örneğin, çiftler bir bebeğe sahip olduklarında ebeveyn alt sisteminin oluşması ve çocuğun bakımı konusunda her iki ebeveynin görev ve sorumlulukları ortaklaşa bir biçimde gerçekleştirmeleri gerekmektedir (Hooker, Kaspiw ve Taft, 2016). Özne 16, çocuğu yeni doğduğunda eşinin, ebeveynlik görev ve sorumluluklarını yerine getirmediğini şöyle ifade etmiştir:

"Bir ara kaçtı gitti. İlk iki sene mi? Üç sene mi evliydim. Yeni doğmuştu, kızım kırıklıydı herhalde. Kaçtı, gitti İstanbul'a. İşte sürekli kaçıyor bizden." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Minuchin, (1974) yapışık ve ayrışık ilişkiler arasındaki farklılığı tanımlarken aynı zamanda çocuğun gelişim dönemine dikkat çeker. Çocuk yeni doğduğunda gelişimselliği gereği yapışık ilişkinin zorunlu ve ideal olduğunu belirtir. Böylece yaşam döngüsünün ailenin ilişki yapısını etkilediği ve belirlediği anlaşılmaktadır (Van Hook, 2019). Bir diğer özne ise, onları terk eden eşinin, kızının cenazesine dahi gelmediğini üzüntü ve şaşkınlıkla aktarmaktadır.

"Çocuklar oldu iyiydi yani öyle sorumsuz değildi. Severdi çocuklarını. Kız öldü cenazesine gelmedi mutlaka duydu. Akrabaları geldiler çünkü." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

Yapışık/İç İçe Geçmiş İlişkiler

Aile üyeleri arasındaki iletişim ve etkileşim esnasında sınırların aşılması, yapışık/iç içe geçmiş ilişki kalıplarına neden olabilmektedir. Görüşülen öznelere elde edilen veriler, çocuk alt sistemi ile ebeveyn alt sistemi arasında sınırların aşıldığını ve ittifak, koalisyon ve ebeveynleştirilmiş çocuklar gibi işlevsiz iletişim biçimlerinin ortaya çıktığını göstermektedir.

"Çocuğların hepsi benim tarafımdaydı." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

"Onların arasındaki sırları ben bilmiyorum herhalde bana söylemiyorlar." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Öznelere ifadeleri, aile içinde koalisyon ve ittifakın varlığını örneklendirmektedir. Minuchin, aile içinde bir aile üyesini daha fazla desteklemenin aile yapısı açısından dengesizliğe neden olabileceğini belirtir (Carr, 2015). Bu dengesizlik, sınırları zayıflatır ve ilişkinin kalitesini tehlikeye atabilir. Yapışık ilişkilere bir başka örnek, aile üyelerinin birbirlerini yoğun bir denetim altında tutmalarıdır. Örneğin, Özne 3 ve Özne 20'nin çocuklarıyla ilişkisi, karşılıklı olarak sınırlandırılan denetim üzerine kurulmuştur.

"Biliyolar evet mesela yiğenlerime giderler diyorum yoksa hani gelecekseniz saat kaçta geleceksiniz mesela ne zaman gelirsiniz ya da gelmeyecekseniz beni arayın zaten d. Mutlaka saat başı arar duruma göre öyle (karşılıklı gülüşme) işte öyle." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

"Aşırı düşünüp birbirimize. bazen diyi dayımgile gidem birağmim. Onsuz yatmak istemim." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Yukarıdaki aktarımlarda görüldüğü gibi yapışık ilişkilere sahip aileler, değişimlerini dakikası dakikasına ayırt edebilecek düzeyde ilişkilidirler (Akün, 2013). Bu durum sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkisi ortaya çıkarabilmektedir.

Bununla birlikte bazı öznelerin çocuklarıyla ilişkilerinde denge oluşturabildikleri, birbirlerini anlamaya çalıştıkları, yakın, sakin ve yumuşak bir iletişim kurdukları anlaşılmıştır. Özellikle anneler, kız çocuklarıyla olan ilişkilerini “arkadaş gibiyiz” şeklinde tanımlamıştır.

"Kızım ile arkadaş gibiydik hiç anne kız gibi değildik yani. Oğullarımda iyiler yani bi sorunları olsa gelip bahane anlatırlardı, söylerlerdi. kötü bir huyları olmadı, babasız büyüttüm. İçkileri olmadı hiçbir şeyleri olmadı." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

"Şu anda staja gidiyor. Süper çok güzel bir ilişkimiz var . Her şeyini benimle paylaşır. Anne kızdan öte arkadaş gibiyiz. Tabii benim kurallarım oluyor bazen. Mesela hesaplarına şifre koymamasını. bakıcam. güvebiyorum zaten hiçbir şeyini saklamıyor. ne yapsa söylüyor." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Ben ya da onlar bi yerde bişe yapsak hemen gelip birbirimize anlatıyoruz. Kapıdan girer girmez anlatıyoruz. Duramıyoruz yani." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Çoook sürekli benimle paylaşırlar. Mesela hadi anne bugün mısır patlatalım, güzel bir film izleyelim ya da şey gel güzel bir sohbet edelim bugün." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Çocuklarıyla her şeyi konuştuklarını ifade eden öznelerin çocuklarıyla yakın, sıcak ve şeffaf bir iletişim biçimi kullandıkları ifade edilebilir. Bu aileler için ebeveyn-çocuk ilişkilerinin kalitesi, çocukların refahını doğrudan etkilemektedir (Quilgars vd., 2005). Diğer taraftan mevcut ailede kardeş arasındaki ilişkinin de aile bağlarını güçlendireceği açıktır.

5.2.7.4. Aile Yapısı

Bu çalışmada görüşülen öznelerin büyük çoğunluğu, annenin tek ebeveyn olduğu hanelerden oluşmaktadır.

"Çoğ şımartmazdım, hani yüz veririm gorkmazlar benden diydim. alamam önlerini işte babaları da yok ben onları bu sefer tutamam. hep serttim ama kıyamazdım da. hep bi benden korkarlardı. bi yerlerde kenarda korkuları vardı bana. ne bileyim çoğ zor." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

Nitekim benzer şekilde (Mülga) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın yürüttüğü *Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetlerinin Değerlendirilmesi Projesi*'nin sonuçlarına göre söz konusu hizmetten yararlanan ebeveynlerin %81,2'si annelerden oluşmaktadır. Tek ebeveynli olmanın getirdiği savunmasızlık çocuğun refahını doğrudan etkilemektedir. McGoldrick (2013) ve Amato (2005) tek ebeveynli hanelerin doğası gereği işlevsiz olduğunu söylemenin hatalı olduğunu, ancak yoksulluğun ve onun getirdiği boylamsal sonuçların bu aileleri savunmasız hale getirdiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle tek ebeveyn olmanın getirdiği yük ve stres de çocuğa yaklaşımı ve yetiştirme tutumlarını etkilemektedir. Özne 16, aile yapısından kaynaklı sorunları şöyle aktarmaktadır:

"Geç gelmeye başladı baba olmayınca. Mesela baba olunca okul çıkışı hemen evdelerdi. Baba cezaevine girdi, oğlan bir ara 8, 9 gibi geliyordu, 0-11 gibi gelmeye başladı. Korkmaya başladım.....Ben oğluma çok uğraşıyorum, hani babasız ya inanır mısın 10 yılım gitti." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Benzer sorunlar yaşayan diğer özneler de, kontrollü ebeveyn tutumunun nedeni olarak "baba eksikliği" göstermektedir.

"Çocuklarımı çoğ dışarı salmıyorum. Bütün hayatları okulda. Güvenmiyorum çevreye. Allah korusun ben onları arıyorum, gelsin diyorum. Başlarına bişe gelse Allah korusun ilk koşan ben olurum ama baba olsa benle baba bir değil ki.. baba daha gidebilir baba daha onların arkasını kollayabilir. Baba olmadığı için daha çok kontrol etmeliyim." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"...merak ediyom çünkü babası yok başına bi iş gelse ben bu çocuğun peşinden kaçamam yani mesela nece çocuklar cezaevine düşüyo Allah korusun. Bıçaklamadan, hırsızlıktan e hepsinin babası var, gider ya benim, ben cezaevine gidemem ki bacım. Ben de diyom ki babası olanlar kuduruyo, bu kuduramaz. Çünkü niye kuduracak arkasında adamı yok." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Bu aileler için katı ebeveynlik, baba eksikliği ile mücadele etme stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle riskli davranışların çok yaygın olduğu ve gençlerin akran gruplarında kabul görmek için bazı olumsuz kazanımlar elde edebildikleri ergenlik döneminde gerçekleşen baba eksikliği, evde olan ebeveyn için süreci zorlaştırmaktadır. Tek ebeveynli anneler üzerine yapılan çoğu çalışma, bu artan nüfusun zayıf yönlerine ve zorluklarına odaklanmaktadır (Kulik, 2020; Freeman, 2017; Elliott ve Timulak, 2015; Manuel vd., 2012). Hatta bazı araştırmalar, tek ebeveynli ailelerin yaşadığı ekonomik zorluğun anne depresyonu ve yetersiz ebeveynlik gibi çeşitli risk faktörlerine neden olduğuna dikkat çekmiştir (Jones vd., 2007). Kimani ve Kombo (2010) da babanın öldüğü ve/veya olmadığı tek ebeveynli ailelerin çocuklarının davranışlarını izlemekte zorlandıklarını ortaya koymaktadır. Çünkü tek ebeveynler çocuk yetiştirmede yalnızdır ve çocuğun bakımı ve eğitimi, ev işleri ve iş hayatı nedeniyle daha ağır bir yükü karşı karşıyadır (Jones, Wilson, Clark ve Dunham, 2018).

5.3. ÇOCUĞUN REFAHINI ETKİLEYEN AİLE SÜREÇLERİ

Buraya kadar aktarılan bulgular, desteğin kurumsal sürecine ve alınan desteğin çocuğun ve genel anlamda ailenin koşullarına katkısını ortaya koymaktadır. Bu bölümde ise, mevcut ailenin kök ailesinden başlayarak hem kronolojik hem de gelişimsel bağlamda aileyi etkileyen dinamiklere değinilmektedir. Aile süreçleri olarak adlandırılan bu dinamikler, çok geniş, kapsamlı ve kompleks yapıdadır. Bu nedenle ilgili alandaki çalışmalar ve kuramlar, (Walsh, 2016; McGoldrick, Carter ve Gracia-Preto, 2016; Murdock, 2014; Carter ve McGoldrick, 2014; Gladding, 2014; Goldenberg ve Goldenberg, 2013; Satir ve Baldwin, 1983; Satir, 1972; Minuchin, 1974) aile süreçlerini analiz ederken yol gösterici olmuştur. Böylelikle çocuğun refahını etkileyen aile süreçleri; ebeveynlerin kök aile yapısı, evlilik süreci, yaşanan stres durumları ve baş etme yöntemleri sınıflandırmasıyla analiz edilmiştir.

Tablo 4. Çocuğun Refahını Etkileyen Aile Süreçleri

5.3. Çocuğun Refahını Etkileyen Aile Süreçleri		
Alt Temalar	Öne Çıkan Başlıklar/Konular	
Ebeveynlerin Kök Aile Yapısı	Ebeveyn Alt Sisteminin İşlevselliği ve Etkileşim Kalıpları	Ayrışık İlişkiler: "Valla babamın hiç alıp da kucacağına bizi sevdiğini görmedim." Yapışık İlişkiler: "Bana diyordu (babasından bahsediyor) sen hep annenden taraf oluyorsun, benden taraf olmuyorsun."
	Çocuk Yetiştirme Tutumları	Baskıcı/Otoriter Tutum Tutarsız Tutum
	İletişim Kalıpları	Dağınık İletişim Suçlayıcı İletişim Yalvarıcı İletişim
	Rol ve Sorumluluklar	"Kardeşlerime de ben bakmışım. İki kardeşimi de ben burda benim yanımdaydılar, evlendirdim. Yani kardeşlerim de benim yanımda annem bakmadı ki, hep ben baktım."
	Yoksulluk ve Sonuçları	"Hepimiz çocuktuk çok yoksulluk vardı. Şimdiki çocuklara çok özeniyorum, elindekilerin kıymetini hiç bilmiyorlar. Akşam yemeğini bulsak sabahını bulamazdık, sabahına bulsak akşam yoktu. Çadırdı yaşıyorduk."
Ebeveynlerin Evlilik Süreci	Evlilik Şekli	Görücü usulü Kaçarak Evlenme Zorla Evlilik: "Ağlaya Ağlaya Gittim, Dedim Keşen Giydirdiniz Bana Dedim."
	Nişanlılık Dönemi	"Zaten yüzüğü taktılar, ertesi sabah hemen düğün-kına hiç bir şey anlamadık." Nişanlılık döneminde yaşanan sorunlar
	Evlilik Nedenleri	Özgürlük, evdeki sorunlardan kaçış, kurtuluş, eş adayının yaşam koşullarına acıma.
Aile Yaşam Döngüsünde Karşılaşılan Stresler ve Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi	Ebeveynlerin Boşanması	Boşanmadan Önce Aile İçi Rol ve Sorumlulukların Dağılımı: "Yoktu Hayatımızda Sadece Evde Mıy Mıy Gezen Bir Adamdı.." Boşan(a)mama Nedenleri: Boşanmayı Geciktiren veya Erteleyen Unsurlar Boşandıktan Sonra Baba ve Çocuk Arasındaki İlişki: "Çocuklar 10 Yıldır Babalarını Görmüyorlar. Ne Görme Ne Konuşma.." Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kök Aile Desteği: "Babaevine Dönülmez!" Boşanmanın Kadın Açısından Toplumsal Sonuçları
	Aile Üyelerinden Birinin Hapsedilmesi	Hapsedilmenin Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi Cezaevi Sürecinin Çocuk Üzerindeki Sosyo-Ekonomik ve Psikolojik Etkisi
	Aile Üyelerinden Birinin Ölümü	Ölüme Verilen Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Yas Tepkileri Yas Süreciyle ilgili Toplumsal Ritüeller Ölümün Ardından Aile İçi Rol Dağılımı ve İlişki Ağları: "...Ölenlen Ölmüyormuş."
	Zararlı madde kullanımı	Zararlı madde kullanımı ve suç ilişkisi, madde kullanımının aile ilişkileri üzerindeki etkisi
	Aile içi şiddet	Şiddet Türleri Şiddet Nedeni Olarak Patolojik Kıskançlık: "Yok Güzelsin Yok İşte Abimgile Göz Koymuşsun, Yok Onla Niye Gönüşüyorsun." Çocukların Şiddete Şahitliği ve Çocuk Açısından Sonuçları: "Hatta Bu Kızıma Şiddet de Uyguluyodu 3,5 Yaşına Geldi." Şiddetin Ardından Kadınlarda Görülen Konversiyon Bozukluğu
Stresle Baş Etme Yöntemleri	Problem Odaklı Baş Etme	Psikolojik ve/veya Psikiyatrik Destek Alma Enformel ve Formel Kurumlardan Yardım Alma Durumu "Çoklu streslere sahip aileler sosyal kurumlara ilişkilerde 'uzmandırlar'"
	Duygusal Odaklı Baş Etme	Tinsellik: "Hep Allaha Sığındım, Namazımı Gilyodum Kendi Kendime Kuran Okumaya Başladım Namazımı Kıldım Kuran Okudum Öyle Dedim Allah 'ım Bi Kapı Açarsın İnşallah Bu Kuranların Hürmetine Dedim." Çocuklar için Güçlü Durmak Sorunları Gizleme

5.3.1. Ebeveynlerin Kök Aile Yapısı

Aile, çocukların gelecek yaşantısının mimarıdır. Bu nedenle çalışmada mevcut aile ilişkilerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirebilmek için SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin kök aile yapısı, iletişim biçimleri, çocuk yetiştirme tutumları ve yaşanan sorunlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Kök aile yapısı ve ilişkisel bağlamı, iki nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak, ana-baba tutumları kültürel yapının bir parçasıdır ve çocuklar ebeveynlerini rol model olarak sağlıklı bir birey olabilirler. Kuşaklar arası aktarılan bu öğretiler, (Kağıtçıbaşı, 2007) mevcut ailedeki ilişki kalıplarını anlamlandırmak için bir kılavuz görevi görmektedir. İkinci neden ise, Aile Stres Modeli'nin argümanına dayanmaktadır. Bölüm 2.4.2'de aktarıldığı üzere bu model, kök aile yapısında karşılaşılan streslerin mevcut aileleri doğrudan ve dolaylı olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Böylece incelenen mevcut ailelerin stresle baş etme durumları, hem destek olma hem de baş etme mekanizmalarını öğrenme bağlamında kök aile yapısı ile ilişkilidir. Ayrıca kök ailenin evlilik ve boşanma gibi yaşam döngüsündeki hayati kararlar üzerindeki etkin rolü, onu önemli bir konuma yerleştirmektedir. Bu bilgilerden hareketle mevcut bölümde, kök aile yapısı ve etkileşim biçimleri, çocuk yetiştirme tarzları, aile içinde rol ve sorumluluklar ve yaşanan sorunlar değerlendirilmektedir.

5.3.1.1. Ebeveyn Alt Sisteminin İşlevselliği ve Etkileşim Kalıpları

Aile yaşantısının, üyeler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olması, aile ilişkilerini incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu gereklilikten hareketle, mevcut bölümde yer alan analizin amacı, kök ailede iletişim kalıplarını, çocuk yetiştirme tutumlarını ve mevcut ilişkileri inceleyerek; kök ailelerin işlevselliğine dair çıkarımlarda bulunabilmektir. Analizin dayandığı kuramsal model ise, Minuchin'in ayrışık ve yapışık ilişkiler sınıflandırmasıdır.

Ayrışık İlişkiler

Minuchin (1974) ailelerin işlevselliğini değerlendirebilmek için iletişim ve etkileşim biçimlerine göre ikili bir kategorileştirme yapmıştır. Bunlar: yapışık ve ayrışık ilişkiler. Bu sınıflandırma, Minuchin'in sıklıkla kullandığı kavramlardan biri olan sınır kavramıyla ilişkilidir. Sınırların ihlal edilmesi, yapışık; sınırlar arasında aşılmaz

mesafelerin olması ise, ayrışık ilişkilere örnektir. Araştırma kapsamında öznelere gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde, ebeveyn alt sisteminde, baba ile olan etkileşimin ayrışık ilişki özelliği taşıdığı anlaşılmıştır.

"Valla babamın hiç alıp da kucağına bizi sevdiğini görmedim." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"Babamın yanında yani baba şefkatini görmedim, anne şefkatini de görmedim o şekilde işte." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Yani sevgi ilgi görmedik hiç. Babamın elini bayramlarda öperdik sadece, yumuşacık pamuk gibi elleri varmış derdik. Göstermez babam." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Utaniyoruz babamızdan eskiden beri böyle görmüşüz. Anlatalım şey yapalım. Annemize söyleriz o hemen babama söyler." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Özneler, babaları ile olan etkileşimlerini sınırlı, mesafeli ve şevkatsiz olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda iletişimin anne üzerinden sürdürülmesi nedeniyle dolaylı iletişim biçiminin kullanıldığı da söylenebilir. Baba ile kurulan etkileşimin aksine, anne ile olan ilişki, "arkadaş" ve "sırdas" gibi yakınlığı gösteren kelimelerle tasvir edilmiştir.

"Annemle arkadaş gibiydik. Yani ele bişe olduğunda annemle paylaşabilirdim. Anlatabilirdi. Yani öyle anlayışsız değildi. Mesela okulda birinden hoşlandım ya da arkadaşlık yaptın onu anneme rahat rahat anlatabilirdin ama insanı sıkımadı. Bize o şeyi verirdi." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Annemi her hafta sonu görmesem dayanamıyorum. Çocuklarım da aynı şekilde anneme bağlı. Yani bilmiyorum, eşimi de kaybettim biraz daha mı bele anneme bağlıyım. Yani daha çok üzerime düştü belki ondan da olabilir." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Başımıza bir iş geldiği zaman annemin sevgisi şöyledir önce kızar ama arkamızdadır her zaman. Bize akıl veriyor, kızım şöyle yapın böyle yaptın bunun yolu budur. Üzülür, ağlar bir yandan da söylenir. Onun sözünden gittiğim zaman hiçbir zaman işim ters gitmez. Anlaşıyoruz.." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Öznelerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, kök ailelerde dolaylı ve işlevsiz bir iletişim biçimi vardır. Minuchin, ancak doğrudan, aracısız ve net iletişimin ailenin işlevselliğine katkı sunduğunu savunur. Diğer taraftan ebeveynler arasında farklı iletişim biçimlerinin olması, erkeğe ve kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinden de etkilenmiştir. Kadının sevecen, eve dair, ilgili ve samimi karakterlere sahip olması beklenirken; erkeğin sınırları koyan ve koruyan bir yapıda olması ve daha sert karakterde olması

beklenmektedir. Erkek öznenin aşağıda yer alan paylaşımı, aile içinde kalıplaşmış cinsiyet rollerini göstermesi bakımından önemlidir.

“Baskın yani her baba gibi yani.” (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Burada “her baba gibi” ifadesi toplumsal alanda erkek ve kadına biçilen rollerin geleneksel çocuk yetiştirme tutumlarına yansımaları olarak değerlendirilebilir. Anne ve baba arasında söz konusu bu rol farklılıkları, aile içinde etkileşim biçimlerini de önemli ölçüde belirlemektedir.

Ayrışık ailelerin bir başka özelliği ise, tepki verilmesi gereken önemli bir olaya, aile üyeleri tarafından gerekli hassasiyetin gösterilmemesidir. Babasının cinsel tacizine uğrayan Özne 2, durumun bilinmesine rağmen diğer aile üyelerinin herhangi bir tepki vermediğini paylaşmıştır.

“..ben abla biraz anlatayım babam akşama kadar alkol içerdi, alkol içer bize cinsel tacizde bulunurdu. O yüzden yani açıkçası babamı reddetmişim, diyebilirim sana anladın mı? O yüzden görüşmüyorum ailemle. amcalarım mesela bizim aile çok kalabalık bir aile herkes öğrendi zaten babamın o pisliği yaptığını mesela ama kimse karışmadı. Nefret ediyorum abla böyle aklıma geldikçe var ya, babamdan midem bulanıyor yani öyle diyebilirim. Görmek bile istemiyorum, konuşmak bile istemiyorum.” (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Yapışık İlişkiler

Yapışık aileler, ayrışık ailelerin aksine alışılmış durumun dışında olan her şeye aşırı tepki verirler. Özne 19, izinsiz sokağa çıktığı için diğer aile üyeleri –özellikle erkek üyeler- tarafından çok büyük bir tepki aldığını şöyle paylaşmıştır:

“Annemle itişip kakışırđık, başkalarının annesi böyle....biz mesela bir yere çıkamazdık hayatta yani. Bir yere çıkma bahsimiz olduğu zaman kıyamet kopardı. Okula giderdik evden okulda nedir ya bir arkadaş ortamı olsun bir yerde kalma bir doğum günü hiçbir şey yapamadık, hep kısıtlanırdık. Okulda bir erkek arkadaşımızla konuştuğumuz zaman görüldüydi kıyamet kopardı, normal arkadaş. O kısıtlama var önümüzde, küçük bir ilçedeydik sadece bir çarşısı vardı.” (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Görüldüğü gibi bu aileler, söz konusu farklı davranışlara aşırı ve şiddetli bir tepki vermiştir. Bu ailelerde aynı zamanda ittifak, koalisyon ve üçgenleşme gibi işlevsiz kalıplarda yaygındır. Kök ailesinde annesinin şiddete uğraması karşısında daima

annesinin yanında olduğunu aktaran Özne 29, bu bağlamda ittifak örneği sergilemektedir.

"Bana diyordu (babasından bahsediyor) sen hep annenden taraf oluyorsun, benden taraf olmuyorsun. Diğer kardeşlerim kuzu gibilerdi, korkarlardı. Bende korkardım ama kavga da filan araya girerdim. Anneme dayanamazdım." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Yapışık ve ayrışık ilişkilere sahip aileler hakkında akılda tutulması gereken nokta, ilişkilerin uç ve işlevsiz kalıplarını yansıtıyor olmalarıdır. Örneğin yakın ilişkiler, çoğu durumda aileler açısından bağlılığı arttıran bir nitelikler (Galvin, Braithwaite ve Bylund, 2015). Fakat bu ilişki, ittifak ve/veya koalisyon gibi işlevsiz kalıplara dönüştüğü noktada sorun oluşturabilmektedir.

5.3.1.2. Çocuk Yetiştirme Tutumları

Köken ailedeki ebeveyn tutumları, ailelerin bugünkü aile dinamiklerini önemli ölçüde belirlemektedir. Alandaki ilgili araştırmalar, ebeveynlik tarzının çocuğun gelişimi üzerinde büyük bir etkisi olduğunu kanıtlamaktadır (Sahithya, Manohari ve Vijaya, 2019). Nasıl bir eve doğdunuz? Çocukluk döneminde ebeveynlerinizin size karşı tutumları nasıldı? Görüşme yapılan öznelere yöneltilen bu sorular, köken ailede çocuk yetiştirme tutumuna dair verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Ortaya çıkan veriler, Baumrind'in (1978) kategorize ettiği ebeveynlik stilleri esas alınarak analiz edilmiştir. Analizdeki temel kriter, ebeveyn kontrolü (beklenti) ve ebeveyn sıcaklığının (rehberlik) ebeveyn-çocuk etkileşimine nasıl yansıdığıdır. Sonuç olarak, görüşülen ebeveynlerin kök ailelerinde baskıcı/otoriter ve tutarsız ebeveyn tutumlarının yaygın olduğu anlaşılmıştır.

Baskıcı/Otoriter Tutum

Özneler, yapılan görüşmeler sayesinde kök ailelerinde *baskıcı ebeveyn tutumuna* maruz kalma deneyimlerini şöyle aktarmışlardır:

"Mesela bir arkadaşaya gitseydim, kızım derdi bu dakika burdasın. Mesela bahçeye gitseydik bu saatte burdasın, yani öyle annem çok şeydi baskındı, evet." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Vallahi babam sinirliydi. Annem de idare eder. Yani açıkçası ne baba evinde şey (sevgi) gördük ne de koca evinde." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Bu ifadeler, öznelere ebeveynlerinden yeterince sevgi görmediğini ve katı kurallar içinde büyüdüklerini göstermektedir. Baskıcı ebeveyn stiline en önemli özelliği, ebeveynlerin çocuklara yönelik katı kurallar koyması ve düşük düzeyde sevgi göstermesidir (Segrin ve Flora, 2018). Ayrıca çocuk yetiştirme tutumları, içinde bulunulan bağlama ve sosyo-kültürel faktörlere göre değişen dinamik bir yapıya sahiptir (Yurteri-Tiryaki ve Baran, 2016; Thergaonkar ve Wadkar, 2007). Mevcut çalışmada söz konusu dinamik yapı, kültürel öğretilerle karşımıza çıkmaktadır. Köken ailede babanın sevgisine dair “babam gösteremez” algısı, bu öğretilerin yansımasıdır.

“Babam çok sert görünümliydi. ta ki bu son 2 yıldır. Ben babamı yeni yeni tanıyorum. Halbuki çok yufka bir yüreği varmış o sert görünümünün altında. Hep çekindik babamdan karşısında hala yemek yiyemeyiz rahat. Oysaki mesela görseniz ne kadar hoş bir adam dersiniz. Ne kadar şey yani bilmiyorum onlar öyle gördükleri için mi bizi öyle yetiştirdiler. Yani yemek yemeyiz hala daha ama rahat değildir. Keşke çekinmeseymişim daha rahat konuşsaymışım. Fırçalarını kızmalarını umursamasaydım, daha iyi olacaktı.” (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Kültürel öğretiler, böylelikle baskıcı ebeveyn tutumunu desteklemektedir. Baskıcı ebeveyn stiline yetişen çocuklar, strese karşı savunmasız ve sorunlu ruh haline sahip olabilirler. Kendi kimliklerini geliştirmeleri zordur, özsaygıları düşüktür ve kendilerine ait bir yargıya sahip değildirler (Baumrind, 1978). Baskıcı/otoriter ebeveyn yetiştirme tutumu, bazı durumlarda fiziksel ve duygusal şiddet düzeyinde karşımıza çıkmaktadır.

"Bizim yörenin insanları hepsi öyle yani. Yürüdüğü zaman yok dar giyindin, saçım göründü bu tarz konular yüzünden hep biz şey (baskı) yapardık. Büyük abim vardı pantolonu çift çizgi yaptım diye öyle kötü bir dayak yedim ki ondan. Yani çift ütü yaptığım için annem banyoya çekti beni su tuttu da öyle ayıldım. Hani daha unutmuyorum. Söylüyorum anneme hakkımı helal etmeyecem diye. Diğer abimden havuza girdim diye dayak yedim. O eşi buraya tatile gelince sizi havuza götürüyüm dediği zaman eşine bende dedim bak ben girdiğim için dayak yedim, sen şimdi eşine teklif ediyorsun." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Babamdan araya girdiğim için şiddet görüyordum" (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Görüşme yapılan öznelere arasında ataerkil yapının hakim olduğu ailelerde baskıcı tutumun daha yaygın olduğu anlaşılmıştır. Özellikle aile içinde baskı oluşturabilecek

erkek üyenin niceliksel çokluğu, kadın açısından kaygıyı arttırarak çeşitli travmalara sebep olabilmektedir. Özne 19'un *hakkımı helal etmeyeceğim* şeklindeki ifadesi, bu travmayı anlaşılır kılmaktadır. Bu durumun aksine bazı özneler, babanın otoriter olma biçimini olumlu bir özellik olarak tanımlamışlardır.

"Babama anlattırdık artık bi bitsin artık ayrılın diye, bunun kaşısına çıkın bir şey yapın bişey söyleyin diye. Babam arkamızda dursaydı, sert olsaydı eniştem ablama öyle davranamazdı. E abi olmayınca bir tek baba, babamı da pasif görünce napıyo kocalar daha bi yükleniyor nasılsa kimse yok diyorlar. " (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Ama erkek varsa herşeyi erkeğin dediği olur. Orda ben diyom ya babam dikdatör bi insandı, ders yaptığı vakit benim eniştem ayaklarını böyle toplardı, hiç babama bile bakamazdı. " (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

Bu ifadelerde babanın mevcut otoritesi, *diğerlerine* karşı bir koruma görevi taşımaktadır. Otoriter ve baskıcı bir babaya sahip olma istekleri, erkek egemen toplumsal düzenin dayatması olarak erkeğin kadını koruma/kollama (!) görevine atıfta bulunmaktadır.

Tutarsız Tutum

Anne ve babanın çocuğa yönelik tutumları arasında ciddi farklılıkların olması ve birbirlerinin tam aksini yapmaları, tutarsız ebeveyn tutumuna örnektir. Verilerin analiz edilmesiyle bazı öznelerin köken ailelerinde tutarsız ebeveyn tutumuna maruz kaldıkları anlaşılmıştır.

"Anne baskındı anne çok baskındı babam melek gibi hiç babamdan şey yok annem çok baskındı. En küçük bişeye çok kızardı. Babam çok sakindi bişey demezdi zavallı." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Bizim evde babamın sözü geçiyor. Annemde kendi istekleri olsun istiyor. Babamda yapmayınca...." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Görüldüğü gibi anne- babanın çocuğa yönelik davranışlarındaki tutarsızlık, bazen farklı sevgi gösteriminden bazen de birbiriyle uyuşmayan istek ve beklentilerden kaynaklanabilmektedir. Sonuç olarak görüşülen öznelerin, köken ailelerinde kontrollü, disipline edici ve tutarsız ebeveynlik stilleri ile karşılaştıkları görülmüştür.

5.3.1.3. İletişim Kalıpları

İletişim biçimleri, aile içinde öğrenilir ve nesiller boyu sosyallizasyon aracılığıyla aktarılır. İnsanların kişilerarası ilişkilerinde etkileşime girme şekilleri, önemli ölçüde köken ailelerinde iletişim kurmayı nasıl öğrendiklerine bağlıdır (Carr, 2015). Bu nedenle kök ailedeki iletişim kalıpları, mevcut ailenin etkileşimi hakkında ipucu vermesi açısından önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde, Virginia Satir'in iletişim tarzları temel alınarak üç alt tema (suçlayıcı, dağınık, yalvarıcı) ile analiz edilmiştir.

Dağınık İletişim

Ebeveynlerin görevlerini yerine getirmesi için eş alt sistemi içinde çiftlerin birbirleriyle uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Bunun anlamı, ebeveynlerin her birinin kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirme bilincine sahip olmalarıdır. Bu çalışmada (eski) eşlerden birinin, çocuğun ve/veya ebeveynlerin birbirini dinlememesi, umursamaması ve istek ve beklentilerine ilgisiz kalması, sıklıkla ifade edilen dağınık iletişim tarzı örnekleridir. Özellikle evin maddi sorumluluğunu alma noktasında babaların davranış biçimi bu tarza örnek teşkil etmektedir.

"Yok öyle bişey yok maddi yönden bele ev bakma yönünden biraz sorumsuz işte. Hani elektriğimiz kesilirdi, mesela doğalgazımız, suyumuz kesilirdi umursamazdı, kesilsin diyiy bişey olmaz. Garantide oturun böyle yani, böyle biriydi." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"Babam hiç ilgilenmezdi bizimle. Dedem var hatta küçük çocuğumun ismini de onun ismini koydum. O bize çok sahip çıkıyordu. Dedem bakardı. Babam çalışıyordu ama biz parasını görmezdik." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Özneler, babalarının evin maddi ve manevi sorumluluğunu almama durumunu "sorumsuzluk" ve "ilgisizlik" tutumuyla ilişkili olarak aktarmaktadır. Bununla birlikte babanın bir eş sistemi içinde eşine yönelik sorumluluklarını da yerine getirmesi beklenmektedir. Özne 14, annesinin sevgisine ve *itaatine* rağmen babasının onu aldatma durumunu şöyle paylaşmıştır.

"Babamın aldatması da vardı. Mesela bi kadına takılmıştı. İlla o kadını annemin üstüne getirecem diyordu. Annem bunu kabullenemiyordu." (Özne 14, bir kızı ile birlikte yaşamaktadır, 38 yaşında, eşinden altı yıldır boşanmış)

Rol ve sorumluluklar, karşılıklılık esasına göre düzenlenir. Fakat eşlerden birinin evlilik akdine uymayan davranışlarda bulunması, aile uyumunu tehlikeye attığı gibi yaşanan süreçten dolayı çocuğun iyi oluşuna da zarar verebilmektedir.

Suçlayıcı İletişim: "Benim Babam Çok Şiddetli Bir İnsandı. Annemi Çok Darp Ederdi. O Da Öyleydi. Annem De Çoluk Çocuğu İçin Her Şeyi Altan Almaya, Katlanırdı Yani."

Suçlayıcı iletişim tarzı, hakim olma ve gücün kullanımına dayanan iletişime atıfta bulunur. Aile içi etkileşimde gücün ve otoritenin kimde olduğu, ilişkileri değerlendirmek için önemli bir faktördür. Orantısız güç ilişkisinin göstergesi olan şiddet, bu iletişim tarzında ortaya çıkabilmektedir. Öznelerin kök ailelerindeki şiddet öyküleri şöyledir:

"Benim babam çok şiddetli bir insandı. Annemi çok darp ederdi. O da öyleydi. Annem de çoluk çocuğu için her şeyi altan almaya, katlanırdı yani. Babam kız kardeşimi isteyen çocuğu bile dövdü. " (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Ben 6 yaşındayken ayrıldılar ama babamın alkol sorunu vardı. Annemle gitmeyen evlilikleri vardı. Yani babam baba olarak bana aşırı düşkünlüğü vardı. Anneme karşı hayal meyal hatırlıyorum şiddeti vardı. Zaten o yüzden evlilikleri bitti çoğu da." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Babam o zamanlarda yanlış hatırlamıyorsam uygulamaları aynen hatta bir sefer uygulamıştı ben babamı engelledim hani içerdi diyodum. Baba sen niye böyle yapıyorsun? Niye karıştıyorsun dedim, senin eşin." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

Bununla birlikte bazı özneler, köken ailelerinde maruz kaldıkları şiddet öykülerinden de bahsetmişlerdir. Anne eksikliğinden dolayı üvey anne ile yaşamak zorunda kalan Özne 7 ve Özne 25, üvey annelerinden sürekli şiddet gördüklerini fakat kimseye anlatmadıklarını aktarmışlardır:

"Babam bize çok düşküdü nenem hiç göstermiyordu bizi. Üvey annemin evinde 1-2 ay kaldım, beni çok dövdü diye ondan dolayı. Benim kaşımı kırdı, burasını falan kaşımı kırdı. Babam geldiğinde dedikine babana söyleme o şekilde." (Özne 7, anne, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Ben annemi görmedim sekiz dokuz yaşındayken annemi kaybettik. E baba babamda evlendi analık getti. Benle gardeşim vardık. Bi kız bi oğlandı. E analığı analığımın da iki tene çocuğu vardı. Doğru dürüst bize bağmıdı, bize eziyet edidi, gızıma diyem. Guru ekmekleri önümüze veridi, dövidi bizi sürekli. Ama gendi çocuğlarına yediridi. Biz de bişe diyemidik. Yani doğru dürüst yemek vermedi ac

galidik. İşte komşular bize yemek verirdi yedirirdi. Eziyet edirdi yani anlayacağın."
(Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Şiddetin çocuğun gelişimi üzerinde ciddi olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Ayrıca şiddet, bir güç kullanım biçimidir ve öznelere ifadelerinden anlaşılacağı üzere çoğunlukla güçlüden güçsüze doğru gerçekleşmiştir.

Yalvarıcı İletişim

Öznelere, annelerinin itaatkar olduğunu, her zorluğa karşı geldiğini, çaresiz ve çoğu zaman yorgun bir iletişim biçimi kullandıklarından bahsetmiştir. Özellikle şiddet durumunda itaatkar tepki, kök ailelerde sıklıkla ifade edilmiştir.

"Benim babam çok şiddetli bir insandı. Annemi çok darp ederdi. O da öyleydi. Annem de çoluk çocuğu için her şeyi alttan almaya, katlanırdı yani." **(Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)**

Burada özellikle annelerin itaatkar bir iletişim benimsemesinin sebebi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini destekleyen kültürel kalıplardan kaynaklanabilmektedir. Baş etme yöntemlerini güçlendirecek sosyal destek mekanizmalarına sahip olmamak, itaatkar iletişimin öğrenilmiş çaresizliğe dönüşmesine neden olabilmektedir.

5.3.1.4. Rol ve Sorumluluklar

Araştırmaya katılan öznelere hepsinin bir aile ortamı içinde bulundukları, aile içi rol dağılımına ve aile dinamiklerine sahip oldukları görülmüştür. Öznelere aktarımlarından anne, baba, kardeş, teyze, hala, enişte gibi yakın akrabalarla ilişki içinde oldukları anlaşılmaktadır.

"Annemle babamla ilişkim çok iyiydi özellikle babamla. Babam çok sinirli bir insan ama ben çok iyi iletişim kuruyordum. 4 kardeşiz üç erkek bir kız en büyükleri benim. hiçbir şey yapmazlar da diyebilirim (gülüyor) hala öyle kardeşlerim sağolsunlar." **(Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)**

"Haftasonları pikniğimiz vardı. Eniştemler ayarlardı bizde onlarla giderdik. Kızım ben baba sevgisini değil eniştemin sevgisini bilirim keşke ölmeseydi derdi." **(Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)**

Bölüm 2.4.1’de değinildiği gibi roller, toplumsal olarak inşa edilmiş görevlerimizdir. Bu roller, kültür, cinsiyet, yaş, kültürel kodlar ve toplumsal beklentiler gibi kriterler tarafından belirlenmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet, bu kriterlerin en önemlisidir.

Toplumda kadın ve erkeğe farklı roller biçilmiştir. Bu roller, bazı durumlarda cinsiyetler arasında farklılığa sebebiyet verebilmektedir. Kadına miras vermeme, eğitim hayatına engel olma, çalışma hayatında yer almasını istememe ve sürekli bağımlı bir ilişki içinde olmasını bekleme, öznelerin kök ailelerinde aktardığı eşitsizlikler arasındadır.

"... Soğukluk bu yüzden işte. köydeki oğlanların hepsine birer ev aldı. Bize bir şey yapmadı kızlara yani. Benim durumumu düşünmüyor. Demiyor bi köşeyi satayım bi ev alıp içine goyayım. Bâzim aslında dört çocuğun tapusu ayırdı. Ama diğer dört kardeşin yoğtu. Babam dedi siz onları verin hesseleri yani tek tapu yapak ki diğerlerine de bölünsün, gettik imza verdik, aha şimdi de vermiler. Yoğsa bizim ayırdı, biz dedik kardeşlerimiz için verelim eşit bölelim." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

".....okuma-yazmam yok o yüzden....(....)....göndermediler ailem göndermemiş yani eski kafalı biraz o yüzden." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Cinsiyetler arasındaki bu eşitsiz rol kalıpları ve kültürel kodlar, bazen şiddet düzeyine varabilecek baskılara sebebiyet verebilmektedir. Ailesinin erkek ve kız çocuklarına farklı davrandığını, bu nedenle sürekli kendisini "ezik" gördüğünü ve hatta "ütü yapamadığı" için bile şiddete uğradığını ifade eden Özne 19, söz konusu bu kodların kurbanıdır. Diğer taraftan öznelerin aktarımları, kök ailelerinde anne, baba ve çocuk rollerinin de ataerkil kalıplar tarafından belirlendiğini göstermektedir. Özneler tarafından annenin "bakım veren" ve babanın "evin ekmek parasını kazananı (breadwinner)" rolü, sıklıkla karşılaşılan tanımlamalardır. Aynı zamanda bu rol dağılımı, aile yapısının "en normal" olarak betimlenmiştir.

"Annemle babam çok iyiydi. Çünkü annemle babam akraba oldukları için dört dörtlük bi hayatları vardı yani iyidiler. Babam bize bakıyordu, annem bize annelik yapıyordu elinden geleni yaptı etti. Yani biz bi sıkıntı yaşamadık biz hiç bi zamanda." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

Bazı durumlarda ise aile içinde rol ve sorumlulukların eşit dağılmadığı anlaşılmıştır. Ailenin denge durumuna gelmesi için bazı üyelerin daha fazla sorumluluk alması gerekmiştir. Özellikle evin en büyük kız çocuğu, ebeveynlerin rollerinin bir kısmını üstlenmiştir. Minuchin'in (1974) "ebeveynleştirilmiş çocuk" olarak tanımladığı bu durum, işlevsiz ailelerde görülen özelliklerden biridir. Özneler, kök ailelerinde özellikle annenin çalışması gerektiği durumlarda, kardeşlerinin ve ev işlerinin sorumluluğunu üstlendiklerini paylaşmışlardır.

"Bak biz 8 kardeşiz 8 kardeşin hepsinin geçimini ben yapardım, ekmeğini ben yapardım, çamaşır yıkardım. Annem koyunlara giderdi, evin büyüğü ben olduğum için onlara ben bakıyordum işte. Annem de dışarı işi yapardı, tarlaya giderdi, koyuna giderdi. O dönemde kardeşlerim hep küçüktü boy boylardı işte." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

"Kardeşlerime de ben bakmışım. İki kardeşimi de ben burda benim yanımdaydılar, evlendirdim. Yani kardeşlerim de benim yanımda annem bakmadı ki, hep ben baktım. Mesela arkadaşlarıma bakıyodum çevreme bakıyodum kuran dersi alıyodum Elif-ba bitti Ameye geçti, annem bırakmadı. İlkokul ikinci sınıfa geçtim annem bırakmadı, dedi 7 tane çocuk var bakamıyorum ya bende küçüktüm fazla büyük değildim ki..." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Kardeşlerime de bakıyordum. Annem tarla işini yaptığı için bırakıyordu işim var bakarsın diyordu, bende bağardım. Bakıyorduk mecbur." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Mevcut çalışmada ebeveynleştirilmiş çocukların çoğunlukla babanın olmadığı (buradaki yokluk ölüm, terk, boşanma ve cezaevi nedeniyle olabilir) ve annenin rol ve sorumlulukların hepsini yüklenmek zorunda olduğu durumlarda ortaya çıkmıştır. Fakat aile içinde babanın çocuklarına karşı destekleyici olmadığı durumlarda da, Özne 11'in ifade ettiği gibi *"pasif olduğunda"*, bu görevi çocuklar üstlenebilmektedir. Ablasına ve kardeşlerine karşı babalarının rolünü üstlenen Özne 11, bu sorumlulukları *"evin bütün yükünü alma"* şeklinde tanımlamıştır.

".... her şeyinin içindeydim. Ablam doğum yapacak ben gidiyorum, eniştem şiddet uyguluyor ben eniştemin karşısına çıkıyorum. Ev toplanacak ben. Ablamın bütün sorunları benim üstüme idi. Baba da geride durunca. Çocukluk yaşamadan olgunlaştım diyebilirim. Annem bana derdi ben ayağımı kaldırmışım sen basmışsın. Ben evin yükünü almışım diyom çocukluktan sorumluluk al sorumluluk al." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Kendi kendine ve/veya diğer aile üyelerine ebeveynlik yapmak zorunda kalan çocuğun örnek alacağı, taklit edeceği ve bir şeyler öğreneceği kimsesi yoktur (Forward ve Buck, 2021). Zamanından önce büyüyen çocuklar, ailesini bir arada tutmak için minyatür bir yetişkin rolü üstlenirler. Bu çocuklar, hayatlarında çok fazla sorumluluk alırlar ve sürekli suçluluk duygusu içinde yaşarlar. Yapısal aile sistemleri yaklaşımı, ebeveyn alt sisteminin ailenin işleyişini devamlılığını sağlayacak kuralları koyabilmesi için belirli bir güce sahibi olmasını, belirli bir hiyerarşi oluşturmasını ve liderlik özellikleri göstermesini önemli bulmaktadır. Zayıf hiyerarşilere sahip ailelerde, ebeveynler ortak liderlik sunmakta başarısız olabilmektedir (Van Hook, 2019). Bu çalışma bağlamında ebeveyn alt sisteminin liderlik sunumunda başarısız olduğu söylenebilir.

Aile içinde eş alt sistemi ve ebeveyn alt sisteminin sağlıklı işleyişi, çocukların gelişimine de katkı sunmaktadır. Ebeveyn olmak, "vazgeçilemez" ve "devredilemez" sorumlulukları beraberinde getirir. Ölüm dışında meydana gelen ebeveyn eksikliği, çocuklar üzerinde daha fazla yıkıcı etkiye sahiptir. Araştırma kapsamında görüşülen özneler, özellikle kök ailelerinde anne-babanın boşanması veya babanın evi terk etmesi ile oluşan baba eksikliğinin olumsuz sonuçlarını, "kötü yola sapma nedeni" ve "sahipsizlik" olarak aktarmıştır.

"Babam da nerdeyse 20 seneden fazla burda olmadığı için yani bizimle bi kopukluğu var. Baba başta olmayınca evlat ne çeker, el elinde ne çeker ben onu çektim, babam olsaydı bu duruma gelmezdik. Babam olsaydı hiçbirimiz bu duruma gelmezdik çünkü babamın rızası olmadan hepimiz evlendik. Hepimiz çekiyoruz bu sorunları, evli ablam da ilk başta çekti şu anda eşi iyi İstanbul'daki kız kardeşim o da hala eşinden çekiyo. Abim gelin yengemi halen çekiyo mesela. Bu cezaevinde olan kardeşim bi evlilik yaptı ayrıldı bi çocuğu var. Ondan sonrası gitmiş biriyle yine evlenmiş. Bu kız kardeşim eşiyle biraz arası iyi yani baba yokluğu böyle böyle belli ediyö. Çünkü benim babam olmadığı için benim bu iki kardeşim de kötü yola saptı." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

Yukarıda ifade edilen babanın hem fiziksel hem manevi anlamda eksikliğinin anne tarafından tamamlandığı ve annenin daha fazla sorumluluk üstlendiği ifadelerden açıkça anlaşılmıştır.

"Annem işe gidiyodu tarlaya bağa pamuğa, M'de pamuk toplarlar, çırçır var oraya gelirler. Biber fabrikası var gelirler, hep çalıştı benim annem." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Biz en çok annemi gördük annem daha baskındı herhalde. Babam dışarıda ezildi ama üç tane erkek çocuğu yetiştirdi. Annem için de zordu her zamanın kendine göre zorlukları vardı. Annem öyle yıprandı. Babam ayda gelir iki güç kalırdı. Yani babam da ele bizi bişeden mahkum komadı. Elinden geldiğinin en iyisi yapmaya çalışırdı. Büyük ihtiyaçları babam geldiğinde yapardı." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Köken ailede anneler, ailenin devamlılığını sağlayabilmek için babanın sorumluluklarını üstlenerek bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Fakat aile içinde annenin ve babanın ayrı ve birbirini tamamlayıcı rolleri vardır. Bu bağlamda annelerin omuzlarındaki ağır yüklerle rağmen öznelerin baba eksikliğini "arkamızda kimse yok" şeklinde tanımlamaları, babaya olan ihtiyacı göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte annelerin baba eksikliği ile baş edebilmek için çeşitli stratejiler geliştirdiği anlaşılmıştır. Özne 4 annesinin, baba eksikliği ile baş edebilmek için kendilerine izole bir hayat yaşattığından bahsetmiştir.

"Kardeşim işte (biraz konuşurlar sonra devam eder), girmeyin derdi, karışmayın derdi, babanız yok derdi. Arkanızda kimseniz yok derdi, hep bizi öyle büyüttü. Hep arkamızda kimse yoktu, ondan korktuk öyle bi güzel büyüdük yani." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Çalışma boyunca benzer deneyimlere sahip özneler, babalarının hayatta olmamasından dolayı annelerinin eksik ve yetersiz kaldığından bahsetmişlerdir. Burada özellikle “kadın işi” ve “erkek işi” ayrımı, sıklıkla kullanılmış ve toplumsal baskının gerekçesi olarak betimlenmiştir. Annesi, erkek kardeşinin okuluna gittiği için tepkiye maruz kaldığını ve bunun bir “dışarı” meselesi olarak algılanmasından dolayı yaşanan sorunlar, Özne 10 tarafından şöyle aktarılmıştır:

"Benim altı vardı kardeşim okulda onu dövmüşlerdi babam yoktu annem mesela gitti o zaman kardeşime hani öğretmenine niye dövmüşler kavga etmişler diye. O bile büyük problem olmuştu sen nasıl gidersin diye hani dedem varken nasıl gidersin okula. Babam olsaydı anneme o kadar iş düşmezdi." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Görüldüğü gibi babanın evde olmaması durumunda dahi erkek aile üyelerinden birinin “dışarı” işleriyle ilgilenmesi beklenmektedir. Babanın yerine getir(e)mediği durumlarda bu sorumluluk dede, amca, dayı gibi diğer erkek üyeler tarafından karşılanmaktadır.

"Babam hiç ilgilenmezdi bizimle. Dedem var hatta küçük çocuğumun ismini de onun ismini koydum. O bize çok sahip çıkıyordu. Dedem bakardı. Babam çalışıyordu ama biz parasını görmezdik." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"...ya onu varya böyle bu tarz olayların içinde ben fazla yoktum. Hatta babamın mesela gece saat 12lere 12'ye kadar biz otururduk kahvelerin önünde 12lerde biz gidip kahvede babamı getiren kişiydik o saatlerde ben hatırlıyorum." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

5.3.1.5. Yoksulluk ve Sonuçları: *"Hepimiz çocuktuk çok yoksulluk vardı. Şimdiki çocuklara çok özeniyorum, elindekilerin kıymetini hiç bilmiyorlar. Akşam yemeğini bulsak sabahını bulamazdık, sabahına bulsak akşam yoktu. Çadırda yaşıyorduk."*

SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin büyük çoğunluğu kök ailelerinde ciddi bir yoksulluk yaşamıştır. Böylece söz konusu ailelerde yoksulluk döngüsünün kök ailede başladığı görülmektedir.

"(yoksulluk) baya vardı çok vardı yani babam diyom ya bu yaşa kadar gelmiş ama daha bi emekli bile yok. Hiç bişeyi yok halen o benim elime bakıyor şu an öyle işte." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"Mecbur yaşıyoruz abla kimse yok ki. Evde herkes küçüktü şeydi, ben de küçüktüm. 2 tane bacılarım küçük öldü, ben de mecbur yaşıyorum. Sıkıntı yaşadık, ne bi maaş ne bi bişey babamın maaşı yoktu bişeyi yoktu." (Özne 6, baba, 52 yaşında, 10 çocuğu var)

"Hepimiz çocuktuğ çok yoksulluk vardı. Şimdiki çocuklara çok özeniyorum, elindekilerin kıymetini hiç bilmiyorlar. Akşam yemeğini bulsak sabahını bulamazdık, sabahına bulsak akşam yoktu. Çadırda yaşıyorduk. Mesele onun bunun verdiği elbiselerle çok afedersin öyle işte. (bunu anlatırken çok mahcup ifade ediyor ve iç çkerek anlatıyor). Durumlar iyi değil maddi olarak. Babamın emeklisi de yok, erkek kardeşim çalışıyor, onlara bakıyor. Babam da tarlada falan çalışıyor. Bir de bu deprem falan çok sarstı onları. Depremde evleri yıkıldı." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Fakır bi aileyiz. Durumu dört dörtlük bir aile değiliz. Geçimimizi de zaten bilirsiniz. Başka bi geçimimiz yoğ çalışanımız yoğ." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"İyiymiş babam Allaha çoğ şükür iyiymiş. aynı zengin mengin degildik. yine çoğ şükür. fakırdı. eyiyidi ama fakırlıg işte bele bi haldır. başka bişe yoğtu zengin degildik. (...) Evimiz yine yoğtu. Sonradan bir ev aldık, onu da ödeyemedik gitti. Babam ödeyemedi fakırdı. Kirada oturuyorduğ yani." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Sen'e (1997) göre gelir azlığı yoksulluğun net göstergesi olmayabilir. Sen, yoksulluk döngüsünün kırabilmesi için eğitimi önemli bir sermaye olarak görür. Fakat görüşülen öznelerin büyük çoğunluğu, düşük eğitim düzeyine sahiptir. Üç yeğenine bakım sağlayan amca, kök ailesinde yoksulluktan dolayı okula gidemediğini şöyle paylaşmıştır.

"Ya valla sıkıntılı, çoğ yokluk çektik yani okuyamadık. Liseyi bitirdim, yani benim kardeşlerim de öyle daha da okumadık. Babam tablacılık yapıyordu....ben mesela liseyi bitirdim üniversiteyi kazandım gidip okuyamadım. Babam dedi tablayı satayım seni okutayım. Ben bırakmadım gidemedik. Cezaevindeki kardeşim de okuma yönünden sıkıntı yoktu yani. O da gidemedi yani, engel hep yokluktu." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Eğitime erişimin yoksulluk nedeniyle kısıtlanması, yoksulluk döngüsünün kırılmasını engellemektedir. Ayrıca kız çocuklarının için eğitime erişiminin engellenmesi, yoksulluğun yanında kültürel kodlar, gelenek, görenek ve alışkanlıklardan tarafından da kaynaklanmaktadır.

"Hiçbir kardeşim (erkek kardeşi ile kendisi arasında bir ayrım yapıyor, kendisinin okuma hakkı olduğundan bile habersiz) okumadı, bizi de okutmadılar. 19 yaşında en küçük kardeşim o da okula gitmedi. Biz iki kız sadece okula gitmedik, bizden sonrakiler ilkokula ortaokula gittiler ama liseye giden kimse yok kardeşlerim arasında. Benim kız kardeşim vardı dersleri çok iyiymiş. Öğretmen arardı, babama okutursan bundan bir şey çıkar derdi. Mesela onun hakkını yediler mesela. Maddi

durumdan dolayı gönderemediler.“ (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

".....okuma-yazmam yok o yüzden....()....göndermediler ailem göndermemiş yani eski kafalı biraz o yüzden." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"İşte oğutamadım okuyamadılar. küçüğünü biraz okuttum işte liseyi bitirdi Üniversiteyi kazandı. E'de var ya hani A. oraya da gönderemedim gidemedi kafede baristanlık yapıyor." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

Kuşaklararası yoksulluk, önemli sosyal sorunlara neden olan bir etkiye sahiptir. Cheng ve Page-Adams (1996), düşük sosyo-ekonomik statüye sahip ailelerdeki çocukların yüksek düzeyde eğitime ve beşeri sermaye biçimlerine ulaşma olasılıklarının daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bir nesildeki ekonomik ve sosyal dezavantaj, çocukların fırsatlarını kısıtlayarak bir sonraki nesilde de yoksulluğa yol açabilmektedir (Brooks-Gunn, Klebanov, Liaw ve Duncan, 2021). Böylece yoksulluk, gelecek nesillerin yoksulluktan kurtulma motivasyonlarını kırmaktadır (Sherk, 2013).

Kök ailede yoksulluğun nedenlerine baktığımızda ise, öznelere tarafından aktarılan en önemli neden, babanın herhangi bir nedenle çocukların hayatında olmamasıdır. Özne 26, annesinin yoksulluktan ve her iki ailenin (kendi ailesi ve eşinin ailesi) destek olmamasından dolayı kardeşleriyle birlikte devlet korumasına alındığını şöyle ifade etmektedir:

"Annem 7 yaşına kadar bize köyde bakmış. Tarlalarda falan çalışıyormuş. Bayağı mücadele etmiş. O zamanlar yani fakirlik şeyi vardı. Amcamın durumu da iyiymiş yani, köyün ağasıymış. Ama bize bakmadı. Sonrasında annem bizi yurda verdi." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

5.3.2. Ebeveynlerin Evlilik Süreci

Sağlıklı ve fonksiyonel bir aile olmanın hiç kuşkusuz ilk şartı, doğru ve sağlıklı bir eş seçimidir (İl, 1999). Aile kurumunun temelleri, iki kişilik eş sistemi üzerine kurulur. Bu nedenle evlilik süreci, karar verme süresi ve kök ailenin müdahalesi gibi evlilik birliğini doğrudan etkileyecek konular, mevcut aileyi anlamak için önemlidir. Eş sisteminin oluşum aşamasında sorunlu ilişkiler üzerine kurulmuş aile birliğinin, çocukların gelişimine ve refahına katkı sun(a)madığına dair literatürde pek çok kaynak (Tarhan, 2021; Sanizah vd., 2014; Turgut, 2014; Gümüşdaş ve Ejder, 2016; Shigeto, Mangelsdorf ve Brown, 2014; Kendrick ve Drentea, 2016) bulunmaktadır. Bu bağlamda

evliliğin temellerine dair bilginin aile süreçlerinin belirleyicilerinden biri olduğu anlaşılmıştır. Eşinizle veya eski eşinizle evlenme sürecinizden bahsedebilir misiniz? Evliliğe nasıl karar verdiniz? Nişanlılık döneminde evleneceğiniz kişiyi iyi tanıyabildiniz mi? Nişanlılık döneminde (varsa) anlaşılmadığınız durumlar var mıydı? Araştırmanın öznelerine yönlendirilen bu soruların analiz edilmesiyle evlilik şekli, nişanlılık dönemi, evlenme nedenleri ve evlilik ritüelleri hakkında elde edilen bulgular bu başlık altında yer almaktadır.

5.3.2.1. Evlilik Şekli

Evlilik hayatı içindeki kaliteyi arttıran en önemli unsur, eş seçiminin nasıl ve hangi yöntemle gerçekleştirildiğidir. Türkiye’de evlilik ritüelleri ve gelenekler, toplumun değerleri üzerine inşa edilmiştir. Türk değerleri ve normları, evlilik biçimine yönelik reçeteler sunmaktadır. Görüşülen özneler evliliğe nasıl karar verdikleri sorulduğunda; ebeveynlerin evliliklerini “görücü usulü”, “kaçarak” ve “zorla” gerçekleştirdikleri anlaşılmıştır.

Görücü Usulü

Ebeveynlerin büyük çoğunluğu, görücü usulüyle evlenmiştir. Görücü usulüyle gerçekleşen evliliklerde, söz konusu evlilik, ataerkil bir yapıda geleneksel bir söylemle gerçekleşmektedir. Bu süreçte babalara (ve/veya ailenin erkek üyeleri) göre annelerin kısmen daha az söz sahibi olduğu, bazı durumlarda evlenecek kişinin bile söz hakkının olmadığı görülmektedir. “Bizim zamanımızda öyleydi” şeklinde ifade edilen evlilik sürecinin anlamı, evlenecek genç kızların kendi evliliği üzerinde söz hakkının olmadığını anlatmaktadır.

"Kardeşimin kayınpederi de tanıyormuş, orada bir yakınlıkları varmış. Görücü usulü ile geldiler istediler. Hiç bilmiyorum vallahi evet dedim. Hiç tanı mıyorduk, fazla araştıramadık açıkçası. Yani çok çok sıkıntı yaşadım, öyle böyle değil." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Benim yanımda söyledikleri zaman utandım ben hayır bile diyemedim. Halam babaannem, babam çok ısrar ettiler. Annem arada kalmış şey yapamıyor." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Babam verdi eski eşime görücü usulüyle. Babam inşaat ustasıydı. Biz de babamın arkasında amelelik yapıyorduk açıkçası. Tabi benim çalışmamı filan beğeniyorlar. Babamla anlaşıyorlar, babam bana sormadı yani oraya verirken. Babama tek dediğim beni oraya verirken neden sormadın, diye. İstemişler haberim yok yani."

Babam onlarla anlaşmış. Ben eşimi görerekten değil yani. Beni vermişler ondan sonrasında gördüm." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Çok uzaktan akrabaydı istediler, babam da verdi. çok küçüktüm hiçbir şey bilmiyordum O kadar zaman geçti ki üstünden hatırlamıyorum bile. 15, 16 yaşında ne bilisin ki. zaten bilsekte kim bizi dinler ki. o yıllarda kim kızları dinlerdi. nereye verselerdi oraya gidecektin." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

"Bizde aile he dedise, yeter. (sessizlik oldu)" (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Görücü usulüyle evlilik, ataerkil toplum yapısının hakim olduğu ülkemizde oldukça yaygındır. Eş seçiminde her iki tarafın süreç içinde yer alması, evlilik birlikteliğinden sağlanacak doyumu, eşler arasındaki ilişkiyi ve doğal olarak çocukların gelişimine katkı sunan olumlu ebeveynlik tutumunu etkilemektedir. Özellikle katı toplumsal yapılarda görücü usulüyle yapılan evliliklerde çiftin birbirini tanımasına izin verilmemektedir. Hatta evlenilecek kişiyi tam olarak tanıyamaması, geleneksel evlilik biçiminin bir parçası olarak görülmektedir. Özneler, eş adayını tanıma fırsatı bulamadıklarını şöyle ifade etmiştir:

"Yoğ kim birağa ki gidesin oturasın tanıyasın. Ele bişe mi vardı. Ayıp da nasıl gidesin beraber oturasın, gezesin.(İmalî bir ifade ile)" (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

"Hiç görüşmedik, eskiden görüşme durumu yoktu. Bizim örf ve adetlerimizde eve gelme gitme yok, bi istemeydi zaten. Bir de o zaman hani kıyafet falan alınıyor ya alıp götürürlerdi aileler bir de orada gördüm. İstemede gördüm, bir de kıyafet alımında gördüm. Gelinlikte gördüm. Öyle çok konuşmamız olmadı zaten." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Hayır hayır ben hiç görmedim, taa evlenene kadar. "düğün günü gördüm kendisini. görmedim hiç bi tek düğün günü gördüm kendisini. Bizim muslumuz (kültürel, geleneksel, örf, adet vb) eyle bizde eyle nişanlandınsa get gez onla görüş ya da gör öyle bişeyimiz yok. Babam disiplinli olduğu için sevmez ele şeleri." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

„Valla pek istemidim evlenmeyi, o zaman büyüklerin elindedi. Ben bişi diyemezdim ki. Verince biz bişe diyemezdik. o zaman öyleydi." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

"Valla aile tamam diyince, o zamanlar kimse sesini çıkaramazdı ki. Şimdiki kızlar gibi değildi. Yok ben almıyorum, ele bi şey yoktu. Bende ailemin verdiği karara bi şey demedim." (Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

“Özgür ve tam rıza“ ile eş seçme ve evliliğe karar verme hakkı, *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi*'nde kadınların en temel hakları arasında sıralanmıştır (Birleşmiş Milletler, 1979). Fakat öznelere paylaşımlarından görüldüğü gibi kız çocuklarının kiminle evleneceği konusunda kök aileler hala karar mercii konumundadır. Hatta öznelere birkaçı, evlenecekleri kişiyi düğün günü gördüklerini aktarmıştır. Sonuç olarak ataerkil yapı, kadının toplumsal rolü ve toplumsal yapının dayattığı katı kurallar, kadınlar için çok önemli olan evlilik kararının kendi iradesi dışında alınmasına sebebiyet vermiştir. Mevcut çalışmanın bulgularına benzer şekilde ilgili alanda yapılan çalışmalar (Dinç-Kahraman, 2010; Günen ve Poyraz Tacoğlu, 2017), evliliğe karar verme sürecinde ailelerin öncelikli konumuna dikkat çekmiştir.

Kaçarak Evlenme

Yapılan görüşmeler neticesinde öznelere bazılarının, kaçarak evlendiği evlendiği sonucuyla karşılaşılmıştır. Kaçarak evliliğin, genellikle kırsal alanda ve küçük yerleşim birimlerinde yaygın olarak görüldüğüne dair ciddi kanıtlar bulunmaktadır (Set ve Özbesler, 2020). Mevcut kanıtları destekler nitelikte görüşme kapsamında kaçarak evlenen öznelere hemen hemen hepsinin kök ailesinin kırsal alanda yaşadığı anlaşılmıştır. Öznelere kaçma öykülerine dair paylaşımları ise, şöyledir:

"Eşim annemlerin orada fırında çalışıyordu. İşte orada birbirimizi gördük. İşte kaçtık beraber. İstemediler değil hiç istemeye gelmediler. Çocuktum ben o zaman, söyle ne diye kaçisin sen. İstesin mesela, hiç ailem bile onu tanı mıyordu." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"İstemeye geldiler, annem dedi ki bu çocuğu çok beğenmedim. Ben dedi vermem seni dedi. Ben dedim alacam dedim. Kahveye yaptım ben annem onlara dedi ki benim size verecek kızım yok. Beni kaçırdılar, hiç kimse benden beklemezdi evlenirken kaçacağımı. Kaçmadım aslında böyle eşofman takımıyla annemin cüzdanı elimde onlar yazlıktayken eşim beni kaçırdı." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Ben kaçarak evlendim zaten düğünüm falan oldu. Ama bizim aileden kimse yoktu, sadece onların ailesi vardı. Ailemle 1 yıl sonra barıştık." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Ben kaçarak evlendim. Büyük konuşma diyelim biraz sevgi diyelim. Eşim zaten babalığımın akrabasıydı. Hani onlarla gidip gel işleri vardı." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

"..annem de dedi ki eğer gidersen; seni evlatlıktan reddederim. Ama sonra isteme falan oldu. Zaten 17 yaşındayım nikah felan yapamıyoruz. İşte annem şikayetçi

olsa eşim tekrar yatacak hapiste. İşte annem dedi tek şartla kabul ederim, dedi gel, geleceksiniz isteyeceksiniz. Davulla zurnayla burdan çıkacan. İşte geldiler, istediler düğünüm oldu. Bir hafta on gün de oldu bunların hepsi. Böyle ani bir şekilde evlenmeye karar verdik." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Ailede kaçarak evlenen bir üyenin varlığı, bu evlilik türünün araştırılmasında üzerinde durulan konulardan biridir. Eşiyle kaçarak evlenen Özne 23, annesinin de benzer şekilde evlilik yaptığından bahsetmektedir.

Zaten benim annemle babam da kaçarak evlenmişler. Ananem hep anneme dermiş, bi evladın olsun ondan bulasın. İnşallah aynılarını sana yapsın. Annem de diyor ki; ben ne yaptıysam sen aynısını daha da fazlasını yaşattın." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Kaçarak evlenen kadınlar, kendi aileleriyle ciddi problemler yaşamaktadır. Özne 18 ve Özne 19 kaçarak evlendikleri için köken ailesi ile uzun yıllar görüşmediklerini aktarmaktadır:

"Annem asla kabul etmedi, dedi istemiyoruz seni. Senin gibi kızım yok benim dedi. Kızıma mesela hamile kaldım üç buçuk aylık falan geldim, annem istemedi. Abimin sesini apartmandan duyup da çatıya saklandığım günü hatırlıyorum. Hani vururlar diye kaçmışım ya. Sonra doğumda geldi annem, o zaman geldi ilk. O da ablam ısrar etmiş git diye. Sonrasında da pek bakmadı yüzüme." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Babam benimle konuşmadı görmemezlikten geldi vardım ama yoktum. Annem biraz daha olumluydu." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Evlilik, sadece romantik bir ilişki değildir, aynı zamanda sosyal ağı da içermektedir. Le ve arkadaşlarının (2010) yaptığı çalışmada, sosyal ağ onayının romantik ilişkilerin kalitesi için önemli bir koruyucu faktör olduğu tespit edilmiştir. Sosyal ağ desteğinden mahrum kalmanın yanında bu evlilik türünde bir başka önemli sorun, resmi nikahın geç kiyılmasıdır.

"Evlendiğimde 24 yaşındaydım ama 4-5 sene nikah kiyılmadı. Sonra nikah yaptık kızım oldu. Ya yapmıyorlardı bilmiyorum. İlk etapta yerimiz belli olur diye yapmadık, bayağı kaçıyoruz. Abimler tehdit ediyordu, yerinizi buluruz diye vardı hep korkular." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Resmi nikahım da 2,3 yıl sonra kiyıldı. Ben 17 yaşında kaçtım. Nikah çok geç kiydım, nikaha da gitmedik, nüfusta amcasının oğlu vardı o kiydı. Biz hiçnikaha gitmedik." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Rıza ile gerçekleşen “kaçma“ davranışında ise, aileler arasında genellikle anlaşma sağlanmaktadır. Özne 19, bunu “kaçan kızın davası yapılır“ şeklinde kültür içinde yer alan anlamı ile ifade etmiştir:

“Ailesi büyükleri davayı yapmaya gitti. Bizde kaçan kızın davası yapılır. Nasıl gelirler, affedin işte vekillik verin nikah kıyalım. Dava süreci olur. Yabancı insanlar araya konur. Onlar da bizim kızımız yapmaz, kızımız zorla kaçırılmıştır, onun sesini duyalım kendi isteği ile mi kaçmış. Beni aradılar, amcamın hanımı beni aradı. Meğer sesimi hoparlöre vermiş. Sordu işte bana zorla mı götürdüler seni yoksa kendi isteğinle mi gittin? Kendi isteğimle geldim dedim. Sonra onlar orada vekilliği vermişler.” (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Öznelerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere ailesinin isteği ve haberi olmadan yapılan evliliklerde *tüm fatura* kadına kesilmektedir. Böylece hem aile içinde hem de daha geniş sistem içinde dışlanma ve damgalanma yaşamaktadır.

Zorla Evlilik: “Ağlaya Ağlaya Gittim, Dedim Kefen Giydirdiniz Bana Dedim.”

Öznelerin ailesinin zoruyla evlenmesi, yukarıda aktarılan görücü usulü evlilikten farklıdır. Burada fiziksel ve duygusal şiddete varan bir baskı mevcuttur. Kadınlar, ailelerinin kendisi hakkında verdiği evlilik kararını çaresizce kabul etmek zorunda kalmışlardır.

"Anneannemin bi köylüsü geldi böyle geçmiş olsun. O anda gördü annesigil dedi, anneanneme dedi bu torunun bekar mı şey mi hani isteyek mi dedi oğluma. Anneannemde çok sevdiği bi köy komşusuydu dedi tamam gelin ben verdim gitti. Aynı öyle hiç bişeyden haberimiz yok...hiçbi kimse bilmiyor ne annem ne babam dedi ben dedi ben verdim gittim getirin yüzüğü takın dedi. O an dedi o an öldü o saniyesinde daha nasıl o dedilerse onun sözü yerde galmayacak daha bize vermiş, öyle pisi pisine gittim yani hiç tanımadan etmeden. Böyle bilmiyorum geldi mesela gördüm (ağlıyor). yani nasıl zoraki bi evlilik yaptım işte...Hiç olmadı hiç olmadı ağlaya ağlaya gittim dedim kefen giydirdiniz bana dedim hiç ben" (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"....Babam sonra nenem beni büyüttükten sonra babam beni aldı. İşte tanımadığım bi insana da işte beni verdi görücü usulüyle, geldiler istediler verdiler, Diyarbakır'a geldim." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Bireyin kendi hayatı ile ilgili bu denli önemli bir karar üzerinde yetkisinin ve kontrolünün olmaması, insan hak ve özgürlüklerine saldırı olarak algılanmalıdır. Evlenecek her bireyin sahip olması beklenen bu hak, ataerkil yapı içinde baba ve/veya evin büyükleri tarafından verilmektedir. Böylelikle erken evlilik ve ailenin zorlamasıyla

yapılan evlilikler meşrulaştırılmaktadır. Ayrıca evlilik yaşının çok küçük olması, bu baskıda önemli bir etkidir. Jensen ve Thornton (2003), çok küçük yaşta evlenen kadınların ne zaman ve kiminle evlenecekleri konusunda çok az söz hakkı olduğunu savunmaktadır. Nitekim görüşülen kadınların hatırı sayılır bir çoğunluğu, çocuk yaşta evlilik yapmıştır.

"16-17...hemen hemen belki daha küçüktüm yani." (*Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış*)

"14 yaşında evlendim." (*Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var*)

"Kaç yaşındaydım? 16, 17'de evlendim." (*Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş*)

"16 yaşında evlendim." (*Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş*)

"Ben 16 yaşında evlendim, çok küçüktüm." (*Özne 15, babaanne, 57 yaşında*)

"17 yaşında anne oldum. Zaten çocuktum çocuk yaşta anne oldum." (*Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde*)

18 yaş altındaki çocukların evliliği olarak tanımlanan erken evlilik, uluslararası insan hakları sözleşmelerinde zararlı ve ayrımcı bir küresel uygulama olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte kültürel olarak inşa edilmiş sosyal sorunlardan biri olan erken evlilik, dezavantajlı kesimler ortaya çıkarabilmektedir. Genç kızların eğitimini tamamlayamaması ve ücretli işlere erişim gibi fırsatlardan yoksun bırakılarak yoksulluk içine hapsedilmesi, (Sunder, 2019; Delprato, Kwame Ricardo ve Hernandez-Fernandez, 2015; Field ve Ambrus, 2008) bu mağduriyetler arasındadır. Yoksul ailelerdeki kız çocuklarının erken evlilik yapma ihtimalleri yaklaşık olarak yedi kat daha fazladır (Chaundry ve Wimer, 2016). Araştırmalar, çocuk yaşta yapılan evliliklerin yetersiz anne-çocuk sağlığı (Adedokun, Adeyemi ve Dauda, 2016; Gage, 2013; Raj, 2010); okulu yarıda bırakma (Nasrullah, Zakar ve Krämer, 2013); daha fazla şiddete maruz kalma (Erulkar, 2013) gibi olumsuz sonuçları üzerinde durmaktadır. Özellikle, birçok rapor, çocuk yaşta evlilik ile okul terki arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir (Save the Children, 2019; World Vision, 2008; International Center for Research on Women, 2005; UNICEF, 2004). Bu raporlarda çocuk evlilikleri, düzeltilmesi gereken bir çocuk hakları ihlali olarak tasvir edilmektedir. Araştırma kapsamında çocuk yaşta evlilik yapan öznelerin çoğunluğu, bu evliliği yürütmekte zorlanmış ve çeşitli sorunlar yaşamıştır. Nitekim kadınların çocuk yaşta yaptığı evliliklerin çoğunluğu, boşanma ile

sonuçlanmıştır. Yapılan bazı araştırmalar (Çamur-Duyan, Acar, Baykara-Acar ve Karataş, 2007) da erken yaşta evlilik ve boşanma arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır.

5.3.2.2. Nişanlılık Dönemi

Eş seçimi ve evlilik kararı, yaşam sürecindeki en önemli kararlardan biridir (Özüdoğru-Düşünmez, 2016). Birbirlerine her yönüyle yabancı iki insanın birarada yaşayabilmeleri için evlilik öncesi birbirlerini yeterli ölçüde tanımasına ve ortak bir hayat sürdürebilmek için sevgi bağının kurulmasına ihtiyaç vardır. Evlilik hayatı boyunca yer alan çatışmaların, işlev bozukluklarının ve patolojilerin evlilik öncesi dönemden itibaren oluşmaya başladığı düşünülmektedir (Fowler ve Dillow, 2011). Bu bağlamıyla nişanlılık döneminde yaşanan sorunların ve nişanlı kalma süresinin, evlilik kalitesi hakkında fikir vereceği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında araştırmanın örneklem grubuna evliliğe hazırlık aşamasında yaşanan süreçler sorulduğunda, ebeveynlerin çoğunluğunda nişanlılık döneminin çok kısa sürdüğü, hatta bazılarında hiç olmadığı ve bu dönemde çiftler (ve aileleri) arasında anlaşmazlıkların yaşandığı anlaşılmıştır.

“Zaten yüzüğü taktılar, ertesi sabah hemen düğün-kına hiç bir şey anlamadık.”

Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, öznelere kısa süre içinde evlendiğini ve çoğunluğunun nişanlılık dönemi yaşamadığını göstermektedir. Nişanlılığın amacı, evlilik yolundaki bireylerin birbirlerini yakından tanımasına fırsat vermektir. Çok kısa sürede yapılan evlilikler, çiftin birbirini tanımasını engellemektedir. Evlilik sürecinde *“ne olduğunu anlamadan”* her şeyin olup bittiği, öznelere aktarımlarında şöyle yer almaktadır:

“İsteme kınam düğünüm 2 ay. Tanyamadım yani o kişileri tanyamadım.” (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Bak istemiyolar, ben de istemiyom onlar da istemiyolar gelmesinler dedim ee dedi biz çikolata mikolata her şeyi hazırlamış çiçek miçek her şeyi hazırlamış milleti yarı yolda mı bırakıyosuz, dedi. Gelmesinler dedik, abim yok dedi gelecekler dedi. Geldiler, şey ettiler kahve mahve yapıldı, çay may yapıldı. Her şey yapıldı, konuştular, şey ettiler gelip bana sordular ben siz bilirsiniz dedim. Yani sizin bileceğiniz bişey dedim. Onlarda şey yaptı karar verdiler. Ertesi gün mü aradan bi hafta mı ne geçti, nişan mişan yaptılar nişanın arkasından kına gecesi kınanın arkasından düğün yaptılar hepsi ardarda oldu bunların hepsi." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"Kaçtığım eşimle 3 aylık bir konuşmamız oldu. Tanışmamız, kaçmamız düğünümüz hepsi üç ay içinde. Yüz yüze sadece bir kere görüştük teyzesi gil bize yakındı,

onlarda gördüm yani. Hiç tanıyamadım. 2. görüşüm kaçtığım gün oldu." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Kültürel kabullerin “hayır işlerde acele ediniz.” algısı, nişanlılık döneminin uzaması sonucunda ortaya çıkabilecek olası durumlar ve bu süreçteki dedikoduları önleme çabası, evliliğe hazırlık sürecinin kısılmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bu geleneksel bakış açısı, nişanlı kalınan süre içinde dahi çiftin birbirlerini tanınmasına fırsat vermemektedir.

"Kardeşimin kayınpederi de tanıyormuş, orada bir yakınlıkları varmış. Görücü usulü ile geldiler istediler. Hiç bilmiyorum vallahi evet dedim. Hiç tanıımıyorduk, fazla araştıramadık açıkçası. Yani çok çok sıkıntı yaşadım, öyle böyle değil. Onların hayatı bizim hayatımız gibi değildi. Çok farklı bir ev hayatı gördüm, çok farklı bir yaşam tarzı gördüm. Mesela nasıl diyim, kahvaltıda otururduk dolabımızda hiçbir şey yok evimizde yiyecek hiçbir şey yok. Sadece gider gram gram alır getirirlerdi oturur sofraya o gün yenir. Günübirlik yaşıyorlar yani. Öyle alışkın değildim, ailecek yani. Mesela biz babam da şekeri torbayla alıp gelen öyle bi ailede büyüdük. Mesela gidip 10 gram şeker alıp geldiğimizi hiç görmedim." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Biz hiç araştırmadık, zaten babamın uzaktan akrabası oli de. Ama bilmidik tanımidik. Babam gitti ama öyle araştırmadı. Sadece gece kaldı çıktığı geldi, diyi iyi çocuğtur. Evlerini bile görmemiştım ben gettim farklı bir yer çıktığı. Onlar daha fakırdılar. Öyle dedi, sen saraydan çıktın ahura (hayvanların barındığı yer) düştün gibisinden kendini ele küçümsedi. Dedim ben zaten gözüüm yüksekte değildi. Dedim ben muttu olam. Valla iki odalı bi evdi, bir salonları vardı. Bu konteyner gibi. Banyoları zaten yoğtu. Tuvalet dışarıdaydı. Suyu sobanın üstünde ısıtırdılar, getirirdiler leğenin içinde yığanırlardı. Bizim eski meskidiydi yine banyomuz vardı." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"Yok hiç aniden oldu zaten yüzüğü taktılar, ertesi sabah hemen düğün-kına hiç bişey anlamadık yani hiç soruşturmədılar. Soruşturmədık, bırakmadılar da..." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Öznelerin ifadeleri evlilik öncesinde eş adayı ve ailesi hakkında yeterince bilgi sahibi olmanın önemine atıfta bulunmaktadır. Nitekim araştırmalar, nişanlılık döneminin uzamasının çeşitli faydaları bulunduğunu, evlilik uyumunu ve memnuniyetini olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır (Tarhan, 2021; Örnek, 2018; Haskan Avcı, 2018; Duran, 2010; Cate, Lloyd ve Long, 1988). Bununla birlikte öznelerin, evleneceği kişi hakkında çok önemli durumları (çocuk sahibi, borç durumu vb.) dahi bilmediği anlaşılmıştır. Saklanan bu gerçekler, kadınlar için bir hayal kırıklığı oluşturmalarına rağmen söz konusu durumu kabullendikleri görülmüştür.

"Düğün gecesi bizim bi arkadaş vardı onlar da geldi H. kızın adı dedi Ş. bişey söyleyecem dedi gücenme! Dedim ne? Dedi Y. bir evlilik daha yapmış çocukların

babası....Zaten kayınvalidem geldi 2 çocuk kucağındaydı, dedi ikizler. Bir tane işte bu oğlunun oğluymuş bir tane kendinin oğlu, kaynanamın oğlu. Biz inandık bize bişey söylemediler. He dedim yok inanmıyorum, vallah dedi size söylemediler dedi. Böyle ondan aceleye getirdiler. Teyzesinin kızıyla evlenmiş, teyzesi bırakmış gelmiş burda imam hatip okuyomuş gelmiş gitmemiş. Karı da doğmuş bırakmış çıkmış gitmiş, ben de yok dedim. Böyle boynumdan herşeyi kopardım buralarımı hep kesmişti. İstemiyorum dedim, annemde bi tane bana vurdu. Hangi erkek dedi bekar namuslu. Şerefli olsun dedi bişey olmaz kızım. Yine de bişey diyemedim oldu keşke de o gün biteydi keşke de o zaman bitseydi." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"He evliydi 2 tane de evlilik yapmıştı bunları da bilmiyodum, sonradan öğrendim zaten. Bilmiyorum kaçtıktan sonra iş işten geçtikten sonra öğrendim ben zaten. Öyle oldu onla da ayrıldım zaten." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Bilmidik işte ne tür bi aile olduğunu. Evlendikten sonra işte öğrendim madde bağımlısı olduğunu kumar var, her şeyi vardı. Bize dediler eyi bi yerde çalışı zebze halinde çalışı. O iş olmadısa başka yerde çalışır iyidir işi dediler. İyi işler gösterdiler. Ama evlendikten sonra orası (içkili restaurantta garsonluk yapıyormuş) çıktı." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"İşte ben evlendikten 4-5 ay sonra ben onun oradaki borçlarını icralarını birden öğrendim. Burada belediyede çalışıyordu. Sonra ihale iptal oldu, biz evlendikten sonra oradan çıktı." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

Öznelerin aktarımları, eş adayı ve ailesinin yeterince tanınmama durumunda ortaya çıkabilecek olumsuz yaşantılara dikkat çekmektedir. Evlilik sistemi, doğadakinden çok farklıdır. Doğada çiftleşme için iki canlı yeterli iken; insanların dünyasında çiftin ailelerinin de dahil olduğu bir süreç işlemektedir (McGoldrick, Carter ve Preto, 2016). Bu nedenle aile uygunluğu ve ailelerin anlaşması, genç çiftin evlilik uyumu için önemlidir (Özgüven, 2014). Araştırma sonucunda, özellikle görücü usulü evliliklerde her iki ailenin araştırılmasının, (aile hakkında bilgi toplanılması) evlilik uygunluğunu değerlendirmek için elzem olduğu kanaati oluşmuştur.

Nişanlılık Döneminde Yaşanan Sorunlar

Öznelerin evlilik öncesi süreçte eş adayı ile yaşadığı sorunlara dair aktarımları, kıskançlık durumunun yaygın olduğunu göstermektedir.

"O zamandan başladı, hatta varya böyle yürüdüğü zaman kafan hiç kaldırılmıcak senin hiç sağa-sola bakmıcaksın. Aa mesela Elâzığ'a hiç gelmemiş ya bilmiyo gelmesini bunu ben götürdüm ya garaja bırakmaya kafanı yerden hiç kaldırma! Sağına-soluna bakma! kimseyle konuşma.... Annem dedi, oh valla bu da güzel

daha nişanlıyken bu sorunları çıkarıyo bi de evlendiği zaman nolcak bu." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"Kıskançlığı vardı sadece göstermiş ama ben anlamamışım. Yani mesela küçük çocuk vardı seviyordum. Şimdi şimdi aklıma geliyor. Çocuğu severken ne kadar çok tepki vermişti. Küçücük çocuk da aslında yani." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"O zaman bele siniri yoğu 5,6 ay nişanlı galdık. Ama bi kere bi hatasına denk geldim onu da heç fark edemedim. Biz nişanlılık geldi bize bana şey vermişti. Mektup muydu, resim miydi? Ben de aldım onu geri gönderem. bana kızdı şey etti vay dedi sen onu neden gönderdin? Dedim annem görür diye gönderdim. Nişanlıken gelip giderdi o olaydan sonra gelmedi epey süre. Biz bayanlar haşa senden eşek gibi anlamıyoruz." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Görüldüğü gibi nişanlılık döneminde görülen en yaygın sorun, kıskançlıktır. Kıskançlık, yaşanan kültürden, ailesel yapıdan, aile diziliminden, yakın ilişkilerdeki bireysel deneyimlerden etkilenmektedir (McGuirk ve Pettijohn, 2008). Bazı yazarlar (Gopal ve Valarmathi, 2020; Puente ve Cohen, 2003; Barnett, Martinez ve Bluestein, 1995) kıskançlığı, ilişki çatışması, aile içi şiddet ve boşanma gibi olumsuz sonuçlarla açıklamıştır. Bu nedenle birçok yazar, kıskançlığın, düşük ilişki kalitesinin eşlik etmesi muhtemel olan, öncelikle olumsuz bir ilişki olgusu olduğunu iddia etmiştir.

Bununla birlikte evlilik öncesinde görülen bu sorunlara rağmen evlilik birliğinin kurulmasının toplumsal algılara dayanan yönü de bulunmaktadır. Özellikle kadınların evlilikten vazgeçmeleri, toplumsal olarak kabul görmemektedir. Özne 20, evlilikten vazgeçmek istediğini fakat ailesinin bu duruma karşı çıktığını çevresel faktörlere vurgu yaparak aktarmaktadır:

Ben nişanı atmayı istedim de annem istemedi bırakmadı. Hani 3 sene sürdü ya. Annem dedi yoğ olmasın ele bişe. Yanlış anlaşılır bizimkilere garşı. Millet diyecek neyi vardı da, neden nişanı bozmak isti gibisinden." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Nişan atmak özellikle kız tarafından gelen bir teklif ise, evlenecek genç kızın “iftiraya uğramasına” sebebiyet verebileceğinden dolayı, ataerkil yapı içinde hoş karşılanmamaktadır. Özne 9 ise, nişan attıktan sonra kendisinden 15 büyük biriyle evlenmek zorunda kaldığını ve o süreçte ailesinin destek olmadığını hayal kırıklığı ile karşılamaktadır:

“Acaba diyim çoğ büyük bir hata mı yapmışım. Ne yapsam da benivo şekilde şey (küçük yaşta evlendirmelerinden bahsediyor) yapmamaları lazımdı. Bunun başka

bi açıklaması yok. Allah korusun çocuğumun başına gelse çocuğumun yanında olurum. Karşısında olmam. Bir yıl sonrada bir ay sonrada nişan atsa çocuğumun yanında olurum. Elalemin yanında olmam.” (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Böylece öznelerin, çevrenin dedikodusuna maruz kalmamak için ilişki içinde sorun gördükleri halde, evlilik birliğini kurmak zorunda kaldıkları görülmüştür. Smith, Viulan ve O’leary (1990) evlilik öncesi olumsuz etkileşimin evlilik mutsuzluğuyla paralel gittiğini savunmaktadır. Benzer şekilde Husta ve Hourts, (1998) yaptıkları çalışmada eşler arasındaki eleştiri, çatışma ve memnuniyetsizliğin çiftin evlilik ilişkisi öncesinde ortaya çıktığını kaydetmiştir. Onlara göre ilişkinin erken dönemlerinde kurulan olumsuz iletişim, evlilik ilişkisine yönelik memnuniyet durumunu düşürmektedir.

5.3.2.3. Evlilik Nedenleri

Türk kültürü açısından bakıldığında, evlilik neredeyse herkes için zorunlu olarak görülür. Her genç erkek ve kızın evlenmesi beklenir ve bunu belli bir yaş aralığında yapması yönünde baskı görür. Kültürümüzde özellikle genç kızlar için evlilik o kadar merkezidir ki, evlenmekten başka seçeneklerinin olmadığı hissettirilir. Evlenmemiş kadınlar genellikle toplumun düzeniyle ilgili görülmezler ve bu nedenle, evli olmamaları gibi basit bir nedenden ötürü gereken saygıyı elde edemeyebilirler. Özne 11, evlenmekten başka seçeneğinin olmadığını şöyle ifade etmektedir:

“Sonuçta okumuyosun evleneceksin. Bi hedefin yok. Büyüdün genç kız oldun ee bundan sonra ne var. Evlilik. Başka da bişey yok. Yine ben evde kalmıştım. 19 yaşında. Ablam 16 nda evlendi. 20 si olunca evde kaldın oluyordu. Günde bir tanesi geliyor. Sevdiğin de olmayacak. Gelene yok dedim ısınamadım. Bunda da hani nişan dönemi vardı ya o hırs uğruna yaptım. Sevdiğim olmayacak iyiside yok. Konuştuklarım arasında mantıklı gelen bu oldu.” (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Kadınlara evlenmekten başka seçenek bırakmamak, güçsüzlüğünü ve evleneceği kişiye bağımlılığını arttırmaktadır. Evleneceği eşi seçme noktasında yanlış kararlara da neden olabilir. Görüşülen öznelerden bazıları, baskın aile yapısı ve aile içindeki sorunlar nedeniyle “evliliği bir kurtuluş” olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

"Onlara da yapardı (babasının kendisi gibi kızkardeşlerini de taciz etmesi olayından bahsediyor). Yani o yüzden kaçıyoduk, biz sürekli evden kaçıyoduk en sonunda da kaçtım evlendim ben. Boşandım zaten öyle oldu." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Hani baskı baskı baskı daha ben artık çıldırdım. Ben gençtim güzeldim göze de çarpedim. Daha dedim nolursa olsun ya ölüm ya şe. Bizim arabalarımızı sürüdi, bizim atlarımıza bağidi eşim. İşte kader. İsteme falan olmadı, direk gittim." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

"Babam onlarla anlaşmış. Ben eşimi görerekten değil yani. Beni vermişler ondan sonrasında gördüm. Sonra görüştük dediki benim sigaradan başka kötü alışkanlığım yok filan. E babam da çok şiddetli biriydi. Biraz da kaçış yolu olarak gördüm." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Bir gün babamın annemi attığı bir tokatla benim kaçma kararım verildi. Öyle bir karar verdim cahillik. Gidiyim bunlar tartışmasınlar benim yüzümden, sorun yaşamassınlar. Bir nevi o kaçma bir kurtuluş tarzıydı. O anki cahillik, zaten hiç iyi geçmedi gittikten sonra başladı herşey." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Evliliği bir kaçış ve kurtuluş olarak gören öznelerin hepsi, sonrasında daha büyük sorunlarla karşılaştıklarını aktarmıştır. Öznelerden bazıları ise, (eski) eşlerinin içinde bulunduğu hayat şartlarına “acıdıkları” için evlendiklerini aktarmışlardır.

"Yani benim de annem babam ayrıldı, çok sorunlu düşünüyordum. Ama onun hayatına bakınca benimki çok mükemmel geliyo. Babam vefat etse de annem bana hiçbir şeyin eksikliğini göstermedi. Mesela öz babası olmayan çocuklar birer ayakkabı alamazken, üvey babam bana 5 taneyi bir anda alıyordu. Hiç yani maddi anlamda imkansızlık görmedim. Manevi anlamda her istediğim yapılıyordu. Belki de eşimin böyle her şeyden yoksunluğu beni ona çekti. Her şeyini tamamlamak istedim onun. Hayatının kötü olan taraflarını güzel yapmak istedim belki. Hani eşim cezaevinde ya bana diyorlar ki hani pişman mısın evlendiğine? Diyorum hayır değilim, çünkü belki ben onun yanında olmasaydım o orda kendini intihar edecekti. Belki dayanamayacaktı. Yani 8-9 yıl bir odanın içinde insan kendini düşünebiliyor musun? Biz iki gün duramıyoruz evde. Yani bence eşimi de hayata bağlayan ben oldum." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Şimdiki eşimle Facebook üzerinden bir grupta tanıştım bir gruba yazmış yetim kaldı R. diye. Oradan ben yorum yaptım, hayırdır diye o da bana kızımın annesi vefat etti dedi. Ben en çok şeyden yaptım kendi ağır bir insan konuşma tarzı, ondan dolayı sevdim. En önemlisi şey, eşinin vefat etmesi iki çocuğun da benim çocuğumun yaşı da olması. Kadın her şekilde geçimini yürütebilir, ev işini de yapabilir, dışarı işini de yapabilir. Ama erkek yemektir, bulaşıktır bilemez. O konuda biraz çok duyarlı oldum, o yönden yani sıcak baktım." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Aktarımlardan görüldüğü gibi özneler, kendilerini “belki ben onun yanında olmasaydım o orda kendini intihar edecekti.” şeklinde eşlerinin hayatlarında onların şans meleği olarak konumlandırmışlardır. Bununla birlikte bazı özneler ise, ailelerine

olan kızgınlık duygu durumuna tepki olarak “bir inat uğruna“ evlendiklerini paylaşmışlardır:

"Görücü usulü evlendim. O zamanlar sevdiğim biri vardı gerçi seviyom mu sevmiyom mu çok belli değildi. Halamın üvey oğluydu. Çocukluktan beraberdik, bir haftalık nişan sürecimiz oldu. Annem hiç istemedi, babam haberim yokken evet demiş. 17 yaşındaydım evlilik düşünmüyordum. Sonra baktım annemin babamın hiç isteği yok. Şimdiden sounlar yaşıyorsa sonra neler olur. Sonra başıma kalkarlardı. Bir haftalık nişanı attım. O arada eşimin annesi beni görmüş beğenmiş çay partisi vardı ablamın oraya gitmişim. Madem sevdiğimi alamayacaksam bu olsun dedim." "Günde biir tanesi geliyor. Sevdiğin de olmayacak. Gelene yok dedim ısınmadım. Bundada hani nişan dönemi vardı ya o hurs uğruna yaptım. Sevdiğim olmayacak iyiside yok. Konuştuklarım arasında mantıklı gelen bu oldu." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Birisini seviyordum ya o evlenmişti. Onun bi boşluğu vardı bende, inat olsun diye kendi kendimi yaktım. Ona da gerçi kalmamıştı. Gerçi bu söylediğimi hiç paylaşmamıştım ama ilk kez seninle paylaştım." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

Sonuç olarak, kök aile yapısı, ekonomik durum, eğitim, cinsiyet algısı, aile içi şiddet ve dini faktörler, evliliğe karar verme sürecinde etkili olmuştur, diyebiliriz. Ayrıca evlilik nedenlerinin bölgesel, toplumsal ve kültürel farklılıkları içerdiği unutulmamalıdır.

5.3.3. Aile Yaşam Döngüsü İçinde Yaşanılan Stresler ve Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi

Görüşülen ebeveynlerin yaşam döngüsü içinde boşanma, ölüm, cezaevi, aile içi şiddet ve zararlı madde kullanımı stresleriyle karşılaştıkları anlaşılmıştır. Böylece bu başlık altında, söz konusu stresler ve bunların aile ilişkilerine etkisi değerlendirilmiştir.

5.3.3.1. Ebeveynlerin Boşanması

Çocukların refahı söz konusu olduğunda ortaya çıkan sosyal risklerden biri, ebeveynlerinin boşanmasıdır (Andress ve Hummelsheim, 2009). Yapılan çalışmalar (mevcut çalışmada aynı şekilde), SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin büyük çoğunluğunun boşanan kadınlardan oluştuğunu göstermektedir (Edebali, 2020; Bülbül, 2019; Atalar, 2018; Rodríguez, Camacho, Rodrigo, Martín ve Máiquez, 2006). Bilindiği gibi boşanma, yaşam döngüsü içinde beklenmeyen krizlerden biridir. Aileleri yapısal, ilişkisel ve işlevsel bağlamlarda değişime zorlamaktadır. Ailelerin bu değişimini değerlendirebilmek için boşanmaya karar verme süreci, çevrenin tepkisi ve çocuğun

süreçten etkilenme durumuna dair sorular yönlendirilmiştir. Elde edilen veriler, boşandıktan sonra baba ve çocuk arasındaki ilişki, boşanma öncesi aile içi rol ve sorumluluklar, boşan(a)mama nedenleri, boşanma sürecinde ve sonrasında kök aile desteği ve boşanmanın kadın açısından toplumsal sonuçları şeklinde sınıflandırılarak analiz edilmiştir.

Boşandıktan Sonra Baba ve Çocuk Arasındaki İlişki: “Çocuklar 10 Yıldır Babalarını Görmüyorlar. Ne Görme Ne Konuşma..”

“Bugün babalar hayatta, dışarıda bir yerlerde; fakat çocuklarını nadiren görmeleri problem yaratmaktadır.” (Popenoe, 1996, s. 3).

Boşanmış ebeveynler ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler neticesinde en dikkat çekici bulgu, velayetin olmadığı ebeveynle (genellikle baba) çocuk arasındaki ilişkilerin neredeyse kopma noktasına gelmesidir. Boşanma gerçekleştikten sonra (eski) eş ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin yeniden düzenlenmesi çocuk için çok önemlidir. Çiftin duygusal ilişkiyi sonlandırmasına rağmen ebeveyn olarak rollerini yerine getirmesi beklenir. Fakat araştırma yapılan söz konusu bu hanelerde eş ilişkisi ile ebeveyn ilişkisinin birbirinden ayrılmadığı görülmektedir. Görüşülen boşanmış annelerin çoğunluğu, eski eşiyle çocukları arasındaki etkileşimin çok düşük düzeyde olduğunu ifade etmiştir.

"25 senedir hiç görmirem, çocuğlarını de görmir. Duymuşem işitmişem biliren Elazığ'n bir köşesinde oturir, ama benim ev,me ne gelir ne gidir." (Özne 28, babaanne, 65 yaşında, iki torununa bakıyor, torunlarının babası cezaevinde)

"(.....) benim küçüğüm kaçtı gitti babasına bunun bi koşusu var, yani karşıdan 10 tane adam geliyodu gidip babasına sarıldı. Aa görmediği halde yine gitti sarıldı dedi sen kimsin o da tanımadı." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

Hiç destek olmadı çocuğunu da görmedi şu an o bunu görürse tanımaz, bu onu görse tanımaz. Hiç birbirlerini görmemişler. Burada değil zaten kendisi (eski eşi) nerede olduğunu da bilmik. Bi diyiler Malatya'da bi diyiler başka yerde. Evlidir sonuçta daha beni ilgilendirmez, ben onu ilgilendirmem." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Boşanmış hanelerde babaların çocukların gelişimine katkı sunmadığı ve aksine onların hayatlarında doldurulamaz bir boşluk açtığı görülmektedir. Popenoe (1996) “Babasız Yaşam” (*Life Without Father*) adlı kitabında eskiden babaların çocuklarından ancak

ölümle ayrıldığını söyler ve sözlerine şöyle devam eder. “*Bugün babalar hayatta, dışarıda bir yerlerde; fakat çocuklarını nadiren görmeleri problem yaratmaktadır.*” (s. 3). İlgili alanda çalışan öncü araştırmacılar (Cooper, Burnett, Johnson, Brooks, Shared ve McBride, 2020; Lee, 2017; Amato, 2005; Pryor ve Rodgers, 2001; Amato ve Gilbreth, 1999) aynı evde yaşamayan babalarla çocukları arasındaki temasın ötesine geçilerek; bu söz konusu ilişkinin kalitesine odaklanılması gerektiğini savunur. Bununla birlikte velayetin olmadığı ebeveyn ve çocuk arasındaki uyumun (Buchanan, Maccoby ve Dornbusch, 1996), baba katılımı ile gerçekleştirilebileceğine dair kanıtlar mecuttur (Sobolewski ve King, 2005). Mevcut kanıtlara rağmen, bu çalışmada boşanma sonrasında baba-çocuk arasında kalitesine odaklanılacak bir ilişkinin dahi olmadığı söylenebilir. Böylece birlikte yaşadığı ve/veya velayetinin olduğu annenin sorumlulukları artmaktadır.

“Hayatta tek figürleri benim. Nolursa olsun annemiz arkamızda o yapar diye düşünüyorlar. Ama bu tehlikeli bi şey. Annem eder annem çözümünü bulur. Çok da güzel değil özellikle erkek için sorumluluk almamasına sebebiyet veriyor. Ben evlilikte de aynısını yaptım. Kucağında çocuk 100 tane ev değiştirmişsem hamalı benim temizlikçisi benim hizmetçisi benim misafiri benim çocukları benim. Adamın hiç bir şeyden haberi yok. Muslukları benim. 365 gün musluk yapılmaz artık burama gelir ben yaparım. Mecbur yapıyorum. Çocuklar var aç mı bırakayım. Yani sorumluluğu zorla aldırıyorlar sana ben çok meraklısı değilim bu hayatın. Bütün yükü ek başıma alayım. Yapmak zorundayım çünkü baba da yok.” (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Anneler için babanın sorumluluğunu almanın “kaldırılmaz” bir yük haline geldiği sıklıkla ifade edilmiştir. Ayrılma durumlarında anne ve babanın çocuğun gelişimi üzerinde ayrı ayrı rolleri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle annenin tek başına babanın rol ve sorumluluklarını üstlenmesi, çeşitli olumsuz sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Çocuğun ihmal ve istismarı literatürü, bekar anneleriyle yaşayan çocukların her iki ebeveyni ile birlikte yaşayan çocuklara göre kötü muameleye maruz kalma olasılığının daha yüksek olabileceğini göstermektedir (Schneider, 2017; Schneider vd., 2017; Berger vd., 2016). Bu araştırmalar, özellikle yoksul, düşük gelirli ve eğitimsiz annelerin kötü muamele davranışını daha yüksek düzeyde bulmuştur.

Boşanmadan Önce Aile İçi Rol ve Sorumlulukların Dağılımı: “Yoktu Hayatımızda Sadece Evde Mıy Mıy Gezen Bir Adamdı..”

Elder’in (1975) *yaşam seyrinin sosyal takvim* olaylardan biri olarak tanımladığı boşanma, genel manada sorunlu eş ilişkisinin sonucudur. Minuchin’in sıklıkla üzerinde

durduğu gibi eş sisteminde meydana gelebilecek sorunlar, ebeveyn sistemini de doğrudan etkileyecektir. Görüşmeler esnasında özneler, boşanma gerçekleşmeden önce eski eşlerinin ev içinde maddi ve manevi sorumluluk almadığından bahsetmiştir.

"Annemler İstanbuldaydı yazın gider üç ay gelmezdim, umruna gelmezdi. Ya da gitmişsin on beş gün geçmiş, bir ay geçmiş aaramazdı. Ya sen niye aramıyorsun diyince bende arayacaktım işte şu oldu bu oldu derdi. Yoktu hayatımızda, sadece evde miy miy gezen bir adamdı. Alırdı kolayı, cipsi film izlerdi. On beş günde bir gelirdi, ben oğlumla tek kalırdım. Seyahetten sonra gelir elinde üç beş film. Bir haftadır yoksun çocuğu görmez, çocuk bacağına yapışır. Babacım ne yapıyon der; görmez ama bakmaz. Abur cuburu doldurur. Kolasını alır gider filminin başına oturur. Çocuklar önünden geçtiği zaman kızardı onlara. Sen konuş bir haftadır ne yapıyon ne ediyon? Onun gözü televizyonda. Sabah 5'e kadar film izler sonra 7,8 de kalkar işe gider. Nasıl bir hayat yaşıyoruz. Öyle bi cd koleksiyonumuz vardı ki. Allah'ım derdim bu nasıl bişey, ben nasıl bir hayat yaşıyorum. Nolacak diyordum, nolacaz böyle. Kartlar dolardı. Bir ay çalışıyorsa beş ay işsizdi. Hep özelde çalıştı. İki daireyi satıp çantayla kredi kartlarını kapata kapata onu da öyle bitirmiş. Tamam diyor iki gün sonra yine aynı. Ben yemiyorum çocuklarım yemiyor." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Hiç zaman geçirmezdik ki hiç zaten eve gelmezdi eşim. Yani hiç bi gün gelirdi öyle harçlık marçlık verirdi daha da eve uğramazdı 4-5 güne kadar ne yaptığını bile bilmiyodum gidiyodu mesela. Sürekli evde otururdu derdim mesela git çalış ne diye evde oturuyosun? İş mi var derdi, derdim git ara bul yani bul yine aynıydı, biraz evde oturmayı severdi eşim. Yani iş olsa bile gitmeyebilirdi yani öyle biraz rahattı, yani vardı öyle huyları" (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Çok sorumsuzdu, ilgisizdi. Onun dışında sorumluluk mesela sevgi yok, şevkat yok. Hiç umurumuzda değildi yani. Ben sana ne diyorum ayın 15'i olurdu bir kuruş gelmezdi bizim eve. Ben oğlumu doğurmaya gidecektim hastaneye, ben bir de çok ameliyat geçirmiştım ya kimse almak da istemedi. Kadir Gecesi aldılar beni. Özel hastaneye gittim mecburen kardeşim dedi ki; ben veririm parasını 500 lira demişlerdi, inanır mısın ben o gece sabaha kadar oturdum el işi yaptım alt katta komşuya bıraktım, 15 lira aldım. Çünkü hiçbir param yoktu, hiç üzerimde para yoktu. Kimseye diyemiyordum param yok. Adam çalışıyordu, 2700 lira aylık maaş alıyordu." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

Boşanan öznelerin ifadeleri, evlilik süreci içinde mutsuz oldukları ve çok fazla sorumluluk yüklendiklerini göstermektedir. Eşler arasında sorumluluklar yeterince paylaşılmazsa; uyumsuz bir evlilik kaçınılmazdır. Bu aileler için uyumsuzluğun aile işleyişini, birliğini ve aile üyeleri arasındaki dayanışmayı bozduğu söylenebilir. Ev içinde sorumluluk alamayan babaların sorumsuz davranışları, çocuğun ihmal edilmesine neden olabilecek düzeye ulaştığını öznelerin aktarımlarından görmekteyiz.

"Hep ben ilgilendim kızım. Bir gün gece ateşi çıkmış. Ayy (yüzünde acı bir ifadeyle) o gün çok korkmuştım. Bu aralar niye o aklıma geliyorsa

bilmiyorum. Hep eve gelmezdi, eve de gelmediği çok olurdu, geç geldiği de olurdu. " (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"İşte evlendi ya o nedenle oldu. Ben bilmedim, eve getirdiğini de bilmedim. Dediler evlenmiş. Pek fazla ele eve uğramazdı, nasıl ola uğrasaydı. Ondan sonra zaten dediler evlenmiş, daha da gelmedi, kendi gelmedi. Eve hiç bağmadı. Hiçbir sorumluluk almazdı. Çocuğun bezi biterdi, bez isterdim almazdı. Maması biterdi, sütüm yetmedi (sessizce söylüyor). Bana doğtor yazmıştı" (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Ebeveynlerden birinin görev ve sorumluluklarını yerine getirememesi, çocuklar ve diğerebeveyn üzerinde duygusal yıkıma ve parçalanmaya yol açmıştır. Boşanma öncesi aile ilişkilerini konu edinen benzer çalışmalarda (Kulik, 2020; Rathı ve Pachauri, 2018; Arshad vd., 2014; Yedirir ve Hamarta, 2015; Koçak ve Köse, 2015, Çamur-Duyan, Acar, Baykara-Acar ve Karataş, 2007) özellikle babanın boşanma öncesinde sorumluluk paylaşımında istersizliği dile getirilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de aile içi iletişim, çocuk bakımı, temizlik, yemek pişirme ve problem çözme gibi ciddi sorumlulukların tümü, kadınların rolleri olarak algılanmakta (Uzunçakmak ve Alp-Yılmaz, 2021) ve bu durum kadınlar açısından ciddi bir bakım yükünü ortaya çıkarmaktadır. Özne 11, çocuklarının bütün sorumluluğunu üstlenmek zorunda kaldığını ve bunun artık kaldırılamaz bir yük haline geldiğini aktarmıştır.

"Hayatta tek figürleri benim. Nolursa olsun annemiz arkamızda o yapar diye düşünüyorlar. Ama bu tehlikeli bişey. Annem eder annem çözümünü bulur. Çok da güzel değil özellikle erkek için sorumluluk almamasına sebebiyet veriyor. Ben evlilikte de aynısını yaptım. Kucağımda çocuk 100 tane ev değiştirmişsem hamalı benim temizlikçisi benim hizmetçisi benim misafiri benim çocukları benim. Adamın hiç bie şeyden haberi yok. Muslukları benim. 365 gün musluk yapılmaz artık burama gelir ben yaparım. Mecbur yapıyprum. Çocuklar var aç mı bırakayım. Yani sorumluluğu zorla aldırıyorlar sana ben çok meraklısı değilim bu hayatın. Bütün yükü ek başıma alayım. Yapmak zorundayım çünkü baba da yok." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Aile üyelerinin birbirlerine olan bağıllığını sağlamak için, ev içi sorumluluğun paylaşılması kadar, aile üyelerinin aile ile ilgili faaliyetlere zaman ve enerji harcaması da gerekir (Gladding ve Batra, 2007). Evlilik doyumu için çiftlerin birbirlerine zaman ayırması ve kaliteli vakit geçirmesi önemlidir. Özneler, eski eşlerinin evlilik hayatı süresince birlikte vakit geçirme konusunda çekimser davrandıklarını paylaşmıştır:

"İçkiden kumardan vakit mi oluyordu. Hiç hiç güzel bişe yapmadık." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Hiç zaman geçirmezdik ki hiç zaten eve gelmezdi eşim." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

"Hiç birlikte geçirdiğimiz zaman olmadı. Aile hep kalabalıktı, yoğun. Haftasonları pikniğimiz vardı. Eniştemler ayardı bizde onlarla giderdik. Onların planına uyardık. Yürüyüşe gidelim derdim aha eşim gelmezdi, kahveye giderdi. Bana derdi siz gidin, işte hiç yoktu yani." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Aile içinde eşit olmayan statü konumları, kadının aşırı sorumluluk yüklenmesi ve aile zamanının olmaması, öznelerin ifadelerinde “umutsuzluk“, “üzüntü“, “ne yapacağını bilememe“, “yalnızlık“ ve “mutsuzluk“ duyguları ile aktarılmaktadır.

"Çocuk konusunda onun hiç ilgisi şeyi yoktu ki. Ben hep ben. Onlara hem anne hem baba olmaya çalıştım. Babaları boyu devrilsin, hiç görmidi çocukları. Allahından bulsun (ağlıyor)." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

Sonuç olarak, boşanma öncesinde ev içi sorumluluk paylaşımı ve ilişkilerin düzenlenmesi konularında eski eşlerin yeterli düzeyde katılım göstermediği anlaşılmıştır. Bu yeterli sorumluluk alamama haline, çocuğun “özel“ durumlarına verilen tepkide bile karşılaşılmıştır.

Boşan(a)mama Nedenleri: Boşanmayı Geciktiren veya Erteleyen Unsurlar

Boşanmaya karar verme, toplumsal statülerinin güçsüzleştirici etkisinden dolayı kadınlar açısından çok zordur. Çalışma kapsamında boşanmış veya hala evli olan kadınlar, “korku”, “çocuklarıyla tehdit edilme”, “ailesinin eşiyle yaşayacağı sıkıntıdan çekinme”, “çocukların varlığı” ve “kök ailesinin bu süreçte desteklememesi” durumlarını, boşanmalarını geciktiren veya erteleyen unsurlar belirtmişlerdir. Eşi cezaevinde olan Özne 16, kendi ifadesiyle eşinin “*aile olmayı benimsememiş*” olmasına rağmen boşanmak istemediğini ve boşanmayı dile getirdiğinde öldürmekle tehdit ettiğini şöyle anlatmaktadır:

"Boşanma çare değil ki. Tamam boşayayım, nice kadınlarımız ölümlerden döndü, korku da var, tehditler var, olmaz değil." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Özellikle medyada sıklıkla “*boşanmak istediği için öldürülen*“ kadınlara dair haberlerin olması, bu tür tehditler alan kadınların boşanma kararlarını ertelemelerine ve hatta vazgeçmelerine neden olmaktadır. Özne 29’da benzer şekilde, eşinin boşanma isteğine ölüm tehditiyle karşılık verdiğini ifade etmiştir.

"Eski eşim psikopat biriydi. Öldürmekle tehdit ediyordu. Ayrılsak da yırılmasak da beni öldüreceğini söylüyordu. Evliykende o şekildi. Çocuklar konusunda tedirgin oldum üç şehir değiştirdim. Bu üçüncü şehrim. Ben 6-7 senedir tek başıma ayakta durmayı öğrendim." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Eril tahakküm tehditlerini, kendi çocuklarını öldürmeyi bir pazarlık unsuru olarak sunmaya kadar ileri götürebilmektedir.

"Boşanalım dedikçe şey derdi hep, ölmek istemiyorsan ya da çocukların ölmesini istemiyorsan otur oturduğun yerde. Belki zarar vermeyecekti, belki ağızdan söylüyordu ama içen bir insan ona ne kadar güvenebilirsin ki. Boşanmamamın en büyük sebebi bu. Bu tehditi kardeşim duysa, der gel boşuyorum, gelsin de öldürsün der. Der yani erkek erkeğe gelince ne olacak. Benim yüzümden kimsenin zarar görmesini istemem. (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Görüldüğü gibi kadınlar, bu tehditler karşısında sessiz kalmış, ailesine dahi anlatmamıştır. Bu nokta, kadınların boşanma kararını etkileyen ikinci nedeni oluşturuyor: Ailesi ve eşi arasındaki olası çatışma korkusu.

"Bizim annemle hiçbir sırrımız olmadı ki, kızken de öyleydi. En ufak bir hata yapsaydım, hemen babamın kulağındaydı. Abim nereye düşünüyordu, giderlerde kavga ederler falan diye. Beni feda etti yani. Zaten dedi, ben senin için çocuklarımın başını belaya koyamam." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Zaten hata yaptım, bari aileme yansımaz. Aileme, kardeşlerime kimseye bir şey olmasın, birisine sebep olurum korkusu. Her her dediğini yapardım." (Özne 13, anne, 44 yaşında, 6 çocuğu var, eşi cezaevinde)

Özneler tarafından burada ifade edilen olası çatışma, boşandıktan sonra ailenin destek olup olmayacağı endişesini barındırmaktadır. Çalışma kapsamındaki bütün kadınlar, herhangi bir mesleğe ve yeterli düzeyde eğitime sahip değildir. Bu nedenle boşanma sonrasındaki kök aile desteği, özneler için boşanma kararını doğrudan etkileyen bir etmendir.

".....sürekli şiddet vuruyordu, daha yani dayanamayacak bi duruma geldim. O şekilde çıktım, geldim. Daha dedim bu şekilde hayat olmaz. Kaç sefer ailemin yanına gittim, ailem beni geri gönderdi." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Boşanmadan önce defalarca geldim, hep söyledim anneme. Bak böyle böyle gitmiyim. Çocuğum yoktu ilk dayak yediğimde. Gitmiyim dedim, kızım doğmamıştı bile. Boşanmadan önce defalarca geldim. Hiçbirinde arkamda durmadı. 9 yıl evli kaldım. Her yıl mutlaka babamın evine gelirdim. Hiç birinde arkamda durmadılar, annem hiç kabul etmedi." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Babam hep evinde ol çocuklarının yanında ol der, gönderirdi. Boşan gel ben sana bakarım demezdi. En son noktaya geldiğinde kalkıp gidecez boşan dedi ama en son daha." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Görüldüğü gibi kadınlar, sorunlu evliliklerinden bahsetmelerine rağmen kök ailesinden destek görmediği için çatışmalı evliliği sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu etmenlerin yanında katılımcılar, çocukların varlığını boşanmayı erteleme veya vazgeçme nedeni olarak sıklıkla ifade etmiştir.

"Benim derdim çocuklarım. Okumaları hayatlarını kurtarmaları. Çocuklarım için boşanmayayım diyordum. En azından ev kalır çocuklara haytları kurtulur. Valla onları da yedi bitirdi hiçbir şey yok çocuklarıma. Kalmadı çok saçma bunları yapması." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Çok çabaladım. Ben neden böyle yapıyorsun dedim, ben buyum deyip kenara çekiliyordu. Çocuklar için çok çaba harcadım." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Mutsuz giden bir evliliğim de olsa annem babam gibi boşanmam. Çocuklarımı anne baba sevgisinden mahrum bırakmam yani çocuklarım için her şeye katlanırım. Tabii ki annemle babamı gözümde hep suçlu görüyordum. Hani diyorum keşke evliliklerini bitirmeselerdi. Benim için hani tahammül etselerdi, hani böyle düşünüyordum." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Boşanma kararını vermek kadınlar için her açıdan zordur. Öznelerin, çatışmalı bir evliliği bitirmek için yaşadığı çeşitli endişeler benzer çalışmalar (Aktaş-Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018; Wallerstein, 2005) tarafından da ortaya konmuştur.

Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kök Aile Desteği: “Babaevine Dönülmez!”

Boşanma sonrası sosyoekonomik değişikliklerle ilgili literatür, (Sbarra ve Whisman, 2022; Amato, 2005) bu süreçte kadınların erkeklerden daha fazla olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle kök ailelerin desteği, boşanma sonrası yeni yaşama uyum için önemli bir koruyucu faktör olarak kabul edilmektedir (Green vd., 2008; Kramrei vd., 2007; Albeck ve Kaydar, 2002). Bu araştırmada ise, boşanmanın karar aşamasında ve süreç sonlandıktan sonra kök aile tarafından verilen sosyal desteğin yetersiz olduğu anlaşılmıştır. “Baba evine dönülmez!” cümlesini sıklıkla dile getirmeleri, bu yetersizliği kanıtlar niteliktedir.

"Dedim dilencilik yaparım baba evine dönmem. Baba evine gidikmeyeceğini ben çok iyi biliyorum zaten. Mümkünatı yok...(...)Rahat edemiyorsun. Baba evine kesinlikle dönüş olmayacağını ne kadar iyi olursa olsunlar şundan kalk şuraya otur deseler bile çok ağır geliyor sana. Ya diyosun temizliğe giderim sürünürüm ne olursa olsun." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Özne 11'in aile hikayesinde başka bir boşanma deneyimi mevcuttur. Ablası boşandığı dönemde ailesinin verdiği tepkiyi hiç unutamadığını mülakat boyunca tekrarlamıştır. Ablası ve yeğenleriyle ilgili gözyaşları içinde anlattığı anısı, boşanma sürecinden sonra kök ailesine gitmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

"Boşandığımda babaevine gidemedim. Çünkü ablam gittiğinde neler yaşadığını ben biliyorum. Mesela ablam ilk ayrılma döneminde gittiğinde her kafadan bir ses. Evde sıkıntı yok, işte çocuk gezdi yok işte böyle oldu. O zaman kızkardeşlerim bekardı, küçüklerdi. Sonra ablam kocasına geri döndü yapamam burda dedi. Ciddi ayrılık döneminde annemler İstanbul'a gitmişlerdi. Ablam odasından çıkamazdı. Mesela kahvaltıda çocuklara sert bakardı, bilmem nolurdu. Patates kızartırdı, babam daha çok yedi inat olsun diye. Valla böyle konuşuyorum anneme babama yakıştıramıyorum. Ablam birkaç böyle kaldı sonra dayanamadı. Annemler giriş kattaydı, ablam annemle kumları taşları elleriyle temizledi, babamın bişeyden haber yok tabi. Ben gittim görmeye o kadar kötü hissettim ki. Babamın öyle yapması, ablamın öyle bir varlıktan gidip bodrumda yaşaması ne bileyim." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

Özellikle boşanma gibi kriz dönemlerinde ailenin destek olma durumu kadınların hayatını değiştirmektedir (Visser vd., 2017). Yörükoğlu (2007) boşanma sonrasında, baba evine dönmek zorunda kaldığından dolayı durumun kadın için daha zor olacağını ifade eder. Kronik olarak şiddet gördüğü eşinden ayrılmak isteyen Özne 19, eğitiminin yetersiz olması, meslek sahibi olmaması ve ailesinin desteklememesi nedeniyle şiddet

uygulayan eşinin yanına defalarca dönmek zorunda kalmıştır. Baba evine nasıl döndüğünü -zorunda kaldığını- şöyle travmatik bir olayla anlatmaktadır:

"Babaevine hiç gelmek istemedim aslında. Çok bitkin bir haldeydim beni getirdiğinde o şahıs (eski eşi). Yani çok kötü dayak yemiştım, hiç kendimde değildim. Kendisi getirdi babamın evine. Hastaneye beni götürdüler, üstüm başım yırtıktı." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Özne 2’de benzer şekilde, boşandıktan sonra kendisini büyüten büyükannenın evine döndüğünde verilen tepkinin oluşturduğu hayal kırıklığından bahsetmiştir.

"Hiç kimse destek olmadı mesela nenemin evine gittim ben nenem M’de oturuyor. Nenemin evine gittim nene dedim ben sana geldim dedi niye geldin bi p... de almış gelmişsin dedi bana öyle dedi boşanmışsın elin p....de almış gelmişsin götür üstüne at ben de o yüzden dedim tamam öyle olsun. Ondan sonra çıktım geldim dedi git başının çaresine, dedim belki aileme sığınırım aileden yardım (görürüm) nenem çünkü iydi bizle ilgilendiği için, öyle o da öyle oldu." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Özne 2’nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, boşandıktan sonra çocuk sahibi olmak, kök aile ile sorunlara neden olmaktadır. Benzer şekilde Özne 19, kök ailesinin yıllar geçmesine rağmen çocuklarını benimsemekte hala zorluk çektiğini ve onları “elalemin çocuğu” olarak gördüğünü aktarmaktadır.

"Zıkkım yesin derlerdi. Şerefsizin çocukları derlerdi. Kız evladının çocukları elindir, öyle bakarlar bizimkiler hala böyle bakarlar. Allah affetsin, bütün hepsini affetsin. Hiç İstenmediler. (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, ikinci evliliği, eşi vefat etmiş)

Çocukların kök aile tarafından “elalemin çocuğu” olarak görülmesi, kadınları bu süreçte güçsüzleştirmektedir. Özneler, bu bakış açısı nedeniyle çocuklarının iyi oluşu için kök ailelerinin yanına gitmediklerini belirtmişlerdir.

"Baba evine dönülmez. Bak nası ben tek olsam çocuklar olmasa dönerim. Ama çocuklu dönülmüyor. İnsan kıyamadığı ile sınanır (ağlıyor) bende çocuklarla...(ağlamaya devam ediyor)." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Özne 29 ve Özne 7 ise, köken ailelerinin çocuklarından vazgeçmelerini istediğinden bahsetmektedir.

"Annem dedi ayrılıyorsan çocuklarını ver öyle ayrıl dedi. Bende çocuklarımdan vazgeçemedim." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"Çocuklarımı dedi vereceksin dedi, çocuğunu bırakacaksın ben de çocuğunu kabul etmiyorum şeklinde. Ben de dedim ki çocuğumu hayatta bırakmam ne kadar olursa olsun, tek yaşarım çocuklarıma gine bakarım." (Özne 7, anne, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Ayrıca bazı katılımcılar, kök ailenin çocuğu istememe durumunun çocuğa şiddete varacak derecede katılaştığını "benim çocuklarıma yer yoktu" ifadeleriyle aktarmaktadır.

"Allah benim bu çocuklarımla hakkını bırakmaz benim bu çocukların Neler çekti. yani Bu dünyada herkese yer vardı benim çocuklarıma yer yoktu (ağlıyor). İstemiyorlardı hiç. Çocuklar görürlerdi dayak yedim ama unutulardı. Ama boşandıktan sonra annemler onları hiç istemedi. bBen geldiğim zaman benim oğlum var ya anaokuluna bile gitmiyor ufacıktı. Bir yıl ana anaokuluna gitti. Ailem istemedi boşanma sürecinde ailemle tartışmalıydım. Yani çocuklar şey yapmadılar hiç, kardeşlerim dövüyordu çocuklarımla. Bir gün hiç unutmuyorum Oğlum çok dayak yemişti böyle yanakları kızarmıştı hiç unutamıyorum geldi gülümsedim işte. Hep senin yüzünden dedi bana (sesi titriyor). Çok kötü o günler." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Özne 19'un aktarımlarına benzer paylaşımlar yapan Özne 4, çocuklarının benimsenmediğini, "hiç bir yere sığamadık" cümlesiyle tanımlamıştır:

"Ben kimsenin yanına sığamıyorum canım. Hani çocukları var ya mesela senin çocuğun bişey yapsa, yapma hepsi yapar. O yaptı mı göze batar. Ha ben bi anneyim, bunu hissediyom biliyom yani, yani insanların insana nasıl davrandığını insanlar bilir, hisseder yani baktım dedim ki işte." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Ailenin boşanma sürecinde ve sonrasında destek verme konusunda çekimser olması, görüşülen öznelerin kök ailelerinin yoksulluğundan da kaynaklanabilmektedir. Ailelerin büyük çoğunluğu, yetersiz sosyo-ekonomik kaynaklara sahiptir. Birkaç kişinin maddi ve manevi yükünü üstlenmek, bu aileler için yeni streslere yol açabilmektedir. Bu durum, *Aile Stres Modeli*'nin temel teorisi olan dikey ve yatay stresörlerin çarpışması örneğidir. Diğer taraftan kök ailenin yetersiz desteği, kurumsal desteği bir seçenek haline getirmiştir. Ailesinden destek görmeyen Özne 29, kurumsal destek sistemlerine başvurma sürecinden şöyle bahsetmektedir:

"Kendi hallerinde hep kendini düşünen aileler. Hiç sahip çıkmadılar bana. İlk eşimden ayrıldığım zaman karakolluk filan olduk biz eşimin darpından dolayı. Dedim ben kadın konukevine yerleşmek istiyorum. Ailem geldi dedi biz göndermek istemiyoruz biz kızımıza bakıcaz. Neyse gittik. Gözdarlık yaptılar tabi dört tane de çocuğum var. Tekrardan ben karakolu aradım kadın sığınmaevine gitmek istediğimi söyledim." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Öznelerin buraya kadar olan aktarımları, boşandıktan sonra kök ailenin yanına gitme tereddütü yaşadıklarını göstermektedir. Böylece boşanmanın ardından kök aile ile karşılıklı kabul sürecinin zor olduğu söylenebilir. Özellikle çocuk sahibi olmak, toplumsal cinsiyet kalıpları ve yoksulluk, aile evine dönme konusunda kadınların çekimser davranmalarına sebebiyet vermektedir.

Boşanmanın Kadın Açısından Toplumsal Sonuçları: “Çok Zor Dul Olmak Bir İnsanın Yanında Desenkine Sen Bi Dul Bi İnsansın Bin Tanesi Sana Sulanmaya Çalışır Bin Tanesi Sana Yani Eleştirmeye Yani”

Araştırma kapsamında görüşülen boşanmış kadınların boşandıktan sonra çeşitli damgalanma ve dışlanma durumlarına maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Toplumda boşanmış kadına yönelik olumsuz önyargılar, kadınların damgalanmasını meşrulaştırmaktadır (Arıkan, 2020). Bu tür önyargılar, ailenin boşanmış kadın üzerindeki baskısını da arttırabilmektedir. Özne 7, boşandıktan sonra bu baskıyı “*eteğin bile sana düşmandır*” şeklinde tasvir etmiştir.

“Çok zor dul olmak, bir insanın yanında desenkine sen bi dul bi insansın bin tanesi sana sulanmaya çalışır. Bin tanesi sana yani eleştirmeye yani, yani nasıl söylüyüm sana herkes bi kelime söylüyor, sana yani bu eteğin bile sana düşmandır, her insan bi kelime söylüyor.”(Özne 7, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var, iki çocuğu ile yaşıyor)

Oğurtan’a (2011) göre kadının boşanma sonrasında yeni yaşamına uyum sağlaması, çevrenin boşanma durumuna bakış açısından etkilenir. Özneler, boşandıktan sonra “dul kadın olmak” olarak ifade ettikleri toplumsal konumlarını “*rahatsız edici*”, “*gizlenmesi gereken*” ve “*herkesin gözünün üstünde olduğu*” olumsuz bir durum olarak tanımlamışlardır. Özne 2, diğer evli kadınlar tarafından hoş karşılanmadığı ve tehlike olarak görüldüğünü ifade etmesi, bu anlamda dikkat çekicidir.

"Komşularla aram iyi değil abla. Zaten yani biraz da tek oturuyorum yani. Dul bi bayansan biraz çünkü göze çok batıyon ha. Hayatta yaşamak dul bi bayan olarak çok zor yani. Şimdi bi yere giremiyorum, bişey edemiyon. Aha dulsun, aha kocama bakacaksan mesela biz bunla kavgalıyız. Ya sorunlarım var öyle, dul bi bayan oldun biraz yaşamak zor oluyor. Herkesin gözü ister istemez sana batıyo yani.” (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Toplumsal damgalanma biçimlerinden biri olan bu “mahalle baskısı” küçük yerleşim birimlerinde daha fazla hissedilmektedir. Özne 10’un daha küçük yerleşim birimine gitmeme sebebi, bu toplumsal baskılardır.

"Benim çocukluğumun geçtiği ilçe çok baskıcıydı. Şimdi ben bu halimle eşimle mesela 4 çocukla gitsem orda yaşayamazdım. Bana dediler merkez mi? Orası mı? Ben dedim orda olmaz, istemedim. Yapamazdım 4 çocukla. Mesela benim günde iki sefer çarşıya gittiğim zaman olur. Niye? Üçü okula gidiyor illaki ister istemez onların ihtiyaçları oluyor, kira oluyor. Ama orda her dakika çarşıya gidip gelemem. Bana derler ki bak kocası da yok durmadan çarşıya gidiyor, geliyor. Küçük yer olunca herkes birbirini tanıyor. (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Görüşülen özneler, bu tür toplumsal damgalanmalarla başa çıkmak için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bunlar temelde “yaşamdan geri çekilme” ve “boşanmış olduğunu kimseye söylememe” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

"Beş yıl ayrıldığımı kimse bilmedi. Bi ara kantinde çalışıyordum. Çok yakın abi dediğim bi arkadaşım vardı bak 5-6 yıl olmuş boşanalı daha yeni öğrendi. Hiç bilmezler boşandığımı. gerek yok zaten ben evliyken bile yazan çizen vardı etraftan yakın çevreden. Ben kendimi kalkan derler ya bi korumaya aldım. Benim amacım ayrıldıktan sonra evlenmek değil ki ya da rahat bir yaşam değil ki.. Sevgili bulmak değil ki (.....) Çünkü dul olunca insanın adı daha farklı oluyor. Bide bakımlısın daha dikkat çekiyor. Ben o fırsatı kimseye vermem kocam varken bile erkek gibiydim ben." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Çünkü katta sarhoşu da vardı dulu da vardı bekarı da vardı. Yan gözle bakan da vardı. Mesela manavın bakkala gidip almazdım, manav getirip kapının önüne bırakırdı her şeyimi. Kendi ailemden öyle benim, kasaba da aynı şekilde. Evime kimse yabancılar asla girmez. Erkekli olan asla girmez. Evde otururuz genelde kimseye gitmeyiz. Mesela bir komşum vardı 4 kızı vardı. Onlara giderdim kocası geçiciydi." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

Hiç kimseye boşandığımı söylemedim. Sosyal Yardımlaşma geldiğinde söylemeyin derdim. İlaç firmasında çalışıyor dışarıda çalışıyor derdim. Yalan söylemek zorunda kalırdım." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

Kadınların boşanmış olduğunu kimseye söylememe baş etme stratejisinde, “yüzük“ bir sembol ve koruyucu olarak kullanılmaktadır.

"Mesela yüzüğümü takmışım elime burda, diyo ya sen evli misin diyorum evli. Sırf demesinler boşanmış, duldur diye." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Öznelerin sosyal ilişkiler içinde olmaması, sosyal içermeyi de zorlaştırmaktadır. “Dul kadın olmak” şeklinde tanımladıkları bu durum, kadınlar açısından güçsüzleştiren, sürekli korunması gereken ve baskı yaratan bir hal olarak belirtilmiştir. Var olan zorlukların yanında toplumun boşanan bireylere yönelik damgalama ve onaylamama durumu, sürecin yükünü arttırmaktadır. Pek çok araştırma (Kulik, 2020; Freeman, 2017; Elliott ve Timulak, 2015; Manuel vd., 2012) kadınlar açısından bu güçsüzlüğün

boşanma sonrasında çocukların uyumunu ve refahını da olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda ayrılma veya boşanma yaşayan bireylerin azımsanmayacak kısmının terapistlerden destek alması şaşırtıcı değildir (Sweet, Bumbass ve Call, 1988).

5.3.3.2. Aile Üyelerinden Birinin Hapsedilmesi

“Dışarıda bırakılmak, içeri kapatılmakla aynı şeydir.”

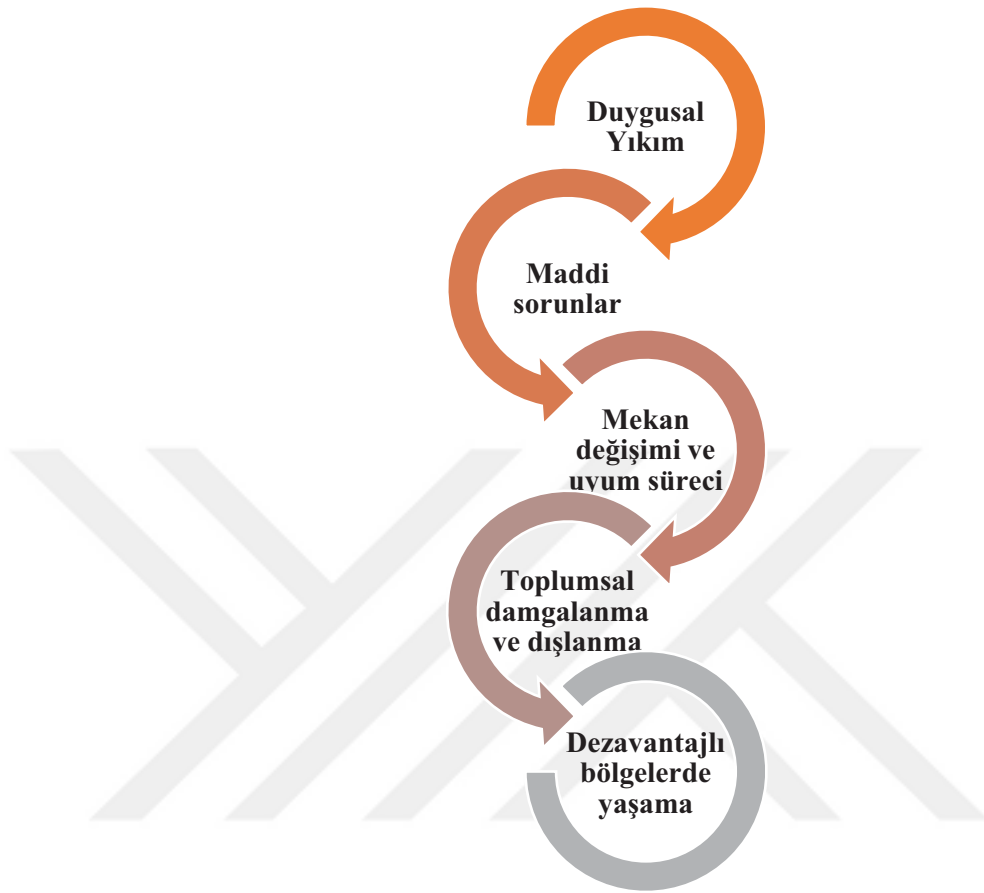
Michel Foucault

SED hizmetinden yararlanan müracaatçılar üzerine yapılan çalışmalar (Bülbül, 2019; Atalar, 2018; Tamkoç, 2017; Kırlioğlu, 2015), aile üyelerinden birinin hapsedildiği ailelerin, destekten yararlanma yoğunluğu bakımından ikinci sırada yer aldığını göstermektedir. Bu çalışma kapsamında görüşülen öznelerin de önemli bir kısmı, cezaevi deneyimi yaşamakta olan ailelerden oluşmaktadır. Aile üyelerinden birinin cezaevinde olması aile yapısında ekonomik, duygusal, toplumsal ve psikolojik değişiklikler meydana getirmektedir (Gill ve Deegan, 2016). Bu bağlamda araştırma, cezaevi sürecinin aile ilişkileri, rol ve sorumluluklar, çocuk refahı ve sosyo-ekonomik bağlam üzerindeki etkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırmaya katılan ebeveynlerin cezaevinde bulunan aile üyesi ile ilişki düzeyi; sürecin çocuk açısından sonuçları; cezaevi sürecinin aile içi ilişkilere, rol ve sorumluluk dağılımına etkisi ve cezaevinin sosyo-ekonomik bağlama etkisi, bu başlıkta yer alan konular arasındadır.

Cezaevi Sürecinin Çocuk Üzerindeki Sosyo-Ekonomik ve Psikolojik Etkisi:

Ebeveyni cezaevinde olan çocuklar hakkındaki teoriler ve araştırmalar, (Oldrup, Henze-Frederiksen ve Olsen, 2016; Dallaire, Ciccone ve Wilson, 2012; Foster ve Hagan, 2013; Murray vd., 2012; Geller, Cooper, Garfinkel, Schwartz-Soicher ve Mincy, 2012; Murray ve Farrington, 2005) söz konusu hapsedilme durumunun çocuklar için önemli bir stres kaynağı oluşturduğu konusunda hemfikirdir. Hatta Seymour (1998, s.26), ebeveyni cezaevinde olan çocukları suçun “gizli kurbanları” olarak tanımlamaktadır. Mevcut araştırma açısından ise, çocukların süreçten etkilenme durumları, sosyo-ekonomik çerçeve içinde değerlendirilmiştir. Böylelikle görüşülen ebeveynlerden elde edilen verilerden hareketle, çocukların bu süreçte duygusal yıkım, yoksulluk, dezavantajlı mahallerde ebeveyn olmadan yaşama, mekânsal değişim ve okulda damgalanma durumlarıyla (bkz. Şekil 2) karşılaştıkları anlaşılmıştır.

Şekil 3. Ebeveynin Cezaevinde Bulunmasının Çocuk Açısından Sonuçları

Araştırma kapsamında söz konusu çocuklar açısından tespit edilen ilk sorun, çocuğun tutuklanma sürecine şahit olması ve bu durumun çocuğun duygusal durumu üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlardır. Özne 29, çocuğun tanık olduğu bu süreci, üzüntü ve endişe verici bir tavırla karşıladığını paylaşmaktadır.

“Arabanın içinde gördüm onu, elleri kelepçeli bir şekilde. Kızına çok üzüldüm. Bayağı bir araba vardı burada, polis arabası. O arabadan o arabaya koştu. Baba baba diyerek babasını aradı. Ben çocukları yönünden çok üzüliyorum bir yıl içinde hem annesinin ölmesi, hem de cezaevine babasının girmesi.” (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Babanın cezaevine sürecine tanık olmanın, çocuğun duygusal yıkımına sebebiyet verdiği görülmektedir. Özellikle tutuklanma anı, aile üyeleri açısından her zaman sancılıdır. İlgili alanda yapılan çalışmalar (Manby, Jones, Foca, Biegonski ve Starke,

2015; Murray ve Farrington, 2005), mevcut araştırmanın bulgularıyla benzer şekilde çocukların bu süreçteki psikolojik ve duygusal tepkilerinden bahsetmektedir.

Ebeveynin cezaevinde bulunmasının çocuklar açısından meydana getirdiği bir diğer sonuç, aile içinde yaşanan ekonomik problemlerdir (Knudsen, 2016). Bu çalışmada hapsedilen ebeveynlerin hepsi, ailenin tek kazanç sağlayıcısıdır. Böylece cezaevine giriş süreci ile birlikte ailelerde ekonomik problemler meydana gelmiştir.

"Eşim bana bazen diyor ki ben yokken sen bir milyarla nasıl geçiriyordun? Diyorum vallahi geçen oğlum diyor babaannesi mi yanında. Vallahi biz her gün makarna yiyorduk bir gün yoğurtlu, bir gün peynirli." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Bununla birlikte görüşülen ebeveynlerin önemli bir kısmı, cezaevinde bulunan aile üyesine de para gönderdiğini ifade etmektedir. Cezaevini "paralı bir otel" olarak nitelendiren Özne 29 ve gönderme zorunluluğuna değinen Özne 16'nın aktarımları ise, şöyledir:

"Sadece bu yardımla geçiniyorum, bir de arada bir mendil satmaya çıkıyorum. Ona bile alıştım yani. Çocukları diğer bir eltim var ona bırakıyorum. İki saat gidiyorum, geliyorum. Günde 40 lira 45 lira. Ne düşerse; çünkü o da olmasa benim e şimdi eşimde benden para bekliyor. Cezaevi, paralı bir otel yani. Cezaevindekine her şekilde ailesi bakmak zorunda." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

"O bin lira çocuklara anca yetiyor. Bi de eşime gönderiyorum. Mecburen gönderiyorum, çünkü sigara kullanan bir insan. 300-400 ayına göre değişiyor. Sonuçta ben dışarıdayım ailem bana yetişebiliyor ama ona kimse yetişemeyince diyorum bari o bana yapmadı ben ona yapayım." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Görüldüğü gibi dışarıda olan anne için artık babanın olmaması tüm mali sorumlulukları yüklenmesine neden olmuştur. Bununla birlikte kardeşi cezaevinde olan ve üç yeğenine bakan amca ise, kardeşine para gönderme zorunluluğunu ve yaşadığı maddi sorunları paylaşmıştır:

"Cezaevine de para gönderiyorum. Her ay 500, 600. Valla geçen ay telefonumu sattım, gönderdim. Yani sıkıntılı, çalışmıyoruz hala bu hastalık mahvetti." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Görüşülen öznelere söz konusu maddi problemlerle baş etme yöntemi, genellikle köken ailelerin yanına taşınma şeklindedir:

“Gitti cezaevine evde yok. Her taraftan icra geliyor. Kadın başına nasıl baş edebilirsin? Valla edemedim. Bir yıl K’da (Elazığ’ın bir ilçesi) kaldım. Sonra merkeze babamgile geldim. Bir bir buçuk yıl babamda kaldık. Babam destek oldu hep.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

“Eşim cezaevine girdi, ben geldim babamgilde oturdum. Bu iş (eşinin cezaevine girişi) bizim başımıza geldiği zaman ben A’daydım (başka bir şehirdeydim) ne eşim tarafı vardı ne benim. Kimsemiz yoktu orda. Ne bilim böyle kuyuya düşmüş gibisin ha. Mecburen geldim buraya. Buraya geldik ne de olsa yardımcı oluyorlar. Buraya geldik, insan bele ailenin içinde olduğu zaman rahatlı yani.” (Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

“Eşim ilk içeriye girdiği zaman kayınvalidemlere oturdum.” (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Kök ailenin yanına geliş sürecinin sadece maddi sorunlarla ilişkili olmadığı aynı zamanda sosyal destek mekanizmalarına yakın olma isteği ile de ilgili olduğu düşünülmektedir. Fakat her değişimin belirli zorlukları vardır. Çocukların yeni sürece alışması, bu zorlukların başında gelmektedir. Özellikle ergenlik döneminde olan çocuklar, bu mekânsal değişime ciddi davranışsal tepkiler vermiştir.

“İstanbul da düzenimiz yerindeydi. Darma duman olduk. Çocuklar burayı sevmeyi alımadılar. Oğlum sürekli bağıırıyordu bana. Ben sana dedim ki “İstanbul’dan gelmiyelim.” Sen bizi aldın getirdin buraya. İlk İstanbul’dan geldiğimizde (eşi öldükten sonra) büyük oğlumla problemlerimiz oldu. Hani o buraya gelmek istemiyordu. E bide canım geldiğin zaman elde yok avuçta yok. Bir şey yok, hiçbir şeyimiz yoktu. Hiçbir şey kalmadı şimdi yine emekli maaşı bağlandı. İlk geldiğimiz zaman ev tutacak param bile yoktu. Annem babam kardeşlerim diyor ki beraber oturun. o ben cezaevindeyken bir müddet kaldım. Bir yıl oturmuşum. Biliyorum ne olacak, ben bi daha beraber oturamam diyorum.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Zorunlu mekansal değişim yapan çocukların bu değişimden çoğunlukla anneyi suçladıkları görülmektedir. Michael (2018), yaptığı çalışmada babası cezaevinde olan çocukların anneleriyle sıklıkla çatışmalı bir ilişkiye sahip olduklarını, anneye karşı düşmanlık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Kök ailesinin yanına gitme şeklinde oluşan bir mekan değişiminde, ergenle yaşanan bu sorunların yanında kök ailenin de çocukları kabullenme noktasında çekimser olduğu anlaşılmıştır. Özne 10’un aktarımında, ailesinin çocuklarına karşı “tahammülsüz” tavırları dikkat çekicidir.

“Bende arada kalıyordum. Bu (küçük kızını gösterir) bile yaramazlık yapsa batıyordu. Onları da çok görmüyorum. Kendilerine göre düzenleri var. Birden ibre beş kişi bi insanın yanına gelse nasıl olur.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Aile üyelerinden birinin cezaevinde olduğu süreçte, çocuğun refahını etkileyen bir diğer sorun, ailenin damgalanma ve sosyal dışlanmaya maruz kalmasıdır. Cezaevi, ailelerin toplumsal alandaki konumuna zarar verebilmektedir. Suç teorilerine göre, aile üyelerinden birinin cezaevinde olması, diğer üyelerin damgalanmasına neden olabilecek dinamiklerden biridir (İçli, 2007). Bu damgalanma süreci, “*elalem ne der*” kaygısının sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Özne 10, cezaevi sürecinden sonra dışlanmaya maruz kalmamak için şehir değiştirdiklerini şöyle aktarmıştır.

"Cezaevinden çıktığıktan sonra "durmam" dedi, buralarda bak dedim memleketimizdir gitmeyek. Ben cezaevinden çıktım, beni herkes tanıyor. Ben daha utanırım burda yapamam dedi" (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Eşim cezaevine düştüğü zaman buradaki komşular bana tuhaf gözlerle bakıyorlar. O yüzden çok hasta oldum. Öğrendiler, eşim evdeydi polisler gelip alınca işte. Komşularda gördü, onların bakış açısı hiç hoşuma gitmedi." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Ayrıca çocukların akran grupları tarafından sosyal dışlanmaya neden olabilecek damgalanmaya maruz kaldıkları öznelere tarafından şöyle ifade edilmiştir:

"Ya okulda söylemişler arkadaşları işte T'nin babası uyuşturucu satıcısı işte. Bikaç böyle şeyle karşılaştık. O da çocuk olduğu için gidecem dövecem vesaire." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Çocuğun akran grupları arasında damgalanmaya maruz kalması, çocuk açısından tamiri imkansız yaralar açabilmektedir. Bu damgalanma süreciyle baş edebilmek için aile üyelerinin sosyal yaşamdan çekilme stratejisini kullandıkları görülmektedir.

"Tamam gidersin bir amcanın kızına arkadaşını anlatırsın yüzünde destek olur ama arkanı dönersin köstek olur. senin sıkıntını sana koz olarak kullanır. dedikodu yapar gerek yok." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Ekolojik yaklaşım perspektifinden incelendiğinde bu aileler, sadece toplumsal, ekonomik, ilişkisel ve çocuk bakımıyla ilgili sorunlar yaşamamakta aynı zamanda hukuki süreçler, adalet sistemi ve politik sistemlerle de sürekli bir ilişki içerisinde. Söz konusu sistemlerle öznelere yaşadığı sorunlar ise, dikkat çekicidir.

"Şimdi eşim hapishanede çocukların velayetleri mahkeme, geçim sıkıntısı, ben Getirirsem yiyoruz Ben getirmesem aç kalırız." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Çocuk açısından bir diğer problem, suç oranı yüksek dezavantajlı mahallerde baba olmadan yaşamaktır. Özne 29, üvey oğlunun, aynı mekanda var olabilmek için babasının suç davranışlarını sürdürdüğünü şöyle ifade etmektedir:

“Eşimin oğlu nedeniyle bu mahallede kavga çıkmıştı, aileme o kavgadan dolayı içeriye girdiğini söyledim. Uyuşturucu falan bitti de beni 1 dakika koymazlar burda.” (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Çocuğun suçla var olabildiği toplumda suçlu bir davranışı sürdürme tutumu, damgalanma sürecinden kaçabilmenin bir normu olarak kabul ettiği anlamına gelebilmektedir.

Hapsedilmenin Aile İlişkileri Üzerindeki Etkisi: “Baba Yok Ama Onun Sözü Geçiyor. Her Hafta Görüşüyoruz. Çocuklar Konusunda Bir Şey Olduğunda Sorarım: Yap Dese Yaparım, Yapma Dese Yapmam!”

Aile üyelerinden birinin (bu çalışma açısından SED hizmeti sunulan çocuğun babası) cezaevinde olması diğer aile üyeleri, çocuklar ve yakın çevre açısından bir kriz meydana getirebilmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen öznelere, cezaevi sürecinin aile içindeki rol dağılımı, güç ilişkileri ve aile kuralları üzerinde önemli değişimler meydana getirdiğini belirtmektedir. Bu değişimlerden en önemlisi, ebeveynin rol ve sorumluluklarının diğer ebeveyn –çoğunlukla anne- tarafından üstlenilmesidir.

“Hem anneyim, hem babayım. Ne kadar elimsen geldiyse çocuklarımı ihmal etmemeye çalışıyorum. Şimdi görev bana düştü.” (Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

“Ben her zaman diyorum bir çocuk anne babanın aynasıdır. İşte baba beceremedi bari ben bu topluma güzel bi evlat yetiştireyim diyorum. Babanın yerini tutmaya çalışıyorum. Ama nereye kadar Tutabilecem ki Çocuklar büyüyor.” (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Aktarımlar, aile içindeki dengeyi bütün rol ve sorumlulukların anne tarafından üstlenilmesiyle sağlandığını göstermektedir. Bazı durumlarda ise, diğer aile üyelerinden biri (babaanne ve amca) tarafından ebeveyn eksikliği tamamlanmaya çalışılmıştır.

“Vurduğu gün (erkek kardeşinin kendi eşini öldürdüğünden bahsediyor) Sosyal Hizmetler geldi çocukları götüre. Ben vermem dedim çocukları. Çocuklarım ben bakarım dedim yani. (Özne 24, amca, 45 yaşında, erkek kardeşi cezaevinde, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

"Gızım valah bu çocuğlar dünyaya gelmiş gelmemiş Allah şahidimdir bağ cumadır, üç ayların hürmetine ben bağıyorum. " (Özne 28, babaanne, 65 yaşında, iki torununa bakıyor, torunlarının babası cezaevinde)

Oğlum karısını öldürmüş. T., annesinin vefat ettiğini biliyor ama babası tarafından olduğunu bilmiyor. annesinin vefat ettiğini de yeni yeni öğrendi. t. Benim yanıma geldiğinde 9 aylıktı. Vallahi bilmim Allah'a kalmış. (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Özellikle büyükanneler, ebeveynin cezaevinde olduğu sürede bakım için en muhtemel bakım sağlayıcı konumundadır. İlgili alanlarda yapılan öncü çalışmalar, (Miller, 2006; Mumola, 2000) büyükannenin anneden sonra en önemli bakım sağlayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Ailenin yapısında meydana gelen bu köklü değişimlerin yanı sıra cezaevinde bulunan aile üyesiyle olan ilişki, mevcut aile dinamikleri açısından çok önemlidir. Cezaevi süreci yaşayan aileler ile ilgili yapılan çalışmalar, (Western, Braga Davis ve Sirois, 2015; Miller, 2006) bu sürecin aile içindeki ilişkiler üzerinde olumsuz sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak cezaevinin bütün ilişkileri olumsuz etkilemediğini aşağıdaki aktarımlardan görebilmekteyiz.

"Eşim bu süreçte çok ilgiliydi, ben duyuyorum cezaevinde olup da boşananları kavga edenleri ama eşim tam tersiydi. Bizimle daha ilgilendi, üstümüze düştü. Yani mesela depresyon olduğunda eşim aradı. Bende o stresle tabii ev yıkıldı ev yıkıldı dedim. O da bana diyor ki, ev yıkılsın siz iyi misiniz? Evi boş ver. Yani eşim böyle çok meraklı bize çok düştü çok ilgilidir." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Babaları onları çok sevdiği için merak ediler. İyi bir babanın içerde olmasına çok üzümler. Bana diyor ki anne ne olur babama kötü bir şey söyleme üzülmeyin. Baba çok iyi baba ha. Tek kötü huyu onu içmek. Yine bize zarar vermi." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Öznelerin ifadelerinden anlaşıldığı gibi, cezaevinde bulunan öznenin ailesine karşı ilgili bir tutum sergilemesi, aile ilişkisinin zarar görmesini engellemiştir. Ayrıca Özne 30 ve Özne 16, cezaevinde bulunan babanın aile ile ilgili kararlarda hala karar mercii konumunda olduğunu paylaşmaktadır:

"Baba yok ama onun sözü geçiyor. Her hafta görüşüyoruz. Çocuklar konusunda bir şey olduğunda sorarım: Yap dese yaparım, yapma dese yapmam!" (Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

"Oğlumu başka bir liseye almıştım ya eşime telefonda söyledim Bana diyor ki yine kendi başına bir iş yapıyorsun. sen hani Neye dayanarak yapıyorsun Ben de diyorum ki çocukların geleceği için. çocuk okursa orada da Okur, bayağı tepki almıştım O konuda kendisinden. baskındır kendisi. vurması olmasa da bağırması, bağırarak bir şeyleri yapmaya çalışıyor." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Öznelerin bu paylaşımları, Merçil'in (2020) hapsedilmenin her zaman aile üyeleri arasındaki ilişkiyi zayıflatmadığı teorisini destekler niteliktedir. Aile ilişkilerini ve dinamikleri etkileyen bu tür bir stres kaynağı karşısında değişime uyum sağlayabilmek, ailenin işlevselliğini arttırmıştır. Özne 23'de ailenin işlevselliğini arttırıcı bir unsur olan aile kurallarındaki esnekliğe dikkat çekmektedir:

“11 yıllık evliyim, eşime sormadan hiçbir yere gidemem, izin almadan bir yere gidemem. Yani mesela benim anneannem vefat etti, büyük oğlum 5 aylıktı. Ben eşimi aradım, peki o beni gelsin alsın. Tabii ev bu eşimin 7, 8 yıl evde olmama sürecinde bayağı esnedi. 3 yıl sadece bir arada kaldık. Ben markete de gittim her şey benim üzerimeydi. Çocuğun okulu, işte dışarının alışverişi, evi tadilat işi, her şey bendeydi. Evde bir şey olsa ben gidip tamirciyi getiriyordum.” (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Aile terapistleri bu değişimi ve kurallardaki esnekliği, ailenin işleyişi açısından doğru ve işlevsel bulmaktadır. Minuchin, (1974) yeni durumlara uyum sağlayabilen bu aileleri sağlıklı olarak tanımlamıştır.

Bununla birlikte yapılan görüşmeler neticesinde cezaevine girdikten sonra özellikle eş alt sistemi içindeki iletişimin, cezaevine girmeden önceki ilişki yapısıyla bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Cezaevine girmeden önce eşi olan ilişkisini “...kötü, çok kötü, konuşamıyorduk. Beni dinlemezdi ki. Akşamları gelirdi, gider yatardı zaten. Benlen çocuklar otururduk, sohbet ederdik. Çok yapıyordum da elimden bir şey gelmiyordu. Ben planlarından bahsettiğim de bana diyordu ki he boş konuşuyorsun yaparız bir gün. Aslında kafa yapımız da bir değildi herhalde ki..” şeklinde tanımlayan Özne 16, sonraki süreçte de benzer iletişimsel sorunlar yaşadığını ifade etmektedir.

“Haftada bir kez görüşüyordu. Ama 3 aydır görüşemiyoruz annesi rahatsızdı onu istemiş. Telefonu ona gönderdim kartını, annesi ile görüşüyor. Daha beni istememiş (acı bir gülümseme ifadesi ile).” (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Eş alt sistemi içinde sorun yaşayan bu paylaşımların yanı sıra Özne 30, depresif duygu durum bozuklukları yaşadığını aktarmıştır.

“İlk bu olay (cezaevine giriş) olduğu zaman ele bi bunalıma girmiştım. Ele bi bunalımdaydım. Diydim Allahım nolacam, ne yapacam, nedecem? Sonra bele kendi kendime düşündüm, bazen kendini bele dini şeylere verdiği zaman, dini kitapları okuduğun zaman. Bele bi bilgi alisin: her zaman kendinden aşağıda olanlara bak! Bi gün dışarda çöp toplayanlara bak, diyisin ben neden yapmıyam.

Çok şükür. Ele bele onları gördükçe diyim çalışım çocuklarıma bağabilim. “(Özne 30, anne, 42 yaşında, iki çocuğu ile birlikte yaşıyor, eşi cezaevinde)

Çepni (2016), eşleri cezaevinde olan kadınlarla yaptığı çalışmasında, mevcut çalışmanın sonuçlarıyla benzer şekilde, söz konusu kadınlarda uyku, ağlama, depresyon ve sinirlilik gibi psikopatolojik sorunların yaşandığını aktarmaktadır. Bununla birlikte annenin psikolojik durumu, ebeveynlik rollerini etkileyerek, çocuğun sağlıklı gelişimini ve refahını olumsuz etkileyebilmektedir. Eşinin evdeki eksikliğini “başımızda erkek olmadığı için mücadele etmek zorundayız.” şeklinde ifade eden özne, bu süreçte yaşadığı tükenmişliği şöyle paylaşmaktadır:

“Ben oğluma çok uğraşıyorum. Hani babasız ya inanır mısın? 10 yılım gitti. “(Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Glaze ve Maruschak (2008) çocuğun refahı için bakım verenin ruhsal ve bedensel sağlığının önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Görüldüğü gibi babanın cezaevine girişinden sonra aile yapısında meydana gelen değişimlere uyum sağlamak, her bir üye için çok zorlayıcı olmuştur. Özellikle kuralları revize etme ve bunlara uyum sağlama, çocuklarla yaşanan sorunun temelini oluşturmaktadır.

"Sürekli çocuklar buna tehdit mi ediyolardı? Napıyodularsa bir anne olarak ne kadar bir peşinde dönebilirim ki. Ama ailemin himayesi altında biraz daha düzeldiler çocuklar. Geç gelmeye başladı baba olmayınca. Mesela baba olunca okul çıkışı hemen evdelerdi. Baba Cezaevine girdi, oğlan bir ara 8, 9 gibi geliyordu. 10-11 gibi gelmeye başladı. Korkmaya başladım. Hani ben bir bayan olarak ne yapabilirim? Gecenin bir vakti ben nasıl sokaklarda çocuğumu arayabilir miyim ki? O yüzden dönem dönem annemgile gidiyorum. çocuklarda biraz biraz düzeldiler. Hani aklı başına gelsin diye." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

“bir de eşimin oğlu var 14 yaşında bahsettim ya Bir de onun peşinde koşuyorum orayı burayı arıyorum Ablalarını arıyorum F!, F! geldi mi gelmedi deseler onlardan birisini alıp gidiyorum tuhaf insanlar var maddeci falan arka mahallelerde ablasını falan alıp gidiyorum bakıyorum orada getiriyoruz eve. yine de çocuk şey yapıyor yani Kendini haklı gösteriyor. 14 yaşındaki çocuğa sözüm hiç geçmiyor. ya Sözümde geçmesin. kafamı yormasın yeter.” (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Bununla birlikte çocuğun sağlıklı gelişimi için evde kalan ebeveynin becerileri tek başına yeterli değildir. Bunun yanında cezaevinde bulunan ebeveynle etkileşim de çocuk açısından çok önemlidir. Çocuğun cezaevinde bulunan ebeveynle olumlu iletişimi, çocuğun sorunlarla baş etmesini kolaylaştırmaktadır. Bunun aksi olduğunda

çocuğun ebeveyni ile herhangi bir etkileşiminin olmaması, aile bağlarının kopmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle uzmanlar, yüz yüze ve yazılı iletişimin teşvik edilmesini önermektedir. Kurulacak olan bu etkileşim, cezaevinde bulunan ebeveynin psikolojisi üzerinde de olumlu bir etki yaratacaktır (Thulstrup ve Karlsson, 2017). Nitekim eş ve ebeveynlik görevlerini yerine getirememek, cezaevinde kalan baba için zor bir süreçtir. Bu nedenle cezaevinde bulunan aile üyesinin psikolojik durumunun genellikle kötü olduğu aktarılır (Oldrup, 2018). Bu noktada hem “içerideki” hem de “dışarıdakiler” için cezaevine ziyarete gitme sıklığı, etkileşimin devamlılığı bakımından kritik bir noktadır. Hapishane ziyareti deneyiminden bahseden katılımcıların paylaşımları şöyledir:

"Cezaevine gitmesek olmaz, aktivitemiz o. (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Çok ağır benim için kocadan, oğlandan her şeyden yani yine de Allah daha beterinden saklasın. Çok şükür ayakta durabildik. Bu pandemiden dolayı çok gidemim. Daha önceden ayda gididik, torunu da götürüyorduk. 15 de bir kapalı ya gidiyoruz, haftada bir de telefonla arıyor." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Öznelerin hepsi, yüz yüze görüş günlerini ihmal etmediklerini ve haftada bir kez de telefonla görüştüklerini ifade etmişlerdir. Fakat pandemi sürecinde yüz yüze görüşlerin ertelenmesi, sadece telefonla etkileşimi mümkün kılmıştır. Bununla birlikte cezaevi ziyaretleri, aileleri mali açıdan (Çepni, 2016) zorlamaktadır.

"4 yıl sürgündeydi eşim toplam 3 kere gördük. Onda da ablamlar götürdü sağolsunlar." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Ya ablam bizi çok yoruyor ya. Yani şey değil ya, ben şimdi taa Erzincan'a gidim kağıt alıyorum." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Cezaevinde bulunan ebeveynle sağlıklı bir iletişim, hem ebeveyn hem de çocuğun hayatında önemli bir rol oynamaktadır. İlgili araştırmalarda cezaevinde bulunan aile üyesinin sık sık ziyaret edilmesiyle tahliye sonrasında iyi ilişkilerin kurulması arasında bağlantı bulunmuştur (Bales ve Mears, 2008). Diğer taraftan ziyaret sürecinde zaman sınırının olması, cezaevi ziyaret kuralları, yeterli bütçenin olmaması (Harrison, 1997) ve cezaevinin başka şehirde bulunması, ziyareti imkânsız hale getirebilmektedir

(Pekel-Uludağı, 2020; Mazza, 2002). Öznelerin uzak mesafe nedeniyle cezaevi ziyaretlerini sınırlandırmak zorunda kalmaları şöyle aktarılmıştır:

"Çocuklar her cuma babaları ile görüşüyorlar (telefonla), bu pandemiden dolayı gidemiyoruz. Ama önceden mutlaka görüşlere giderdik. Babalarına karşı bir şeyleri yok yani. Şu anda Erzincan'da yatıyor yerde uzak." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Bununla birlikte baba cezaevinden çıksa bile, bu durum bütün sorunların biteceği anlamına gelmemektedir. Suç geçmişi, yeniden suça bulaşma, psikolojik problemler ve iş bulamama gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Cezaevinden çıktıktan sonra tekrar aynı suçu işleyen Özne 17'nin eşi, yaşadığı hayal kırıklığını paylaşmaktadır:

"Kızıma diyim siz okuyun, bizi gurtarın. Baban artık düzelmez ha. Ya çıksa da baban rahatsız bir adam. Psikolojik tedavi görmek isti, iyi değil. Çıktı ya hani o 6 ay bana diyi ben çalışacak adam değilim. Elim golum tutmi. 8 sene düşünsene bi odada oturuyorsun hiç bişe yapmıyosun. Yat, kalk." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Sonuç olarak, hapsedilmiş bir ebeveynle teması sürdürmek, ilişki bağlarının korunmasına yardımcı olarak çocukların önemli bir bağlanma figürünü kaybetmesini önleyebilmektedir. Ayrıca Sharratt (2014) ve Bellis vd., (2014) cezaevindeki ebeveynle kaliteli iletişimin çocuğun ruh sağlığını koruyabileceğini ve hapsedilen ebeveynle olan ilişkilerini güçlendirebileceğini öne sürmektedir.

5.3.3.3 Aile Üyelerinden Birinin Ölümü

"Ölüm bizi korkutamaz. Çünkü yaşadığımız sürece ölüm yoktur. Ölüm geldiğinde ise, artık biz yokuz."
Epikurus

Aile üyelerinden birinin ölümü, SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin karşılaştığı streslerden biridir. DSM 5, yakın akrabanın veya arkadaşın ölümünü öngörülebilir sonuçları olan stres etkeni olarak tanımlamaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2013, s. 684). Yaşam döngüsünün herhangi bir anında her birey kayıpla karşılaşabilir. Her bir kaybın da mutlaka bir yas süreci olmakla beraber bu yas sürecini her bir aile üyesi farklı şekilde yaşamaktadır. Mevcut araştırma kapsamında görüşülen ebeveynlerin yas süreci tepkilerinin kişisel, toplumsal ve ölüm özelliklerine göre değiştiği anlaşılmıştır. Böylece araştırmanın bu bölümünde yas süreci ve ölüme verilen duygusal, bilişsel ve bedensel

tepkiler, çocuğun bu süreçte yaşadıkları, yas ile ilgili toplumsal ritüeller ve aile içi rol ve sorumluluklarda yaşanan değişim tartışılmaktadır.

Ölüme Verilen Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Yas Tepkileri

Görüşme yapılan öznelerin çoğunluğunun yaşadığı kayıp¹⁰, ani ve beklenmedik olmasının yanında, aynı zamanda öznelerin eş, evlat ve kardeş gibi birinci dereceden akrabasıdır.

“Çok gençti eşim erkenden kalktı, gitti işte. Niye bu kadar acele ediyosun dedim, dedi: “erken gidiyim erken geliyim eve” dedi. Gerçekten de erken geldi bi saat sonra,, bayrama bir gün vardı. Ramazan bayramına bir gün vardı, (ağlamaklı) şuramda bi ağrı hissettim, ya insan böyle şeyleri çok kötü ha, anlatması bile bi tuhaf ha Allah kimsenin başına vermesin. Hemen kaza yapmış, “M. ölmüş haberin var mı?” dedi, dedim şaka yapıyon daha yeni gitti M.bi saat olmadı nasıl kaza yaptı, demek ki bi saatte ölüyo insan herşey olabiliyor insanın başına her şey gelebiliyor.” (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

"Evdır çocuğtur işte, geçimimiz eyi olsun. Ya valla fazla zenginliğte istemedim. Bi parça ekmeğ yiyeğ, soğan ekmeğ yiyeğ, Ona da çoğ şükür yapağ. Ne anlatım abla anlatmaya gerek yoğ. 4 senedir eşimde öldü. Ateş düştüğü yeri yağar." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

“Neblem huzurluduk, yavrum öldü. Aha bu yetimler galdı, benim artığ huzurum yoğ. Trafik kazası geçirdi, 33 yaşındaydı. Tam 10 sene oldu.” (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

“O üzüntüyü yaşadık, çok üzüldük. Çocuklarım biri 2,5 yaşındaydı, biri 1 yaşındaydı. Eşim vurularak öldürüldü ve kayınvalidem de yanında zaten. Kayınvalidem de gençti. Eşim 30 yaşında; kayınvalidem 52 yaşındaydı işte. Hiç hiçine haksız yere.” (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Yas sürecine verilen tepki, ölen kişinin yakınlığı, ölüm şekli, ölmeden önceki aile ilişkileri, kişisel ve toplumsal özellik bağlamında, her bir birey için farklılaşmaktadır. Bireyin tepkileri, sakın bir kabulden, ciddi kriz tepkisine kadar değişebilir (Egan ve Arnold, 2003). Bu konu araştırmada duygusal, davranışsal, bilişsel ve fiziksel çerçevede incelenmiştir. Söz konusu bu sınıflandırma, ilgili alandaki literatürle (Bonavita vd., 2018; Drayton, 2016; Lomax ve Carlin, 2016; Cruz-Ortega vd. 2015) uyumaktadır.

¹⁰ 3 öznenin trafik kazası; 1 öznenin öldürülme, 1 öznenin intihar ve 1 öznenin kalp krizi sonucunda yakını vefat etmiştir.

Duygusal Tepkiler

Görüşülen öznelere, aile üyelerinden birinin kaybı karşısında çoğunlukla duygusal tepki vermiştir. Özlem, şok olma, üzüntü, rahatlama ve inkar, öznelere sıklıkla ifade ettiği yas tepkileridir. Eşinin ani, beklenmedik ve genç yaşta ölümü karşısında çok yoğun duygular yaşadığını aktaran Özne 4, ilk öğrendiği süreçte *şok*, *inkar* ve *yaşamayı istememe* şeklinde tepki vermiştir.

“...yoo hiç unutamam ha onu, o günü var hayatta unutamam Allah’ım onun öldüğü gün var ya bi yağmur bi yağmur yağıyo dedim sanki gökyüzü ağlıyor ele sen benim perişanlığımı görseydin gittik alalar abim dedi ki ben şaka yapıyorum ölmemiş ama benim şurama bi sızı düştü ha onun askıda eşofmanı falan vardı sarıldım ya daha bunlar yeni çıkarttı gitti bu ne çabuk hemen öyle dedim bi haber geliy, görümcem bana deyiy ki inanma kız şaka yapıyler dedim ki yok b. Abla benim şurama bi ateş düştü m. Bu kazayı yaptı dediler ki işte aralıkda kaza yaptı hastanede yatıyo gel gidek oysa adamı morga götürmüşler haberim yok gittik askerler hastanenin kapısında bide yağmur yağıyordu abim dedi ki m.y. dedi ki başınız sağolsun morgda dedi, dedim ki askere şu silahlan sık da kafama dedim ben de öleyim dedim, o an düşmüş bayılmışım ne bileyim dedim hani siz beni kandırdınız dedim hani kolu bacağı kırıktı dedim siz ölüye mi getirdiniz beni bana orda diyelerdi ben kendimi öldürürdüm vallaha gelmezdim hiç oraya (ağlamaklı) hiç onu görmezdim öyle (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Özne 4, görüşme boyunca duygu yükünü kontrol etmekte en zorlandığı öznelere biriydi. Eşini trafik kazasında kaybetmiş olması, kabullenme ve baş etme durumunu zorlaştırmıştı. Benzer deneyimi yaşamış Özne 10 ise, doğum yaptıktan bir gün sonra eşinin trafik kazasında vefat ettiğini ve bir günlük bebeğiyle yas sürecine girmenin çaresizliğini şöyle paylaşmıştır:

“E bende yeni doğum yapmışım. Dikişlerim patladı. Doğum yaptığımın ertesi günü sen beni görseydin. Kaç saat Elazığ’a geldik otura otura dikişlerim patladı. Bir günlük bebeği annemlere bıraktım.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Yas sürecindeki tepkiyi anlamlandırmaya çalışan araştırmacılar, (Gold, 2020; Fleming, 2020; Figley ve McCubbin, 2016; Goodwyn, 2015) ölümün trafik kazası, cinayet ve doğal afetler gibi travmatik yollarla meydana geldiği durumlarda, yas potansiyelinin katlanarak artacağını savunmaktadır. Eşini intihar sonucunda kaybeden Özne 22, eşinin çocuklarını ve kendisini çaresiz bırakmasına yönelik tepkisini, öfke duygusu ile aktarmaktadır.

“Kızma olmaz mı? Adam intihar yapmış ne kadar olsa. Biz burda bi sene, iki sene doğru dürüst yorgan da yatamadığ. Sabahacen ağlardık çocuğlarla bir. Çocuğları bele gucağıma alırdım. Yanlarımda yatırırdım, (sesi titriyor) sabahaçen yatmazdığ yapacak bir şey var mı?” (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Buraya kadar aktarılanlar, yas tepkisinin ölüm şekline göre değiştiğini göstermektedir. Ani bir ölümün şoku, farklı duygulara neden olarak, anlaşılmasını ve kabul edilmesini zorlaştırabilir. İntihar ve cinayet gibi bazı nedenler, aile üyeleri açısından utanç ve mahcubiyet taşır, bu da yası daha da karmaşık hale getirebilir (McBride ve Simms, 2001). Ayrıca Goodman, (2007) intihar gibi beklenmedik ölüm yaşayan bir kişinin normal yaşama dönmesinin daha uzun süreceğini ifade etmektedir.

Yas tepkisini etkileyen bir diğer unsur ise, ölümden önceki aile ilişkileridir. Eşinin öldüğü “o” sabah bile şiddet gördüğünü ifade eden Özne 5’in yas tepkisi diğerlerinden önemli ölçüde farklıdır.

“Çok o öldüğü zaman ben o kadar mutlu oldum ki. Ne hissettim bilmiyorum. Bi yandan üzülmüşüm, kendimi hiç hatırlamıyom tabi. Ben bilmiyorum, bana öyle söylediler saçlarını tutmuş yolmuşum. Hep bu avuçlarımın içinde kendimi yırtmış parçalamışım. Artık o sevinçten mi? Üzüntümden mi? Ben bile anlamamışım. Ama bi yandan diyodum iyi ki de ölmüş çok şükür. Ama o çektiğim işkencelerden dolayı üzüliyodum, ağlıyodum.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Öznenin rahatlatma tepkisi, ölümün ardından verilen duygusal tepkilerden biri olarak kabul edilmektedir. Özne 5’in aktardığı bu tepki, sıklıkla ölen kişiyle ilgili ambivalans bir ilişkinin göstergesidir (Worden, 2009).

“Yani düşünsene benim eşim sabahı ölmeden sabahı dayak yine yedim gitti. Dedim Allah’ım dedim n’olur şöyle bi tek dileğim var dedim şu adam dedim gittiği yerden bi daha geri gelmiye. Saniyesinde ölümü bana haberi gele demeye galmadı, 2 saniye sonra dediler ki senin eşin ölmüş o anı yaşadım.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Bununla birlikte yas sürecinde başında verilen tepkiler, bazen yanıltıcı olabilir. Zara, (2011) ölen kişiyle öfkesini ve sorunlarını halledememiş bireylerde yas sürecinin daha uzun olduğu ve daha yoğun yaşandığını aktarmaktadır. 10 yıl geçmesine rağmen eşiyle ilgili kabuslar görmeye devam etmesi, yas sürecinin tamamlanmadığının göstergesidir.

“Şimdi başımı bazen yastığa koyuyom rüyama geliyor. Bakıyom diyom sabah diyom çok şükür hiç bişe yok (ağlıyor). Böyle gözümü kapatıyodum bazen görüyodum, saçma sapan yine bi dayak görüyom. Şiddet görüyom bi daha gözümü

açıyom kendime geliyorum. Diyosun sanki böyle yeniden doğmuş gibiyim. Çok sıkıntılı geçirdim çok bele hatırladıkça bazen travma geçiriyorum.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Özne 5’in bu uzun süreli yas süreci, Worden’in (2018) yas sınıflandırmasında kronik yas olarak nitelendirilmektedir. Worden, bu tür uzun süren yas sürecini anormal yas tepkileri olarak tanımlamıştır. Dokuz yıldır oğlunu kaybeden ve iki torununa bakım veren babaannenin benzer şekilde yas sürecini hala devam ettirdiği ve oğlundan söz etmeye başlayınca duygusal tepkiler verdiği gözlenmiştir.

“Düşmeyen, galkmayan bi Allah. Yoksulluk çoğtu, anne gurban ama ben o günler döne geri gele. Ama hele söyle niye istisin? Ama öle huzurdu (ağlıyor) mutluluğtu. Yavan bi pilav pişsin bi lezzeti vardı, mutluluğdu yani (ağlayarak anlatıyor, ara vermeyi teklif ettim). Yoğ anne gurban bağma bana. 6 tene büyüttüm bi odanın içinde.” (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Görüldüğü gibi uzun süreli yas sürecinde kişi, sürekli ölen kişiyle meşguldür. Ölümle ilgili araya giren ve tekrarlayan düşüncelere sahiptir. Yas tutan kişinin geçmişte yaşadığı travmatik olaylar da yas sürecine verdiği tepkiyi etkilemektedir. Genç yaşta eşini kaybettikten sonra çocuklarıyla geçim mücadelesi veren Özne 25’in tepkileri bu bağlamıyla daha anlamlıdır. Bu tür travmatik ve uzun süreli yas sürecinde Travma Sonrası Stres Bozukluğu’nun yas süreciyle beraber var olduğu düşünülmektedir (Everstine ve Everstine, 2013). Vefatın ardından özneler tarafından verilen bir diğer tepki, geleceğe dair endişe, umutsuzluk, anlamsızlık (Brown-Saltzman, 2013) ve çaresizliktir.

“İnsanın ha o zaman dünyanın yıkılıyo. Eşin vefat etmiş iki tane küçük çocuğun (var). İş yok, şey maaş yok bişey yok Yani bi anda yıkılıyosun ama Allah-u Teala diğer taraftan da kapılar açıyo sana sürekli. Nasıl diyeyim mesela bu sosyal hizmetler Allah razı olsun bize maaş bağladı mesela. O zaman için dul yardımı, yetim yardımı işte.” (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Çaresizlik ve “dünyanın başına yıkılması” hali, ölen kişinin rol ve sorumluluklarını yüklenme endişesinden kaynaklanmış olabilir. Görüşülen öznelerin hepsinde kayıp, evin maddi kazanç sağlayıcısıdır. Bowen (1978) duygusal ve maddi yönden çok önemli olan bir üyenin kaybının daha büyük aile bozulmasına sebep olacağını ifade etmektedir. Bu nedenle “ne yapacağını bilememe” durumu, bu açıdan normal karşılanabilecek tepkilerden biridir. Bununla birlikte kayba verilebilecek en sağlıksız tepki, öfkeyi kendine yönlendirmektir (Güner-Küçükkaya, 2009).

“İntihar bile yaptım ben. o anda yeni ölmüştü daha 4-5 gün olmuştu hapların hepsini aldım dedim ben yaşayamam ben onsuz duramam dedim bize kim sahip çıkacak kim bakacak bu çocuğunan ben naparım falan çıktık kardeşimin kızıyla içerde yatıyodum, içtim cahillikmiş.” (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

İntihara teşebbüsün çaresizlik, yalnızlık ve çözümsüzlük anında meydana geldiği bilinmektedir. Fakat sonrasında geride kalan çocuk/lar için duyulan pişmanlık, intihara teşebbüsün bir anlık “boşluktan” meydana geldiğini göstermektedir.

Ona (oğluna) baktıkça işte, o beni üzdü işte. Niye ben bu hatayı yaptım ya ölseymdim? Kimin yanına sığacaktı, yani ben varken kötü davranıyolardı. Ben olmadığım zaman nasıl olacaktı düşündüm yani.”(Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Davranışsal Tepkiler

Öznelerin kayıp karşısında verdiği davranışsal tepkiler, ağlama, sağlığa zararlı madde kullanımı ve mekan değişimi şeklindedir.

"Ağladım, çok sigara içtim çok. Günde 2 paket 3 paket sigara içtim. Sanki sigara bana teselli yapıyormuş gibi. Eyle ağladım, yemek yerken ağladım, yatarken ağladım işte ne bileyim ben.”(Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Ağlama, yas sürecinde sıklıkla karşılaşılan bir tepkidir. Bazı araştırmalar, (Meyer ve James, 2013) ağlamanın yas sürecini hafifletici etkisinin olduğunu aktarmaktadır. Özne 3 ve Özne 10 ise, çocukların bu süreci kolay atlatabilmelerini sağlamak için ağlama davranışını çocuklara göstermediklerini ifade etmişlerdir:

"Bazen şimdi çocuklar diyoki: "Anne sen çok duygusalsın.“ Diyorum annem ben böyle değildim, şimdi de çok duygusal olmuşum. Mesela o zaman ağlayamıyodum. Çocukların yanında ağlamadım asla, niye bu böyle oldu bu şöyle oldu demedim yani, yok yani valla ne bileyim işte" (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

"Ben çocuklarımın yanında ağlamadım." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Ölümün ardından yaşanan mekanın değişimi, yasa verilen davranışsal tepkilerden bir diğeridir. Özne 4, eşiyle yaşadığı eve, “hatıralardan” dolayı gidemediğini ve zorunlu mekan değişimini paylaşmaktadır:

“Eşim öldüğünde evim vardı birinci katta hiç eve gitmedim. Ben dedim her şeyim onun, belediye geldi içeri girdi, daha oturduğumuz soframız yemek yediğimiz soframız hep daha duruyo. Dedim onları beraber yapamam dedim ben her gittiğimde eve düştüm bayıldım. Her gittiğimde baktım çocuğum rezil oluyo, ben rezil oluyom. Yaa ölenen ölünmüyomuş. Ordan taşındım sonra bazı onbeş yuları vardı sakladım gözümün önüne gelmesin diye kaldırdım işte.” (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Yaşanan bu mekânsal değişim, sosyal destek ağlarına yakın olma ve yetersiz maddi kaynak endişesinden de kaynaklanabilmektedir. Benzer deneyimi ve kaygıyı yaşayan öznelerin paylaşımları dikkat çekicidir.

Biz İstanbul'daydık, eşim orda trafik kazası geçirdi. Kızımı doğurmuştum taburcu olduk çıktık eve akşamı kaza oldu. Orda kimsemde yoktu buraya geldik. (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

İşte öyle oldu ondan sonra biz tekrar köye dönmek zorunda kaldık. Beş tane görümcem vardı, görümcelerim çok şükür iyilerdi. Sonra işe gittiler, evlendiler. (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Bowlby (1980) ölümün beklenmedik olması, ölümle bağlantılı kabuslar görme, ölen kişiyi hatırlatacak mekanlardan kaçma gibi tepkileri, yas süreci içinde normal olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte uzun vadede ölen kişinin bulunduğu mekanlardan ve insanlardan kaçmak, yas sürecinin uzamasına sebebiyet verebilmektedir.

Fiziksel Tepkiler

Yapılan araştırmalar (Güner Küçükçaya, 2009), kayıp sonrasında bedensel ve ruhsal rahatsızlıkların görülme sıklığının arttığını göstermektedir. Özne 5, yas sürecindeki fiziksel tepkisini şöyle anlatmaktadır:

“Beyle ne bileyim şimdi üzerimde bi baygınlık kalmış işte. Hiç acı çekerek hiç getirmiyodu kendim sarardım şapardım bele, tabi ondan bu yana daha kilo da alamıyodum hani ne bileyim ruh dengem mi artık şey psikolojik, çok çektim.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Özne 5'in zaten sorunlu olan evlilik ilişkisi, eşinin vefatıyla sonlanmış. İfade edilen kalıcı fiziksel ve ruhsal sorunlar, yüzleşmenin tamamlanmamış olmasından kaynaklanabilmektedir.

Çocuğun Babanın Ölümüne Verdiği Tepki

Çocukluk çağında ebeveyn kaybı, zor ve yıkıcı olabilmektedir. Çocukların ebeveyn kaybına dair verdiği tepkiyi inceleyen literatür, (Majis ve Akande, 2021; Gold, 2020; Rotter, 2000) yas sürecinin çocuklar açısından yetişkinlerden farklı seyrettiğini ve daha zorlu bir yas süreci deneyimlediklerini ortaya koymaktadır. Çocuğun ölümün gerçekleştiği zaman dilimindeki gelişimsel dönemi, verdiği tepkiyi etkilemektedir (Dyregrov, 2008). Bu çalışma kapsamında kayıp yaşayan çocukların hepsinin, ölümün gerçekleştiği dönemde beş yaşın altında olduğu anlaşılmıştır. Bu yaş aralığındaki çocuklar için ölüm, bir son değildir. Bu nedenle Özne 3'ün aktardığı gibi babasının ölümünde henüz 2,5 yaşında olan kızının *"Babama neden toprak attınız? Sizin yüzünüzden gelmedi"* şeklindeki ifadesi, bu yaş aralığı için normal bir tepkidir.

5 yaş öncesindeki çocuklar benmerkezci davranma eğilimindedir. Bu nedenle ölümün başkasının kontrolünde olduğunu düşünürler (Attepe, 2010). *"Babama da toprak attınız!"* şeklindeki suçlayıcı bir tepki, çocuğun gelişimsel dönemine uygundur (Worden, 2009). Bununla birlikte öznelere, çocuklarının babanın ölümü karşısında sıklıkla ağladıklarını ve özlem duyduklarını aktarmıştır.

"Babam niye gelmiyo' diyodu. Araba geçse 'ha babam geldi.' diyodu. Babasının arabası vardı, bi araba geleydi abimgil vardı bu A'da oturuyolardı, daha G'ye gitmemişlerdi (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

"...sana nasıl anlatayım ablam yani çocuklar yönünden biraz çok zorluk çektim çok ağladı." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Bu yaş grubundaki çocuklar, ölümü tam olarak kavrayamasa dahi, kaybettiği ebeveyni arayıp sorar, ağlar ve ebeveynin olmadığını bilincindedir (Bildik, 2013). Çocukların bu süreçte duygusal iyilik halini koruyabilmek için çocuğun ihtiyaçlarına ve beklentilerine hassasiyet gösterildiği öznelere tarafından şöyle aktarılmıştır:

"Bunların (torunlardan bahsediyor) istediklerine yoğ diyemim. Gittim iki tene sıpur aldım istediler.Pparam yoğtu, aylık almamışım. Çocuk dedi al götür teyze olduğu zaman getirürsün." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

"Valla en çok işte ne bileyim çocuk biraz giyim istiyo giyime meraklı o da benim hatam oldu küçükken hep aldım hep aldım biri bişey alıyo ben de alıyodum diyodum ki o eksik kalmasın" (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

“Her şelerini alırım, ele bişe yoğ. ne istedilerse alırım.” (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, Neşi intihar etmiş)

Bu araştırmada, kaybın yaşandığı dönemde çocukların 0-3 yaş aralığında olduğu göz önüne alınırsa; geride kalan ebeveynin çocuğun fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına karşı hassasiyet göstermesi, başarılı bir strateji olarak kabul edilebilmektedir. Nitekim Kaytez (2020) ihtiyaçları karşılanan çocukların bu süreci kolay atlattığını savunmaktadır. Bununla birlikte bazı çocuklar için duygular, askıda kalabilmektedir. Örneğin babasının ölümüne uzun süre tepki ver(e)meyen bir çocuk, anneannesinin vefatını (çok yakın ilişki olmamasına rağmen) aşırı duygusal, davranışsal ve bilişsel tepki ile karşılamıştır. Özne 3’ün paylaşımları şöyledir:

“Bak D. daha iki buçuk yaşındaydı, o da babasını çok severdi çok düşkündü. O (ölen babası) da düşkündü ama hatırlamıyor. Sadece bi karesini hatırlıyo, diyo gömdüğünüz zaman diyorum d. doğru söyle onu da bu sene patlattı. Bu sene derken sonbaharda annem vefat etti kasım ayında. Biz annemi götürdük mezarlığa o da geldi ne bileyim hani onu hatırlayacak üzülecek ağlıyacak. Hiç o güne kadar bilmiyorum birleştirdi mi, artık ne olduysa böyle baktı. Hani annemi gömdüler üstüne toprak atınca bu birden bi patlak verdi, kriz geçirdi böyle nasıl ağlıyo, susmuyo artık. ‘Anne babamı da böyle yaptınız’ (ağlar) işte diyo ‘o kareyi hatırladım’ diyo o susmadı. Böyle kriz geçiriyor. Yok öyle de hani desem ki çok düşkündü değil.” (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Konk ve McFarlane (1996) yukarıda aktarılan bu durumu *transkriiz* olarak adlandırmaktadır. Transkriiz, gerçek kriz ilişkilerinin bastırılmış duygusal, bilişsel ve davranışsal kalıntı durumudur (Meyer ve James, 2013). Ölüm, çocuklukta veya ergenlikte meydana geldiğinde, yeterince yas tutulamayabilir ve daha sonraki yaşamda, depresyon veya yakın ilişkiler kuramama gibi belirtilerle kendini gösterebilir (Worden, 2018).

Buraya kadar olan aktarımlardan, yas sürecinin çocuklarda yaş aralığına göre değiştiği ve çocukların bu süreci daha zorlu geçirdiği anlaşılmıştır. Kayıpla baş ederken çocuğun tek bağlanacağı ebeveyni hayatta kalan ebeveyndir (veya diğer aile üyelerinden biri). Bu bağlamda Özne 3, babanın kaybından sonra çocuklarının kendisine daha çok bağlandığı ifade etmektedir:

“..hala daha içinde o şeyi var, baba eksikliğinden hani o gitti, kaybıldı anneme de bişey olacak. Mesela geceleri hep yanımda yatar uyur.” (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Hayatta kalan ebeveyni kaybetme korkusu, Bağlanma Kuramı'nın varsayımlarıyla örtüşmektedir. Benzer şekilde Goodman, (2007) çocuklarda geride kalan ebeveynin iyilik halinden endişelenme ve koruma gereksiniminin doğal kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Yas Süreciyle İlgili Toplumsal Ritüeller

Aile üyelerinin yas deneyimleri ve baş etme yolları, büyük ölçüde sosyal süreçler, yapılar ve beklentiler aracılığıyla şekillenmektedir (Fleming, 2020; Thompson, 2012). Ölümden sonra mezar ziyaretleri, anma törenleri gibi gelenekler ve ritüeller, yas sürecinin önemli bir parçasıdır. Nitekim Testoni ve arkadaşlarına göre (2019). bu toplumsal ritüeller, ölüme dair anlamlandırmayı sağlayarak kabullenmeyi kolaylaştırmaktadır. Özne 4, eşinin mezarına gerçekleştirdiği ziyaretlerin, eşinin ölümüne alışmasını kolaylaştırdığından bahsetmektedir.

“He mezarlığa gittim bol sık sık işte şimdi de yani alıştım, yani unutmadım ama gelmeyeceğine alıştım.” (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Aynı zamanda bu ritüeller, sürekli yas sürecini hatırlattığı için bazen sorun teşkil edebilmektedir. Dokuz yıl önce oğlunu kaybeden babaanne, yıllar boyunca her hafta mezar ziyaretinde bulunduğunu ve her defasında yaşadığı duygu yükünü şöyle paylaşmıştır:

Haftadan haftaya köye gidim mezarlığa. Her hafta ordayım ben her cuma. (sessizlik) çocukları da götürim. Çok istiyorlar gitmeyi (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Yakın zamanda yapılan birkaç araştırmanın (Gold, 2020; Fleming, 2020; Goodwyn, 2015) sonuçları, geleneksel yas ritüellerinin sözlü ve sözsüz eylemleri sayesinde, kayıpla birlikte oluşabilecek travmatik kaygı sürecinin önlenebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte Özne 25’de olduğu gibi yıllar süren bir ölüm ritüelini düzenli bir şekilde gerçekleştirmek, bir anlamda yas sürecini diri tutmak anlamına gelmektedir. Worden (1982, s.59) bu düzenli yas halini “hiçbir zaman tatmin edici bir sonuca varmayan” uzun süreli bir tepki olarak tanımlamıştır. Toplumsal yaşamın yas sürecindeki ritüellere verdiği anlamlar, bazı durumlarda yas deneyimi yaşayan aile üyeleri için baskı unsuru haline gelebilmektedir. Özne 10, bu beklentileri ve bunun aile içine yansımalarını şöyle aktarmıştır:

“Ben çocuklarımın yanında ağlamadım. Şimdi mesela tavizeye giderler. Eşi nasıl ağlıyor mu bayılıyor mu? Bayıldısa aa çok üzüliyordur. Ben o taziyede bile ağlamadım sırf çocuklarım gösmesin diye. Çocuklarım üzülmesin diye.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Toplumsal yapının yas sürecine attettiği toplumsal algılar, “ne kadar ağlarsa o kadar üzüliyor” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Böylece toplumsal ritüellerin ve geleneklerin yasa dair anlam oluşturma sürecini sınırlandırdığı görülmektedir (Lauren vd., 2019).

Ölümün Ardından Aile İçi Rol Dağılımı ve İlişki Ağları: “...Ölenlen Ölünmüyormuş.”

Ölüm, yaşamın içinde karşılaşılabilecek stresli durumlardan biridir. Söz konusu bu kayıp, genellikle acı veren travmatik bir deneyim olarak tanımlanır. Ölüm, her bir aile üyesi için zor bir deneyimdir (Güni, 2021). Bu süreçte aile sistemlerinin kimliklerini yeniden şekillendirmesi ve ilişkileri yeniden yapılandırması gerekmektedir (Lagrand, 1991; Miles ve Crandall, 1983; Shapiro, 1994). Bu çalışmada aile içindeki yeniden yapılanma sürecinden sonra, sorumluluğun genellikle anne tarafından üstlenildiği anlaşılmıştır. Özneler, söz konusu bu sorumluluğu “hem anne hem baba olmak” şeklinde tanımlamıştır.

“Bunlara zaten hem anne olucam hem baba olucam. Yani babanın yoğsunluğunu göstercim. Evde benim sözüm geçer çünkü Ben anneyim, büyüüm. odur kimse yoğ.” (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

“e şimdi elhamdülillah çok şükür hem erkek olmuşum hem şey olmuşum evin yani o kadar ki artık kendi ayağımın üzerinde belli ki guvvetli bi kadın olduğumu anladım” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Allahtan aşağı ben büyüttüm torunlarımı, bu ayak oldu onlara yatak, bu kollar oldu onlara yastık alidim bağrıma basidim. ben anayım. hemin anayım hemin babayım hemin gardaşım. babaanne dimilerki bahan anne diyiler. küçüklükten beri bizdeler ya. (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Böylece Minuchin’in (1974) ailenin denge hali olarak tanımladığı uyum durumunun olduğu söylenebilir. Fakat bakımı üstlenen ebeveyn için ciddi bir bakım yükü anlamına da gelmektedir.

“Sonra eşim öldü bu gadar çocuğ üstümde galdı sığıntı odur. ben elesi galdım. evim yoğ, evde yoğ. evim kira. bağ bu eve verilir mi? 600 milyon bu eve verim. yapacak bişe yoğ.” (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Yaşam döngüsünde karşılaşılan krizlerden biri olan ölüm, aile biriminin dengesini önemli ölçüde etkiler. Bazen işlevsel olmayan ittifakların kurulması ve sınırların geçirgen olması, uyumsuzluğa neden olabilmektedir (Worden, 2018, s.236). Bu süreçte evin büyük erkek çocuğunun ebeveynleştirilmiş olması, alt sistemler arasındaki sınırların korunmadığının göstergesidir.

“Bağ babası varken abisi bu kızlara çok garişidi. Babası vefat ettikten sonra yoğ yoğ hiçbişe etmez. Ama bunlarda sayarlar. Babası öldükten sonra baba ağırlığı baba rolü üstlenme şeyi oldu.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Aile içinde bu rol atamaları çoğunlukla sözsüz olarak gerçekleşir. Ancak bazen sözlü atamalarla da karşılaşılabilmektedir. Oğlunun dedesi tarafından “baba” rolüne –henüz babasının cenaze töreninde- nasıl atandığını aktaran Özne 10, bu durumdan şöyle bahsetmektedir.

“Bir de cenazede derler ya borcuna kefil misin diye dedesi almış oğlumu O kadar insan içinde cenazenin başına getirmiş ve işte oğlu buradadır kefilidir dedirtmiş.” (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Aile içinde boşanma, ölüm veya terk durumunda aynı cinsten büyük çocuğun rolleri üstlenmesi, sosyal olarak onaylanmaktadır. Sıklıkla dile getirilen çoğunlukla iyi niyetli “artık baban gittiğine göre borçları senindir” ifadesi, bu ifadeyi duyan erkek çocuğu için stresli duruma uyum girişimi olarak kabul edilebilir (Gillespie ve Lopez, 2015). Fakat rollerdeki değişim ne kadar belirginse; kriz de o kadar güçlü olacaktır. Nitekim kayıp yaşayan çocuklar için aile yapısının yeniden dengelenmesi çok zordur. Çünkü çocuğun ebeveyni ile kurduğu bağ, benzersiz ve biriciktir. Shapiro (1994, s.12), “yas, aile üyeleri için bir bağlanma ve bir kimlik krizi içeren, derinden paylaşılan bir aile geçişidir” der. Ölümle oluşan ebeveyn yokluğunda çocuğun babasıyla kurduğu bağı yeniden tanımlaması, uyum süreci için çok önemlidir (Öncü, 2017). Özne 9, babanın vefatından sonra üvey abisiyle kurduğu bağın yıkılması üzerine oluşan güven problemini şöyle anlatmıştır:

"Küçük kızımda hissettik eksikliği, bundan iki yıl önce bi boşlukta gibiydi. Bize güvensizliğini hissettik. Aile içinde güvenmek istediği birisinin olmasını istiyordu. Bizimle gonuşmayı kesti. Üvey oğlum vardı aynı evde büyüdüğümüz için kızım çok düşkündü. Hatta arada bi onun kızı baba diyince benim kızımda abisine baba diyordu. Aramızda sorunlar oldu anlaşımadık ben oradan (üvey çocuklarıyla yaşadığı yer) ayrıldım. Kızımda boşluğa düştü. İki üç ay oturdu abisinin yolunu

beklediğini gördüm. Babasının yerine koymuştu." (Özne 9, iki çocuğu var, 40 yaşında, eşi vefat etmiş)

Ölüm gerçekleşmeden önceki aile ilişkileri rol ve sorumlulukların dağılımı, ölümden sonraki aile ilişkilerini de etkilemektedir. Eşinin vefatından önce aile içi rol ve sorumlulukları zaten üstlenmiş olan ebeveyn, sonrasında herhangi bir zorluk yaşamadığını ifade etmiştir.

"Bütün sorumluluklar bendeydi. Babaları varken de okuluydu ben götürüdüüm gaydederdim, veli toplantısına ben giderdim. Kıyafet ben gider alırdım. Bunlar benim üstümeydi ya kocam öldü dışarı işi beni o kadar gorğutmadı (içeri-dışarı feminist söylem olabilir mi? Ya da dul kadın) çünkü ben yapıyordum zaten." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Ailelerin yas sürecini kolaylıkla atlatabilmeleri için çevrenin ve yakın akrabaların desteğinin kritik olduğu bilinmektedir. Aile üyelerinden birinin vefat ettiği evlerde, bazıları çevresinden ciddi destek görürken; bazıları ise, süreci hem maddi hem de manevi olarak tek başına atlatmak zorunda kalmıştır.

"Ya işte akraba çok olmuş ne gereği var. Hele hiç diyorlar mıydı ki; bu ekmeği al da çocuklarınla ye. Bu kadar çocuk beslemesi kolay değildir abla." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

"Kimseye kötü konuşmak istemiyorum. Akrabalarımınla komşularımınla aram çoğ iyi ramazan da zekatlarını fitrelerini gönderirler." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

"Maddi olarak çok manevi maddi olarak, zaten biz burdan sosyal hizmetlerden alıyoduk. E herkes her sene şeylerini, fitrelerini, zekatlarını hep bize veriyolar. Dedim ya Allah herkesten razı olsun. Herkesin de emeği var evin içinde, herkes de yani bize yardımcı oldu ta ki şimdye kadar. Allah razı olsun hiç darda kalmadım." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Yas tepkileri ve sonrasına dair söz konusu bu ilişkisel farklılıkların kaynağı, her bir ailenin yapısı, aile dinamikleri ve bu süreci farklı anlamlandırma biçimleridir. Bir başka ifadeyle aile ilişkileri içindeki döngüsel ve etkileşimsel dinamikler, yas tepkisini ve aile içi rol dağılımını etkilemektedir (Hooghe, Rosenblatt ve Rober, 2018).

5.3.3.4. Zararlı Madde Kullanımı

Görüşme yapılan ailerde karşılaşılan bir diğer stres kaynağı, aile üyelerinden birinin zararlı madde kullanımıdır. Zararlı madde kullanımı, kullanıcıların fiziksel ve zihinsel sağlığına zarar verir; kısa ve uzun vadede aile üyeleri açısından refah kaybına neden olarak ciddi sağlık sorunlarına ve sosyo-ekonomik sonuçlara neden olabilir (Menon,

Rajeshkumar ve Kumar, 2017). Araştırmaya katılan ebeveynlerin zararlı madde kullanımına dair deneyimleri, bu kullanımın aile ilişkileri üzerindeki etkisi ve cezaevi süreciyle bağlantısı, analizin bu başlığında yer alan alt konular arasındadır.

Araştırma kapsamında görüşülen özneler, eşlerinin (veya eski) zararlı madde kullanımına ilişkin deneyimlerini şöyle aktarmaktadır:

"Aynen, bele canı bele nasıl söylüyim bele Allah korkusu bilmeyen bi insanın elindeydim, vicdansız, namaz kılmayı bilmiyolardı içki içiyodu, esrar içiyodu sürekli bele yani çok kötü bi durumun içindeydim" (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Konuşurken çok iyilik çok iyi davranıyordu bana evlendikten sonra ne bileyim. ne kadar olursa erkektir. Ne bileyim geceleri eve gelmezdi. yani Eşimden dolayı hayal kırıklığına çok uğradığım şeyler var yani. dediğim gibi gece eve gelmezdi. içmesi de vardı o zamanlar. " (Özne 26, hala, 42 yaşında)

"Alkol kullanıyo zaten." (Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Bununla birlikte zararlı madde kullanımından sonra meydana gelen değişimler sorulduğunda ise, fiziksel değişimlerin yanı sıra “rahatlama“ halinin de olduğu öznelerin paylaşımlarında görülmektedir:

"Bir bir yıl bittikten (evlilik) sonra esrarı gördüm. Kendi gözlerimle gördüm Bir hap vardı içerde, sakinleştirici herhalde içinde göz bebekleri büyürdü. Göz bebekleri sağ sol yapardı durmadan. Alkol vardı kadın kız. Bir tek kumar yoktu ya da benim bilgim yoktu." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Yok hiç bilmem melek, hiç bilmem ki uyuşturucu kullanmış. Ben derim hep kullansın. Rahatsız da heyet raporu almıştı. Psikolojisi bozuktu, elleri titriyordu. Çok rahatsızdı, içerde tedavi ediyorlarmış. O ilaçları kullanıyormuş, değişik o ilaçlar uyuşturucu yani. Antidepresan gibi bir şey herhalde." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Madde kullanan bireyin dürtülerini kontrol etmekte zorlandığı ve kurallara uyma konusunda sorun yaşadığı bilinmektedir (Karataş, 2020). Söz konusu bu *kendini bilmez hal*, aile içinde kadına yönelik şiddeti arttıran bir unsur olabilmektedir (Görgülü, 2017). Zararlı madde kullanımından sonra eşinin uyguladığı şiddetin daha acımasız boyutlara ulaştığını ifade eden Özne 5'in paylaşımları dikkat çekicidir.

"Çok hem o hem de şey çekiyodu hani, kötü madde de çekiyodu. Ondan dolayı hiç hatırlamıyodu. Vururdu, vururdu öldürürdü ganlar içinde annesigiller de hiç almazlardı elinden. Durur böyle izlerlerdi garşıdan." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Böylece şiddetin öncülü olarak zararlı madde kullanımını görmekteyiz. Bu alanda yapılan çalışmalar (Türkmen ve Epsoylu, 2019; Shipley, 2011; Lam, Fals-Stewart ve Kelley, 2009; Barrett ve Turner, 2006; Fals-Stewart ve Kennedy, 2005) mevcut çalışmanın bulgularıyla benzer şekilde, şiddet ve zararlı madde kullanımı arasındaki bağlantıyı vurgulamaktadır. Diğer taraftan mevcut çalışmanın verileri, cezaevi öyküsü ile uyuşturucu kullanımı ve/veya ticareti arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Öznelerin bu konudaki paylaşımları şöyledir:

"Eşim uyuşturucudan dolayı cezaevine girdi. Biz ilk tanıştığımızda bana dedi ki: "ben esrar maddesi kullanıyorum" dedi. Bilmiyoruz tabii esrar maddesi falan. O zaman tabi biraz soğuk baktım. Dedim bırakamaz mısın? Dedi: "Bana Destek olursan bırakırım." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

İlgili alanda yapılan araştırmalar, (Uğurlu, Tekkanat, Koç ve Ateşçi, 2020; Şimşek ve Erarslan, 2019; Ögel, 2018; Görgülü, 2017) benzer şekilde, cezaevi deneyimi ve madde kullanımı arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Özetlemek gerekirse, zararlı madde kullanımı, yoksulluk, aile içi şiddet, yaşam koşullarına karşı savunmasızlık ve düzensiz yaşam durumlarına neden olarak hem aile ilişkilerini hem de çocuğunu refahını olumsuz etkilemektedir.

5.3.3.5. Aile İçi Şiddet

Araştırma kapsamında görüşülen ebeveynlerin hatırı sayılır bir kısmı, (eski) eş, baba ve erkek kardeş şiddetine maruz kalmıştır. Elde edilen söz konusu veriler neticesinde, şiddetin türleri (fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik ve diğer), şiddetin nedenleri(!), şiddetin çocuk ve şiddet mağduru üzerindeki sonuçları, bu bölümde yer alan alt konuları oluşturmaktadır.

Şiddet Türleri

Araştırma kapsamındaki kadınların büyük çoğunluğu, fiziksel zarara yol açan ve beden bütünlüğünü tehdit eden fiillere maruz kalmıştır. Öznelerin aktarımları ise, şöyledir:

"Beni kaç sefer bıçakla şele tornavidayla govaladı. Elinden gurtuluyordum, kaçıyordum. (bunalmış gibi nefes alıyor)." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

".... evlendiğimden beri 5 sene dayak, şiddet, burun gırma her gün yoğun bakımdaydım son nefesi veriyodum bi daha canlanıyo hayata geliyodum...Hiç dilemez hiç o gadar bak şöyle alnımın çatına bi tane demir vurdu şuram yarılmıştı resmen beyle içinde yüziim ganlar içinde galdı. O yine demedi ki sen niye böyle oldun ya da üzüntü bi vicdan azabı duyaaa, bişe diye hiç hiç hiç o gadar ki soğukkanlı bi insandı. Bele dersin sanki dünyaya işkence çektirmek için gelmiş." **(Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)**

Oktay (2015), yoksulluğun ve işsizliğin şiddetin ortaya çıkışında önemli faktörler olduğundan bahseder. İşsizliğin getirdiği depresyon, utanç ve yetersizlik hissi, şiddeti kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Arıkan (2020), aile içi şiddetle mücadele kapsamında en hassas ve duyarlı olunması gereken grubun yoksul kadınlar olduğunu ifade etmektedir. Yoksulluk ve aile içi şiddet arasında doğrudan bir ilişki olmamasına rağmen güçlü bir bağ olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte "ev" aileler için mahremiyet alanıdır. Bununla birlikte aile içi şiddet gibi sarsıcı örnekler, bu mahremiyete zarar vermektedir. Ayrıca görüşülen öznelere, şiddetin bazen "ev dışında" da gerçekleştiğini belirtmiştir. Özne 27, eşinin sokak ortasında hem kendisine hem de kızına uyguladığı şiddeti paylaşmaktadır:

"... yolda sokağta beni döğmüş valla. Aha kızım büyüğü valla düğüne gitmiştik, amcam kızının düğünüdü, valla gitmiştik. Kızım önden geçti, buna gitti kızdı. Hani sen niye önden getmişsin? Aldı gızı yolda vuridi. Bende araya girdim, orda hem beni döğdü. Hem de gızı (iç çekiyor)" **(Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)**

Hiç kuşkusuz, şiddetin "sokak hali" kadınların onuruna, gururuna ve ruhsal sağlığına tamiri imkansız zararlar vermektedir. Şiddet, uygulayan açısından sarsılmaz bir güç ve üstünlük (!) sağlaması bakımından da patolojiktir. Kadınların beden bütünlüğünü bozan, ciddi fiziksel yaralanmalara ve kalıcı hasarlara neden olan bir diğer sokakta şiddet örnekleri ise şöyle aktarılmıştır:

"Sürekli işte şiddet ufak bir şeydi şiddet şiddet. Her zaman buralarıma değneklerle vuridi (Bu kısmı çok düşük ses tonuyla anlatıyor). Buralarım (kollarını ve bacaklarını gösteriyor) bele mosmordu. Aha bu beynimi duvardan duvara vuridi. Ben diyidim artık agıllı çığmam hani. Sürekli şiddet göridim." **(Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)**

".... Mesela kafamı kırdı, şu anda hala dikişlerim var yani. Bende ondan hep iz kaldı. Dişimi kırdı şu an, dişlerim dolgu yani çok bi şey izlerim kaldı yani ondan, öyle. Mesela abla saz çalıyordu normalde sazı aldı, kafamda kırdı (nedensizce gülerek). Yani o şeynen mesela dayak attığı zaman kemerini çıkarırdı, kemeriyle bizi şiddet vururdu yani eşim" **(Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)**

Öznelerin ifadelerinden anlaşılacağı üzere kadınlar eşlerinin şiddeti nedeniyle *diş kırılması, bıçaklanma, bacağın ve kafanın kırılması* gibi ciddi şiddet emareleri göstermişlerdir.

Bununla birlikte yapılan görüşmeler, öznelerin duygusal şiddet emaresi sayılabilecek sözlü ve sözsüz, manipüle edici davranışlara maruz kaldıklarını göstermektedir. Duygusal şiddet, fiziksel şiddetten sonra en yaygın şiddet türüdür (Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2015). Aynı zamanda fark edilmesi ve müdahale edilmesi en zor olanıdır. Eşleri tarafından “görünmez” olduklarını, değersiz ve sevgisiz hissettiklerini özneler şöyle ifade etmişlerdir:

"Evliliğim güzel gitmedi. Ben mücadele ettikçe eşim beni benimseyemedi mi artık?. hanımı olarak benimseyemedi mi? 19 yıldır evliyim....Hani çocuklarını severdi. Nese beni sevemedi herhalde. Beni hiç sevemedi." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"İki-üç sene gelmedim annemgilleri görmeye babamgili. Neredesin dedi annem, İstanbul'a gelmişik gezmeye 1-2 sene burda dedim yaşayacam geziyim, tozuyum. Halbuki yalan bi odada işkence çekiyodum. Camlara tahta çakılmıştı işte. Yani böyle bi kedi gibi kapımı açarlar, pisik gibi yemeğimi verir kapıyı kilitlerlerdi, giderlerdi o tarafa." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Bazı durumlarda ilgisizlik ve “yokmuş” gibi davranmak, hayallere ortak olmamak, fiziksel yaralanmalar kadar incitici olabilmektedir. Öznelerin aşağıda yer alan alıntıları, duygusal şiddetin varlığının kanıtı niteliğindedir:

"O ilk yıldaki kıskançlık bitti. Kıskançlık falan her şey bitti. Sanki hiç yokmuşum gibi hiç görmüyordu." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Bir kere aşırı uyguladı bana hastanede. Kendimi kaybettim, düşecektim bi hemşire geldi. Hemşire böyle destek vermek istedi. Ona bile bağırdı birağ dedi. Birağ düşsün dedi, ne olursa olsun." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"Hiç konuşmuyordu hiç, duvar oluyordu karşımda, hiç ses vermez, iyi veya kötü. Hani bir insanla konuşursun tartışırsın karşılıklı. Hani tartışma yoktu. Sadece ben konuşuyordum o dinlerdi, hiç konuşmazdı. Ya konuş diyordum, anlat bağır çağır bir şey de. O ağzından ne olur bir şey çıksın. Son zamanlarda böyle hiç konuşmadıkça konuşmadıkça, ben kendimden korkmaya başladım. Açıkçası bu beni çıldırtır. Psikolojim bozuluyor, ben nasıl davranacağımı bilmiyorum. Sonra kendime dedim, tamam olmuyor, zorla olmuyor." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

Toplumsal roller gereğince “itaat etmesi” beklenen kadının bütün sorunlara karşı sessiz kalması, aile birliğinin devamlılığı için elzem görülmektedir. Sorunu dile getirdiği,

“itiraz” ettiği ve sadece “kuaföre” gittiği için sokak ortasında şiddete uğrayan öznelere ifadeleri dikkat çekicidir:

"Şu kalın perdelerim var ya hala açılmadı. Mesela ondan kalma alışkanlık. Asla perdeleri açtırmazdı. Beni kuaföre bıraktı, açtım ben o zaman saçına fön çek dedi. Sonradan kapandım kendi isteğimle. Saçıma fön çektirdim kuaförde, caddeden gidiyorum, yanıma yaklaştı. Alacaktı beni aslında aradı beni, sen mağazalardan felan bişeyler bak ben gelip seni alacam. Dedim tamam çıktım mağazalara bakıyorum. Gazi Caddesine çıktım, geldi yanıma şuradan (saçının sağ dip kısmını gösteriyor) saçımı kesmişti. Caddenin ortasında yaptı, kızım da vardı. Sen kime süslüyorsun kendini, herkes bakıyormuş da bana ben görmemişim de. Öyle bir manyak da evlenmişim." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

"Ne sevgililik dönemini biliyor, ne hadi yemeğe gidelimi biliyor, ne eğlenceyi. Bi düğüne gidiyoz, burnumuzdan getiriyordu. Huysuzdu yani bir tartışma bi bişe olsa bana derki sen kimsin ki. Ben yaparım, sen kimsin yani. Hiç sözüm geçmez." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Aile içi şiddetin en yıkıcı özelliği sürekliliğidir. Şiddet döngüsü içinden çıkamayan çiftler, şiddetin hakim olduğu bir yaşam sürmek zorunda kalmaktadırlar. Kadınların “düzeler” diye bekleme çabaları, çaresizliklerini göstermektedir.

"Ya bu bunca olayın, bunca şiddetin hatta ben yuva dağılmasın diyodum. Ben kendisine söylüyodum, çocuk var yuva dağılmasın, yapma dedim. Bak kimse sana bakmaz dedim. Sen herkesi kendinden soyutlamışsın, soğutmuşsun. Kimse senin yanına gelip gitmiyo. Hatta annesi onla alta anlaşılamadığı için alta taşındı kiracı miracıları çıktı. Ya annesi ona alta taşındı, alta gittiği zaman bile annesini babasını vuran bi insandı. Bahçe büyüktü, bahçeyi ayırdı bile kapıları ayrı ayrı yaptı gelmesin gitmesinler istiyodu. Hiç kimsenin gelip gitmesini istemiyodu zaten. Ben üç sene ordaydım, hiç bi komşu beni tanımiyodu. Çünkü beni görmemişler nerde tanyacaklar beni." (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

Duygusal şiddetin bir başka örneği ise, kadının ev dışındaki yaşantısına engel olunmasıdır. Öznelere aktarımları şöyledir:

"Benim eşim öyle bi insandı ki insan yüzüne çıkarmıyodu ki ben çalışayım yani öyle bi durumum bile olmadı bi evin içinde hapis hayatı yaşadım ben resmen 3 sene 3,5 sene hatta hani hiç dışarı çıkamadığım durumlar bile oldu orda yani" (Özne 8, biri engelli iki çocuğu var, 37 yaşında, eşinden boşanmış)

"Evet sürekli bi yere gidiyodu mesela bi düğün oluyodu gidiyodu başkasına teslim ediyodu geliyodu başımda duruyodu sırf ben yalnız tek kalmayayım diye" (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Görüşülen öznelere hemen hemen hepsi, partnerleri tarafından birden fazla şiddet türüne maruz bırakılmıştır. En “mahrem” anlarda bile şiddetin izleri görülmektedir.

Aile içi cinsel şiddet, çok fazla konuşulmamasına rağmen, evliliğin ilk gününden başlayarak kadınların bedenleri üzerinde baskı kurmaktadır.

"İlk çocuğum isteyerek olmuştu. ikincisinde de ben çalışıyordum benim hiç haberim yokken ilaç koymuştu benim bardağıma o şekilde çayımı içmişim. İşten geldim, çok yorgunum içmişim öyle uyumuşum. Ertesi gün uyandım, bu şekilde ikinci oldu." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Beni dövüyor elimi bağladılar zorlan gerdek günü zorlan benimle oldular, ondan tarafta da her dediklerini yapmak zorundaydım zulümlüktü, hala da o ben onu çekiyorum şu an hala da çekiyorum yani bi psikoloğa ihtiyacım var." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Benim eşim anne olduğumu bildirmedi bana. Kadın olduğumu bildirmedi. Farklı yoldaki kadınlar gibi görüyordu. O şekil muamele. Mesela ilişkiye girerken bi porno videosu açardı, kenara koyardı. O şekil bende uygulamak isterdi. Bende çok zoruma giderdi açıkçası. Derdi, senin kimliğinde benim soy ismim yazıyor, mecbursun! O kadın da sen değil misin? O eşkil benim psikolojimi bozdu(Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Evliliğin cinselliğin “toplumsal meşru“ aracı olarak görülmesi, kadının bedenini metalaştırmaktadır. Böylece çocuk sahibi olmanın bile kadına sorulmadığı ve pornografik metaların kullanıldığı bir tahakküm düzenine sebebiyet vermiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen öznelerin (özellikle boşanma deneyimi yaşamış olanlar) bir kısmı, bir diğer şiddet türü olan aldatma durumuyla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Evli olunan dönemde sadakatsizlik göstergesi sayılabilecek davranışlar öznelerin aktarımlarında görülmektedir.

"İhanetleri başladı çünkü. Kızlarla konuşuyordu, internet kafe açmıştı. Akşam gelmezdi, gece gelmezdi. Bir kere kısır falan yapmıştım, açtır diye götüreyim dedim. Üst kata gittim bayanlarda oturmuşlar esrar falan. Bir yılın sonuna doğru ilk kadını gördüm. Kendi gözlerimle gördüm. Yan yana gördüğüm onun evine giderken gördüm. Telefon yazışmalarını gördüm, iğrenç şeyler. Telefonda konuşmalar." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Çocuktan sonra kadın kız ayakları başladı. Kumar, iddia kuponları diye bişe var. Onları çok oynuyordu, para yatırıyordu. Eve bakmıyordu. Eltimin eski evinde kaldım düğün bileziklerimi bozup o evi de yaptırmıştım. Kaynımın evinde oturuyordum o eve gitmeye fırsat olmadı. Bulaşık yıkayacak tezgahım yoktu. Köpek bağlasan durmazdı yani o şekil 9 sene hayatımı sürdürdüm." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Blow'a (2005) göre sadakatsizlik kadınların güven duygularını önemli ölçüde zedelemektedir. Medeni Kanunumuz'da aldatma, boşanmaya gerekçe oluşturabilecek niteliklerden biridir. Evlilik birliğinin sağlam temeller üzerine kurulması, karşılıklı güven ilişkisi sayesinde mümkün olabilmektedir. Fakat bazı eşler birbirlerine verdikleri bağlılık sözünü yerine getirmeyebilmektedir. Eşlerden birinin sadakatsizlik göstermesi, evliliğin temel kuralı olan **sadık kalma** ilkesine aykırıdır. Eşinin (eski) ihanetine uğrayan özneler, çaresizlik, değersizlik ve sevgisizlik duyguları yaşamıştır:

"Kimseye de güvenemiyorum, bide ağzım yanmış evlilikten de soğumuşum."
(Özne 2, anne, bir kızı var, 32 yaşında, eşinden boşanmış)

Ataerkil söylemin, aldatma olayını "erkeğin elinin kiri" olarak görmesi nedeniyle kadınların bu duruma verdiği tepki, fiziksel şiddetle karşılık bulmuştur. Ev içindeki kadını, ev işleri ve çocuk bakımının zorunlu sağlayıcısı olarak görmeleri tahakkümü meşrulaştırmaktadır.

"Hep geliyordu, telefonla konuşuyodu. Başkalarıyla konuşuyodu, bayanlarla konuşuyodu. Ben diyodum, kiminle konuşuyodun? Yakalıyodum, diyodum kimle konuşuyodun, geliyordu beni vuruyodu. Diyodu, sen karışmıyosun sen sadece çocuklara bakmak zorundasın." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"O bayanla onu görürdüm. Bana dedi ki seni burada kemiklerini kırarım, döverim seni dedi. Dükkanın kapısını çarptım çıktım, peşimden geldi. Çarşı'nın orada saçımı çekti. Ben sonra sonra öğrendim, eşimle konuştuğu kızları başka erkeklerle pazarladığını öğrendim. Yani onlardan bir şey koparmak için o kızları öne sürüyorlarmış ve bir şey söylediğim zaman dayak yiyordum." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

Bazı durumlarda aldatma, "imam nikahı" kılıfı içinde etrafın ve eşin onayladığı bir olgu haline demgelmiştir. Özne 28, eşinin kendisi ile evli iken başka bir kadınla beraberlik yaşadığını ve ondan çocuk sahibi olduğunu bildiği halde, bu durumu çaresizlik nedeniyle 15 yıl sürdürdüğünü ifade etmektedir.

"Yav kızım heç bişe belli değildi. Bi bağıtım dedi ben kız kaçırmışım. Benim üç tene oğlim vardı. Eve getirecekti, çocuğularıyla ben bir oldığ, biz istemedik. Başga ev tutti. Bele getirdi birlikte yiyirdik, yatmadan yatmaya onun yanına gidirdi (hüzünlü ve mahcup bir ses tonuyla) benim yanıma gelmirdi. Her şe getirirdi yanı, dört dörtlikti. İki garı bir arada olur? Bu bele 15 sene sürdi. Herhalde 15 sene sürdi. Bu oğlim nişanlandı biz ev tuttık ayrıldığ." (Özne 28, babaanne, 65 yaşında, iki torununa bakıyor, torunlarının babası cezaevinde)

Görüldüğü üzere aldatılma, fiziksel ve duygusal şiddete neden olan ve aile dinamiklerini değiştiren bir etkiye sahiptir.

Buraya kadar öznelere maruz kaldığı şiddet türleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Şiddet, çok katmanlıdır ve iç içe geçmiştir. Her bir şiddeti birbirinden ayırt etmek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle şiddetin öznelere ruh sağlığı üzerindeki etkisi daha yüklü olabilmektedir.

Şiddet Nedeni Olarak Patolojik Kıskançlık: "Yok Güzelsin Yok İşte Abimgüle Göz Koymuşsun, Yok Onla Niye Gönüşüyorsun."

Çalışma kapsamında şiddet öyküsü olan kadınlara şiddetin başlangıcında yer olan olaylar döngüsü sorulduğunda, öznelere aktarımı, şiddetin patolojik kıskançlık durumlarından kaynaklandığını göstermektedir.

"Hep mahana arıyordu döğmek için yani diydükine işte böylesin. Ya bu şekildesin yani hep mahanelerin içinde mahanelerin içinde yani hep bişey bulmaların peşindeydi." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Bir gün sinemaya götürdü beni. Giderken bi araba önümüzden geçti, bir araba önümüzden geçiyor. Bende arkadaşı diye el etti zannediyorum. Bende hayatım araba dursaydı, arkadaşınsa bizi götürseydi diyorum. Araba sana baktı dedi. Sen hayırdır kaç göz mü ettin dedi. Hafif hafif makyaj yapmışım. Aldı böyle elini yüzüme sürdü sürdü. Sözde sinemaya götürüyor beni (kızgın bir ifadeyle). Ay böyle yapınca ben şoka girdim. Allah'ım dedim ben nasıl bir saçmalık almışım. Ben kendi kendimi nasıl yakmışım. Neyse hiç sesimi çıkarmadım. Çıkardım mendillerde elimde pet su vardı. Yüzümü gözümü sildim ben. Sonra hayır ben senle sinemaya gelmiyorum dedim. Sen sinemayı mı seyrederdin? yaşadığını mı yaşayasın? Ben ne olduğunu anlamadan öyle çıktık. Ondan sonra da hiçbir yere gitmedim. Hiç özel bir günde kutlamadık, hiç yemeği de gitmedik." (Özne 18, anne, 45 yaşında, bir kızı var, eşinden boşanmış)

Öznelere eşleriyle nasıl vakit geçirdikleri, sinemaya gitme veya yemeğe çıkma gibi aktiviteleri yapıp yapmadıkları sorulduğunda, bu söz konusu şiddet öyküleri ile karşılaşmışlardır. Kıskançlık sonucunda yaşanan tartışma, yaşanan öfke ve bu öfkenin şiddete dönüşmesi, ataerkil ideolojinin etkileşim biçiminden kaynaklanabilmektedir (Atakay, 2014). Kıskançlık, öznelere yönelik fiziksel şiddetin yanında çeşitli baskılara ve kısıtlamalara da neden olmuştur. Bu bağlamda eşleri tarafından kısıtlandıklarını aktaran öznelere, akrabalarıyla etkileşimlerinin nasıl engellendiğini şöyle paylaşmaktadır.

"Zaten bizim sağlam bir evliliğimiz yoktu. Yani 1 yılımız bitmeye yakın sorunlar başladı. Çok acayip derecede bir kıskançlığı vardı. Mesela onun kendi ailesi dayısıgil falan gelirdi, kendi çocukları oğulları vardı. Ona derlerdi ki hep biz de onun gibi bir gelin istiyoruz falan diye. Direk eşimin gözleri de şöyleydi (sert bir bakış) bana. Onlar geldiği zaman odadan çıkartmazdı beni. Kendi kuzenlerini ve benim kuzenlerime karşı acayip bir şeyi vardı. Kimse beni arayamazdı kuzen falan asla." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Ben kendi akrabalarım ile görüşmüyorum. Ama eşimin akrabaları ile görüşüyorum. Annemin tarafı ile görüşüyorum. Öyle çok gidiş geliş yok zaten kuzenlerim var. Onlarla görüşüyorum ama çok sık değil. Eşim diyor ya öyle biraz kıskanç olduğu için. hani öyle Erkek olmayan bir ortama gitmeme bir şey demez." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Kıskançlığın, kısıtlama, sahiplenme ve kontrol altında tutma gibi patolojik davranışlara neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamıyla kıskançlığın kendisi bir psikolojik şiddet haline dönüşmüştür. Bazı öznelerin eşinin kıskançlığı ile ilgili aktarımları ise, kan dondurucudur.

"Yok güzelsin yok işte abimgile göz koymuşsun, yok onla niye konuşuyosun. Ee birlik getirmişsin abilerin onlar benim kardeşim. Ya böyle hep saçma sapan şeylere zihinlere gidiyordu gafası. Abisiyle konuşsam diyodu hah sen abimle konuştu. Bişey yaptın yatağa girdin hep böyle öyle değişik bi insandı ha anlatamam. Çok farklı mesela küçük kardeşim ya gelirdi küçüğüm, benim bi küçüğüm var şimdi o da 19 yaşında. Arada 3 yaş mı ne var işte o gelirdi, buramdan öperdi. Köye beni görmeye bi senede bi gelirlerdi o gittikten sonra beni öldürürdü. Bişey yaptız mı? Odada bişey ettiz mi? Lan kardeşim, kardeşim, kardeşim, öz kardeşim!" (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"Çok vardı o kıskançlığı yüzünden. Ben kendimi damdan dama attım ordan atladım, başımı kırdım. Değnekten büyük bi sopa aldı eline o şekilde yani işkence yaptı. Yani beni herkesten kardeşlerinden bile kıskanıyordu. Abilerinden, ailesinden, arkadaşlarından bütün milletlerden.." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Öznelerin erkek kardeşlerinden bile kıskanma durumu, saplantılı ve patolojiktir (Buunk ve Dijkstra, 2006). Burada, eşlerinin sadakatsizlik hakkında sürekli düşündükleri ve bu sadakatsizliğe dair imgeler ürettikleri ve kaygı, şüphe, endişe ve güvensizlik duygularını deneyimlediklerinden bahsetmişlerdir. Parrott (1991), bu düşünce biçimini şüpheli (suspicious jealousy) kıskançlık olarak ifade etmektedir.

Çocukların Şiddete Şahitliği ve Çocuk Açısından Çocukları: "Hatta Bu Kızıma Şiddet De Uyguluyodu 3,5 Yaşına Geldi."

Çocukları doğrudan etkileyen aile içi şiddetin çocuğun gelişimi üzerinde uzun vadeli zararlı etkileri bulunmaktadır. Özneler, aile içi şiddete tanık olan çocuklarının bu duruma, üzüntü, korku ve panik duygularıyla tepki verdiklerini aktarmıştır.

"Çocuklarım hep korkardı ondan, korku stres üzüntü. Beni dövüyordu hep çocuklarımda görüyordu. Çok çektiler yavrularım, masaların altına girerdi, ha böyle el kadarlardı. Bi buruk tarafları oldu hep baba komusunda." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

Baba şiddeti, bazı durumlarda "el kadar" çocuklara bile yönelebilmektedir.

"Hatta bu kızım şiddet de uyguluyodu 3,5 yaşına geldi. Ama hatta buna da uyguluyodu, şiddetleri vardı, (kızını göstererek) bu kızım hani yürüyo ya yürütreçte bigün hatırlıyom, ben mutfaktaydım. Daha bilmiyom ne olmuşsa beni vurdu, ben kızın üstüne yığıldım bu da ufak yani direk bunun üstüne yığıldım örümcek arabası da." (Özne 14, bir kızı ile birlikte yaşamaktadır, 38 yaşında, eşinden altı yıldır boşanmış)

Baba şiddetinin hem ergenlik hem de yetişkinlik döneminde devam ettiği öznelerin anlatımlarında görülmektedir.

"Yok çocukların yüziüne yüziüne vuruyodu beni, çocuklarım beni kendi üstüne atıyodu yine de vuruyodu. Benim zaten kızım büyük zaten her şeyi o biliyo." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Oğlan da çoğ çekti, bizi çocuğlarımı çoğ dövdü. Oğlanı da çok dövdü. Bizim burnumuzu murnumuzu girdi. Hastanede ameliyat oldu." (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Turner ve West (2016), çatışma ve şiddetin nesilleri boyunca aktarıldığını, sözel ve fiziksel saldırganlığa maruz kalan çocukların yetişkin olduklarında, bu tür davranışlarda bulunma olasılıklarının yüksek olduğunu savunur. Bununla birlikte ebeveynler arasındaki iletişim, çocukların duygusal ve kişisel kimliğinin oluşumunda çok önemlidir. Çünkü çocuklar, ebeveynlerini taklit ederek, rol-model olarak hayata hazırlanır. Ailenin temelini oluşturan kadın ve erkeğin ev içinde birlik ve beraberlik içinde olmaları, işbölümü yaparak evlilik hayatını sürdürmeleri, çocuklara rol model olması açısından kritiktir (Karadağ, 2015).

Şiddetin Ardından Kadınlarda Görülen Konversiyon Bozukluğu

Araştırmaya katılan özneler, şiddet öyküleri nedeniyle devam eden duygusal ve davranışsal sorunları olduğundan bahsetmişlerdir. Ağlama, uyuyamama, korku, kabus görme ve güven sorunu yaşama, söz konusu sorunlar arasındadır:

"Ama o çektiğim işkencelerden dolayı üzüliyodum ağlıyodum. Şimdi başımı bazen yastığa koyuyom rüyama geliyor. Bakıyom diyom sabah diyom çok şükür hiç bişe

yok (ağlıyor). Böyle gözümü kapatıyodum bazen görüyodum, saçma sapan yine bi dayak görüyom. Şiddet görüyom bi daha gözümü açıyom kendime geliyorum. Diyosun sanki böyle yeniden doğmuş gibiyim. Çok sıkıntılı geçirdim çok bele hatırladıkça bazen travma geçiriyorum.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"Korkuyorum her kafamı koyduğum zaman, şu an tedirginim. Her kafamı koyduğum zaman, yani psikolojim hiç yerinde değil. Hep koyduğum zaman o aklıma geliyor, onların yaptıkları benim aklıma geliyor ya. Bunu bile anlatamıyorum kimseye. Söyleyemiyorum, diyorum ki yani bi bişey olsa ki böyle anlatayım derdimi. Açayım, konuşayım yani hep diyorum kafamı koyayım huzurlu bi uyuyayım gözümün önüne gelmesin. Baya yani sıkıntılar çektim orda, sara hastası oldum, hala daha sara hastalığım devam ediyö bayılıyor da çocuklarım bile korkuyo bu şekil.” (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

“İşte stres bak hep dudaklarıma vurdu. Bura iyileşiyor, daha diğer iyileşmeden diğer çıkarıyor.”(Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Ifade edilen bu davranışsal ve duygusal tepkilerin yanında şiddete maruz kalan kadınlarda konversiyonel bozukluklara da rastlanmıştır. Konversiyonel bozukluk, fizyolojik olarak tanımlanan bir rahatsızlık olmamasına rağmen ruhsal çatışma ve/veya ihtiyacın fiziksel işlevselliği bozması halidir (Hollifield, Mackey ve Davidson, 2005). Bayılma ve alerjik reaksiyonlar gösterdiğini aktaran öznelere psikiyatrik ilaç tedavisi olma öyküleri, bu bozuklukla ilgilidir.

"Bekarken böyle değildim, bekarken kilom vardı. Evlendikten sonra eridim, toparlayamazsın. Kendini asla toparlayamazsın. 14 sene geçti toparlayamadım. Eskiden elim asla titremezdi, şimdi titriyor. sinirden.” (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"Beyle ne bileyim şimdi üzerimde bi baygınlık kalmış işte. Hiç acı çekerek hiç getirmiyodu kendim sarardım şapardım bele, tabi ondan bu yana daha kilo da alamıyodum hani ne bileyim ruh dengem mi artık şey psikolojik, çok çektim.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Riggs, Caulfield ve Street'in (2000) şiddet mağdurlarıyla yaptığı çalışmalarında aile içinde şiddete maruz kalmış katılımcıların %50'sinden fazlasında majör depresif bozukluk görüldüğü rapor edilmiştir. Ali ve meslektaşları (2011) ise, yaşamı boyunca herhangi bir şekilde eş şiddetine maruz kalan kadınların intihar eğiliminin daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır (Devries vd., 2011). Özne 5'in evliliğinin ilk yıllarında eşinin şiddetinden dolayı intihara teşebbüs etmesi, bu çalışmayı desteklemektedir.

“Çok zor oldu ben ne diyom sana, yani 5 sene galdım ama 5 sene bana 50 sene gibi geldi. Eve geldim intihar bile ettim yani kurtulmak için. Şey yapayım eşimden hani 2 sene evliyen 2 sene dayandım.” (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Kronik şiddete maruz kalan öznelere bazıları bu duruma, *itaatkar* bir şekilde tepki vermiştir.

"Susuyodum, dayak yiyodum susuyodum. Dayak yiyodum, susuyodum." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Bu tepkisizlik Satir'in yalvarıcı (boyun eğme) iletişim tarzına örnektir. Aynı zamanda bu iletişim biçimi, şiddetin devamından korkma ve güçsüz hissetme haliyle ilgili de olabilmektedir. Fiziksel şiddete maruz kalan kadınlarla yapılan çalışmalarda, şiddete maruz kalmış kadınların daha az problem odaklı başa çıkma tarzlarını kullandıkları bulunmuştur (Matheson vd., 2007; Clements, Sabourin ve Spiby, 2004; Waldrop ve Resick, 2004). Fiziksel şiddete uğrayan kadınların daha çok kaçınan başa çıkma yöntemlerini kullanma sonucuyla karşılaşılması, bu araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir.

5.3.4 Stresle Baş Etme Yöntemleri

Ailenin çocuğun *iyi olma halini* gerçekleştirebilmesi için stresli durumlarda baş etme yönteminin işler olması ve stresin maruz kalan üyelerin fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığı üzerindeki etkisini inceleyebilmek için başa çıkma yöntemlerinin bilinmesi gerekmektedir (Stanisławski, 2019). Söz konusu stresli durumlarla etkin bir biçimde mücadele edilmediğinde; ailenin dengesi ve uyumu bozulabilmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmada öznelere stresle baş etme yöntemleri, Lazarus ve Folkman'ın sınıflandırması temelinde değerlendirilmektedir. Onlar, başa çıkma terimini, “kişinin kaynaklarını zorladığı veya aştığı değerlendirilen belirli dış ve/veya iç talepleri yönetmek için sürekli değişen bilişsel ve davranışsal çabalar” olarak tanımlamıştır (Lazarus ve Folkman, 1984, s. 141). Söz konusu modelin kullanılma sebebi, baş etme stratejilerinde çevrenin etkisinin vurgulanmasıdır. Böylece baş etme yönteminin bağlam ve durum vurgusuyla ailelerin stresle nasıl baş ettikleri anlaşılabilecektir.

Lazarus ve Folkman'ın teorisinde, başa çıkma stratejileri ikiye ayrılır. İlki, *problem odaklıdır*; doğrudan stres etkenini yönetmeyi amaçlar. Diğer, *duygu odaklıdır*; stresli

durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan duyguları düzenlemeyi amaçlar. Öznelerin baş etme ve/veya edememe yöntemleri bu sınıflandırma çerçevesinde tartışılmaktadır (Corr, Nabe ve Corr, 2009, s.130).

5.3.4.1. Problem Odaklı Baş Etme Yöntemleri

Problem odaklı başa çıkma, stresli ortamın kendisine müdahale edilerek sıkıntılı bir durumdan kurtulma yöntemlerini içermektedir. Dolayısıyla problem odaklı başa çıkmanın görev odaklı olduğu söylenebilir (Corr, Corr ve Doka, 2018; Tamres, Janicki ve Helgeson, 2002; Lazarus, 1999). Stresli durumlarla baş edebilmek için neler yaptınız? Kimlerden destek aldınız? Öznelere yöneltilen bu soruların analiz edilmesiyle bazı öznelerin stres karşısında *problem odaklı baş etme yöntemlerini* kullandıkları anlaşılmıştır. Öznelerin kullandığı söz konusu bu problem odaklı baş etme yöntemleri ise, psikolojik destek alma ve sosyal destek mekanizmalarından yararlanma alt temaları ile karşımıza çıkmaktadır.

Psikolojik ve/veya Psikiyatrik Destek Alma

Özneler, aile üyelerinden birinin ölümü, babanın cezaevinde olması ve aile içinde kadına yönelik şiddet durumlarında psikolojik destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Yaşam süreçlerinden biri olan ölüm, herkes için çok zorlu bir deneyimdir. Fakat özellikle ebeveynini kaybeden çocuklar, bu süreçte en hassas grubu oluşturmaktadır. Görüşme yapılan özneler, ölümün çocuk üzerindeki travmatik etkisini azaltabilmek için psikolojik destek aldıklarını aktarmıştır.

“Valla psikoloğa götürdüm onu. Sonra dedi ki; “Götürün mezara gösterin ki baban öldü burda bilsin.” dedi. Yoksa her gün sorar. Götürdük işte M’ye mezara götürdüm dedi; “Yok yalan söylüyorsunuz, benim babam burda napacak? Bura toprak ya dedi anne dedi, toprak bu toprak burda adam duramaz burda. Adam olmaz” inanmadı. (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

“Psikoloğa götürdük, herkesin babasını gördükleri zaman hani “Bizimki ne zaman gelecek? derlerdi. İlk zamanlarda askere gitmiş diyidim ama şimdi bililer.” (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

“Psikologa gittik. O, annesinin öldüğünü söyledi. Annen baban dedi bir kaza dolayısıyla aralarında tartışma olmuş dedi. Bize dedi zamanla hepsini söyleyeceğiz.” (Özne 27, babaanne, oğlu gelinini öldürdüğü için cezaevinde, torununa bakıyor)

Küçük bir çocukken ebeveynin ölümünü yaşamak, bakım veren kişinin ve bağlanma figürünün kaybı anlamına gelmektedir (Fitzgerald, 1992). Bu durum, çocuğun ileriki yaşamını etkileyebilecek en önemli yaşam olaylarından biridir. Bowlby, (1988) çocuğun gelişimsel sorunlarının bakıcı ve çocuk arasında kurulan ilk bağlardan kaynaklandığını savunur. Bu kaybı kabullenmesi ve en az duygusal zararla atlatabilmesi için psikolojik destek almak, yapılabilecek en doğru yöntemdir. Bu anlamda öznelerin stresle baş edebilmek için işlevsel bir yöntem seçtiği söylenebilir. Babasının ölümünde 2,5 ve 1 yaşlarında olan çocukları için o dönemde psikolojik destek almayan ve bunun pişmanlığını yaşayan Özne 3'ün paylaşımları, desteğin gerekliliğine işaret etmesi bakımından değerlidir.

"Babayı hatırladı galiba. Annemgilleri çok kabullenemedi, orda hani bu küçüktü babası öldü, babaannesi öldü. On beş gün sonra babam bizi getirdi, bizim köye annemlere. Hep beyninde, beyninde o kaldı, babama bunlar bişey yaptılar, o şey vardı aklında. Bizi alıp getirdiler, hep aynı ben de o zamanlar hiç düşünemedim yani. Ben görümcelerime diyorum, hele ben hani okumamıştım, bilmiyodum. Siz niye demediniz ki bunu bi psikoloğa bi yere götürelim, bu çocuğu." (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

Görüldüğü gibi çocuğun baba kaybının bilinçaltında yerleşmiş olan etkisi, yıllar sonra travmatik bir olayla açığa çıkmıştır. Ebeveyn kaybı yaşayan çocukların davranışsal, duygusal ve psikolojik açıdan savunmasız ve hassas hale geldiği bilinmektedir (Uluğ, 2008). Bu nedenle çocuğa ebeveyn kaybının aktarımı, mutlaka psikolog/psikiyatr eşliğinde veya desteği ile gerçekleştirilmelidir. Ölüm, aynı zamanda eşini kaybeden kadınlar açısından da çok zorlayıcı bir durumdur. Bölüm 5.3.3.3'de aktarıldığı gibi çocukların sorumluluklarını almak ve kaybedilen eşin rolünü üstlenmek, geride kalan ebeveyn için aşırı bir yük anlamına gelmektedir. Özne 4, yas süreci ile baş edebilmek için psikiyatrik ilaç tedavisi gördüğünü paylaşmıştır.

"Psikoloğa gittim, 6 ay gittim ilaç verdiler. O verdikleri ilaç da bütün bedenimi yara etti, benim kıpkırmızı yüzümden tut da ta. Dediler (psikiyatrist) ki sıkıntıyı içine atmışım. İçine iyi gelmemiş yaralar dışına atmışın dediler, doktor dedi. Bunu bırak dedi kendi kendine teselli ol dedi. Kendi kendine dedi hani biz de öleceğiz benim annem gidebilir ölebilir babam gidip ölebilir dedi görmeyebilirim dedi insanlar için ölüm dedi anlattı böyle işte." (Özne 4, anne, 50 yaşında, bir oğlu var, eşi vefat etmiş)

Cezaevi süreci de tıpkı ölüm gibi aile üyelerini derinden etkilemektedir. Eşi cezaevinde olan Özne 16, kızı için psikolojik destek aldığını ve bu desteğin faydalarından şöyle bahsetmektedir:

"Çok asabiydi (kızından bahsediyor) mesela hiç konuşmazdı, çok sessiz kalırdı. Konuştuğu zaman da bağırarak konuşurdu. Biraz şey yapardı. Baba cezaevine düşünce yalnız kalınca kendisini koruma şeyine aldı. Hani anneyi kardeşi koruyayım gibisinden. Böyle biraz erkeksi hareketler yapmaya başladı. Baba durumuna düştü. Ben de hani sen bayansın hep birlikte biz bu birey kuracağız. Biz Birbirimize destek çıkacağız, sürekli işte konuşuyordum. Biraz da doktorun desteği ile biraz biraz kendini gelmiş durumda." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Evlilik ilişkisi içinde şiddet öyküsü olan kadınlar da psikolojik destek aldıklarını ifade etmişlerdir.

"Aldım yani şey de yaptım tedavi de gördüm, yani böyle hemen hemen bi sene falan hablardan dolayı biraz şey oldu hani kendime şey yaptım" (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"Çok doktora gittim ilaç verdiler ben dedim içmek istemiyorum. İçenler aptallaşıyor bir de mantıklı karar veremiyor. İlaça bağımlı olmak istemiyorum." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Eskiden elim asla titremezdi şimdi titriyor sinirden. Psikoloji bana verdiler de. Alerji hastalığım yoktu, ondan sonra oldu. Alerji hastalığım da var, bilmim ki hiç onu da bilmim demediler. Sadece dediler psikolojikmen dediler. Yediğin içtiğine dair bir şey yok dediler. Bayağı ilaç verdiler, psikolojik. Öyle bir poşet dolusuydu, verdiler. O zaman da yemek yeyemedim, sürekli beynim ağırdı. Elimi kolumu uyuşturdu. Heç kafamı yerden kaldırmak istemedim. Ama yemekten de tiskinidim. yemek heç görmek istemedim." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Şiddet gördüğünü aktaran kadınların psikiyatrik ilaç tedavisi gördükleri yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilaç kullanımının bazı sorunlara neden olduğunu aktaran özneler, bu tedaviyi kısa süre sonra bıraktıklarını paylaşmıştır.

Problem odaklı başa çıkma davranışları, durumu değiştirmek için doğrudan gösterilen çabalar şeklinde olabileceği gibi, sorunun çözümüne yönelik serinkanlı, mantıklı ve incelikli çabalar şeklinde de olabilir. Özne 16, sorunu aktif olarak çözme süreci içinde olmasa dahi, sakın bir tavırla stresin olumsuz etkisini azalttığını aktarmıştır.

"Stres yaratmamaya çalıştım, çünkü zaten benim psikolojim ayakta kalması lazımdı. Psikolojim yıkılsaydı, çocuklar daha kötü olacaktı. Hiç şey yapmadım, hep dedim zaten çocukları aldım karşıma zaten biz böyleydik, böyle devam edecez. Zaten aileler arkamızda ne mutlu bize ki aileler arkamızda. Farzedin ölmüş." (Özne 16, anne, 42 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Sonuç olarak her aile, yaşadığı her bir krize farklı ve biricik şekilde tepki vermiştir. Bazı aileler kurallarını dönüştürüp, işlevsel hale getirirken; diğer bazı aileler yukarıda aktarıldığı gibi tıbbi veya psikiyatrik hizmetlere ihtiyaç duyabilmektedir.

Enformel ve Formel Kurumlardan Yardım Alma Durumu: "Herkes Her Sene Şeylerini, Fitrelerini, Zekatlarını Hep Bize Veriyolar. Dedim Ya Allah Herkesten Razi Olsun"

Stresli durumun üstesinden kendi çabalarıyla gelmekte başarısız olan bireyler için enformel ve formel destek kaynakları, bir baş etme yöntemi haline gelmektedir. Böylece aile, akraba, yakın çevre ve formel kurumlardan aldığı sosyal destek sayesinde problemlerin kaos haline gelmesini engelleyebilmektedir (Goldenberg ve Goldenberg, 2012). Çalışmanın bu başlığında, öznelerin enformel ve formel yardım kurumları ile olan etkileşimine ve bunların stresli durumun çözümü üzerindeki olumlu (veya olumsuz) etkisine değinilmektedir.

Alınan desteğin zaruri ihtiyaçları karşılama noktasında dahi yetersiz olduğu Bölüm 5.1.2'de belirtilmiştir. Bu yetersizlikle baş edebilmek için öznelerin kullandığı yöntemlerinden biri, enformel destek ağlarıdır. Görüşülen özneler, akraba, komşu ve yakın çevrenin maddi destek sağladığını şöyle aktarmıştır:

"...Bazen çocuklar ac yatıyorlar ben doğru söyleyem onu diyem yani gerçek söyleyem yine de sesini çıkartmıyorlar. Mesela akşama kadar buraya geliyoruz hiç bi daha sifatah etmemişiz ha. Allah razı olsun millet hayrına bazen ekmek alıyorlar, bize bişey alıyorlar, çevreden mesela et met tavuk bişeyler alıyorlar." (Özne 6, baba, 52 yaşında, 10 çocuğu var)

"Gelip gitmemiz yok, maddi destekleri yok. Sadece amcam işte ramazanlarda fitremi verir, bu kadar." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"İşte Ramazan ayında bazen filtre mitre veriyorlar. Biraz onu biriktiriyorum, zor günler için. Hani yani olmadığı günler için o şekil." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

"Fitre veriler, zekat veriler, yiyecek getiriler. Allah hepisinden razı olsun." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Psikososyal risk faktörlerine sahip aileler için maddi temelli sosyal destek, hayati niteliktedir. Bununla birlikte çoklu streslere sahip bu aileler için maddi destek tek başına yeterli olamamaktadır. Öznelerin çevresinden aldıkları sosyal destek ise, aile bağlılığı ve yakın ilişki ile bağlantılı olarak aktarılmıştır.

"Çok iyi bi ilişkilerimiz var kardeşlerimizle çok bağlıyız birbirimize Allah onlardan raazi olsun her zaman bana destek oldular. Çok iyi bi ilişkilerimiz var kardeşlerimizle çok bağlıyız birbirimize Allah onlardan razı olsun. Her zaman bana destek oldular. Babam da öyle elinden geleni yapar. Emekli babam da. Şimdi de hayat zor herkes kendi gaylesinde. Herkes kendi telaşında." (Özne 13, anne, 44 yaşında, 6 çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Bele kılıma bile bi zarar gelsin istemezler o kadar birbirimize düşkün bağlıyız, yani hala yine de öyle yani kaç senedir kardeşim büyüttü çocuklarımı. İşte böyle sağolsun etraftan onlar bunlar baktılar büyüttüler. Kardeşim çalışıyordu, bakıyordu. O zaman evli değildi tabi bekardı. Askerdeydi aldığı asker parasıyla bizi çocuklarımı büyüttü yani. O şekil diyeyim öyle işte yani çok hoşlar, şimdi çok şükür Allah başımdan eksik etmesin yani. Kardeşlerim gerçekten bu seviyeye getirdi beni. Hafta sonları olsun akşamları çalıştığı için erzağı olsun gızıma her şeyi alır getirir ya da götürür." (Özne 12, iki çocuğu var, 33 yaşında, eşinden boşanmış)

"Herkesle ilişkim çok iyi. Haftada 2 sefer ya onlar gelir ya ben giderim. Gelirler, giderler yani kardeşlerim sağ olsun. Hani öyle çok maddi olarak bir şeyler yok, benim babamın hem burada evi yıkıldı hem de köyde. Bayağı bir zor durumda kaldılar sokakta kaldılar. Hani maddi olarak biraz sıkıntıya düştüler. Onun dışında manevi olarak kesinlikle hep yanımdalar. Sen onların manevi olarak yanımda olduklarını istediğin zaman daha güçlü oluyosun. Hani düşün aramıyorlar, sormuyorlar hiç o zaman insan daha çok acı çeker. O yüzden şanslıyım." (Özne 21, anne, 45 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış)

Özneler, yakın çevrenin ve ailenin manevi desteğini güçlendirici bir unsur olarak ifade etmektedir. *Ana etki* (The Main Effect) modeli, stres altında olup olmamasına bakılmaksızın sosyal desteğin bütün aile üyeleri için faydalı bir etkiye sahip olacağını savunmaktadır (Caplan, 2000). Sosyal destek, yaşam sürecinde karşılaşılan stresli durumlara dayanma gücünü sağlamasının yanında ailenin genel refahını ve mutluluğunu da önemli ölçüde arttırmaktadır (Segrin ve Flora, 2018). Diğer taraftan ailelerin sosyal destek mekanizmalarını sorunun çözümü noktasında bir araç olarak kullanması, işlevsel bir strateji olarak değerlendirilebilir (Hines, 2015). Maalesef her aile için bu işlevsellikten söz etmek mümkün ol(a)mamaktadır. Bazı özneler, enformel destek ağlarının zayıf olduğunu ve bunun baş etme durumunu zorlaştırdığını ifade etmektedir:

"Vallahi kimse destek olmadı. Kardeşimin arkadaşları destek oldu. Hem maddi yönden hem manevi yönden. Para olsun gelip gitme, sorma olsun. Yok ablam olmasınlar destek istemiyorum. Destek olsalar şimdi arkamızdan laf edecekler. Herkes kendi halinde şimdi ne maddi ne manevi hiçbir destek görmüyorum." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

"3 kız 3 oğlan kardeş var. Heç açmıyorlar bana telefon, dargınlık yoğ aramızda açmıyorlar. Yani fagire kim sorir? Fagir düştüsse sormirler." (Özne 28, babaanne, 65 yaşında, iki torununa bakıyor, torunlarının babası cezaevinde)

"İnanki çok ya işte dediğim gibi bi teyzem var ortancı teyze. bi tek o onun da fazla maddi durumu iyi değil. Manevi olarak, manevi maddi oluyor yani. Gidebileceğim tek yer orasıdır. Kimsenin desteğini görmedim. Öyle bir zamanki aç kalsan kimse demiyor açsın toksun. Kimse kimseyi sormuyorartık. Eskiden kimse merhametlidi şedi yani. Hamdolsun Allaha, çok şükür ihtiyacımız yok." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Sosyal destek eksikliğinin öznelere kırılma ve daha savunmasız hale getirdiği ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu aileler için sorunların çözümünün güçleştiği söylenebilir. Aile içindeki çözümsüzlük, çocuğun refahını doğrudan etkilemektedir. Nitekim The Psychosocial Working Group (2003) yayınladığı raporda, sosyal destek ağları ve bu ağların işlevliliğini, çocuğun psikososyal göstergelerinden biri olarak tanımlamıştır.

“Çoklu streslere sahip aileler sosyal kurumlarla ilişkilerde 'uzmandırlar'“ (Matos ve Sousa, 2004, s.74)

Mevcut çalışma kapsamında görüşülen ebeveynlerin özellikle maddi yetersizlikle baş edebilmek için kullandıkları en temel strateji, formel yardım kurumlarından yararlanmaktır. Matos ve Sousa (2004) sosyal refah hizmetlerinden yararlanan aileleri 7 tipoloji (dışarıdan, istifa etmiş, ısrarcı, aşırı muhtaç, dengeli, tedbirsiz ve görmezden gelinen aileler) ile kategorize etmiştir. Bu kategorilerden “ısrarcı aileler” çeşitli sosyal kurumlardan destek almakta ısrar eden aileleri tanımlamaktadır. SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin önemli bir kısmı çoklu yardım alan ısrarcı ailelerdir. Öznelere aktarımları, özellikle Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın (SYDV) verdiği yardımların yoğunlukta olduğunu göstermektedir.

"Aldığım yardım yetmiyor, ek destek alıyorum yardımlaşmadan (SYDV).....2 ayda bir dulluk maaşı alıyorum, bir de Ramazanda fitre zekat veriyorlar bana, elektrik indirimi alıyorum, birde çocuklara iki ayda bir şartlı sağlık yardımı alıyorum." (Özne 19, anne, 34 yaşında, üç çocuğu var, eşi vefat etmiş)

"Yardımlaşmadan (SYDV) da elektrik yardımı alıyorum. İnkâr edemem alıyorum abla. Bir de bu verdiğiniz Soysaldan ev kirasıdır zaten orada ne galyo. Yine de Allah razı olsun devletten. Zaten bi tip 120 milyon olmuş. Arada sırada yardım edenler de var Allah razı olsun yapanlardan, Allah razı olsun yapmayanlardan da." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

Isınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere alınan yardımlarda öznelere sıklıkla ifade ettiği diğer yardım alma araçları arasındadır.

"Yardımlaşmadan çocuk parası alıyorum, bide kömür geldi. Hani yetim maaşı filan diyorlar ama bilmiyorum." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Taşpınar ve ekip arkadaşlarının yaptığı araştırma sonuçları, SED dışında alınan desteğin en fazla kömür (%37,5) ve gıda yardımları (26,1) olduğunu belirtmiştir. Öznelere ifadelerinden anlaşıldığı üzere yetersiz kaynaklara sahip ebeveynler için formel kurumlar *kurtarıcı* konumdadır. Edebali, (2020) SED hizmetinden yararlanan ailelerin

aldıkları maddi desteği yeterli bulmadıklarını ve diğer formel yardım (SYDV ve il, ilçe belediyeleri vb.) kurumlarına da başvurduklarını belirtmiştir. Minuchin'de (1974) benzer şekilde yoksul ailelerin sorunlarla başa çıkabilmek için çok sayıda sosyal kurumla temas halinde olduklarını ifade etmiştir. Torunlarına bakan Özne 25'in aktarımı, çoklu yardımlara ulaşma noktasında, farklı formel kaynakları işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

"Eski vali bizi 4 sefer ankaraya gönderdi (torununun ameliyatı için)." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

Bu ailelerin en önemli özelliği, aşağıda araştırmacıya yöneltilen sorudan anlaşılacağı üzere "sosyal kurumlardan destek arama noktasında ısrarcı" olmaları ve "herkesten yardım isteme" özellikleridir.

"Kızım siz bize nasıl bir yardım ediyorsunuz? Yani bu nele ilgilidir? Şimdi sen bu yazdıklarını versen içeri acaba veririler mi bana yardım oruçluğtan önce?" (Özne 28, babaanne, 65 yaşında, iki torununa bakıyor, torunlarının babası cezaevinde)

Bu aileler, çok sayıda meslek elemanı ve sosyal kurumla etkileşim halinde oldukları için çoklu yardımlı aileler olarak nitelendirilebilmektedir. Ailelerin yardım arama davranışı elbette verilen desteğin yetersizliğinden de kaynaklanmış olabilir.

Diğer taraftan görüşme yapılan öznelere, özellikle şiddet nedeniyle, bir başka formel kurum olan sığınma evlerine başvurduklarını ifade etmişlerdir.

"Yok benim evim ayrıydı, ondan sonra da zorla bana sahip olmaya çalıştı ondan sonra da o şekilde ben gittim eşime söyledim. Bana dedikine eşin çıkana kadar ben sana kocalık yaparım. Bana bunu söyledi silahı dayadı zorlan benimle oldu dedim ben eşime söyledim hiç kimse bana inanmadı sonra geldim ailem bana inanmadı ondan sonra da sosyal hizmetlere şeye gittim bu kadın sığınma evine gittim orda 2-3 ay kaldım çocuklarım dayanmayacak bi duruma geldiler sonra bi ev tuttum ondan sonra da yaşantımı öyle de devam ettirdim." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

"Kendi hallerinde hep kendini düşünen aileler. Hiç sahip çıkmadılar bana. İlk eşimden ayrıldığım zaman. Karakolluk filan olduk biz eşimin darpından dolayı. Dedim ben kadın konukevine yerleşmek istiyorum. Ailem geldi dedi biz göndermek istemiyoruz biz kızıma bakıcaz. Neyse gittik. Gözdarlık yaptılar tabi dört tane de çocuğum var. Tekrardan ben karakolu aradım kadın sığınmaevine gitmek istediğimi söyledim." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Görüldüğü gibi sığınmaevi ve kolluk kuvvetlerine başvuran kadınlar, çoğunlukla aile içi şiddet mağdurdur. Yapılan çalışmalar, şiddete maruz kalmış kadınların daha az problem odaklı başa çıkma tarzlarını kullandıklarını (Matheson vd., 2007; Clements, Sabourin ve Spiby, 2004;) ifade etmesine rağmen, mevcut çalışmada bazı öznelerin şiddetle baş edebilmek için başarılı bir çözüm stratejisi kullandıkları söylenebilir. Bazı özneler ise, yardımlara ulaşma noktasında sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

"Bide hele kızım liseye gidiyor. Tablet dağıtıyo ya Bakanlık biz hiç onlara ulaşmıyoruz. Yani o bizim elimizde hiç ulaşmıyor yalan yani. Bizim gibi insanların eline geçmiyo. Bizden durumu daha iyi olanların eline geçiyor. Sosyal hizmete bağlıyız ya belli yani ihtiyacımızın olduğu bunu da belirtim hep o dağıtan memurların evine veriyorlar." (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Biz bu tablet için okula başvurduk zaten Ablam her şeyi belli yetimdir yani. Ben de hiçbir şey yapmak istemiyorum, gerek yok yani ablam. Ya ablan şimdi zaten Sosyal Hizmetler okulda yazı yazıyorlar her şeyi belli isteseler görürler. Bir şey olsa öncelik bu çocukların. Bizim çocukların okullarında arkadaşlarına verdiler." (Özne 24, amca, 45 yaşında, yeğenleriyle birlikte 6 çocuğa bakıyor)

Yardıma ulaşma noktasında sorun yaşayan bu aileler ise, yukarıda belirtilen *görmezden gelinen aileler* kategorisine dahil edilebilmektedir.

5.3.4.2. Duygu Odaklı Baş Etme Yöntemleri

Duygu odaklı başa çıkma, stres durumu aynı kalsa bile, strese atfedilen anlamının değiştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Lazarus, 1993). Duygu odaklı başa çıkma bu nedenle duyguları değiştirmek ve böylece duygusal sıkıntıyı çözmek anlamına gelmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984). Özneler, yaşadıkları psiko-sosyal sorunlarla baş edebilmek için duygu odaklı bazı stratejiler kullanmıştır. Bu stratejiler, tinsellik, çocuklara tutunmak, sorunları çevreden gizlemek, başkasını suçlama ve boş zaman aktiviteleri, alt temalarıyla değerlendirilmektedir.

Tinsellik: “Hep Allaha Sığındım, Namazımı Gilyodum Kendi Kendime Kuran Okumaya Başladım Namazımı Kıldım Kuran Okudum Öyle Dedim Allah’ım Bi Kapı Açarsın İnşallah Bu Kuranların Hürmetine Dedim.”

Tinsellik, karşılaşılan stresli durumlarda bireylerin yaşamlarını anlamlandırmasını sağlayan soyut bir destek mekanizmasıdır (Tuncay, 2007). Araştırma kapsamında görüşülen öznelerin şükretme, başına gelene razı olma, dini inanışlara bağlanma ve kaderci anlayışlara sığınma, sıklıkla kullandıkları tinsel baş etme biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailelerin inanç sistemlerini (önyargılar, tutumlar, varsayımlar)

keşfetmek, direnç kaynaklarını öğrenmek açısından önemlidir. Çünkü inanç, kim olduğumuzun ve deneyimlerimizi nasıl anlamlandırdığımızı göstermektedir (Walsh, 2016, s.39). Yüksek güce olan inanç ve bağlılık, görüşülen ebeveynlerin psiko-sosyal sorunlarla baş etmek için kullandıkları araçlardır:

"Namaz kıldım kuran okudum namaz kıldım zaten odadaydım bi yere çıkamıyodum, abdest alırdım namazımı beş vakit böyle her saniye a beyle hiç o secdeden galkmıyodum o başımı, hep Allaha sığındım, namazımı gılıyodum kendi kendime kuran okumaya başladım namazımı kıldım kuran okudum öyle dedim Allah'ım bi kapı açarsın inşallah bu kuranların hürmetine dedim." (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Ebeveynlerin sahip olduğu inançlar, karşılaşılan zorlukları çözümlemede onlar için koruyucu önemli bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Walsh (2016) maneviyat temelli olumlu bakış açısının, zorluklara karşı aile dayanıklılığını geliştiren bir yardımcı olarak tanımlamıştır. Zor zamanları atlatmak için dinin ve maneviyatının bir strateji olarak kullanılması, mevcut çalışmada çoğu ebeveynin ortak stratejisiydi. Ayrıca dini araçlardan (toplumsal olarak şifa vermesi beklenen hocalar) yardım istemek de bir başka baş etme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Nerelere götürmedim C. Efendi nur içinde yatsın belki bin defa oraya götürmüşüm daha adam usanmıştı götürdüm şeye hastaneye akıl hastanesine yatırdım orda ben yanında durdum dedim bu içkiyi bıraka böyle 1 ay sanki ben cennetin ortasındaydım cennet hiç böyle her şeyi unutmuştum bir aydan sonra bi daha başladı (başetme biçimleri-dini duygulara yaslanma)" (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Daha düğünün gecesi deli olduğunu gösterdi (bakım verdiği yeğeninin annesinden bahsediyor). Bayılıyor sonra kalkıyor ha ha gülüyor. Bayılıyor kalkıp gülüyor. Kadir efendiyi bilir misin? Burda kadir efendi var ona götürdük, dedi yok bunun bişesi yok kalkın bunu eve götürün. Ne diyeyim. psikoloğa götürmediler." (Özne 26, hala, 42 yaşında)

Öznelerin hatırı sayılır bir kısmı, stres durumunu pasif bir kabulleniş çerçevesinde “kader” olarak nitelendirmiştir. Buradaki kabulleniş ve kadercilik güçsüzlüğün ve sorunun çözümü için yetersizliğin sonucudur. Walsh (2012) bu ailelerin sahip olduğu kaderci bakış açısının stresli durumla yüzleşmesinin önündeki engel olarak tanımlamıştır.

"Oğlan yoğtu oğlan oldu gine çoğ şükür.Oldu işte bele oldu. Deme bizi bi tarafa gomuş gurban olduğum Allah. Kadere karşı gelinmez, alnında ne yazılırsa onu

görürsün." (Özne 22, sekiz çocuğu var, kağıt topluyor, 42 yaşında, eşi intihar etmiş)

"Bilmiyorum kader mi diyelim." (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

"insan gülmedi mi gülmi. ters gitti mi ters gidi. Elem devam edi." (Özne 13, anne, 44 yaşında, 6 çocuğu var, eşi cezaevinde)

"Allah zaten o senin gaderine yazdırmışsa isyan edemisin. Allaha mı isyan edecen. ağlardım tabi canın ağrıdısı ağlamimisin? insanın canı ağrıdığı zaman tabi ağlisin. Tepki de vermezdim Çünkü şiddetten göğütüğüm için. ne tepkisini verecem." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

Green, Mcallister ve Tarte (2004), ekonomik olarak dezavantajlı ebeveynler arasında kadere boyun eğme davranışının yaygın olduğunu aktarmıştır. Yoksul doğmuş bir kişinin yoksulluktan kurtulmak için daha az seçeneğinin olduğu bir döngüden bahsedilir (Seccombe vd., 2007). Bu kültür nedeniyle değişime çaba göstermedikleri ve bunun yerine yoksulluğu bir yaşam biçimi olarak kabul ettikleri savunulur. Araştırmalar, yoksul ailelerde yetişen çocukların yetişkinlik döneminde de aynı şartlar içinde yaşama eğilimi gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Zastrow, 2013). Bu eğilim, yoksulluk kültürü içindeki çocukların söz konusu yoksulluk tutum ve davranışlarıyla sosyalleştikleri düşüncesine dayanmaktadır (Mayer ve Leone, 1997; Deglau, 1985). Sabırlı olmak, tevekkül etmek ve mucize olmasını beklemek bu anlamlandırmaya verilen duygu-durumsal karşılıklardır.

"İmtihan düşündüm aynen hani derler ya kötüler iyilere düşer iyiler de kötülere düşer öyle bi imtihan dedim herhalde bu benim imtihanım dedim çekmek zorundayım" (Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

Bu neden benim başıma geldi? şeklindeki ifadeler, dini temelli pesimist bakış açısının sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Böylece başa çıkma yollarına dini inancın doğrudan veya dolaylı katkısı görülmektedir. Dini inançların duyguları yönetme konusunda işlevsel oldukları görülse dahi, sorunun çözümü için herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bouchard ve Theriault, (2003) ailesel refahın elde edilebilmesi için mucize bekleyen kaderci yaklaşımın terk edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Başkasını Suçlama

Stresin meydana getirdiği duygusal yükü baş edebilmek için öznelerin kullandığı bir diğer strateji, bir başkasını suçlamaktır. Stresin nedenini başkalarına yükleyerek

kendisini iyi hissetmeye çalışmak, aslında sorunla yüzleşmekten ve probleme dair sorumluluk almaktan kaçınma davranışı olarak ifade edilebilir (Folkman vd., 1986, s. 995). Eşi ikinci kez uyuşturucu satıcılığı nedeniyle tutuklanan Özne 17, bu durumun sebebi olarak eşini ihbar eden kişiyi göstermektedir:

"İhbar eden, ona çok üzıldüm. kimsenin çocuğunu kınamıyorum. ama şu anda Allah korusun biri benim çocuğuma bişe verse ben gidip onu şikayet etmem. çünkü benim çocuğun ondan almaz başlasından alacak. yolu o değil yani. Bana gelip deseydi bak Benim çocuğuma vermesin Ben hemen eşime söyledim, önünü keserdim. kim yapmışsa kötülük, kötü bişey. kendiliğinden yakalanaydı ne istedin yani. çocuklarıyla biraz oturaydı. Çocuklardan bir şeyini yemedi babasının ona çok üzıldüm. (Özne 17, anne, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Aile süreçlerinin zayıf işlediği aileler tek bir nedene bağlanmaya ve başkasını suçlamaya eğilimlidirler (Wright ve Bell, 2009). Diğer taraftan Walsh (2012) "Dünya bize karşı" inancının oldukça zorlayıcı bağlamlarda bir hayatta kalma stratejisi olabileceğini söyler. Ancak aileler için izolasyon, dışlanma ve güvensizliğe neden olabilmektedir.

Çocuklar için Güçlü Durmak

Çalışma kapsamında görüşülen öznelerin çoğunluğunun tek ebeveynli hanelerden oluştuğu pek çok kez ifade edilmiştir. Boşanma, ölüm ve cezaevi stresleri nedeniyle tek ebeveyn haline gelen özneler, genellikle çocukların sorumluluğunu alan tek ebeveyn niteliğindedir. Bu sorumluluk, bazı durumlarda strese neden olsa da özneler, çocuk sahibi olmayı sorunlarla baş etmeyi kolaylaştıran bir strateji olarak nitelendirmişlerdir. Çocuğa tutunmak, çocuğun varlığından güç almak ve çocuk sahibi olmaya şükretmek, öznelerin anlatımında sıkça söz edilmiştir.

"Torunlarla tutunim, çocuğumun nefesini alim." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

"İyiki de hani peş peşe oldular diye çok üzıldüm iyiki de olmuşlar Rabbimin hani takdiri iyiki de öyle olmuş çünkü eşim vefat etti iyiki de iki taneymiş yani öyle" (Özne 3, 48 yaşında, 2 çocuğu var, eşi öldürülmüş)

"Benim hayatım sadece çocuklarım." (Özne 11, 41 yaşında, üç çocuğu var, eşinden boşanmış)

"Evet aynen yani ben kendimi çocuklara daha şey yaptım yani. Onu daha gözüüm görmüyordu, ne yapsa da çocuklarım var derdim." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Zaten o her şeyi unutturdu bana. bişey kucağıma geldiği zaman bütün yaralarımı unutuyodum hep. "(Özne 5, anne, 35 yaşında, bir kızı var, eşi vefat etmiş)

"Evet onlar için boynumu eğmek zorunda kalıyodum. Diyodum çocuklarım var, boynu eğik kalmasın. Bide gidecek bi yerim yoktu, okuma-yazmam yoktu. Çocuğum küçüktü kızım, kızım şu an okuma-yazması var. Şu an her şeyi biliyo, her şeyi bana gösteriyo ama o zaman kızım küçüktü, hiç bişey bilmiyodum. Nereye gidecektim, kimin kapısına sığınacaktım." (Özne 7, 30 yaşında, iki çocuğu var, eşinden boşanmış, gizlilik kararı var)

Çocuk sahibi olmak, öznelere açısından güçlendirici bir faktör olarak görülmüştür. Fakat tek sorumluluk sahibi olmanın verdiği zorunlu bir durum olarak da görülebilmektedir. Eşi cezaevine girdiğinde intihar etmeyi düşünen Özne 23, babası olmadığı için çocuğunun sorumluluğunu başkasına vermekten korkmasından dolayı intihardan vazgeçtiğini belirtmektedir:

"Hep böyle intihar etmeyi falan bile düşündüm. Ama bir çocuğum var. Çocuğum bensiz nasıl olacak, nerede kalacak. Hani bile kendim onları yaşadığım için bir annede bir baba da sürekli. Hep yani onlar gözümün önüne geliyordu. Ben olmasam çocuğuma kötü davranacak lar. Hiç kimse annesi gibi tabii bir insan sevemez. Sonuçta çocuğumu itip bakacaklar. Çocuğum hasta oluyor, kusuyor. Ben severek temizliyorum çocuğumun kustuğunu ve altına yaptığını. Ama bir başkası çocuğumu öyle davranmayacak. Zaten eşimi yokluğundaki o dönemde büyük oğlum yani çok öyle ona tutundum böyle." (Özne 23, anne, 28 yaşında, iki çocuğu var, eşi cezaevinde)

Sorunu Gizleme

Ailelerin kullandığı sorunları gizleme stratejisi, onları dışlanma ve damgalanmaya maruz kalmaktan korumaktadır. Aynı zamanda çocukların olumsuz durumlardan etkilenmelerini engellemek isteyen annelerin de ortak stratejisidir. Öznelere, çocukların sorunlara şahit olmamaları için olumsuz olay ya da durumu nasıl gizlediklerinden bahsetmektedir.

"Yani inanki hiç yani babaları içip geldiği zaman hiç deyişdim, çocuklarımı uyutayım. Hiç görmesinler çocuklarım, hani hiç bilmesinler babalarının alkol aldığını. Ama ne yapsam da görüyordu çocuklar hissediyodular beni. Asla ne babalarına karşı ne kıskırtma ne şey asla babaları da diyodu." (Özne 1, anne, 45 yaşında, üç kızı var, eşinden boşanmış)

"Çocukken babam geç geç gelidi. Babamın o hali annemle kavgalarına şahit olidim ele huzursuz olidim. Biz eşimle o gadar çoğ kavgaya etmezdik. Çünkü çoğ şeyi kapatmaya çalışıyordum. Çocuklara yansıtmamaya çalışıyordum (fedakarlık) çünkü ben çok üzülürdüm annem babam kavgaya etse" (Özne 10, dört çocuğu var, 41 yaşında, eşi vefat etmiş)

Diğer taraftan sorunu gizlemek, şiddete maruz kalan kadınların da ortak stratejisiydi. Bu çalışmada “sessizlik” stratejisinin kullanımının temel nedeni, aileleri ile partneri arasında olası çatışmayı engellemeye çalışmaktır. Öznelerin paylaşımları *daha büyük sorunlara neden olmaktan korktuklarını* göstermektedir:

"Bir de eve gelirdi şiddet uygulardı bana. Her gün her gün daha gorgumdan aileme söylemidim. Ailemden de gizlidim ben. Ya dedim babam öğrenirse, kardeşlerim öğrenirse hani vururlar. Kanı beş kuruş etmez, neden katil olsunlar. Niye kardeşimin başı yansın? gibisiden insan gorhi. Tabii ki sürekli sustum ben." (Özne 20, anne, 39 yaşında, bir çocuğu var, partnerinden ayrılmış)

"Yoğ kim ne verecek. Bir de ben öyle çok yansıtımdım dışarıya." (Özne 15, babaanne, 57 yaşında)

"Yağ bulidin şeker bulamidin, şekeri bulamidin. Allaha şükür, idare edidim. Ama heç kimseye hissetmidim. Babam gelse dese neyin var neyin yoğ. Diyidim baba herşem var, şükür edidim. Yani söylemek istemidim kaçtım diye. (ağlıyor) istemidim." (Özne 25, babaanne, 67 yaşında, iki torununa bakıyor, oğlu vefat etmiş)

"Aileme pek yansıtmiyorum, cezaevinde olduğunu biliyorlar. Ama yaralamadan dolayı biliyorlar. Eşimin oğlu nedeniyle bu mahallede kavga çıkmıştı, aileme o kavgadan dolayı içeriye girdiğini söyledim. Uyuşturucu falan desem beni 1 dakika koymazlar burda." (Özne 29, üvey anne, 31 yaşında, birlikte yaşadığı kişinin çocuklarıyla birlikte yedi çocuğa bakmaktadır, ilk eşinden boşanmış mevcut partneri cezaevinde)

Yukarıda aktarılan pasif başa çıkma, şiddete uğrayan kadınlarda sıklıkla görülmektedir. Waldrop ve Resick (2004) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde şiddete maruz kalan kadınların daha pasif başa çıkma yöntemi kullandıkları görülmüştür.

Sonuç olarak başa çıkma yöntemlerinin işlevselliği, bireysel karakter ve sorunun bağlamı ile ilintilidir. Bir diğer ifadeyle hangi yöntemin daha iyi olduğunu söylemek zordur (Folkman vd., 1986). Fakat araştırmalar, sürekli duygu odaklı başa çıkma yöntemini kullanmanın duygusal tükenmeye neden olabileceğine dikkat çekmektedir (Boyd, Lewin ve Sager, 2009). Nitekim duygu odaklı başa çıkma yöntemleri, bireylerin probleminden kopmasına neden olarak stres etkeninin doğrudan ele alınmasına engel olmaktadır (Ben-Zur, 2009; Semmer, 2006).

6. BÖLÜM: DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Mevcut bölümde, verilerden hareketle ortaya çıkan değerlendirmelere, sonuçlara ve önerilere yer verilecektir.

6.1. DEĞERLENDİRME

Araştırmanın sonuçlarına değinmeden önce çalışmanın sınırlılıkları ile başlamakta fayda var. Bu çalışmanın çocuğun refahına dair sonuçları, ebeveynin algısını yansıtmaktadır. Böylece çocuğun öznel refahına dair herhangi bir sonucumuz bulunmamaktadır. Ayrıca örneklem grubunun genellikle annelerden oluşması, çok boyutlu yorumlamaları sınırlandırmaktadır.

Bu çalışma iki temel amaçla yola çıkmıştır. İlki, SED'in etkinliğini değerlendirebilmek için çocuğun iyi oluşu üzerindeki katkısını ortaya koymaktır. Diğer amaç ise, hem kronolojik hem de gelişimsel bütünlük içinde aile süreçlerini incelemek ve ailelere dair psikososyal verilere ulaşmaktır. Böylece SED hizmetinden yararlanan ebeveynlerin aile dinamiklerinin anlaşılabilmesi için çok boyutlu bir inceleme yapılmıştır. Yapısal aile sistemleri yaklaşımı esas olmak üzere aile dayanıklılığı ve aile stres teorisinin bilgisinden yararlanılmıştır. Yapısal aile sistemleri yaklaşımının yoksul ailelerde kullanımının yaygın olması, yorumlamayı ve değerlendirmeyi önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Nitel araştırma yöntemi temelinde yarı-yapılandırılmış soru formu ve derinlemesine görüşme tekniği sayesinde ortaya çıkarılan fenomenolojik veriler, ebeveynlerin aile süreçlerinin anlaşılmasına katkı sunmuştur. Aşağıda yer alan alt başlıklarda ise, daha detaylı değerlendirmelere yer verilmektedir.

6.1.1. SED'in Çocuğun İyi Olma Hali Üzerindeki Etkisi

Alınan desteğin çocuğun iyi olma hali üzerindeki etkisi, yedi tema (*ekonomik, sağlık, eğitim, katılım, risk ve güvenlik, ev ve çevre koşulları ve aile içi ilişkiler*) ile incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler sonucunda, SED hizmetinin daha çok maddi temelli olduğu; eğitim, katılım, ev ve çevre koşulları başta olmak üzere çocuğun diğer gelişimsel ihtiyaçlarına yönelik sosyal destek müdahalelerinin yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. SED hizmeti, sosyal desteği de içermesine rağmen alınan destek, zorunlu ihtiyaçlara odaklanmakta ve çocuğun *özel istekleri* karşılanamamaktadır. Bununla

birlikte görüŖülen ebeveynlerin çocuğun eğitimine, kurtarıcı bir misyon yükledikleri, çocuğun okuluna ve akademik başarısına ilgili oldukları anlaŖılmıŖtır. Ayrıca ailelerin riskli mahallerde ve yetersiz konut imkanlarına sahip olması ve aile içinde işlevsiz örüntülerin varlığı, çocuğun iyi olma hali üzerinde olumsuz etkileri olan etmenler arasındadır. Özellikle kız çocuklarının evin bakım yükünü ve kardeşlerine bakma sorumluluklarını üstlendikleri ve erkek kardeşlerinden daha fazla baskıcı ebeveyn tutumuna maruz kaldıkları görülmüŖtür. Aile içi ilişkilere bakıldığında ise, babanın ayrıŖık ilişki özelliği taşıyan iletişim biçimini kullandığı, daha az sorumluluk aldığı ve çocuklarla daha az vakit geçirdiği anlaŖılmıŖtır.

6.1.2. SED Hizmetinin Başvuru, Değerlendirme ve Sonlandırma Süreci

SED hizmeti süre sınırlı bir uygulamadır. Fakat meslek elemanlarının, hizmetin sonlandırılmasına yönelik müdahalelerin yetersiz kaldığı Bölüm 5.1.2'deki bulgulardan anlaŖılmaktadır. Öznelerin büyük çoğunluğu, hizmet sonlandırıldığında bununla nasıl baş edeceğine dair bir plana sahip değildir.

Bununla birlikte ebeveynlerin önemli bir kısmının ilk SED başvurusu reddedilmiŖtir. Desteğin verilmediği aileler, yeniden evliliği ve ayrı bir eve taşınmayı bir baş etme yöntemi olarak kullanmıŖtır. Ebeveynlerin SED hizmetinden uzun süredir yararlanıyor olması, hizmetin bitimine dair korkuları ve desteğin “maaŖ” olarak algılanması, hizmetin sonlandırılmasına hazır olmadıklarını açıkça göstermektedir.

6.1.3. Kök Aile Yapısı

GörüŖülen ebeveynlerin kök ailelerinin genellikle kırsal alanda yaŖadığı ve öznelerin erken çocuk dönemlerinden itibaren yoksulluğu deneyimledikleri gözlenmiŖtir. Ayrıca kök ailelerinde ebeveynlerin baba yoksunluğu yaŖadıkları, aile içi rol ve sorumluluklarının toplumsal cinsiyet kalıplarına göre Ŗekillendięi ve annenin aşırı sorumluluk almak zorunda kaldığı anlaŖılmıŖtır. Kök ailedeki baba eksikliği ve bunun aile yaŖantısına etkisi, dikkat çekici sonuçlar arasındadır. Bununla birlikte öznelerin kök ailede yaŖadığı *babasızlık*, aşırı kontrollü ebeveyn yetiŖtirme tutumu, yoksulluk, sosyal dışlanma ve izolasyon ile sonuçlanmıŖtır. Ayrıca ebeveynlerden bazıları, baba eksikliği nedeniyle aile içinde “*ebeveynleŖtirilmiŖ çocuk*” olarak konumlandırılmıŖtır.

Çalışmanın kök ailelere dair sonuçları, kök aile yapısının ve burada yaşanan süreçlerin mevcut aile üzerinde hem kolaylaştırıcı hem de engelleyici konumda olduğunu göstermektedir. Nitekim kök ailenin mevcut durumu ve aile hikayeleri, ebeveynlerin sosyal sermayesini oluşturmaktadır. Sonuç olarak, kök ailede iletişim sorunlarının olduğu, annenin ve evin büyük kız çocuğunun çok fazla sorumluluk yüklendiği, kadınların ötekileştirildiği ve aile içi şiddet öyküsünün bulunduğu söylenebilir.

6.1.4. Ebeveynlerin Evlilik Süreçleri

Ebeveynlerin evlilik sürecine dair en çarpıcı sonuç, öznelere önemli bir kısmına kök aileleri tarafından eş adayını tanıma fırsatının verilmemiş olmasıdır. Söz konusu ebeveynlerin evliliğe karar verme sürecinde yaşadıkları sorunların en önemlisi, ataerkil yapı ve onun kız çocuklarından beklentisidir. Öznelere önemli bir kısmı için evlilik kararı, kendi iradesi dışında erkek aile üyelerinin onayı ile gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda öznelere çoğunluğu “çocuk” yaşta, kendisinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmiştir. Henüz gelişimsel özelliklerini dahi tamamlayamayan kız çocuklarının evlilik gibi bir sorumluluğu yüklenmesi, travmatik sonuçlara ve aile içinde işlevsiz kalıplara neden olmuştur. Ayrıca evliliğe hazırlık süreci çok kısa tutulmuş ve kadınlar *ne olduğunu anlamadan* evlen(diril)mişlerdir. Öznelere evlilik nedenlerine dair sonuçların en önemlisi ise, evliliğin kök aileden bir kaçış ve bir özgürlük yolu olarak görülmüş olmasıdır.

6.1.5. Karşılaşılan Stres Durumları

Öznelere karşılaştığı her bir stres durumu, strese önceki aile ilişkileri, stresin aile ilişkilerine ve çocuğun gelişimine etkisi ve son olarak sosyal destek kaynakları temelinde değerlendirilmiştir. Bu çalışmada öznelere karşılaştığı stres durumlarından biri, boşanmadır. Boşanma öncesi aile içi ilişkiler, ebeveyn alt sisteminin işlevleri ve aile içi çatışma durumlarına dair sonuçlara bakıldığında; babaların hem eş hem de ebeveyn sorumluluklarını üstlenemediği ve çocukların ihmal edilmesine neden olacak düzeyde sorumsuz davranışlar sergiledikleri anlaşılmıştır. Bu sorumsuz davranışlara ve aile içi çatışmalara rağmen kadın öznelere büyük çoğunluğunda “boşanmayı geciktiren unsurların” olduğu görülmüştür. Çocuk için sabretme, kök aile desteğinin alamamaktan çekinme, toplumsal baskı, aileyi üzmemek istememe, maddi sorunlar ve öldürülme

korkusu, öznelerin boşanmayı ertelemesine neden olan unsurlar arasında yer almıştır. Ayrıca sıklıkla dile getirilen “babaevine dönülmez” vurgusu, boşanma sürecinde ve sonrasında özellikle eğitimsiz ve herhangi bir mesleğe sahip olmayan kadınlar açısından desteğin çok önemli olduğunu göstermektedir. Boşanmanın çocuk üzerine etkisine dair en çarpıcı sonuç ise, boşanma sonrasında çocukların babalarıyla neredeyse hiçbir iletişim kur(a)maması durumudur. Ayrıca boşanma sonrasında kadın yaşadığı damgalanma, hem aile üyeleri hem de yakın çevre tarafından kadının davranışlarının kısıtlanmasına neden olmuştur. Kadınlar bu damgalanmayla baş edebilmek için boşanmayı gizleme, sosyal izolasyon ve evli akranlarla görüşmeme stratejilerini kullanmışlardır. *Dul kadın olmak* şeklinde ifade ettikleri durum, toplumun söz konusu kadınlara yönelik olumsuz tutumu ve önyargısı olarak tanımlanmıştır.

SED hizmetinden yararlanan aileler için bir diğer önemli stres kaynağı, aile üyelerinden birinin (eşin/çocuğun/kardeşin) cezaevinde bulunmasıdır. Bu aileler için ilk görev, cezaevinde bulunan aile üyesinin rol ve sorumluluklarının diğer aile üyelerinin üstlenmesidir. Bu süreçte genellikle anne (babaanne/amca) bütün sorumlulukları üstlenmiştir. Aile üyelerinden birinin cezaevinde olması, aile ilişkilerini her zaman olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durumun, aile üyelerinin cezaevine girmeden önceki aile ilişkileriyle bağlantılı olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır. Cezaevine girmeden önce açık, sevgi dolu ve yeterli bir iletişime sahip ailelerde bu sürecin daha kolay atlattıldığı anlaşılmıştır. Aileler, bu stresli süreçte kurallarını esnetmiş ve aile dengesini yeniden kurabilmiştir. Fakat bazı özneler açısından bu süreç, tükenmişlik, çaresizlik ve depresyon gibi psikopatolojik sorunlara yol açmıştır. Ebeveynin cezaevinde olmasından dolayı karşılaşılan zorluklar, çocukları ruhsal, duygusal, sosyal ve ekonomik açıdan etkilemiştir. Çocuklardan bazıları ebeveyninin tutuklanma sürecine şahit olmuştur. Bu durumun çocuk üzerindeki travmatik etkisi öznelerin ifadelerinde açıkça görülmüştür.

Babası cezaevinde olan çocuklar için 4 risk faktörünün olduğu ifade edilebilir: Maddi sorunlar, mekan değişimi ve uyum süreci, damgalanma ve dezavantajlı mahallerde yaşama. Evin maddi kazancını sağlayan ebeveynin cezaevine girmesi, aileler için ciddi mali krizlere neden olmuştur. Bununla baş edebilmek için özneler, kök ailenin yanına veya kira bedeli daha uygun olan mahallelere taşınma gibi stratejileri kullanmıştır. Çocuğun bu değişimlere uyum süreci çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle

ergen yaştaki çocukların bu durumu kabullenmekte zorlandığı ve evde kalan ebeveynle ciddi sorunlar yaşadığı belirlenmiştir. Ayrıca bu süreçte çocukların akran grupları tarafından damgalandıkları ve ailelerin bununla baş edebilmek için yaşamdan geri çekilme stratejisini kullandıkları anlaşılmıştır.

SED hizmetinden yararlanan ailelerin karşılaştığı bir diğer stres kaynağı ise, aile üyelerinden birinin ölümüdür. Kayıpların hepsinin ani ve beklenmedik olduğu ve öznelerin ölüm sürecine duygusal, davranışsal ve bilişsel tepki verdikleri anlaşılmıştır. Ölümüne verilen tepki, kişisel ve toplumsal özellikler, ölümle ilgili toplumsal ritüeller, ölüm şekli, yakınlık derecesi ve ölümden önceki aile ilişkilerine bağlı olarak değişmiştir. Çocuğun yas sürecine verdiği tepki ise, onun gelişimsel dönemine göre yorumlanmıştır. Mevcut çalışmada çocuklar, ebeveynin kaybını 0-5 yaş aralığında yaşamıştır. Gelişimsel dönemine uygun olarak çocukların ölümü kabullenmedikleri ve ölümden başkasını suçlayan bir tavır içinde oldukları belirlenmiştir.

Görüşülen özneler açısından bir diğer stres kaynağı kadınlara yönelik aile içi şiddettir. Kadınların eşi/partneri/erkek kardeşi tarafından ciddi fiziki yaralanmalara, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddete maruz kaldıkları görülmüştür.

6.1.6. Sorunla Baş Etme Yöntemleri

Öznelerin aktarımlarından elde edilen veriler sayesinde baş etme yöntemleri, problem odaklı ve duygu odaklı olmak üzere iki kategori ile incelenmiştir. Özneler, problem odaklı baş etme yöntemi olarak psikiyatrik ve psikolojik destek alma, sosyal destek mekanizmalarını kullanma, STK'lar ile etkileşim ve resmi kurumlardan yardım arama davranışlarını kullanmışlardır.

Diğer taraftan duygu odaklı baş etme yönteminin çoğunlukla tinsel temelli olduğu görülmüştür. Özellikle kadercilik ve “ben ne yapabilirim ki” algısının özneler arasındaki yaygınlığı, dikkat çekicidir. Kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmadığını düşünen öznelerde bu durum, özyeterlilik becerisinin geliş(e)memesine neden olmuştur. Ayrıca çocukların varlığı, öznelerin sorunlarla baş etmelerini kolaylaştıran en önemli faktör olarak yorumlanmıştır.

6.2. SONUÇ

Mevcut araştırma kapsamında incelenen söz konusu bu riskli aileler, düşük eğitim seviyesi, işlevsiz aile örüntüleri, çoklu stres kaynağı, kronik yoksulluk ve çoklu yardımlardan yararlanma ile karakterize edilmiştir. Ayrıca çocuk refah hizmetleri içinde yer alan bu ailelerin baba eksikliği yaşadıkları, tehlikeli mahallerde oturdukları ve nemli, rutubetli, kalabalık ve riskli ev ortamlarında yaşadıkları görülmüştür. Bununla birlikte psikososyal risk altındaki ailelerin bu profiline rağmen, aralarında önemli bir heterojenlik bulunduğu söylenebilir. Söz konusu bu heterojenlik, ailenin yapısı, sosyal destek durumu, çocukların yaşı, yaşanan stresli durumun özellikleri ve baş etme yöntemleri farklılığından kaynaklanmaktadır. Ailelerin risk düzeylerindeki bu farklılıkları, farklı ve etkin müdahaleleri gerekli kılmaktadır.

Çalışma kapsamında görüşülen ebeveynlerin ifadeleri, SED hizmetinin sosyal destek bağlamında ve aileyi içine alan bütüncül müdahalelerde nispeten yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu nedenle söz konusu aileleri ve çocukları, psiko-sosyal açıdan güçlendiren müdahalelerin artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

6.3. ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde, SED hizmetinin kurumsal sürecine, çocuğun iyilik haline ve gelecek araştırmalara yönelik öneriler yer almaktadır.

6.3.1. SED Hizmetinin Kurumsal Sürecine Yönelik Öneriler

Her bir kriz, aileyi farklı şekillerde etkilemektedir. Bu nedenle çocuk refah sistemi içinde yer alan bu ailelere verilecek hizmetin, krizlerin çözümünü kolaylaştıracak kaynakları içermesi gerekmektedir. Tek bir kurumun veya hizmetin çocukların ve ailelerin karmaşık ihtiyaçlarını karşılayamayacağı kabul edilmelidir. Psikososyal risk altındaki bu ailelerin karşılaştığı sayısız sorunun kapsamlı ve etkili bir şekilde ele alınması, çocuk refahı sistemi ile toplum hizmeti sağlayan kuruluşlar (AMATEM, İŞKUR vb.) arasında işbirliğine duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Ailelerin ihtiyaç duyduğu psikolojik destek, çocukların boş zaman faaliyetlerinin düzenlenmesi (ör. Sportif faaliyetler), baba katılımını teşvik eden psiko-eğitim programları, büyük ebeveynlere yönelik eğitimler, ebeveynlerin zararlı alışkanlıklarından kurtulması için

yönlendirme ve çocukların akademik yaşantısına destek programları için kurumların entegre edilmesi çok önemlidir. Bu bağlamda çocuk refahı sistemine dahil olan çocukların ve ailelerinin çoklu ihtiyaçlarını karşılamak için tasarlanmış koordineli bir hizmet ve destek ağına ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışma kapsamında elde edilen veriler ışığında ailelerin farklı ihtiyaçlarına yönelik farklı müdahale yöntemlerini içeren *Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Koordinasyon Merkezi* önerilmektedir. Aşağıda yer alan Şekil 4’de hizmetlerin içeriği yer almaktadır.

Şekil 4. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Koordinasyon Merkezi Hizmet Şeması

Böylece bu koordinasyon merkezi, ailelerin karşılaştığı sorunlara yönelik kapsamlı müdahaleler sunarak, ailelerin mevcut durumuna yardımcı olmanın ötesinde, ailelerin gelecekteki olması muhtemel sorunlarına dair çözüm becerileri geliştirebilmelerini de sağlayacaktır. Aile güçlendikçe, hizmet sağlayıcılara bağımlı olmaktan kurtulacak;

yetkin ve yetenekli hale gelebilecektir. Sonuç olarak sosyal hizmet uzmanları, problemlerin nedenleri ve ailelerin bunlarla nasıl baş ettiği üzerine daha fazla durmalıdır. Bu bağlamda müdahaleler, ekonomik desteğin yanında kaotik etkileşimleri, zayıf ebeveynlik becerilerini, esnek olmayan kuralları ve yetersiz baş etme yöntemlerini ortadan kaldıracak çalışmaları da içermelidir.

Sosyal hizmet uzmanının görevi, müdahale sürecinde mevcut sorunlara yönelik ailelerin baş etme kapasitelerini arttırmaktır. Bu nedenle verilen hizmetin birey ve aile üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu belirli aralıklarla izlenmeli ve mesleki bilgi ve beceri temelinde müracaatçı ile kurulacak güçlendirici bir ilişki önemsenmelidir. Böylece müdahaleler, öznelere sosyal destek ağlarına genişletilmeli, ailelerin sorunlarına *özel* kaynaklar sağlamalı ve bunları yaparken kültürel değerlere ve inançlara uygun bir müdahale planı tasarlanmalıdır.

Sosyal hizmet uzmanları, değerlendirme ve sonlandırma aşamalarında kültürel kodların, müracaatçının mevcut durumunu doğrudan etkileyebileceğinin farkında olmalıdır. Müracaatçının değerlendirme süreçleri, toplumsal cinsiyet rolleri, ailelerin mevcut yapısı ve yaşanan krizler bağlamında değerlendirilmelidir. Mevcut çalışmada tek ebeveyn olan kadının kök ailesi tarafından desteklendiği kanaatiyle ilk başvuruları reddedilmiştir. Desteğin fiziki olarak varlığı, işlevsel olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumun boşanan kadına bakış açısı bağlamında desteğin değerlendirilmesi, kadınların güçlenmesine katkı sunacaktır. Bu nedenle kadınların bağamları dikkate alınarak aile yanında kaldığı dönemde de desteklenmesi, kadının ailesi ile yaşadığı sorunların azalmasına katkı sunacak ve böylece öznelere, sosyal destek kaynaklarından ayrılmamış olacaktır. Böyle bir müdahale süreci, sosyal hizmetin müracaatçının bulunduğu yerden başlama ilkesi ile de tutarlıdır.

Her aile biriciktir ve sosyal hizmet uzmanının SED’den yararlanan ebeveynlerin yaşanan stres durumlarına uygun müdahale planı hazırlaması önemlidir. Bu ailelerin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve gereksinim odaklı (need-based) bir yaklaşım benimsemesi ailelerin mağduriyetini ortadan kaldıracaktır. Ailelerin farklılıklarına ve biricikliğine odaklanarak “Ters Müdahale Yasasını”(Inverse Intervention Law) kullanmanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. Ters müdahale yasası, *daha çok ihtiyacı olana daha*

çok yardım et ilkesine dayanmaktadır. SED, yaranlanan bütün aileleri tek bir müdahale yöntemiyle desteklemektedir. Fakat yaşanan strese göre hem ihtiyacın hem de mağduriyetin değiştiği araştırmadan elde edilen veriler sayesinde anlaşılmıştır. SED'den yararlanan ebeveynlerin aile yapıları, aile büyüklükleri, yaşadıkları çevreler ve aile öyküleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle daha fazla ihtiyacı olana daha fazla destek verilmesi ile denge kurulabilecektir. Özellikle kök ailelerin desteklemediği kadınlar, diğerlerine göre daha dezavantajlıdır. Bu bağlamda ihtiyaç ve gereksinimler, bağlama özgü stratejilerle özel ihtiyaçlarla eşleştirilmelidir.

Ailelere yönelik söz konusu bu kapsamlı müdahaleler, ancak yeterli miktarda sosyal hizmet uzmanının istihdam edilmesiyle sağlanabilir. Bir aile, birden fazla meslek elemanından destek aldığı anda, müdahalelerin parçalanmasına ve ailelerin ve profesyonellerin kafa karışıklığına sebebiyet verebilir. Özellikle aile ile başından itibaren ilgilenen tek bir uzmanın olması ve uzmanın ulaşılabilir olması, aileye dair değişimi ve gereksinimleri kontrol edebilmesi bağlamında işlevsel olacaktır.

6.3.2. Çocuğun İyilik Halini Arttırmak İçin Aile İlişkilerine Yönelik Öneriler

Çocukların esenliği, ailelerin sahip olduğu maddi, kültürel, sosyal ve kişisel sermayeden önemli ölçüde etkilenir. Bu bağlamda aileye yönelik iyileştirme çabaları, doğrudan çocuğun refahına katkı sunacaktır. Ebeveynlerine veya bakıcılarına yardım edilmedikçe; çocuklara yardım edilemez. Aile merkezli bakım, çocuk yoksulluğunun azaltılmasında doğru yoldur. Fakat bunun yanında yoksul ailelerin psikososyal sorunlarının çözümü için aile işleyişini teşvik etmek ve güçlendirmek için alınan önlemler, onlara daha iyi bir yaşam sağlamanın en iyi yolu olacaktır.

Görüşülen öznelerin çoğunluğu okuma-yazma dahi bilmemektedir. Bu bağlamda kadınların toplumsal süreçlerde güçlendirilebilmesi için kız çocuklarının eğitime daha fazla önem gösterilmesi gerekmektedir. Kız çocuklarının eğitimi konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın özellikle kırsal alanda yerel yöneticilerle işbirliği halinde olması, şartlı eğitim yardımının yaygınlaştırılması ve çocuğunu okula göndermek istemeyen veliler için ciddi bir yaptırımın uygulanması, kız çocuklarının ilerideki yaşamlarının kalitesini önemli ölçüde arttıracaktır. Kız çocuklarının okutulması ve meslek sahibi edindirilmesi, bu ailelerin yaşadığı ekonomik ve psiko-sosyal sorunlara karşı kadını

güçlendirici bir adım niteliğinde olacaktır. Ailelerin kız çocuğunun eğitimine dair eşitsiz bir tutum sergilediği göz önüne alındığında, kolektif bir zihinsel dönüşümün de bu gelişmelere paralel gitmesi gerekmektedir. Okula gönderilemeyen ve ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınların eril şiddet karşısında “yalvarıcı/itaatkar” bir iletişim biçimini kullanması, boşanma sürecindeki çekinceleri hem toplumsal eşitsizliklerden hem de kadının elini güçlendirecek eğitim ve meslek gibi sosyal sermayelere sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

Evlilik, yaşam döngüsü içinde en önemli kararlardan biridir. Bu nedenle evlenecek çiftlerin birlikte karar vermesi ve çiftlere birbirlerini tanıma imkanı verilmesi, evlilik ilişkisinin kalitesini arttıracaktır. Burada Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın sunduğu evlilik öncesi programların tüm ülkede etkinleştirilmesi, özellikle kırsal alanda yaşayan bireylerin bu konuda bilinçlendirilmesi ve sosyal medyanın gücünü kullanarak bilgilendirilmenin yapılması, bu konudaki toplumsal dönüşümü kolaylaştıracaktır. Ayrıca kadınların çocuk yaşta evlendirilmelerinin önüne geçilmesi için yasal süreçlerin yaptırımının artırılması, caydırıcılığı sağlaması açısından önemlidir. Diğer taraftan “imam” nikahlarına yönelik toplumsal kabul, yasal sürecin önündeki en önemli engeldir. Bu nedenle sosyal kontrolün sağlanması elzemdir.

Bu çalışmada ebeveynlerin çocukları ile sağlıklı bir iletişim kuramadığı ve ebeveynlik stratejilerinin yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle ebeveynlerin mevcut beceri ve yeteneklerini ve aile içi iletişimi geliştirebilmek için ebeveynlik programlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ebeveyn eğitim programları, çocuk refah sisteminde kullanılan en yaygın yöntemdir. Ebeveyn eğitimi, ebeveyn çocuk ilişkisini güçlendirerek; onlara çocuklarla ilişkisi hakkında bilgi ve beceri kazandırılabilir. Burada amaç, sağlıklı ebeveyn tutumlarını ve davranışlarını değiştirmektir. Ebeveynlik programları, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlükleri tarafından çocuğun refahını ve haklarını koruyan aynı zamanda ebeveynlerin kültürel ve yapısal özellikleri dikkate alınarak kurgulanmalıdır. Örneğin, tek ebeveynli ailelerde ya da ülkenin farklı coğrafi bölgelerinde ebeveynlik anlayışı farklılaşabilmektedir. Ebeveynlik eğitimi sayesinde aileler, sorun çözme yeteneklerini kazanarak güçlendirilecektir. Ayrıca çocuğun gelişimini ve refahını optimize edebilmek için olumlu ebeveynliğin teşvik edilmesi

gerekmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırma kapsamında EK 5’de yer alan *Ergen Çocuğu Olan Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Eğitim Programı* tasarlanmıştır.

Bu çalışmanın sonuçları, destekten yararlanan çocukların hem fiziksel hem de sorumluluk alma noktasında önemli ölçüde baba eksikliği yaşadıklarını göstermektedir. Babanın hayatta olduğu, boşanma ve cezaevi durumlarında, babanın çocuğun hayatındaki etkisi artırılmalıdır. Özellikle yoksulluk içinde yaşayan çocuklar için olumlu baba katılımı teşvik edilmelidir. Anne ve babanın ebeveynlik bağlamında farklı rol ve sorumlulukları vardır. Baba ile çocuk arasındaki etkileşim, çocuğun refahını arttıran bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Özellikle bu etkileşim, babaların boşanma sonrasında çocuklarıyla olumlu bağlarını sürdürme olasılıklarını arttırabilecektir. Baba katılımını destekleyecek grup içi terapilerin düzenlenmesi bu noktada işlevsel olabilir. Bununla birlikte AEP tarafından babalara aile ilişkileri, babalık rolünün önemi, sorumluluk alma, baba-çocuk ilişkilerinin nasıl geliştirilebileceği ve çocuk gelişimi modüllerini içeren eğitimler verilmelidir. Torunlarına bakım sağlayan büyük ebeveynlerin ise, kuşaklararası farklılığını tolere edilebilmek için Bakanlığın AEP içeriklerini güncellemesi, bakım verenlerin ihtiyaçlarına uygun şekilde müracaatçılara ulaşması gerekmektedir.

Görüşülen boşanmış annelerin hepsi, velayeti tek başına yürütmektedir. Fakat ortak ebeveynlik sayesinde tek ebeveynin stresinin azaltılması ve böylece sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisinin kurulması, aile içi iletişimin işlevselliğini arttıracaktır.

Kadın öznelerin hayatlarında şiddet öyküsünün bulunmaktadır. Ağır şiddete maruz kalan kadınların cinayete kurban gitme olasılıkları yüksektir. Fakat kadınların sadece birkaçı şiddet karşısında kurumsal destek almıştır. Çoğunluğu itaat etmeyi ve durumu çevreden gizlemeyi, baş etme stratejisi olarak kabul etmiştir. Şiddetin sonuçları üzerinde hem erkekleri hem de kadınları içine alan eğitim programlarının düzenlenmesi ve özellikle öfke kontrol bozukluğu tedavisi için erkeğin katılımının Bakanlık tarafından zorunlu kılınması önemlidir. Ayrıca makro düzeyde toplumsal eşitsizliğe dair kalıp yargıların toplumsal müdahalelerle aşılabileceği düşünülmektedir.

Son olarak, binlerce aileyi ve çocuğu içeren çocuk refah sistemi yararlanıcılarının hayatlarını iyileştirebilmek için, ilgili politika ve mevzuatın yapısal olarak revize

edilmesi gerekmektedir. Çocuklar, ekonomik, sosyal ve fiziksel anlamda dünyadaki en savunmasız gruptur. Son yıllardaki demografik ve sosyal değişiklikler (örn. Tek ebeveyn) göz önüne alındığında, çocukları korumak ve aile refahını teşvik etmek için yeni politika stratejileri gereklidir. Özellikle çoklu hizmetleri içeren ve kurumsal entegrasyonun sağlandığı bütüncül politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

6.3.3. Gelecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

Bu çalışma, SED hizmetinden yararlanan ve farklı stres faktörlerine maruz kalmış ebeveynlerle gerçekleştirilmiştir. Fakat her bir stres faktörünün farklı sorun alanlarını kapsaması, analiz ve yorumlama aşamasını güçleştirmiştir. Bu nedenle gelecek araştırmaların sadece tek bir sorun alanını (Ör. SED hizmetinden yararlanan eşi vefat etmiş ebeveynler) örneklem olarak kabul etmesi, verilerin düzenlenmesini önemli ölçüde kolaylaştırılacaktır.

Çocuğun iyi olma halinin çocuğun gözünden değerlendirildiği çalışmaların da güncellenmesi gerekmektedir. Nitekim yaş, cinsiyet, doğum sırası, etnik köken, sağlık gibi faktörler, aile içinde her bir çocuğun refahı farklı düzeylerde deneyimlemesine sebebiyet vermektedir. Böylelikle çocuğun hane halkı refah göstergeleri, yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle çocuğun katılımı ile gerçekleştirilecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bununla birlikte yapılacak çalışmaların çocuk refah sistemi içinde yer alan profesyonel meslek elemanlarını, yardımcı elemanları ve sosyal hizmet uzmanlarını içermesi, alanı zenginleştirecektir.

KAYNAKLAR

Abdullah, A., Cudjoe, E., ve Frederico, M. (2018). Barriers to Children's Participation in Child Protection Practice: The Views and Experiences of Practitioners in Ghana. *Children Australia*, 43(4), 267-275.

- Aber, J. L. (1997). Measuring Child Poverty For Use in Comparative Policy Analysis. Ben-Arieh A. ve Wintersberger H. (ed.), *Monitoring And Measuring The State Of Children: Beyond Survival içinde* (s.193-207). Eurosocal Report No. 62, European Centre For Social Welfare Policy and Research:Vienna.
- Adedokun, O., Adeyemi, O. ve Dauda, C. (2016). Child Marriage and Maternal Health Risks Among Young Mothers in Gombi, Adamawa State, Nigeria: Implications For Mortality, Entitlements and Freedoms. *African Health Sciences*, 16(4), 986–999. <https://doi.org/10.4314/ahs.v16i4.15>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). Çocuk Hizmetlerine İlişkin İstatistiki Bilgiler. Ankara: Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü. <https://www.aile.gov.tr/media/5864/chgm-2018-istatistik.pdf>
- Akoğlu, Ö. A. ve Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma Nedenleri ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Güçlüklere İlişkin Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153-172.
- Akün, E. (2013). Yapısal Aile Sistemleri Kuramı Bağlamında Ergenlik Döneminde Aile Yapısı ve Ergenlik Dönemi Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, (1), 85-116.
- Akyüz, E. (2001). *Ulusal Ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliği ve Korunması*, İnsan Hakları Eğitimi Dizisi, Meb Yayınları.
- Albeck, S. ve Kaydar, D. (2002). Divorced Mothers: Their Network of Friends Pre-and Post-Divorce. *Journal Of Divorce & Remarriage*, 36(3-4), 111-138.
- Albertini, M. ve Garriga, A. (2011). The Effect of Divorce on Parent–Child Contacts: Evidence on Two Declining Effect Hypotheses. *European Societies*, 13(2), 257-278.
- Albom, M. (1997). *Tuesdays With Morrie*. New York: Doubleday
- Ali, T.S. N. Asad, I. Mogren ve G. Krantz (2011). Intimate Partner Violence in Urban Pakistan: Prevalence, Frequency, and Risk Factors. *International Journal of Women's Health*. 3(11).
- Alvarez, M., Byrne, S., ve Rodrigo, M. J. (2020). Patterns of İndividual Change and Program Satisfaction in A Positive Parenting Program For Parents At Psychosocial Risk. *Child & Family Social Work*, 25(2), 230-239.

- Amato, P. R. (2010). Research On Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 650-666.
- Amato, P. R. (2005). The Impact of Family Formation Change on The Cognitive, Social, and Emotional Well-Being of The Next Generation. *The Future of Children*, 75-96.
- Amato, P. R., ve Sobolewski, J. M. (2004). The Effects of Divorce on Fathers and Children: Nonresidential Fathers And Stepfathers.
- Amato P.R. ve Gilbreth, G.J. (1999). Nonresident Fathers and Children's Well-Being: A Meta-Analysis. *J Marriage Fam*, 61, 557-573.
- Amerijckx, G., ve Humblet, P. C. (2014). Child Well- Being: What Does It Mean?. *Children & Society*, 28(5), 404-415.
- Anderson, S. A., Sabatelli, R. M., ve Kosutic, I. (2013). Systemic and Ecological Qualities of Families. In *Handbook of Marriage and the Family* (Pp. 121-138). Springer, Boston, Ma
- Andreae, D. (2011). General Systems Theory: Contributions to Social Work Theory and Practice. *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches*, 5, 242-254.
- Andress, H. J. ve Hummelsheim, D. (2009). *When Marriage Ends: Economic and Social Consequences of Partnership Dissolution*. Edward Elgar Publishing.
- Appleyard, K., Egeland, B., van Dulmen, M. H., ve Alan Sroufe, L. (2005). When more is not better: The role of cumulative risk in child behavior outcomes. *Journal of child psychology and psychiatry*, 46(3), 235-245.
- Arala, H. (2017). *2005-2015 Dönemi Sosyal Yardımlara Sosyolojik Bakış (Çiftlik Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Archard, D. (1993). Do Parents Own Their Children. *Int'l J. Child. Rts.*, 1, 293.
- Arditti, J. A., ve Bickley, P. (1997). Fathers' Involvement and Mothers' Parenting Stress Postdivorce. *Journal Of Divorce & Remarriage*, 26(1-2), 1-23.
- Arditti, J.A. (2016). A Family Stress-Proximal Process Model For Understanding The Effects of Parental Incarceration on Children and Their Families Couple and Family Psychology: Research And Practice, 5 (2), s. 65-88, [10.1037/Cfp0000058](https://doi.org/10.1037/Cfp0000058)

- Arıkan, H. (2020). Türkiye’de Çevresel Etmenler, Yoksulluk ve Çocuk Suçluluğu Haritalama. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 53-78.
- Atakay, C. (2014). Romantik Yakın İlişkilerde Şiddetin Öncülleri. *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 2(03), 1-9.
- Atalar, S. (2018). Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetinden Faydalanan Çocukların Okul ile İlişkilerini Etkileyen Psiko-Sosyal Faktörlerin İncelenmesi: Kahramanmaraş Hatice Tanrıverdi Sosyal Hizmet Merkezi Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atkinson, D. R., Morten, G. ve Sue, D. W. (Eds.). (1993). *Counseling American Minorities: A Cross-Cultural Perspective* (4. Baskı). Madison, WI: W.C. Brown & Benchmark.
- Attepe, A. G. S. (2010). Anne Baba Kaybının Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(23), 23-28.
- Ayala-Nunes, L., Jiménez, L., Jesus, S., Nunes, C. ve Hidalgo, V. (2018). A Ecological Model of Well-Being in Child Welfare Referred Children. *Social Indicators Research*, 140(2), 811-836.
- Ayala-Nunes, L., Nunes, C., ve Lemos, I. (2017). Social Support and Parenting Stress in At-Risk Portuguese Families. *Journal Of Social Work*, 17(2), 207-225.
- Ayaz, M., Ayaz, A. B., Başgül, Ş. S., Karakaya, I., Şişmanlar, Ş. G., Yar, A. ve Dikmen, S. (2012). 3-5 Yaş Grubu Kurum Bakımındaki Çocuklarda Ruhsal Hastalık Sıklığı Ve İlişkili Etmenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23(2), 82-88.
- Aydiner-Boylu A. ve Öztop, H. (2013). Tek Ebeveynli Aileler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyoekonomi*, 1, 208-220.
- Aytaş, Ü. A., & Özgüç (2020). A. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Kapsamındaki Ailelerin Sosyo-Demografik Yapısının İncelenmesi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 5(2), 181-194.
- Bagdasaryan, S. (2005). Evaluating Family Preservation Services: Reframing the Question of Effectiveness. *Children And Youth Services Review*, 27(6), 615-635.
- Bahr, S. J., Hoffmann, J. P., ve Yang, X. (2005). Parental and Peer Influences on the Risk of Adolescent Drug Use. *Journal Of Primary Prevention*, 26(6), 529-551.

- Bailey Jr, D. B., Raspa, M., Humphreys, B. P. ve Sam, A. M. (2011). Promoting Family Outcomes in Early Intervention. In *Handbook of Special Education*, Routledge.
- Baker, A. N., Bayer, A. M., Kolevic, L., Najarro, L., Viani, R. M. ve Deville, J. G. (2018). Child, Caregiver and Health Care Provider Perspectives and Experiences Regarding Disclosure Of HIV Status to Perinatally Infected Children in Lima, Peru. *Journal of the International Association of Providers of AIDS Care (JIAPAC)*, 17, 2325957417752257.
- Bakker, W., ve Karsten, L. (2013). Balancing Paid Work, Care and Leisure in Post-Separation Households: A Comparison of Single Parents With Co-Parents. *Acta Sociologica*, 56(2), 173-187.
- Bales, W. D., ve Mears, D. P. (2008). Inmate Social Ties and the Transition to Society: Does Visitation Reduce Recidivism?. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45(3), 287-321.
- Bandura, A. (1977). Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84(2), 191.
- Barber, B. K. (1996). Parental Psychological Control: Revisiting a Neglected Construct. *Child Development*, 67(6), 3296-3319.
- Barber, B. K., ve Harmon, E. L. (2002). Violating the Self: Parental Psychological Control of Children and Adolescents.
- Barrett, A. E. ve Turner, R. J. (2006). Family Structure and Substance Use Problems in Adolescence and Early Adulthood: Examining Explanations for the Relationship. *Addiction*, 101(1), 109-120.
- Barnett, O. W., Martine, T. E. ve Bluestein, B. W. (1995). Jealousy and Romantic Attachment in Maritally Violent and Nonviolent Men. *Journal of Interpersonal Violence*, 10(4), 473-486.
- Baumrind, D. (1995). *Child Maltreatment and Optimal Caregiving in Social Contexts*. Garland Publishing.
- Baumrind, D. (2005). Patterns of Parental Authority and Adolescent Autonomy. *New Directions For Child and Adolescent Development*, 2005(108), 61-69.
- Baumrind, D. (1978). Parental Disciplinary Patterns and Social Competence in Children. *Youth & Society*, 9, 239-276.

- Bauserman, R. (2002). Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology*, 16(1), 91.
- Baykara A. Y. (2011). Çocuğun Suçluluğunda Aile İlgili Risk Faktörleri ve Ailenin Güçlenmesinin Önemi. Özkan, Y. (ed.), *Sosyal Dışlanma ve Aile: Sosyal Hizmet Müdahalelerinde Güçlendirme Yaklaşımı içinde* (s. 53-55), Ankara: Maya Akademi,
- Beavers, W. R., ve Hampson, R. B. (1990). *Successful Families: Assessment and Intervention*. Ww Norton & Co.
- Bee, H., ve Boyd, D. (2020). Child Development Psychology (21.Baskı). UK: Pearson
- Bellis, M. A., Hughes, K., Leckenby, N., Jones, L., Baban, A., Kachaeva, M. ve Terzic, N. (2014). Adverse Childhood Experiences and Associations With Health-Harming Behaviours in Young Adults: Surveys in Eight Eastern European Countries. *Bulletin of the World Health Organization*, 92, 641-655.
- Ben-Arieh, A. (2010). From Child Welfare to Children Well-Being: The Child Indicators Perspective. *From Child Welfare To Child Well-Being içinde* (s.9-22), Springer:Dordrecht.
- Benson, P. L. (2006). *All kids are our kids: What communities must do to raise caring and responsible children and adolescents*. Jossey-Bass.
- Ben-Zur, H. (2009). Coping Styles and Affect. *International Journal of Stress Management*, 16(2), 87.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223-229.
- Blow, A. J. (2005). Face It Head on: Helping a Couple Move Through the Painful and Pernicious Effects of Infidelity. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 4(2-3), 91-102.
- Bonavita, A., Yakushko, O., Morgan Consoli, M. L., Jacobsen, S., ve Mancuso, R. L. L. (2018). Receiving Spiritual Care: Experiences of Dying and Grieving Individuals. *Omega-Journal of Death And Dying*, 76(4), 373-394.
- Bouchard, G. ve Theriault, V. J. (2003). Defense Mechanisms and Coping Strategies in Conjugal Relationships: An Integration. *International Journal of Psychology*, 38(2), 79-90.

- Bourdieu, P. (1996). On the Family as a Realised Category, *Theory, Culture And Society*, 13(3), 19-26. <http://dx.doi.org/10.1177/026327696013003002>
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*. New York, Ny: Aronson.
- Bowlby, J. (1980). Attachment and Loss: Volume III: Loss, Sadness and Depression. London: *The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis*, 1-462.
- Bowlby, J. (1988). Developmental Psychiatry Comes of Age. *The American Journal of Psychiatry*.
- Boyatzis, R. E. (1998). *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*. Sage Publication.
- Boyd, N. G., Lewin, J. E., ve Sager, J. K. (2009). A Model of Stress and Coping and Their Influence on Individual and Organizational Outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 75(2), 197-211.
- Bradley, R. H. ve Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic Status and Child Development. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 371-399.
- Bradshaw, J. ve Holmes, J. (2010). Child Poverty in the First Five Years of Life. *Children of the 21st Century: The First Five Years. The Uk Millennium Cohort Series*, 2, 13-31.
- Bradshaw, J., Hoelscher, P. ve Richardson, D. (2007). An Index of Child Well-Being in The European Union. *Social Indicators Research*, 80(1), 133-177.
- Brannen, J. Ve O'Brien, M. (1996). 'Introduction'. Brannen ve O'brien (ed.), *Children in Families içinde*, Research And Policy, London: Falmer Press.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Brewer Jr, E. J., McPherson, M., Magrab, P. R. ve Hutchins, V. L. (1989). Family-centered, Community-Based, Coordinated Care for Children With Special Health Care Needs. *Pediatrics*, 83(6), 1055-1060.
- Briar-Lawson, K., Lawson, H. A. ve Hennon, C. B. (2001). *Family-Centered Policies And Practices: International Implications*. Columbia University Press.
- Briggs, C. L. (1986). *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. Cambridge University Press.
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives On Human Development*. Sage.

- Brown-Saltzman, K. (2013). The Gift of Voice. *Narrative Inquiry in Bioethics*, 3(2), 139-145.
- Brooks-Gunn, J., Klebanov, P., Liaw, F. R. ve Duncan, G. (2021). Toward an Understanding of the Effects of Poverty upon Children. *Children of Poverty içinde*, Routledge. 3-41.
- Buchanan, F. ve Humphreys C. (2021). Coercive Control During Pregnancy, Birthing And Postpartum: Women's Experiences and Perspectives on Health Practitioners' Responses *Journal of Family Violence*, 10.1007/S10896-020-00161-5
- Buğra A. (2005). *Yoksulluk ve Sosyal Haklar*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği.
- Bulu, M. (2018) Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Kapsamında Çocukların Desteklenme Nedenlerinin Araştırılması: Cizre Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buunk, B.P. ve Dijkstra, P. (2006). Temptations and Threat: Extradynamic Relationships and Jealousy. Vange-Listi, A.L ve Perlman D. (ed.), *The Cambridge Handbook of Per-Sonal Relationships içinde* (s. 533–556). New York: Cambridgeuniversity Press
- Bülbül, S. (2019) Sosyal ve Ekonomik Destek Alan Ailelerde Yoksulluk Olgusunun Değerlendirilmesi: Ümraniye Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bzostek, S. H. (2008). Social Fathers and Child Well- Being. *Journal of Marriage and Family*, 70(4), 950-961.
- Camfield, L. Streuli, N. ve Woodhead, M. (2009). What's The Use of 'Well-Being' in Contexts of Child Poverty? Approaches to Research, Monitoring and Children's Participation. *International Journal of Children's Rights*, 17(1), 65-109.
- Çamur-Duyan, G., Acar, H., Baykara-Acar, Y. ve Karataş, K. (2007). Boşanmış Kadınların Yaşam Öyküleri ve Yoksullukla Baş Etme Becerileri. *Kriz Dergisi*, 15(1), 25-38.
- Cao, L., Burton Jr, V. S. ve Liu, L. (2018). Correlates of Illicit Drug Use Among Indigenous Peoples In Canada: A Test Of Social Support Theory. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(14), 4510-4527.
- Caplan, P. (2000). *Risk Revisited*. Pluto Press.

- Cate, R. M., Lloyd, S. A. ve Long, E. (1988). The Role Of Rewards And Fairness in Developing Premarital Relationships. *Journal of Marriage and Family*, 50(2), 443-452. doi: 10.2307/352009
- Çayır, H. (2020). Kurum Bakımında Kalmış Kişilerin Aileye Dair Düşünceleri. *Kadim Akademi SBD*, 4(1), 75-96.
- Carr, A. (2009). The Effectiveness of Family Therapy and Systemic Interventions For Adult- Focused Problems. *Journal of Family Therapy*, 31(1), 46-74.
- Carr, A. (2015). *The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology: A Contextual Approach*. Routledge.
- Carter F.B. ve McGoldrick, M. (2014). *The Expanded Family Life Cycle*. (3.Baskı), Boston: Allyn & Bacon,
- Casas, F. (2000). Quality of Life and the Life Experience of Children. Verhellen E. (ed.), *Fifth International Interdisciplinary Course On Children's Rights içinde*, Belgium: University of Ghent.
- Cassidy, C. (2017). Philosophy With Children: A Rights-Based Approach To Deliberative Participation. *The International Journal Of Children's Rights*, 25(2), 320-334.
- Castleberry, A. ve Nolen, A. (2018). Thematic Analysis of Qualitative Research Data: Is It as Easy as It Sounds?. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 10(6), 807-815.
- Ceballo, R. ve Mcloyd, V. C. (2002). Social Support and Parenting in Poor, Dangerous Neighborhoods. *Child Development*, 73(4), 1310-1321.
- Çepni, K. Ş. (2016). *Eşleri Cezaevinde Olan Kadınların Yaşam Durumlarının Sosyal Hizmet Bakış Açısı ile İncelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Chandra, Y., ve Shang, L. (2019). *Qualitative Research Using R: A Systematic Approach*. Springer.
- Chaudry, A. ve Wimer, C. (2016). Poverty Is Not Just an Indicator: The Relationship Between Income, Poverty, and Child Well-Being. *Academic Pediatrics*, 16(3), S23-S29.
- Cheng, L. C. ve Page-Adams, D. (1996). Education, Assets, and Intergenerational Well-Being: The Case of Female Headed Families, *Social Work Review*, 1, 113-143.

- Chilman, C. S. (1991). Working Poor Families: Trends, Causes, Effects, and Suggested Policies. *Family Relations*, 191-198.
- Claro, S., Paunesku, D. ve Dweck, C. S. (2016). Growth Mindset Tempers the Effects of Poverty on Academic Achievement. *Proceedings of The National Academy of Sciences*, 113(31), 8664-8668.
- Clements, C. M., Sabourin, C. M. ve Spiby, L. (2004). Dysphoria and Hopelessness Following Battering: The Role of Perceived Control, Coping, and Self-Esteem. *Journal of Family Violence*, 19(1), 25-36.
- Cobb, S. (1976). Social Support as a Moderator of Life Stress. *Psychosomatic Medicine*.
- Cochran, M. ve Walker, S. (2005). Parenting and Personal Social Networks, *Parenting: An Ecological Approach içinde*, Luster, T. ve Ogakaki, L. (ed.), Lawrence Erlbaum Associates: Mahwah, Nj
- Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310.
- Cook, L. ve Gregory, M. (2020). Making Sense of Sensemaking: Conceptualising How Child and Family Social Workers Process Assessment Information. *Child Care in Practice*, 26(2), 182-195.
- Coleman, L. M. (2011). Improving Relationship Satisfaction— Qualitative Insights Derived From Individuals Currently
- Colapinto, J. (1991). Structural Family Therapy. *Handbook of Family Therapy içinde*, Vo1. III, S.
- Columbo, P. (1984). The Effects of Training In Selected So1 Memory Factors on Reading Readiness In Kindergarten Children, Mnemonics, Auditory Memory, Visual Memory.
- Connolly, M. ve Masson, J. (2014). Private and Public Voices: Does Family Group Conferencing Privilege the Voice of Children and Families in Child Welfare?. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 36(4), 403-414.
- Compan, E., Moreno, J., Ruiz, M. T. ve Pascual, E. (2002). Doing Things Together: Adolescent Health and Family Rituals. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 56, 89–94.
- Cooper, S. M., Burnett, M., Johnson, M. S., Brooks, J., Shaheed, J. ve McBride, M. (2020). ‘That Is Why We Raise Children’: African American Fathers' Race-

- Related Concerns For Their Adolescents and Parenting Strategies. *Journal of Adolescence*, 82, 67-81.
- Corr, C. A., Corr, D. M. ve Doka, K. J. (2018). *Death and Dying, Life and Living*. Cengage Learning.
- Corr, C., Nabe, C. ve Corr, D. (2009). *Death and Dying, Life and Living*. Belmont, CA: Wadsworth
- Corse, S. J., Schmid, K. Ve Trickett, P. K. (1990). Social Network Characteristics of Mothers in Abusing And Nonabusing Families and Their Relationships to Parenting Beliefs. *Journal Of Community Psychology*, 18(1), 44-59.
- Creswell, J. W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4. Baskı). Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Cruz- Ortega, L. G., Gutierrez, D. ve Waite, D. (2015). Religious Orientation and Ethnic Identity as Predictors of Religious Coping Among Bereaved Individuals. *Counseling and Values*, 60(1), 67-83.
- Cunha, F. ve Heckman, J. (2007). The Technology of Skill Formation. *American Economic Review*, 97(2), 31-47.
- Cunningham, H. (2006). *The Invention of Childhood*. London: Bbc Books
- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara*.
- Dahl, G. B., ve Lochner, L. (2012). The Impact of Family Income on Child Achievement: Evidence From the Earned Income Tax Credit. *American Economic Review*, 102(5), 1927-56.
- Dallaire, D. H., Ciccone, A. ve Wilson, L. C. (2012). The Family Drawings of At-Risk Children: Concurrent Relations With Contact With Incarcerated Parents, Caregiver Behavior and Stress. *Attachment & Human Development*, 14(2), 161-183.
- Daşlı, Y. (2015). Sosyal Yardımların Sorunlu Alanı: Muhtaçlık Tespiti. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39(2), 135-154.
- De Lone, R. H. (1979). *Small Futures: Children, Inequality, and the Limits of Liberal Reform*. Harcourt Brace Jovanovich.

- Deglau, E. (1985). A Critique of Social Welfare Theories: The Culture of Poverty and Learned Helplessness. *Catalyst*, 19, 31-35.
- Demirtürk, R. B., Bozkuş, N., Cephe, A., Aktaş, B., Afşar, S. T. ve Çıngı, H. (2011). Yoksulluk Düzeyinin Modellenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 29-67.
- Denavas-Walt, C., Proctor, B. D., ve Smith, J. C. (2012). *Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States: 2011*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Delprato, M., Kwame A., Ricardo S. ve Hernandez-Fernandez J. (2015). On The Impact of Early Marriage on Schooling Outcomes in Sub-Saharan Africa and South West Asia. *Essevier, International Journal of Education Development*. <https://www.researchgate.net/publication/282638030>
- Devries, K., Watts, C., Yoshihama, M., Kiss, L., Schraiber, L. B., Deyessa, N. ve Who Multi-Country Study Team (2011). Violence Against Women Is Strongly Associated With Suicide Attempts: Evidence From The Who Multi-Country Study On Women's Health And Domestic Violence Against Women. *Social Science & Medicine*, 73(1), 79-86.
- Dilik S. (1980). Sosyal Yardımlar İki Anlamalı Bir Terim. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 35(1-4), 55-72.
- Diñç-Kahraman, S. (2010). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(1), 30-35.
- Dingiltepe, T. (2009), Parçalanmış ve Tam Aileye Sahip Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyleri İle Yaşam Kalite Düzeylerinin Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dolan, P., Canavan, J. ve Pinkerton, J. (2006). *Family Support As Reflective Practice*. Jessica Kingsley Publishers.
- Donzelot, J. (1988). The Promotion of the Social. *Economy And Society*, 17(3), 395-427.
- Drayton, J. (2016). Social Work, Contradiction and Belief: The Liminal Space Between Faith and Fact. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 35(4), 395-411.

- Drewnowski, J. (1977). Poverty: Its Meaning and Measurement. *Development and Change*, 8(2), 183-208.
- Duncan, G. J., ve Brooks-Gunn, J. (1997). *Consequences of Growing up Poor*. Russell Sage Foundation.
- Duncan, G. J., Brooks- Gunn, J. ve Klebanov, P. K. (1994). Economic Deprivation and Early Childhood Development. *Child Development*, 65(2), 296-318.
- Duncan, G. J., Morris, P. A. ve Rodrigues, C. (2011). Does Money Really Matter? Estimating Impacts of Family Income on Young Children's Achievement With Data From Random-Assignment Experiments. *Developmental Psychology*, 47(5), 1263.
- Dunn, J., Davies, L., O'Connor, T. ve Sturgess, W. (2001). Family Lives and Friendships: The Perspectives of Children in Step-, Single-Parent, and Nonstop Families. *Journal of Family Psychology*, 15, 272– 287.
- Dunst, C. J. (2002). Family-Centered Practices: Birth Through High School. *The Journal of Special Education*, 36(3), 141-149.
- Dunst, C. J. (2000). Revisiting "Rethinking Early Intervention". *Topics in Early Childhood Special Education*, 20(2), 95-104.
- Duran, Ş. (2010). Evlilik Öncesi İlişki Geliştirme Programının Romantik İlişkiler Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin İletişim Becerileri, Çatışma İletişim Tarzları ve İlişki İstikrarları Üzerine Etkisinin İncelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Dyregrov, A. (2008). *Grief In Children: A Handbook For Adults Second Edition*. Jessica Kingsley Publishers.
- Edebali E. F, (2020) Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetinden Faydalandırılanların Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Kalitesi; Sincan Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egan, K. A. ve Arnold, R. L. (2003). Grief and Bereavement Care: With Sufficient Support, Grief and Bereavement Can Be Transformative. *AJN The American Journal of Nursing*, 103(9), 42-52.

- Elder JR, G. H. (1975). Age Differentiation and the Life Course. *Annual Review Of Sociology*, 1(1), 165-190.
- Elizur, J. ve Minuchin, S. (1989). *Institutionalizing Madness: Families, Therapy, and Society*. Basic Books.
- Ellingsen, I. T., Studsrød, I. ve Muñoz-Guzmán, C. (2019). The Child, The Parents, The Family and The State-Chile and Norway Compared. *Journal of Comparative Social Work*, 14(1).
- Elliott, R. ve Timulak, L. (2005). Descriptive and Interpretive Approaches to Qualitative Research. *A Handbook of Research Methods for Clinical and Health Psychology*, 1(7), 147-159.
- Erol, N., Şimşek, Z., Oskay, A. ve Münir, K. (2017). Divergent Developmental Pathways of Children and Adolescents Reared in Long-Term Residential Protective Care in Turkey. I *Child Maltreatment in Residential Care içinde*, Cham: Springer, 241-267.
- Ersoy, A. F. ve Hurasan, M. (2017). Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmeti Alan Çocukların Sosyal Etkinliklere Katılımlarına İlişkin Ailelerinin Değerlendirmeleri. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Uksad)*, 3(2), 195-204.
- Erulkar, A. (2013). Early Marriage, Marital Relations and İntimate Partner Violence in Ethiopia. *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 39(1), 6-13.
- Eryorulmaz, A. (2013). Eyvah Boşanıyorum-Biyolojik Aileden Yamalıbohça Aileye. Destek Yayınları:İstanbul.
- Everstine, D. S. ve Everstine, L. (2013). *Strategic Interventions For People in Crisis, Trauma, and Disaster: Revised Edition*. Routledge.
- Fals-Stewart, W. ve Kennedy, C. (2005). Addressing Intimate Partner Violence in Substance-Abuse Treatment. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 29(1), 5-17.
- Fawcett, B., Featherstone, B. ve Goddard, J. (2017). *Contemporary Child Care Policy and Practice*. Bloomsbury Publishing.
- Fehlberg, B., Smyth, B., Maclean, M. ve Roberts, C. (2011). Legislating for Shared Time Parenting After Separation: A Research Review. *International Journal of Law, Policy and The Family*, 25(3), 318-337.

- Fernandez, E., ve Ramia, I. (2015). Child Poverty in The International Context. *Theoretical and Empirical Insights into Child and Family Poverty*, 11-39.
- Field, E. ve Ambrus, A. (2008). Early Marriage, Age of Menarche, and Female Schooling Attainment in Bangladesh. *Journal of Political Economy*, 116(5), 881-930.
- Figley, C. R. ve McCubbin, H. I. (2016). *Stress and the Family: Coping with Catastrophe*. Routledge.
- Fishman, C. ve Fishman, T. (2003). *Structural Family Therapy*. In G. Sholevar
- Fishman, H. C. (1993). *Intensive Structural Therapy: Treating families in Their Social Context*. Basic Books.
- Fitzgerald, W. (1992). Training Versus Development. *Training & Development*, 46(5), 81-84.
- Flaquer, L. (2021). Shared Parenting After Separation And Divorce İn Europe İn The Context Of The Second Demographic Transition. In *The Palgrave Handbook Of Family Sociology İn Europe* (Pp. 377-398). Palgrave Macmillan, Cham.
- Fleming, K. (2020). Persistent Complex Bereavement Disorder Dsm-5. <http://www.theravive.com>
- Folkman, S. (1984). Personal Control and Stress and Coping Processes: A Theoretical Analysis. *Journal of Personality And Social Psychology*, 46(4), 839.
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1988). Coping as a Mediator of Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3), 466.
- Folkman, S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A. ve Gruen, R. J. (1986). Dynamics of a Stressful Encounter: Cognitive Appraisal, Coping, and Encounter Outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(5), 992.
- Forward, S. ve Buck, C. (2015). *Zor Bir Ailede Büyümek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foster, H. ve Hagan, J. (2013). Maternal and Paternal Imprisonment in the Stress Process. *Social Science Research*, 42(3), 650-669.
- Fowler, C. ve Dillow, M. R. (2011). Attachment Dimensions and the Four Horsemen of the Apocalypse. *Communication Research Reports*, 28(1), 16-26.

- Frankel, H. ve Frankel, S. (2007). Family Therapy, Family Practice and Child and Family Poverty: Historical Perspectives and Recent Developments. *Journal of Family Social Work*, 10(4), 43-80.
- Franklin, B., (1993). *Çocuk Hakları*, Ayrıntı Yayınları:İstanbul.
- Freeman, D. (1983). *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of an Anthropological Myth*. Australian National University Press.
- Freeman, J. (2017). The Long-Term Effects Of Families And Educational Provision On Gifted Children. *Bases Intelectuales De La Excepcionalidad: Un Esquema Integrador Inteligencia Emocional Y Alta Habilidad Como As Crianças Sobredotadas Estabelecem Relações De Amizade?*, 96.
- Freire, P. (2018). *Ezilenlerin Pedagojisi* (Çev. Hatatoğlu D. ve Özbek, E.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frønes, I. (2007). Theorizing Indicators. *Social Indicators Research*, 83(1), 5-23.
- Funder, K., Harrison, M. ve Weston, R. (1993). *Settling Down: Pathways of Parents After Divorce*. Australian Institute of Family Studies.
- Gabb, J. (2010). Home Truths: Ethical Issues in Family Research. *Qualitative Research*, 10(4), 461-478.
- Gage, A. J. (2013). Association of Child Marriage With Suicidal Thoughts and Attempts Among Adolescent Girls in Ethiopia. *Journal of Adolescent Health*, 52(5), 654-656.
- Galvin, K. M., Braithwaite, D. O. ve Bylund, C. L. (2015). *Family Communication: Cohesion and Change*. Routledge.
- Garbarino, J. ve Bedard, C. (2002). *Parents Under Siege: Why You Are the Solution, Not the Problem in Your Child's Life*. Simon and Schuster.
- Geens, N. ve Vandenbroeck, M. (2014). The (Ab) Sense of a Concept of Social Support in Parenting Research: A Social Work Perspective. *Child & Family Social Work*, 19(4), 491-500.
- Geller, A., Cooper, C. E., Garfinkel, I., Schwartz-Soicher, O. ve Mincy, R. B. (2012). Beyond Absenteeism: Father Incarceration And Child Development. *Demography*, 49(1), 49-76.
- Gencer, T. E. (2019). *Göç Süreçlerindeki Çocukların Karşılanamayan Gereksinimleri, Haklara Erişimleri ve Beklentileri: Ankara ve Hatay'da Yaşayan Suriyeli*

- Çocuklar Örneği.(Yayınlanmamış Doktora Tezi).* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gilgun, J. F. (2010). Methods For Enhancing Theory And Knowledge About Problems, Policies, And Practice. *The Sage Handbook Of Social Work Research*, 281-297.
- Giblin, P. (1994). Marital Satisfaction. *The Family Journal: Counseling and Therapy For Couples and Families*, 2, 48–50.
- Gill, O. ve Deegan, M. J. (2016). *Children of Prisoners: A Guide for Community Health Professionals*. Barkingside, Essex: Barnardo's.
- Gillespie, K. A. ve Lopez, P. J. (2015). Introducing Economies of Death. *Economies of Death içinde*, Routledge.
- Gittins, D. (1985). *Aile Sorgulanıyor* (Çev. Yaprak Zihnioğlu), Pencere Yayınları:İstanbul.
- Gladding, S. T. (2017). *The Counseling Dictionary*. John Wiley & Sons.
- Gladding, S. T. (2014). *Family Therapy: History, Theory and Practice*. Pearson Higher Ed.
- Gladding, S. T. ve Batra, P. (2007). *Counseling: A Comprehensive Profession*. Pearson Education India.
- Goerge, R. M. ve Wiegand, E. R. (2019). Understanding Vulnerable Families in Multiple Service Systems Understanding Vulnerable Families. *Rsf: The Russell Sage Foundation Journal Of The Social Sciences*, 5(2), 86-104.
- Goffman, E. (2014). Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar (Çev. Ünsaldı L., Geniş Ş. ve Ağırnaslı S. N.). Heretik Yayınları, Ankara.
- Gold, J. M. (2020). Generating A Vocabulary of Mourning: Supporting Families Through The Process of Grief. *The Family Journal*, 28(3), 236-240.
- Goldberg, R. M. ve Solheim, C. A. (2021). Family Stress and Coping in the Experience of Employment Precarity: A Theoretical Framework. *Journal of Family Theory & Review*.
- Goldenberg, H. ve Goldenberg, I. (2012). *Family Therapy: An Overview*. Brooks/Cole Cengage Learning.
- Goldenberg, H. ve Goldenberg, I. (2013). Family therapy an overview (8. Baskı). *United States: Brooks/Cole Cengage Learning*.

- Gooding, J. S., Cooper, L. G., Blaine, A. I., Franck, L. S., Howse, J. L. ve Berns, S. D. (2011, February). Family Support And Family-Centered Care İn The Neonatal İntensive Care Unit: Origins, Advances, İmpact. *Seminars in perinatology*, WB Saunders, 35(1), s. 20-28.
- Goodman, S. H. (2007). Depression in Mothers. *Annual Review of Clinical Psychology*, 3, 107–135.
- Goodwyn, E. (2015). The End of All Tears: A Dynamic Interdisciplinary Analysis of Mourning and Complicated Grief With Suggested Applications For Clinicians. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 17(4), 239-266.
- Gopal, C. R. ve Valarmathi, D. (2020). Marital Compatibility and Their Relationship to Personality Among Arranged Marriage Couples and Love Marriage Couples–A Pilot Study. *Annals of Tropical Medicine and Public Health*, 23, 231-503.
- Gorell, B. ve Barnes, G.G. (1998). *Growing up in Stepfamilies*. Oxford University Press.
- Gökçearslan-Çifçi, E. ve Gönen, E. (2011). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Etik Karar Verme Süreci, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 22 (2): 149-160.
- Görgülü, T. (2017). Madde Kullanımı Olan Bireylerde Umutsuzluk ve İntihar Düşünceleri: Ankara Denetimli Serbestlik Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(2), 7-26.
- Green, B. L., Mcallister, C. L. ve Tarte, J. M. (2004). The Strengths-Based Practices İnventory: A Tool for Measuring Strengths-Based Service Delivery in Early Childhood and Family Support Programs. *Families in Society*, 85(3), 326-334.
- Greene, R. R. (2017). Ecological Perspective an Eclectic Theoretical Framework For Social Work Practice. *Human Behavior Theory And Social Work Practice içinde* (s. 259-300). Routledge.
- Griffin, J. E. ve D’andrea, L. M. (1998). Using Faces II to Classify the Relationship Status of Battered Women. *The Family Journal: Counseling And Therapy For Couples And Families*, 5, 303–308
- Guillemin, M. ve Gillam, L. (2004). Ethics, Reflexivity, and “Ethically İmportant Moments” in Research. *Qualitative İnquiry*, 10(2), 261-280.

- Guralnick, M. J. (2005). Early Intervention For Children With Intellectual Disabilities: Current Knowledge And Future Prospects. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(4), 313-324.
- Gupta, A. K., Smith, K. G. ve Shalley, C. E. (2006). The Interplay Between Exploration and Exploitation. *Academy of Management Journal*, 49(4), 693-706.
- Gümüşdaş, M. ve Ejder, A.S. (2016). Gebelikte Evlilik Uyumu ve Sosyal Destek Arasındaki İlişki. *HSP*, 3(1), 1-8.
- Günen, H. ve Tacoğlu, T. P. (2017). Mardin’de Gerçekleştirilen Tercihli ve Geleneksel Evliliklerin Nedenleri ve Evliliğe Karar Verme Süreci. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (26), 187-222.
- Güner Küçükkaya, P. (2009). Kayıp ve Yas Süreci. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 6 (1), 8-13.
- Güni, Ö. (2021). Eşini Kaybetmiş Yaşlı Bireylerin Yas Sürecinin Sosyal Hizmet Açısından Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (2015). Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması. Ankara: Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Harrison, K. (1997). Parental Training For Incarcerated Fathers: Effects on Attitudes, Self-Esteem, and Children's Self-Perceptions. *The Journal of Social Psychology*, 137(5), 588-593.
- Haskan Avcı, Ö. (2018). Türkiye’de “Evlilik Öncesi Dönem” e İlişkin Yürütülmüş Tez Çalışmalarının İncelenmesi, *Tam Metin Kitabı Full Text Book içinde*, 58.
- Head, L. S. ve Abbeduto, L. (2007). Recognizing The Role of Parents in Developmental Outcomes: A Systems Approach to Evaluating the Child With Developmental Disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(4), 293-301.
- Heaney, C. A. ve Israel, B. A. (2008). Social Networks and Social Support. *Health Behavior and Health Education: Theory, Research, And Practice*, 4, 189-210.
- Thulstrup, S. H. ve Karlsson, E. L. (2017). Children of Imprisoned Parents and Their Coping Strategies: A Systematic Review. *Societies*, 7(2), 15.
- Henry, C. S., Sheffield Morris, A. ve Harrist, A. W. (2015). Family Resilience: Moving into The Third Wave. *Family Relations*, 64(1), 22-43.

- Hetherington, E. M., Cox, M. ve Cox, R. (1985). Long-Term Effects of Divorce and Remarriage on the Adjustment of Children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(5), 518-530.
- Hines, L. (2015). Children's Coping With Family Violence: Policy and Service Recommendations. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 32(2), 109-119.
- Hollifield, M., Mackey, A. ve Davidson, J. (2006). Integrating Therapies For Anxiety Disorders. *Psychiatric Annals*, 36(5), 329.
- Holloway, I. ve Todres, L. (2003). The Status of Method: Flexibility, Consistency and Coherence. *Qualitative Research*, 3(3), 345-357.
- Hood, S. (2007). Reporting On Children's Well-Being: The State Of London's Children Reports. *Social Indicators Research*, 80(1), 249-264.
- Hooghe, A., Rosenblatt, P. C. ve Rober, P. (2018). "We Hardly Ever Talk About It": Emotional Responsive Attunement in Couples After a Child's Death. *Family Process*, 57(1), 226-240.
- Hooker, L., Kaspiew, R. ve Taft, A. (2016). Domestic and Family Violence and Parenting: Mixed Methods Insights Into Impact and Support Needs: State of Knowledge Paper:Sydney.
- Hothersall, S. J., Connolly, P. ve Walker, P. (2020). Children and Their Families. *Social Policy For Social Work, Social Care and The Caring Professions içinde (s. 259-277)*, Routledge.
- Howe, D. , Brandon, M., Hinings, D. ve Schofield, G. (1999). *Attachment Theory, Child Maltreatment and Family Support*. London: Macmillan.
- Hubner, E. S. (2004). Research on Assessment of Life Satisfaction of Children and Adolescents. *Social Indicators Research*, 66, 3-33.
- Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C. ve Dunne, M. P. (2017). The Effect of Multiple Adverse Childhood Experiences on Health: A Systematic Review and Meta-Analysis. *The Lancet Public Health*, 2(8), E356-E366.
- Hüseyinoğlu, S. (2017). Korunmaya Muhtaç Çocukların Korunma Altına Alınma Nedenleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Jensen R ve Thornton R. (2003). Early Female Marriage in the Developing World. *Gender and Development*, 11(2): 9-19.
- International Federation of Social Workers (IFSW) (2008) IFSW Policy Statement on Health at: <http://www.ifsw.org/p38000081.html>.
- İçli, T. (2007). *Kriminoloji*. Seçkin Yayınevi:Ankara.
- İl, S. (1999). Evlilik ve Eş Seçimi. *HÜ Sosyal Hizmetler Dergisi*.(Deprem Özel Sayısı), 1(10), 16-20.
- İnce, E. (2013). Kayseri İli'nde Kurum Bakımında Olan 6-14 Yaş Grubu Korunmaya Muhtaç Çocukların Ruhsal Uyum Durumları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü.
- Jackson, S. ve Goossens, L. (Ed.). (2020). *Handbook of Adolescent Development*. A Psychology Book.
- James, A. ve Jenks, C. (1996). Public Perceptions of Childhood Criminality, *British Journal of Sociology*, 47 (2), 315–331
- James, A. ve Prout, A. (2003). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study Of Childhood*. Routledge.
- Jekielek, S. M. (1998). Parental Conflict, Marital Disruption and Children's Emotional Well-Being. *Social Forces*, 76(3), 905-936.
- Jenks, C. (1996). *Childhood*. Psychology Press.
- Jones, D. J., Zalot, A. A., Foster, S. E., Sterrett, E., ve Chester, C. (2007). A review of childrearing in African American single mother families: The relevance of a coparenting framework. *Journal of Child and Family Studies*, 16(5), 671-683.
- Jones, K., Wilson, R., Clark, L. ve Dunham, M. (2018). Poverty and parent marital status influences on student achievement. *Educational Research Quarterly*, 42(1), 62-80.
- Johnson, T. (2012). *The Soul in Ascent: Bonaventure on Poverty, Prayer and Union With God*. Franciscan Institute Publications.
- Justice, L. M., Jiang, H., Purtell, K. M., Schmeer, K., Boone, K., Bates, R. ve Salsberry, P. J. (2019). Conditions of Poverty, Parent–Child Interactions, and Toddlers' Early Language Skills in Low-Income Families. *Maternal and Child Health Journal*, 23(7), 971-978.

- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Family, Self, and Human Development Across Cultures: Theory And Applications*. Routledge.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, Self, and Human Development Across Cultures*. Mahwah, Nj: Erlbaum.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Ataca, B. (2005). Value of Children and Family Change: A 3-Decade Portrait Form Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 54, 317-337.
- Kahn, A. J. ve Kamerman, S. B. (2002). *Beyond Child Poverty: The Social Exclusion of Children*. Institute For Child and Family Policy at Columbia University.
- Kahraman, F. ve Kahraman, A. B. (2017). Dezavantajlılığın Çocuk Halleri: Dünyada ve Türkiye’de Dezavantajlı Gruplarda Yer Alan Çocukların Durumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(20), 255-268.
- Kalaycı, H. (2007). Yetiştirme Yurtlarındaki Çocuklarda Sosyal Dışlanma Riski (Tokat ve Turhal Örneği) (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kamerman, S. B. ve Kahn, A. J. (2001). Child and Family Policies in an Era of Social Policy Retrenchment and Restructuring. *Child Well-Being, Child Poverty And Child Policy in Modern Nations: What Do We Know*, 501-525.
- Kaplan, R. M., Patterson, T. L., Kerner, D. ve Grant, I. (1997). Social Support. *Sourcebook of Social Support and Personality içinde* (s. 279-301). Springer, Boston, Ma.
- Karadağ, G. (2015). Aile İçi Şiddet: Çocuğa Yansımaları. *Türkiye Klinikleri Halk Sağlığı Hemşireliği-Özel Konular*, 1 (2), 37-41.
- Karataş, Z. (2020). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Yetişkinlerin Sorunlarının Açıklanmasında Aile İşlevleri Ve Çeşitli Demografik Değişkenlerin Rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 70-105.
- Karataş, Z. (2017). Bağlanma Kuramı Açısından Kurum Bakımının Çocuklar Üzerindeki Etkileri. *Journal of International Social Research*, 10(54).
- Karataş, K. (2007). Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 7-19.
- Karoly, L. A., Kilburn, M. R. ve Cannon, J. (2005). *Proven Benefits of Early Childhood Interventions*. Labor and Population.

- Kaslow, F. W. (1987). Couples or Family Therapy For Prisoners and Their Significant Others. *American Journal of Family Therapy*, 15(4), 352-360.
- Karataş, K. ve Baykara-Acar, Y.(2011). Aile Destek Hizmetlerinde Kalite Standardı Geliştirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 26(26), 9-32.
- Kaytez, N. (2020). Ölüm ve Çocuk Üzerindeki Etkileri. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 171-176.
- Kemerkaya, G. (2012). Korunmaya Muhtaç İlköğretim 6-8. Sınıf Öğrencilerinin Sosyalleşme Becerilerinin İncelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kendrick, H. M. ve Drentea, P. (2016). Marital Adjustment. *Encyclopedia of Family Studies*, 1-2.
- Kepford, L. (1994). The Familial Effects of İncarceration. *International Journal of Sociology and Social Policy*.
- Kesen, N. F., Karakuş, Ö. ve Deniz, M. (2012). Yetiştirme Yurtlarında Kalan Çocukların Kuruluşa Geliş Nedenlerinin İncelenmesi. *Journal of Society & Social Work*, 23(1).
- Kesgin, B. (2013). *Kamu Sosyal Politikalarında Sosyal Yardım*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Khoo, E., Mancinas, S. ve Skoog, V. (2015). We Are Not Orphans. Children's Experience of Everyday Life in Institutional Care in Mexico. *Children and Youth Services Review*, 59, 1-9.
- Kılıç, R. ve Oral, M. A. (2017). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Tarafından Sunulan Hizmetlerde Vatandaş Memnuniyetinin Ölçülmesi: Elmalı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Örneği. *Journal of Current Researches on Educational Studies*, 7(1), 147-160.
- Kimani, E. N. ve Kombo, D. K. (2010). Gender and Poverty Reduction: A Kenyan Context. *Educational Research and Reviews*, 5(1), 024-030.
- Kindsvatter, A., Duba, J.D. ve Dean, E.P. (2008). Structural techniques For Engaging Reluctant Parents in Counseling. *The Family Journal*. 16, 204–211
- King, V. ve Sobolewski, J. M. (2006). Nonresident Fathers' Contributions To Adolescent Well- Being. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 537-557.

- Kırlioğlu, M. (2015). *Sosyal ve Ekonomik Destek Alan Ailelerde Yoksulluk, Sağlık ve Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi: Konya Örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Knudsen, E. M. (2016). Avoiding the Pathologizing of Children of Prisoners. *Probation Journal*, 63(3), 362-370.
- Koenig-Kellas, J. ve Trees, A. R. (2006). Finding Meaning in Difficult Family Experiences: Sense-Making and Interaction Processes During Joint Family Storytelling. *The Journal of Family Communication*, 6(1), 49-76.
- Koçak H. ve Köse Z. (2015). Evlilik Öncesi Eğitimin Aile ve Toplum Mutluluğuna Katkıları. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 38(2). 71-84.
- Kohan, W.O. (2011). Childhood, Education and Philosophy: Notes on Deterritorialisation. *Journal of Philosophy of Education*, 45(2), 339-357.
- Konseyi, A. (2016). EU-Turkey statement.
- Kulik, L. (2020). Contribution of Gender Role İdeology to Explaining Emotional Wellbeing Among Working Parents. *Community, Work & Family*, 23(3), 305-323.
- Lagrand, L. E. (1991). United We Cope: Support Groups for The Dying and Bereaved. *Death Studies*, 15(2), 207-230.
- Lam, W. K., Fals-Stewart, W. ve Kelley, M. L. (2009). Parent Training With Behavioral Couples Therapy For Fathers' Alcohol Abuse: Effects on Substance Use, Parental Relationship, Parenting, and CPS İnvolvement. *Child Maltreatment*, 14(3), 243-254.
- Lansdown, G. (2001). *Promoting Children's Participation in Democratic Decision-Making*, UNICEF.
- Lazarus, R. S. (1993). Coping Theory and Research: Past, Present, and Future. *Fifty Years of the Research and Theory of Lazarus R.S.: An Analysis Of Historical And Perennial Issues*, 366-388.
- Lazarus, R. S. (1999). The Cognition-Emotion Debate: A Bit of History. Dalglish T. ve Power M. J. (ed.), *Handbook of Cognition and Emotion içinde* (s. 3–19). New York: John Wiley
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer

- Le, B., Dove, N. L., Agnew, C. R., Korn, M. S. ve Mutso, A. A. (2010). Predicting nonmarital romantic relationship dissolution: A Meta- Analytic Synthesis. *Personal Relationships*, 17(3), 377-390.
- Lerner, R. M., Sparks, E. E., ve McCubbin, L. D. (1999). *Family Diversity and Family Policy: Strengthening Families for America's Children: Strengthening Families for America's Children* (Vol. 2). Springer Science & Business Media.
- Levy, S. ve Mundial, B. (1991). *Poverty Alleviation in Mexico* (Vol. 679). Country Department II, Latin America and the Caribbean Regional Office, World Bank.
- Lichtman, M. (2010). *Understanding and Evaluating Qualitative Educational Research*. Sage Publications.
- Lietz, C. A. (2011). Theoretical Adherence To Family Centered Practice: Are Strengths-Based Principles Illustrated In Families' Descriptions Of Child Welfare Services?. *Children and Youth Services Review*, 33(6), 888-893.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Sage.
- Little, M., Axford, N. ve Morpeth, L. (2004). Research Review: Risk And Protection in the Context of Services for Children In Need. *Child & Family Social Work*, 9(1), 105-117.
- Lomax, J. W. ve Carlin, N. (2016). Utilizing Religious and Spiritual Material in Clinical Care: Two Cases of Religious Mourning. *Spirituality in Clinical Practice*, 3(1), 59.
- Maccoby, E. E. ve Martin, J. A. (1983). Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction. *Handbook Of Child Psychology: Vol. 4. Socialization, Personality, And Social Development içinde*, Mussen P. H. ve Hetherington E. M. (ed.), New York: Wiley, 1–101
- Macleod, J. ve Nelson, G. (2000). Programs For the Promotion of Family Wellness and The Prevention of Child Maltreatment: A Meta-Analytic Review. *Child Abuse & Neglect*, 24(9), 1127-1149.
- Macmillan, H. L., Wathen, C. N., Barlow, J., Fergusson, D. M., Leventhal, J. M. ve Taussig, H. N. (2009). Interventions to Prevent Child Maltreatment and Associated Impairment. *The Lancet*, 373(9659), 250-266.
- Madsen, W. C. (2013). *Collaborative Therapy With Multi-Stressed Families*. Guilford Press.

- Main, G., Montserrat, C., Andresen, S., Bradshaw, J. ve Lee, B. J. (2019). Inequality, Material Well-Being, And Subjective Well-Being: Exploring Associations For Children Across 15 Diverse Countries. *Children and Youth Services Review*, 97, 3-13.
- Manby, M., Jones, A. D., Foca, L., Bieganski, J. ve Starke, S. (2015). Children of Prisoners: Exploring The Impact of Families' Reappraisal of the Role and Status of the Imprisoned Parent on Children's Coping Strategies. *European Journal of Social Work*, 18(2), 228-245.
- Matheson, K., Skomorovsky, A., Fiocco, A. ve Anisman, H. (2007). The Limits of 'Adaptive' coping: Well-Being and Mood Reactions to Stressors Among Women In Abusive Dating Relationships. *Stress*, 10(1), 75-91.
- Matos, A. R. ve Sousa, L. M. (2004). How Multiproblem Families Try to Find Support In Social Services. *Journal of Social Work Practice*, 18(1), 65-80.
- Maxwell, S. (1996). Food Security: A Post-Modern Perspective. *Food Policy*, 21(2), 155-170.
- Mayer, S. E. ve Leone, M. P. (1997). *What Money Can't Buy: Family Income and Children's Life Chances*. Harvard University Press.
- Mazza, C. (2002). And Then the World Fell Apart: The Children of Incarcerated Fathers. *Families in Society*, 83(5), 521-529.
- Mcauley, C. ve Rose, W. (2010). *Child Well-Being: Understanding Children's Lives*. Jessica Kingsley Publishers.
- McBride, J. ve Simms, S. (2001). Death In The Family: Adapting a Family Systems Framework to the Grief Process. *American Journal of Family Therapy*, 29(1), 59-73.
- McCroskey, J. ve Meezan, W. (1998). Family-Centered Services: Approaches and Effectiveness. *The Future of Children*, 54-71.
- McCubbin, H. I., ve Figley, C. R. (2014). *Stress and the Family: Coping with Normative Transitions*. Routledge.
- McCubbin, H. I., McCubbin, M. A., Thompson, A. I., Sae-Young, H. ve Allen, C. T. (1997). Families Under Stress: What Makes Them Resilient. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 89(3), 2.

- McCubbin, L. D. ve McCubbin, H. I. (2013). Resilience in Ethnic Minority Family Systems. Becvar D. (ed.), *Handbook of Family Resilience içinde*, (s. 175–195). New York: Springer.
- McCurdy, K. (2005). The Influence of Support and Stress on Maternal Attitudes. *Child Abuse & Neglect*, 29(3), 251-268.
- McGoldrick, M., Carter, B. ve Garcia-Preto, N. (2016). *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family, and Social Perspectives* (4.Baskı). Boston, Ma: Pearson
- McGoldrick, D. (2013). Developments in the Right to be Forgotten. *Human Rights Law Review*, 13(4), 761-776.
- McGoldrick, M. ve Walsh, F. (1999). Death and the Family Life Cycle. Carter B. ve McGoldrick M. (ed.), *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family, And Social Perspectives içinde* (s. 185-201), Boston: Allyn & Bacon.
- McGuirk, E. M., ve Pettijohn II, T. F. (2008). Birth Order and Romantic Relationship Styles and Attitudes in College Students. *North American Journal of Psychology*, 10(1).
- McWilliam, R. A., Tocci, L. ve Harbin, G. (1995). Services Are Child-Oriented and Families Like it That Way-But Why. *Findings: Early Childhood Research Institute on Service Utilization*, Chapel Hill: University of North Carolina.
- Menon, S., Rajeshkumar, S. ve Kumar, V. (2017). A Review on Biogenic Synthesis of Gold Nanoparticles, Characterization, and its Applications. *Resource-Efficient Technologies*, 3(4), 516-527.
- Michael, R. (2018). Contribution of Family Relationships to the Social–Emotional Functioning of Children of Incarcerated Fathers. *Journal of Public Child Welfare*, 12(1), 60-78.
- Miles, M. S. ve Crandall, E. K. B. (1983). The Search for Meaning and its Potential for Affecting Growth in Bereaved Parents. *Coping With Life Crises içinde*, Springer: Boston, MA, 235-243.
- McLanahan, S. (2000). Family, State, and Child Well-Being. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 703-706.
- McLanahan, S. ve Sandefur, G. (1994). *Growing Up With A Single Parent. What Ts, What Helps*. Harvard University Press, 79 Garden Street, Cambridge, Ma 02138.

- McLanahan, S., & Sandefur, G. (2014). *Growing Up With A Single Parent. What Hurts, What Helps*. Harvard University Press, 79 Garden Street, Cambridge, Ma 02138.
- Mcloyd, V. C. (1998). Socioeconomic Disadvantage and Child Development. *American Psychologist*, 53(2), 185.
- Mcloyd, V. C. (2006). The Legacy of Child Development's 1990 Special Issue on Minority Children: an Editorial Retrospective. *Child Development*, 77(5), 1142-1148.
- Melchior, M., Caspi, A., Milne, B. J., Danese, A., Poulton, R. ve Moffitt, T. E. (2007). Work Stress Precipitates Depression and Anxiety in Young, Working Women and Men. *Psychological Medicine*, 37(8), 1119-1129.
- Melton, G. B. (2005). Treating Children Like People: A Framework For Research and Advocacy. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(4), 646-657.
- Merçil, İ. (2020) Bakırköy Kadın Cezaevinde Bulunan Anne Mahpusların Çocuklarıyla İlişkileri. *Turkish Studies*, 15(4), 2009-2021.
- Merriam, S.B. (2013). Nitel Araştırma. *Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. (Çev. Editörü: Selahattin Turan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Micklewright, J. (2004). Child Poverty in English-Speaking Countries. *Available at Ssrn 533690*.
- Mikton, C. ve Butchart, A. (2009). Child Maltreatment Prevention: A Systematic Review of Reviews. *Bulletin of the World Health Organization*, 87, 353-361.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1984). Drawing Valid Meaning From Qualitative Data: Toward a Shared Craft. *Educational Researcher*, 13(5), 20-30.
- Miller, K. M. (2006). The Impact of Parental Incarceration on Children: An Emerging Need for Effective Interventions. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 23(4), 472-486.
- Minuchin, P., Colapinto, J. ve Minuchin, S. (2007). *Working With Families of The Poor*. New York: Guilford Press.
- Minuchin, S. (2007). Jay Haley: My Teacher. *Family Process*, 46(3), 413.
- Minuchin, S., Lee, W. ve Simon, G. (1996). *Mastering Family Therapy: Journeys of Growth and Transformation*. New York: Wiley.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.

- Minuchin, S. (1984). *Family Kaleidoscope*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Minuchin, S. ve Fishman, H.C. (1981). *Family Therapy Techniques*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Montalvo, B., Guernsey, B. G., Rosman, B. L., Schumer, F. ve Minuchin, S. (1967). *Families of the Slums: An exploration of Their Structure and Treatment içinde*. Basic Books.
- Mokomane, Z. (2013). Social Protection as a Mechanism for Family Protection in Sub-Saharan Africa 1. *International Journal of Social Welfare*, 22(3), 248-259.
- Moser, A. ve Korstjens, I. (2017). Series: Practical Guidance to Qualitative Research. Part 1: Introduction. *European Journal of General Practice*, 23(1), 271-273.
- Murdock, N. L. (2014). *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları* (F. Akkoyun, Çev., Ed.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Murray, J. ve Farrington, D. P. (2005). Parental Imprisonment: Effects on Boys' Antisocial Behaviour and Delinquency Through The Life- Course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(12), 1269-1278.
- Nadeau, J. W. (1998). *Families Making Sense of Death* (Vol. 10), Sage.
- Nasrullah, M., Zakar, R. ve Krämer, A. (2013). Effect of Child Marriage on Use of Maternal Health Care Services in Pakistan. *Obstetrics & Gynecology*, 122(3), 517-524.
- National Association of Social Workers. (1999). *Code of Ethics of the National Association of Social Workers*. Washington.
- Nazlı, S. (2018). *Aile Danışmanlığı*, (14. Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Çev. Özlem Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Nystul, M. S. (2015). *Introduction to Counseling: An Art And Science Perspective*. Sage Publications.
- OECD. (2009). *Doing Better for Children*.
<http://www.oecd.org/els/family/doingbetterforchildren.htm>
- Oğurtan S. G. (2011). *Boşandım Diyemedim: Boşanmanın Aile ve Toplum Üzerine Etkileri*. Konya. Çizgi Kitabevi.
- Oktay, E. Y. (2015). Türkiye'nin ve Dünyanın Ortak Sorunu: Kadına Şiddet. *Journal of Academic Studies*, 16(64).

- Oldrup, H. (2018). Falling Out of Time: The Challenges of Synchrony For Children With Incarcerated Fathers. *Children & Society*, 32(1), 27-37.
- Oldrup, H., Frederiksen, S., Henze-Pedersen, S. ve Olsen, R.F. (2016). Indsat Far-Udsat Barn? Hverdagsliv Og Trivsel Blandt Børn Af Fængslede. *Det Nationale Forskningscenter For Velfærd*.
- Olweus, D. (1993). Acoso Escolar, "Bullying", En Las Escuelas: Hechos E Intervenciones. *Centro de investigación para la Promoción de la Salud*, Universidad de Bergen, Noruega, 2, 1-23.
- Olson, D.H. ve Gorall, D.M. (2013) Circumplex Model of Marital and Family Systems. Walsh F. (ed). *Normal Family Processes içinde (514-548)*, New York: Guilford Press.
- Olson, D. H., Olson-Sigg, A. ve Larson, P. J. (2008). National Survey of Married Couples. https://www.prepareenrich.com/pe/pdf/research/2011/national_survey_of_married_couples_2008.pdf.
- Onur, B. (2007). *Çocuk, Tarih ve Toplum*. İmge Kitabevi.
- Ooms, T. ve Wilson, P. (2004). The challenges of offering relationship and marriage education to low- income populations. *Family Relations*, 53(5), 440-447.
- Opatow, S. (1990). Moral Exclusion and Injustice: An Introduction.
- Orthner, D. K. ve Randolph, K. A. (1999). Welfare Reform and High School Dropout Patterns for Children. *Children and Youth Services Review*, 21(9-10), 881-900.
- Quilgars, D., Searle, B. A., Keung, A. ve Mayhew, E. (2005). Mental Health and Well-being. *The Well-being of Children in the UK içinde (s. 134-160)*, Save the Children UK.
- Ögel, K. (2018). *Bağımlılık ve Tedavisi Temel Kitabı*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Öncü, B. (2017). Normal Yas Tepkileri. Yürekte Kırk Mum: *Bireysel ve Toplumsal Yas içinde (s. 9-28) içinde*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Örnek, D. B. (2018). *Yatırım Modeline Dayalı Evlilik Öncesi İlişki Sürdürme Becerileri Psiko-Eğitim Grubunun İlişki İstikrarına Etkisinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve Aile Terapisi*. Nobel Yayın: Ankara

- Özüdoğru Düşünmez, R. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Evlilik ve Eş Seçimine İlişkin Görüş ve Düşünceleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Turgut Özal Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Özmete, E. (2013). Yoksulluk ve Sosyal Yardımlar. *Biz Bir Aileyiz Dergisi*, 2 (2): 1- 5.
- Pachauri, P. (2018). Problems Faced By Divorced Women in Their Pre and Post-Divorce Period: A Sociological Study With Reference to District Meerut. *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 7(1), 207-212.
- Padgett, D. K. (1998). Does the Glove Really Fit? Qualitative Research and Clinical Social Work Practice. *Social Work*, 43(4), 373-381.
- Parrott, W.G. (1991). The Emotional Experience of Envyand Jealousy. Salovey P. (ed.), *The Psychology of Jealousy and Envy içinde* (s. 3–30). New York: Guilford Press
- Patterson, J. (2002). Integrating Family Resilience and Family Stress Theory. *Journal of Marriage and the Family*, 64(2), 349–360.
- Patterson, J. M. ve Garwick, A. W. (1994). Levels of Meaning in Family Stress Theory. *Family Process*, 33(3), 287-304.
- Patton, M.Q. (2014). *Qualitative Research ve Evaluation Methods: Integrating Theory And Practice*. Sage Publications.
- Pemberton, S., Gordon, D. ve Nandy, S. (2012). Child Rights, Child Survival and Child Poverty: The Debate. *Global Child Poverty and Well-Being: Measurement, Concepts, Policy And Action*, 19-37.
- Petr, C.G. (2004). *Social Work With Children and Their Families*. New York. Oxford University Press.
- Phalet, K. ve Claeys, W. (1993). A Comparative Study of Turkish and Belgian Youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 24(3), 319-343.
- Pittman, K. ve Irby, M. (1997). Promoting Investment in Life Skills For Youth: Beyond Indicators For Survival and Problem Prevention. Ben-Arieh A. ve Wintersberger H. (ed.), *Monitoring and Measuring the State of Children: Beyond Survival içinde*(s. 239–246), Eurosocal Report No. 62 Vienna: European Centre For Social Welfare Policy and Research.
- Poehlmann, J. (2010). Attachment in Infants And Children of Incarcerated Parents. *Children of Incarcerated Parents: A Handbook For Researchers and Practitioners*, 75-100.

- Poehlmann-Tynan, J., Runion, H., Burnson, C., Maleck, S., Weymouth, L., Pettit, K. ve Huser, M. (2015). Young Children's Behavioral and Emotional Reactions to Plexiglas and Video Visits With Jailed Parents. *Children's Contact With Incarcerated Parents içinde* (s. 39-58). Springer: Cham.
- Polat, O. (2001), *Çocuk ve Şiddet: Der Yayınları*
- Pope, A. W., Tillman, K. ve Snyder, H. T. (2005). Parenting Stress in Infancy and Psychosocial Adjustment in Toddlerhood: A Longitudinal Study of Children With Craniofacial Anomalies. *The Cleft Palate-Craniofacial Journal*, 42(5), 556-559.
- Pope, C., Van Royen, P., ve Baker, R. (2002). Qualitative Methods in Research on Healthcare Quality. *Bmj Quality & Safety*, 11(2), 148-152.
- Popenoe, D. (1996). *Life Without Father: Compelling New Evidence That Fatherhood and Marriage Are Indispensable for the Good of Children and Society*. Simon and Schuster.
- Prout, A. (2004). *The Future Of Childhood*. Routledge.
- Pryor, J. (2011). Commentary On" Reconsidering The'good Divorce'. Amato P. vd. (ed.), *Family Relations içinde* (s.525-527).
- Pryor, J. ve Rodgers, B. (2001). *Children in Changing Families: Life After Parental Separation*. Blackwell Publishing.
- Puente, S. ve Cohen, D. (2003). Jealousy and The Meaning (or Nonmeaning) of Violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(4), 449-460.
- Qvortrup, J. (1995). Childhood and Modern Society: A Paradoxical Relationship. *Childhood and Parenthood içinde*, J. Brannen ve M. O'Brien (ed.), London: Institute of Education.
- Raj, A. (2010). When the Mother is a Child: The Impact of Child Marriage on The Health and Human Rights of Girls. *Archives of Disease in Childhood*, 95(11), 931-935.
- Rando, T. A. (1995). *Treatment Of Complicated Mourning*. Champaign, Il: Research Press.
- Redmond, G. (2008). Child Poverty and Child Rights: Edging Towards A Definition. *Journal of Children and Poverty*, 14(1), 63-82.

- Richardson, M., Henry, J., Black-Pond, C. ve Sloane, M. (2008). Multiple Types of Maltreatment: Behavioral and Developmental Impact on Children in the Child Welfare System. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 1(4), 317-330.
- Riggs, D. S., Caulfield, M. B. ve Street, A. E. (2000). Risk For Domestic Violence: Factors Associated With Perpetration and Victimization. *Journal of Clinical Psychology*, 56(10), 1289-1316.
- Rodrigo, M. J., Byrne, S. ve Rodriguez, B. (2014). Parenting Styles and Child Well-Being. Benarieh, A., Casas, F., Frønes, I., ve Korbin, J.E. (ed.), *Handbook of Child Well-Being Theories, Methods And Policies in Global Perspective içinde*. Doi:10.1007/978-90-481-9063-8
- Rodrigo, M., Byrne, S. ve Álvarez, M. (2012). Preventing Child Maltreatment Through Parenting Programmes Implemented at the Local Social Services Level. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(1), 89-103.
- Rodrigo, M. J. ve Byrne, S. (2011). Social Support and Personal Agency in At-Risk Mothers. *Psychosocial Intervention*, 20(1), 13-24.
- Rodríguez, G., Camacho, J., Rodrigo, M. J., Martín, J. C. ve Máiquez, M. L. (2006). Evaluación Del Riesgo Psicosocial En Familias Usuarias De Servicios Sociales Municipales, *Psicothema*, 18(2): 200–206.
- Roelen, K. ve Gassmann, F. (2014). Beyond Averages: Child Well-being in Kazakhstan. *Journal of Children and Poverty*, 20(2), 91-110.
- Roose, R., Roets, G., Van Houte, S., Vandenhoe, W. ve Reynaert, D. (2013). From Parental Engagement to the Engagement of Social Work Services: Discussing Reductionist and Democratic Forms of Partnership With Families. *Child & Family Social Work*, 18(4), 449-457.
- Rotter, J. C. (2000). Family Grief and Mourning. *The Family Journal*, 8(3), 275-277.
- Ruberman, W., Weinblatt, E., Goldberg, J. D. Ve Chaudhary, B. S. (1984). Psychosocial Influences on Mortality after Myocardial infarction. *New England Journal of Medicine*, 311(9), 552-559.
- Rubin, E. L. (1996). The Phenomenology of Contract: Complex Contracting in the Entertainment Industry. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (Jite)/Zeitschrift Für Die Gesamte Staatswissenschaft*, 123-139.

- Rutter, M. (1987). Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.
- Ryan, G. W. ve Bernard, H. R. (2000). Techniques to identify themes in qualitative data. *Handbook of Qualitative Research*. (2.Baskı). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Saar- Heiman, Y., Lavie- Ajayi, M. ve Krumer- Nevo, M. (2017). Poverty- Aware Social Work Practice: Service Users' Perspectives. *Child & Family Social Work*, 22(2), 1054-1063.
- Sahithya, B. R., Manohari, S. M. ve Vijaya, R. (2019). Parenting styles and its impact on children—a cross cultural review with a focus on India. *Mental Health, Religion & Culture*, 22(4), 357-383.
- Sandefur, G. D. ve Meier, A. (2008). The Family Environment: Structure, Material, Resources and Child Care. *Key Indicators of Child and Youth Well-Being: Completing The Picture*, 237-257.
- Sanizah, A., Hasfariza, F., Rahayu, S. N. ve Nasliana, N. N. (2014). Determinants of Marital Dissolution: A Survival Analysis Approach. *International Journal of Economics and Statistics*, 2, 348-354.
- Satir, V. (2001). *İnsan Yaratmak: Aile Terapisinin Başyapıtı* (1. Baskı). S. Yeniçeri, (Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Satir, V. M. (1972). *Peoplemaking*. Palo Alto, Ca: Science And Behavior.
- Satir, V. (1983). *Conjoint Family Therapy* (3rd Ed.). Palo Alto, Ca: Science and Behavior Books.
- Satir, V. ve Baldwin, M. (1983). *Satir Step By Step: A Guide to Creating Change in Families*. Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.
- Save The Children Fund. (2010). Child Protection Systems in Emergencies: A Discussion Paper. London: The Save the Children Fund. <https://www.savethechildren.org.uk>
- Sbarra, D. A. ve Whisman, M. A. (2022). Divorce, Health, and Socioeconomic Status: an Agenda for Psychological Science. *Current Opinion in Psychology*, 43, 75-78.
- Shapiro, E. R. (1994). *Grief as a Family Process: A Developmental Approach to Clinical Practice*. Guilford Press.

- Shipley, M. (2011). Reviled Mothers: Custody Modification Cases Involving Domestic Violence. *Ind. LJ*, 86, 1587.
- Seccombe, K. (2002). "Beating The Odds" Versus "Changing The Odds": Poverty, Resilience and Family Policy. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 384-394.
- Seccombe, K., Hartley, H., Newsom, J., Hoffman, K., Marchand, G. C., Albo, C. ve Pope, C. (2007). The Aftermath of Welfare Reform: Health, Health Insurance, and Access to Care Among Families Leaving Tanf in Oregon. *Journal of Family Issues*, 28(2), 151-181.
- Segrin, C. ve Flora, J. (2018). *Family Communication*. Routledge.
- Semmer, N. K. (2006). *Personality, Stress and Coping*. John Wiley & Sons Ltd.
- Sen, A. (1997). *On Economic Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Serim Yıldız, B. ve Erdur Baker, Ö. (2017). The Stability of Fears of Turkish Children and Adolescents Intems of Severity and Content.
- Serin Bult, N. ve Öztürk, S. (2007). Anne-Babası Boşanmış 9-13 Yaşlarındaki Çocuklar ile Aynı Yaş Grubundaki Anne-Babası Boşanmamış Çocukların Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 117-128.
- Set, E. D. ve Özbesler, C. (2020). Evden Kaçan Ergenlerin Aile İşlevselliklerinin Değerlendirilmesi: Şanlıurfa Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 441-459.
- Seymour, C. B. (1998). Children With Parents in Prison: Child Welfare Policy, Program, and Practice Issues, *Child Welfare*, 77(5), 460-493.
- Sharratt, K. (2014). Children's Experiences of Contact With Imprisoned Parents: A Comparison Between Four European Countries. *European Journal of Criminology*, 11(6), 760-775.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2015). *Sosyal Hizmet Uygulaması: Temel Teknikler ve İlkeler* (Çev.Ed. Çiftçi, D. B.), Ankara: Nika Yayınevi.
- Sherk, J. (2013). What is Minimum Wage: Its History and Effects on the Economy. *Testimony Before Health, Education, Labor and Pensions Committee, United States Senate On June, 25*.
- Shigeto, A., Mangelsdorf, S. C. ve Brown, G. L. (2014). Roles of Family Cohesiveness, Marital Adjustment, and Child Temperament in Predicting Child Behavior With

- Mothers and Fathers. *Journal of Social and Personal Relationships*, 31, 200-220.
DOI: 10.1177/0265407513490586
- Silver, H., ve Miller, S. M. (2003). Social exclusion. *Indicators*, 2(2), 5-21.
- Sigle-Rushton, W., ve McLanahan, S. (2004). Father Absence and Child Well-Being: A Critical Review. *The Future of the Family*, 116, 120-122.
- Simmel, G. (2009). *Sociology: Inquiries Into The Construction Of Social Forms*. Brill.
- Smart, D., Prior, M., Sanson, A. ve Oberklaid, F. (2001). Children With Reading Difficulties. *Australian Journal of Psychology*, 53(1), 45-53.
- Solomon, A. L. ve Zweig, J. (2006). *Children of Parents in the Criminal Justice System: Children at Risk*. Bethesda, Md: National Institute on Drug Abuse.
- Stables, A. (2008). *Childhood and the Philosophy of Education: An Anti-Aristotelian Perspective*. A&C Black.
- Stanisławski, K. (2019). The Coping Circumplex Model: An Integrative Model of the Structure of Coping With Stress. *Frontiers in Psychology*, 10, 694.
- Strauss, A. ve Corbin, J. M. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*: New Delhi: SAGE Publications.
- Sunder, N. (2019). Marriage Age, Social Status, and Intergenerational Effects in Uganda. *Demography*, 56(6), 2123-2146.
- Sweet, J., Bumpass, L. ve Call, V. (1988). *The Design and Content of the National Survey of Families and Households*. NSFH Working Paper No. 1, Center for Demography and Ecology, University of Wisconsin-Madison
- Şimşek, Ü. ve Erarslan, F. (2019). 2014-2018 Yılları Arasında Tokat'ta Uyuşturucu Madde Kullanımı ve Uyuşturucu Madde Bağlantılı Suçlar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 103-120.
- Şirin, M. (2021). *Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetlerinden Yararlanan Bireylerin Aile İşlevleri Üzerine Bir İnceleme: Karadeniz Ereğli Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tamkoç, B. (2017). SED (Sosyal ve Ekonomik Destek) Hizmetinden Yararlanan Çocukların Özelliklerinin İncelenmesi ve Hizmet Sürecinin Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tamres, L. K., Janicki, D. ve Helgeson, V. S. (2002). Sex Differences in Coping Behavior: A Meta-Analytic Review and an Examination of Relative Coping. *Personality and Social Psychology Review*, 6(1), 2–30.
- Tarhan, N. (2021). Toplumsal ve İnsani Boyutta İmkân ve İmtihan Alanı Olarak Aile. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 6(11).
- Taşpınar, M., Karataş, K., Gelişli, Y., Terzi, S., Tezel-Şahin, F., Çetin, S. ve Ege, A. (2014). *Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetlerinin Değerlendirilmesi Projesi Araştırma Sonuç Raporu*. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Tatlıcıoğlu, O. (2019). *Suriyeli Çocukların İyi Olma Hallerinin İncelenmesi: Altındağ Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Theiss, J. A. (2018). Family Communication and Resilience. *Journal of Applied Communication Research*, 46(1), 10-13.
- Thergaonkar, N. R. ve Wadkar, A. J. (2007). Relationship Between Test Anxiety and Parenting Style. *Journal of Indian Association For Child and Adolescent Mental Health*, 3(1), 10-12.
- Thoburn, J., Cooper, N., Brandon, M. ve Connolly, S. (2013). The Place of “Think Family” Approaches in Child And Family Social Work: Messages From a Process Evaluation of an English Pathfinder Service. *Children And Youth Services Review*, 35(2), 228-236.
- Thomas, D. R. (2006). A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation*, 27(2), 237-246.
- Thomas, N., Graham, A., Powell, M. A., ve Fitzgerald, R. (2016). Conceptualisations of Children’s Wellbeing at School: The Contribution of Recognition Theory. *Childhood*, 23(4), 506-520.
- Tiryaki Yurteri, A. ve Baran, G. (2015), “Kurum Bakımı Deneyimi Olan Kadınların Çocukluk Dönemi Kurum Yaşantıları: Nitel Bir Çalışma”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 26 (1), 23-44
- Todd, J. L. ve Worell, J. (2000). Resilience in Low- Income, Employed, African American Women. *Psychology of Women Quarterly*, 24(2), 119-128.
- Tubbs, C. Y., Roy, K. M. ve Burton, L. M. (2005). Family Ties: Constructing Family Time in Low- Income Families. *Family Process*, 44(1), 77-91.

- Tuncay, T. (2007). Kronik Hastalıklarla Baş Etmede Tinsellik. *Sağlık ve Toplum*, 17(2), 13-20
- Tuncay, T. (2018). *Aile Hakkında Düşünmek*. Sosyatri, 3, 6-7.
- Turğut, F. (2016). Türk Siyasetinde Son Dönem Aile Politikaları/Recent Family Policies in Turkish Politics. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (35), 411-426.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *İstatistiklerle Aile* (2020-37251). Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *İşgücü İstatistikleri* (2021-37486). Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2021-37486>
- Türkmen, S. N. ve Epsoylu, H. (2019). Madde Kullanım Varlığının, Suç İşleyen ve İşlemeyen Hastalarda Suç ve Şiddet Özelliklerine Etkisi. *STED/Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 28(2), 108-113.
- Uğurlu, T. T., Tekkanat, Ç., Hatice, K. O. Ç. ve Figen Ateşçi, F. (2020). Alkol ve Madde Kullanım Bozukluğu Olan Bireylerde Suç Davranışının Retrospektif İncelemesi. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 13(3), 739-747.
- Uludağlı, N. P. (2020). Babanın Cezaevinde Olmasının Çocuğun Gelişimine ve Aile Yaşamına Etkileri. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 4(1), 73-85.
- Uluğ, Ö. Ş. (2008). Üniversite Öğrencilerinde Depresyon Düzeyine Ebeveyn Kaybının ve Anne Baba Ayrılığının Etkisi (Master's Thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- UNICEF. (2004). *Dünya Çocuklarının Durumu 2005, Çocukluk Tehdit Altında*. Ankara: UNICEF Yayınları.
- UNICEF. (2017). For Every Child.
- UNICEF. (2018). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html
- Uprichard, E. (2008). Children As 'Being And Becomings': Children, Childhood and Temporality. *Children & Society*, 22(4), 303-313.
- Uslu, R. (2011). *Yararlandıkları Hizmet Modeline Göre Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Davranış ve Duygusal Sorunlar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Uyan-Semerci, P. ve Erdoğan, Emre. (2018) "Who Cannot Access Education? Difficulties Of Being A Student For Children From Syria İn Turkey." *Vulnerable Children And Youth Studies* 13(1):30-45.
- Uyan-Semerci, P., Erdoğan, E., Akkan, B., Müderrisoğlu, S. ve Karatay, A. (2017). Contextualizing Subjective Well-Being of Children in Different Domains: Does Higher Safety Provide Higher Subjective Well-Being For Child Citizens?. *Children and Youth Services Review*, 80, 52-62.
- Uyan-Semerci, P. ve Erdoğan, E. (2014). *Türkiye’de Çocukların Gözünden Çocuğun İyi Olma Hali Alanlarının ve Göstergelerinin Tanımlanması ve Değerlendirilmesi*. Ankara: UNİCEF.
- Uyan Semerci, P., Müderrisoğlu, S., Karatay, A., Ekim Akkan, B., Kılıç, Z., Oy, B. ve Uran, Ş. (2012). *Eşitsiz Bir Toplumda Çocukluk: Çocuğun "İyi Olma Hali" ni Anlamak: İstanbul Örneği*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, H., Karaca, N. H. ve Metin, Ş. (2021). Assesment of Parent-Child Relationship in Covid-19 Pandemic. *Children and Youth Services Review*, 120, 105748.
- Uzunçakmak, T. ve Yilmaz, F. A. (2021). Determination of Dyadic Adjustment, Happiness and Related Factors in Married Turkish Women Living in Anatolia. *Journal of Religion and Health*, 60(3), 1937-1951.
- Van Hook, M. P. (2019). *Social Work Practice With Families: A Resiliency-Based Approach*. Oxford University Press, Usa.
- Visser, M., Finkenauer, C., Schoemaker, K., Kluwer, E., van der Rijken, R., van Lawick, J. ve Lamers-Winkelmann, F. (2017). I’ll Never Forgive You: High Conflict Divorce, Social Network, and Co-Parenting Conflicts. *Journal of Child and Family Studies*, 26(11), 3055-3066.
- Wagner, C. ve Okeke, C. (2009). Quantitative or Qualitative: Ontological and Epistemological Choices in Research Methods Curricula. Garner, M., Wagner, C. ve Kawulich B. (ed.), *Teaching Research Methods in Social Science içinde* (61–70), Burlington: Ashgate Publishing Company,
- Wakefield, S. ve Uggen, C. (2010). Incarceration and Stratification. *Annual Review of Sociology*, 36, 387-406.

- Warren, S. F. ve Brady, N. C. (2007). The Role of Maternal Responsivity in The Development of Children With İntellectual Disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13(4), 330-338.
- Waldrop, A. E. ve Resick, P. A. (2004). Coping Among Adult Female Victims of Domestic Violence. *Journal of Family Violence*, 19(5), 291-302.
- Wallerstein, I. (2005). After Developmentalism and Globalization, What?. *Social Forces*, 83(3), 1263-1278.
- Walsh, F. (2016). Family Resilience: A Developmental Systems Framework. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(3), 313-324.
- Walsh, F. (2014). A Family Resilience Framework: Principles And Applications. *Symposium On Family Resilience içinde* (s. 11-29).
- Watkins, C. S. ve Howard, M. O. (2015). Educational Success Among Elementary School Children From Low Socioeconomic Status Families: A Systematic Review of Research Assessing Parenting Factors. *Journal of Children and Poverty*, 21(1), 17-46.
- Webb, N. B. E. (2006). *Working With Traumatized Youth in Child Welfare*. The Guilford Press.
- West, J. ve Turner, W. (2016). Enhancing The Assessment Experience: Improving Student Perceptions, Engagement and Understanding Using Online Video Feedback. *Innovations in Education and Teaching International*, 53(4), 400-410.
- Western, B., Braga, A. A., Davis, J. ve Sirois, C. (2015). Stress and Hardship After Prison. *American Journal of Sociology*, 120(5), 1512-1547.
- Western, B. ve Wildeman, C. (2009). The Black Family and Mass İncarceration. *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 621(1), 221-242.
- Whiteside, M.F. ve Becker, B.J. (2000). Parental Factors and the Young Child's Postdivorce Adjustment: A Meta-Analysis With İmplications For Parenting Arrangements. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 5.
- Whittaker, K. A. ve Cowley, S. (2012). An Effective Programme is Not Enough: A Review of Factors Associated With Poor Attendance and Engagement With Parenting Support Programmes. *Children and Society*, 26, 138 –149.
Doi:10.1111/J.1099-0860.2010.00333.X

- Williams, J. H. (2004). Civil Conflict, Education, and the Work Of Schools: Twelve Propositions. *Conflict Resolution Quarterly*, 21(4), 471-481.
- Worden, J. W. (2009). Grief Counseling And Grief Therapy: A Handbook For The Mental Health Practitioner, New York: Springer Publishing Company.
- Worden, J. W. (2018). *Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook For the Mental Health Practitioner*. Springer Publishing Company.
- Wright, L. M. ve Bell, J. M. (2009). *Beliefs and Illness: A model for Healing*. Calgary, Alberta, Canada: 4th Floor Press.
- Yaldız, Ü. (2019), Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmet Modelinden Faydalanan Ailelerin Yaşam Kalitelerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi.
- Yedirir, S. ve Hamarta, E. (2015). Emotional Expression and Spousal Support As Predictors of Marital Satisfaction: The Case of Turkey. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(6), 1549-1558.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2009). Çocuğun İyilik Hali ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(2), 85-93.
- Yoshikawa, H., Aber, J. L., ve Beardslee, W. R. (2012). The Effects of Poverty on the Mental, Emotional, and Behavioral Health of Children and Youth: İmplications for Prevention. *American Psychologist*, 67(4), 250-272.
- Yörükoğlu, A. (2007). *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk* (7. Basım). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yulaf, Y. ve Gümüştas, F. (2019). Kurum Bakımında Yaşayan ve Evlat Edinilen Çocuk ve Ergenlerin Ruhsal Bozukluklar Açısından Karşılaştırılması. *Cukurova Medical Journal*, 44(3), 904-910.
- Yüceer Kardeş, T. (2018), Çocukluk Çağında Kurum Bakımı Deneyimi Olan Evli Bireylerin Bağlanma Stillerinin ve Aile İlişkilerinin İncelenmesi. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Zara, A. (2011). Kayıplar, Yas Tepkileri ve Yas Süreci. *Yaşadıkça*, 73-90.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş* (D. B. Çiftçi, ed.). Ankara.

Zhang, S., Lim, Y., Boyas, J. F. ve Burlaka, V. (2020). Family Structure And Youth Illicit Drug Use, Use Disorder, And Treatment Services Utilization. *Children and Youth Services Review*, 111, 104880.

EKLER

EK 1: GÖRÜŞME FORMU YÖNERGESİ ^{11 12}

Birinci Kısım: Aile Süreçleri

¹¹Görüşme Formu'nun soruları hazırlanırken Uyan-Semerci vd. (2007) tarafından geliştirilen çocuğun iyi olma hali göstergeleri, Yapısal Aile Sistemleri kuramı esas alınmıştır. Bunun yanında Circumplex Modeli, Aile Stres Kuramı ve Aile Dayanıklılığı yaklaşımlarından yararlanılmıştır.

¹²Görüşme Formu Yönergesinde yer alan bold sorular katılımcılara sorulması esas olan kısımları göstermektedir. Parantez içinde italik verilen kısımlar ise, görüşmeciye yardımcı olması bakımından yazılmıştır.

1.1. Ailenin Sosyo-Demografik Özellikleri

- Cinsiyet:
- Yaş:
- Eğitim:
- Meslek:
- Kaç yıldır evli? ve/veya kaç yıldır boşanmış?/kaç yıldır eşi ile aynı mekanı paylaşmıyor?)
- Hanede yaşayan kişi sayısı (Çocuk ve yaşlı sayısı)
- Ebeveyn olma yaşı?

1.2. Evlilik Öncesi Dönem (Üst Kuşak Sosyal Süreçleri Deneyimleme Biçimi)

- Nasıl bir evde, nasıl bir aileye doğdunuz? (*kardeşler arası ilişki, anne-çocuk, baba-çocuk ilişkisi, kır-kent yerleşimi, içinde yaşadıkları topluluğa yönelik özellikler,,,*)
- Çocukluk döneminde nasıl bir anne, nasıl bir baba anımsıyorsunuz? (Babanız/anneniz nasıl bir kişiydi? Ailede lider kimdi? Kimin sözü geçerdi? Annen/baban şefkatini, sevgisini nasıl verirdi?)
- Kök ailenizin yaşadığı sıkıntılı dönemleri anlatabilir misiniz? (Varsa)
- Anneni ve/veya babanı kendine model alır mıydın? (Anne-babanızın davranışlarını devam ettiriyor musunuz?)
- Şu anda kendi kök ailenizle ilişkiniz nasıl? (coğrafi yakınlık, ne sıklıkla telefonla ya da yüz yüze görüştüğü, bayramlarda ve özel günlerde ziyaret sıklığı, öneri alıp almayacağı,)

1.3. Ebeveynlerin Evlilik Süreci (Evlilik öncesi süreç/ailenin temellerinin nasıl atıldığı ve hangi motivasyonlarla kurgulandığının ortaya çıkarılması)

- Eşinizle veya eski eşinizle evlenme sürecinizden bahsedebilir misiniz? (Evlilik ritüelleri, karar verme süreci ve evlilik biçimi, gelenek ve görenekler, evlenme şekli vs.)
- Evlilikten ne tür beklentileriniz vardı?
- Evliliğe nasıl karar verdiniz? (nasıl bir evlilik hayal ediyordunuz? Eşinizde olan hangi özellikler onunla evlenmeye karar vermenizi sağladı?)
- Nişanlılık döneminde evleneceğiniz kişiyi iyi tanıyabildiniz mi?
- Nişanlılık döneminde (varsa) anlaşılmadığınız durumlar var mıydı? Bahseder misiniz?

1.4. (Varsa) Boşanma Süreci

- Nasıl karar verdiniz?
- Aileniz ve çevreniz nasıl tepki verdi?
- Velayet ve nafaka sürecinde neler yaşadınız?
- Şu anda boşandığınız eşinizle siz ve çocuklarınız görüşüyor mu?

1.5. Aile İçi İletişim ¹³

¹³Aile bir sistem olarak kabul edilerek her bir aile üyesi ve ilişkileri de birer alt sistem olarak değerlendirilmiştir. 5 temel alt sistem üzerinden iletişim biçimi keşfedilecektir: Eşler arası ilişki,

1.5.1. Eşler Arası İletişim

- Eşinizle olan ilişkinizi nasıl tanımlarsınız? (Karar verme süreçleri, boş zaman faaliyetleri, ortak arkadaşlık durumu vb)
- Eşiniz size sevgisini, ilgisini nasıl gösterirdi?
- Ev içinde sorumlulukları paylaşıyor mısınız?
- Eşinizle anlaşamadığınız konular var mı? Varsa neler? (Varsa; Anlaşmazlıklarla baş etmek için neler yapıyorsunuz?)
- Eşinizle sorunlarınızı konuşabiliyor muydunuz?
- Eşinizle beraber geleceğe yönelik planlar yapar mısınız?
- Eşinizle birlikte zaman geçiriyor musunuz? (Sinemaya gitmek, akraba ziyareti, tiyatroya gitmek gibi boş zaman faaliyetleri)
- Eşinizle hiç tatil yaptınız mı?
- Sosyal ve Ekonomik Destek, boş zaman faaliyetlerinizi gerçekleştirmeye katkı sundu mu?

1.4.2. Çocuk ile İletişim (Anne-Çocuk/Baba-Çocuk)

- Çocuk/larınızı anlatır mısınız? (Kaç yaşlarında?, Şu anda ne yapıyor/lar?)
- Çocuk/larınızla ilişkinizden bahseder misiniz? (Çocuğunuz size güvenir mi? sizinle mutluluğunu, sevincini, sıkıntısını paylaşıyor mı?)
- Sizce çocuk yetiştirmek aile içinde kimin görevi? (Çocuğun bakımından genellikle kim sorumlu olur? beslenme, bakım, sağlık takibi, okul ödevleri takibi vs),
- Çocuğunuza ödevlerinde yardım eder misiniz?
- Çocuğunuza ceza verir misiniz? (evetse hangi konular?)
- Çocuğunuzu hangi kelimelerle takdir edersiniz?
- Çocuk/larınızın sosyal çevresi hakkında bilginiz var mı?
- Çocuk/larla boş zamanları nasıl geçiriyorsunuz?
- Çocuğunuzu takdir eder misiniz? (Hangi kelimelerle?)
- Çocuğunuza tavsiye verir misiniz? (Hangi konularda?)

1.4.3. Kardeşler Arası İletişim

- Kardeşler arası ilişkiden bahsedebilir misiniz? (birden fazla çocuk varsa)

1.4.4. Ailenin Yaşlı Üyesi ve Diğer Üyeler Arasındaki İlişki (Aile içinde üst kuşakla birlikte yaşama durumu olduğu zaman sorulacak.)

- Ailenin yaşlı üyesi ile diğer üyeler arasındaki ilişkiyi anlatır mısınız? Yaşlı üye sizin aileniz için ne ifade ediyor? (Ailenin yaşlı üyesinin rol ve sorumlulukları)

1.5. Aile İçi Kurallar

kardeşler arası ilişki, anne- çocuklar arasında, baba-çocuklar arası ilişki, ailenin yaşlı üyesi ve diğer üyeler arasındaki ilişki.

- Aile içindeki kurallardan bahsedebilir misiniz? (Ör. Çöpü kim çıkarır?, Ev temizliğini kim yapar? Yemeği kim yapar? Eve giriş çıkış saatleri, Kurallar katı mı? Esnek mi? Değişiyor mu?)
- Evinizde hangi sorumluluklar size ait?
- Aile içinde kararları alırken nasıl bir yol izliyorsunuz? (kim karar verir? aile üyelerinin fikri alınır mı?)
- Sizce aile üyelerinin rol ve görevleri nelerdir? (Annenin, babanın ve çocukların rol ve sorumlulukları, Bunlar belirlenmiş mi? Açık mı? Yoksa gelişigüzel mi? kurallar erkek ve kız çocukları arasında farklılaşıyor mu?)
- Ailede kimin sözü geçiyor? (Lider kim? anne, baba ya da ailenin başka bir üyesi, lider otoriter mi? Demokratik mi? Baskıcı mı? Aile üyeleri fikirlerini, istek ve beklentilerini rahatça söyleyebilir mi?)
- Aile içi durumlara çevrenin, akrabaların etkisi veya baskısı oluyor mu?
- Herhangi bir olay ya da durum hakkında karar alınırken tüm aile üyeleri ortaklaşa mı karar verir? Çocukların fikri alınır mı?
- Akşam yemeğinde aile üyeleri arasında yapılan sohbetten bahsedebilir misiniz?
- Ailenizde sürekli yaptığınız, olmazsa olmaz etkinliğiniz var mı? (Büyükleri ziyaret, piknik, konser vb. aile ritüelleri)

1.6. Ailenin Kriz Dönemleri

(Yoksulluk, boşanma, kötü madde kullanımı, ateşli silahlarla saldırıya uğrama, araç kazaları, sevilen birinin ölümü, intihara teşebbüs, kendine ya da diğer insanlara zarar verme düşüncesi, zorlu hayat geçişleri -boşanma, işsizlik ya da ekonomik, ruhsal ya da fizyolojik değişimler-)

- Hayatınızın zorlu dönemlerinden bahsetmek isterseniz neler söyleyebilirsiniz?
- Bu stres durumlarında aile üyelerinden en fazla etkilenen kim/kimlerdir?
- Bu stres durumlarıyla baş etmek için siz ve aile üyeleri neler yapıyor?
- Sizce söz konusu stres durumlarının nedeni nedir?
- Aile üyeleri bu kriz durumlarında birbirine destek oluyor mu?
- Aile söz konusu kriz dönemlerinde kimlerden destek aldı?
- Sizin stres durumunuz ile karşılaştığında ebeveynleriniz sizce nasıl başa çıkardı?
- Sosyal ve ekonomik desteğin stres durumlarınızı nasıl etkiledi? (Baş etmenizde yardımcı oldu mu?)

1.7. Geleceğe Dair Beklenti ve Plan

- Ailenizin, çocuklarınızın geleceği ile ilgili ne düşünüyorsunuz?
- Çocuğunuzun gelecekteki eğitimi ile ilgili herhangi bir planınız, düşünceniz ya da çabanız var mı?
- Yarın uyandığınızda nasıl bir gün olmasını istersiniz?
- Sosyal ve ekonomik destek kesilirse sonrasında ne yapmayı düşünüyorsunuz? (SED kesilirse ne olur?)

1.8. Ailenin Diğer Sistemlerle İlişkisi

Aile Ekolojisi Yaklaşımı bağlamında aileyi ve aile üyelerini etkileyen sistemler göz önüne alınarak kategorileştirilmiştir.

1.8.1. Eğitim sistemi (çocuklar bağlamında okul-ev ve arkadaş çevresi)

- Çocuk/ların okuldaki durumu nasıl? (*Okul ile ilgili herhangi bir sıkıntı yaşıyor musunuz?*)
- Arkadaşları ve/veya öğretmenleri ile arası nasıl?
- Akademik başarılarından bahsedebilir misiniz?
- Sosyal ve ekonomik destek almadan önce çocuğunuz okula devam ediyor muydu?
- Sosyal ve ekonomik destek çocuğun akademik başarısını ve eğitim sürecini nasıl etkiledi?

1.8.2. Akraba/Arkadaş Sistemi

- Akrabalarınızla ilişkinizi nasıl değerlendiriyorsunuz? (*Ne sıklıkla görüşürsünüz?, sıkıntınızı sevincinizi paylaşır mısınız? Kendinize yakın hissediyor musunuz? Coğrafi yakınlık durumu*)
- Arkadaş/komşu çevrenizle ilişkiniz nasıl? (*Ne sıklıkla görüşürsünüz?, sıkıntınızı sevincinizi paylaşır mısınız?*)
- Akrabalık ilişkilerini kestiğiniz akrabalarınız var mı? (*Varsa nedenlerinden konuşmak ister misiniz?*)

1.8.3. Sosyal Hizmetler Sistemi (*Sosyal ve ekonomik destekten yararlanma süreci*)

- SED’ e başvurma sürecinizden bahsedebilir misiniz? (*Ne zamandan beri? Kim söyledi? Hangi ihtiyaçlar sizi SED almaya yönlendirdi?*)
- Sosyal ve ekonomik destekten yararlandıktan sonra ihtiyaçlarınız azaldı mı?
- Sosyal ve ekonomik desteği hangi harcamalar için kullanıyorsunuz?
- Sosyal ve ekonomik destek almasaydınız çocuğunuzu kurum bakımına verir miydiniz?
- Herhangi bir desteğe ihtiyacınızın olup olmadığı incelemelerde soruldu mu?

İKİNCİ KISIM: AİLE REFAHI¹⁴

2.1. Gelir ve Refah (*Gelir kaynakları, kaynakların kullanım alanları ve kaynak yetersizliği ile baş etme stratejileri, ihtiyaç ve arzularını tatmin edebilme*)

- Gelir kaynaklarınızdan bahsedebilir misiniz?
- Aldığınız Sosyal ve Ekonomik Destek ile birlikte harcamalarınız nasıl şekilleniyor?
- En fazla hangi alanda harcama yapıyorsunuz? (*Eğitim, kira, ısınma, gıda, giyim vb.*)
- Sosyal ve Ekonomik Destek size göre hangi harcamalar için veriliyor? (Sosyal yardım algısı)
- Toplam gelir kaynaklarınız hayatınızı devam ettirebilmek ve ihtiyaçlarınızı karşılamak için yeterli mi? (*Eğer yetersizse bununla baş edebilmek için neler yapıyorsunuz?*)

2.2. İş/Meslek Kalitesi ve Bireye Uygunluğu (Eğer çalışıyorsa)

¹⁴ Bu bölüm, OECD İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index) referans alınarak oluşturulmuştur. OECD, “Measuring Well-being and Progress: Well-being Research”, <http://www.oecd.org/statistics/measuring-well-being-and-progress.htm> (15.12.2019).

- İş yaşamınızdan bahsedebilir misiniz? (İşinizin/mesleğinizin fırsatları ve/veya dezavantajları nelerdir?)
- Sizce işiniz/mesleğiniz sizin yeteneklerinize ve yaşantınıza uygun mu?
- Eğer İşinizin/mesleğinizin size uygun olmadığını düşünüyorsanız; bu durumla nasıl baş ediyorsunuz? (iş/meslek memnuniyetsizliği ile baş etme yolları)

2.3. Barınma Kalitesi ve Uygunluğu (Barınma ihtiyacı Maslow'a göre bireyin ve ailelerin en temel ihtiyacıdır. Aynı zamanda sosyal bağlantılar ve kamu hizmetlerine erişiminde belirleyicisidir.)

- Aynı evi paylaşan kişilerin sayısı?
- Evinizin fiziki yapısından konuşabilir miyiz? (Oturulan konutun kalitesi, kişi başına düşen oda sayısı, konutta akan su, lavabonun evin içinde olup olmama durumu, rutubet durumu, böcek, haşere vb. var mı?,)

2.4. Fiziksel ve Mental Sağlık (Fiziksel ve sosyal aktivitelerin gerçekleşmesini etkiler.)

- Ailenin fiziksel ve/veya mental sağlığı hakkında neler söylersiniz? (Ailede herhangi bir fiziksel ve/veya mental sağlık problemi olan aile üyesi var mı? Ailede kronik hastalığı olan aile üyesi var mı?)
- Doğumda ya da herhangi bir sebeple vefat eden bebeğiniz/çocuğunuz var mı? Varsa sebebini anlatmak ister misiniz? (doğumdan beklenen ölüm süresi)
- Ailede herhangi bir kötü alışkanlığı olan aile üyesi var mı? Varsa bununla nasıl baş ediyorsunuz?
- Sağlık harcamalarınızı nasıl karşılıyorsunuz? (Yetersiz buluyorsanız bununla nasıl baş ediyorsunuz?)

2.5. Sübjektif Refah

- (Tüm ekonomik ve sosyal göstergelerden muaf olarak) Hayatınızdan memnun musunuz?
- Hayatınızda neyi değiştirmek isterdiniz?

EK 2: GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Bu araştırma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi Prof. Dr. Sunay İL'in danışmanlığında Ümran CİHAN DÜNDAR tarafından yürütülmektedir. **“Sosyal ve Ekonomik Destek Alan Ebeveynlerin Aile Süreçlerinin İncelenmesi: Elazığ Örneği”** ismini taşıyan doktora tezinin amacı, Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) alan ebeveynlerin kök aileleri ile ilişki biçimi ve kendi ailelerinde sürdürülen ilişkilerle benzerlik ve farklılıkları, aile içi iletişime ilişkin düşünceleri, aile içi kurallara ve işleyişine dair düşünceleri, ailenin kriz durumlarıyla baş etme stratejileri ve bu stratejilerin işlevselliğine dair düşünceleri, ailenin diğer sistemlerle olan ilişkisi, sahip olduğu sosyal destek mekanizmaları ve aldığı desteğin aile refahına katkısının incelenmesidir.

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler alınmıştır.

Araştırmaya katılmak tamamen gönüllük esasına dayanmaktadır. Söz konusu tez araştırmasına katılmanız için sizden herhangi bir ücret istenmeyecektir. Araştırmaya katıldığınız için size ek bir ödeme de yapılmayacaktır. Kendinizi rahatsız hissederseniz çalışmanın herhangi bir aşamasında **çalışmadan çıkma ve onayınızı çekme** hakkına sahipsiniz ve söz konusu rahatsızlığınızla ilgili yardım edeceğimi bilmenizi isterim. Araştırmanın tüm süreçlerinde kişisel bilgilerinizin gizliliği özenle ve ihtimamla korunacaktır. Görüşme esnasında paylaştığınız bilgiler bilimsel araştırma amaçları dışında kesinlikle kullanılmayacaktır.

Araştırma kapsamında sizinle yaklaşık bir saat sürecek bir görüşme yapılacaktır. Bu çalışmaya katılım sağlamanız çalışma için çok önemlidir ve araştırmanın başarısını olumlu yönde etkileyecektir. Cevaplamak istemediğiniz sorular olursa bu tür sorulara cevap vermeme hakkına sahipsiniz. Bu gönüllü katılım formunu imzalamadan önce veya daha sonra aklınıza gelebilecek olan soruları istediğiniz zaman araştırmacıya sorabilirsiniz. Bu mülakat ya da araştırma bittikten sonra da bu formda yazan iletişim bilgilerinden araştırmacıya ulaşabilir ve araştırma ile ilgili her türlü soruyu sorabilir, bilgi alabilirsiniz.

Araştırma sırasında araştırmayla alakalı herhangi bir sorun ile karşılaşıldığında;, Ümran CİHAN DÜNDAR'a numaralarından ve adresinden; Araştırmanın sorumlusu Prof. Dr. Sunay İL'e nolu telefon numarasından ve adresinden ulaşılabilir.

Tarih

Katılımcı:

Adı-Soyadı:

Adres:

Tel:

İmza:

Araştırmacı:

Adı-Soyadı:

Adres:

Tel:

İmza:

EK 3: PSİKOEĞİTİM PROGRAMI: ERGEN ÇOCUĞU OLAN TEK EBEVEYNLİ AİLELERE YÖNELİK EĞİTİM PROGRAMI

PROGRAMIN HEDEFLERİ

Ebeveynlerin sağlıklı ve bağımsız çocuklar yetiştirme konusunda önemli rol ve sorumlulukları bulunmaktadır. Ebeveynlerin görevleri, çocuğun gelişim aşamalarına göre farklılaşabilmektedir. Örneğin erken çocukluk döneminde beslenme fonksiyonları baskındır; çocuklar büyüdükçe kontrol ve rehberlik daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde ebeveynlerin talepleri çocukların yaşa uygun özerklik talepleriyle çelişmeye başlar (Minuchin, 1974). Bununla birlikte yaşam döngüsü içinde karşılaşılan çeşitli stres kaynakları da, ailelerin sağlıklı olma niteliklerini tehlikeye atabilmektedir. Bunlardan biri, boşanmadır. Bu programın hedefi ise, çocuğun gelişim dönemi ve boşanma hakkında bilgilendirme yapmak, sağlıklı problem çözme becerilerini geliştirmek, olumlu iletişim kazandırmak, kardeş ilişkilerine dair ebeveynlerin farkındalığını arttırmak, ebeveyn-çocuk arasında saygı ve empati dengesinin kurulmasını sağlamaktır.

OTURUMLAR:

1. Ailemin Farkındayım
2. Ergenlik Döneminde “Sağlıklı” Aileler
3. Boşanma ve Ergen Çocuk
4. Yetkin Ebeveyn Tutumları
5. Aile içi Etkili İletişim
6. Kardeş İlişkileri
7. Çocuklara Sınır Koyma Ve Kuralları Uygulama
8. Ailemde Çatışmaları Çözüyorum

1. OTURUM

AİLEMİN FARKINDAYIM

Kazanımlar:

1. Ebeveynlerin tanışması ve grupta kendilerini rahat hissetmeleri sağlanır.
2. Kendi ailesine dair farkındalık kazanır.
3. Sağlıklı ailede olması gereken nitelikleri tanımlar.

Öğretim Teknikleri: Tartışma, Soru-cevap, Power Point Sunumu ile Konu Anlatımı

Süre: 90 dk.

Materyal: Kağıt, Kalem, Projeksiyon, Tartışma Soruları

Form 1: Cümle Tamamlama Etkinliği

Form 2: Sağlıklı Ailelerin Özellikleri

Süreç:

1. Eğitimci öncelikle kendini tanıtır.
2. Eğitim hakkında ve eğitimin kuralları hakkında bilgi verilir.
3. Ebeveynlerin grup bilincini kazanabilmeleri, birbirlerinin ortak/farklı özelliklerini fark edebilmeleri için tanışma etkinliği gerçekleştirilir. Tek ebeveynlerin tanışabilmesi için ısınma/tanışma¹⁵ oyunu oynanır. Ardından şu yönerge verilir:
“Şu anda yanınızda bulunan bir kişiyle eş olacaksınız. Eşler birbirlerine istedikleri soruyu yöneltebilir. Bunun için 5 dakikanız var. Sonrasında herkes, eşine ne sorduğunu ve onun ne cevap verdiğini söyleyerek; eşini tanıttacaktır.”
4. Ebeveynlere **Form 1**'de gösterilen *Sağlıklı Aile Özellikleri* sunumu yansıtılarak işlevsel ailenin özellikleri anlatılır. Eğitimci ebeveynler arasında tartışma başlatır. Hangi özelliklerin kendi ailelerinde olup olmadığı konuşulur. Eğitimci, söz almak isteyenleri teşvik eder.
5. Daha sonra tek ebeveynli olmak üzerine tartışma açılır. Katılımcıların tartışma içinde söz alması cesaretlendirilir. **Form 2**'de yer alan *Cümle Tamamlama Etkinliği*'ni kalemle doldurmaları istenir.
6. Form doldurulduktan sonra şu sorular sorulur:

¹⁵ Öztop, H. ve meslektaşları, (2018). *Tek Ebeveynli Aileler* raporundan uyarlanmıştır. s.211

- Tek ebeveynli olmanın avantajları/dezavantajları nelerdir?
 - Tek ebeveynli olmanın çevrenizle olan etkileşiminiz etkiliyor mu?
 - Ergen çocuğunuzu tek ebeveyn olarak yetiştirmenin zorlukları nelerdir?
7. Tartışmaya katılan her ebeveyn için olumlu geri dönüşler verilir, tartışma desteklenir. “Yaşadığınız bu deneyimi paylaşmanız çok kıymetli, tüm grup adına size teşekkür ediyorum.” şeklinde teşvik edici cümleler kurulur.
8. Oturum sona ermeden önce ebeveynlere sormak istedikleri herhangi bir şey olup olmadığı sorulur. Grubun içinde konuşulanların grup içinde kalma kuralı hatırlatılarak oturum sonlandırılır.

Değerlendirme: Gelecek oturuma kadar aileleri hakkında düşünceleri istenir. Empatik davranışların farkına varmaları ve üzerinde düşünmeleri istenir. Uygulayıcı son olarak katılımcılardan etkinlik ve konu üzerine değerlendirme yapmalarını ister ve oturum bitirilir. Bir hafta sonra görüşmek üzere oturum kapatılır.

FORM 1: SAĞLIKLI AİLENİN ÖZELLİKLERİ

Aile araştırmaları (Nazlı, 2018; Tiryaki-Yurteri ve Baran, 2017; McGoldrick, 2013; Satir, 1983; Minuchin, 1974), sorun üzerine odaklanmak yerine ailelerin güçlü/sağlıklı/işlevsel yönlerine odaklanmanın daha yararlı olacağını iddia etmektedir.

- Aile üyeleri arasında duygular, açık bir şekilde ifade edilir;
- Aile üyelerinin birbirlerine karşı sosyal ilgisi (aidiyet, bağlılık, sosyal ilişki ve empati) vardır;
- Karşılaşılan problemlere karşı esnek ve uyumlu bir yaklaşım seçerler;
- Sistem içindeki sınırlar, ne katıdır ne de iç içe geçmiştir;
- Aile sistemi, bir topluluğun üyesi olmakla birey olmak arasında denge kurar;
- Aile üyeleri arasında son derece gelişmiş bir şefkat duygusu vardır;
- Aile üyeleri, ailenin işlevselliğine katkı sunmak için işbirliği yapmaya isteklidir;
- Aile içinde mizah vardır;
- Aile üyelerinin yeme, içme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçları karşılanır;
- Ebeveyn alt sistemi, çocuğun duygusal ihtiyaçlarını karşılar.
- Aile üyeleri birbirlerini takdir ederler;
- Aile içi iletişim, hem sözlü hemde sözsüz olarak birbiriyle uyum içindedir;
- Aile üyeleri birbiriyle kaliteli zaman geçirir;
- Aile üyeleri sorunlarla baş etmek için gerekli becerilere sahiptir;
- Yaşam döngüsü içinde gelişen her döneme uygun görevleri yerine getirir.

FORM 2: CÜMLE TAMAMLAMA ETKİNLİĞİ¹⁶

- Annesi ve babası ile birlikte yaşayan çocuk.....
- Anne ve babası ayrılmış çocuk.....
- İyi evlat
- Çocuğu ile yalnız yaşayan anne olmak
- Boşanmış anne olmak
- Tek ebeveyn olunca ekonomik durum.....
- İyi ki
- Keşke
- Elimde olsa

¹⁶ Öztop, H. ve meslektaşları, (2018). *Tek Ebeveynli Aileler* raporundan uyarlanmıştır.

2. OTURUM

ERGENLİK DÖNEMİNDE “SAĞLIKLI” AİLELER

Kazanımlar:

1. Aile Yaşam Döngüsü hakkında bilgi sahibi olur.
2. Ergenlik döneminin gelişimsel özelliklerini bilir.
3. Ergen çocukla empati kurma yöntemini öğrenir.

Öğretim Teknikleri: Tartışma, Soru-cevap, Power Point Sunumu ile Konu Anlatımı

Süre: 90 dk.

Materyal: Projeksiyon, Tartışma Soruları

Form 3: Aile Yaşam Döngüsü Formu

Form 4: Ergenlik Döneminin Gelişimsel Özellikleri

Form 5: Ergen Çocukla Empati Kurma Etkinliği

Süreç:

1. Bir önceki oturumun özeti yapılır. Geçen hafta içinde neler yaptıkları ve ne hissettikleri sorulur.
2. **Form 3**'de yer alan “*Aile Yaşam Döngüsü*” konulu sunum yansıtılarak, ebeveynlere çocuğun gelişimsel özellikleri hakkında bilgi verilir.
3. İnsan gelişiminin her bir dönemde muhtemel karşılaşılabilecek zorluklar anlatılarak 14-18 yaş dönemine vurgu yapılır. Bu süreçte yaşadıkları deneyimler ebeveynlere sorulur, tartışma başlatılır. Gönüllü paylaşımlar desteklenir.
4. Ebeveynlerin ergenlik dönemindeki çocuklarıyla empati kurabilmeleri için **Form 4**'de gösterilen “*Ergen Çocukla Empati Kurma Etkinliği*¹⁷” yapılır.
 - Uygulama esnasında “*Eskiden böyle değildik, bizimkiler çok farklı*” şeklindeki geri dönüşleri pekiştirmemeye çalışın. Kendi davranışları ile çocukları arasındaki farklılıkların olabileceği tepkileri destekleyin.
 - Bu uygulamadaki amacın gençlerin mevcut davranışlarının onlara özgü olmadığını, her bireyin benzer dönemlerden geçtiğini ve böylece empati kurmalarına yardımcı olunmak istendiğini belirtin.

¹⁷ Erkan, S. ve Kaya, A. (Ed.). (2005). Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programı. Ankara: Pegem Yayıncılık, s.230-231'den uyarlanmıştır.

- Oturumun sonunda tüm konuşulanlar özetlenir. Özellikle anne-babalardan gelen yorumlara geri bildirim verilir. Gruba sormak istedikleri olup olmadığı sorulur. Söz almak isteyen ebeveynler desteklenir.

Değerlendirme: Diğer oturuma kadar empatik davranışların farkına varmaları ve üzerinde düşünmeleri istenir. Uygulayıcı son olarak katılımcılardan etkinlik ve konu üzerine değerlendirme yapmalarını ister ve oturum bitirilir. Bir hafta sonra görüşmek üzere oturum kapatılır.

FORM 3: AİLE YAŞAM DÖNGÜSÜ¹⁸

Aile Yaşam Döngüsü Aşamalar	Duygusal Geçiş Süreci: Temel İlkeler	Aşamayı Tamamlamak için Gerekli Aile Değişimleri
Genç Yetişkinlerin Evden Ayrılışı	Duygusal ve finansal sorumlulukları üstlenme	a. Kök aileye göre benliğin farklılaşması b. Akran ilişkilerinin geliştirilmesi c. İş ve mali bağımsızlık konularında öznenliğin oluşturulması d. Toplulukta ve daha geniş toplumda kişiliğin geliştirilmesi e. Kişinin dünya görüşünün, maneviyatının, dininin ve doğa ile ilişkisinin kurulması
Çift oluşumu: Ailelerin Katılımı	Yeni sisteme bağlılık	a. Eş sisteminin oluşumu b. Aile sınırlarının yeni eş ve geniş aileyi içerecek şekilde genişletilmesi c. Geniş aile, arkadaşlar ve daha geniş topluluk ve sosyal sistemle ilişkilerin yeni evli çifti içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi
Küçük Çocuklu Aileler	Sisteme yeni üyenin katılımı	a. Eş sisteminin çocuğun gelişine uyum sağlayacak şekilde ayarlanması b. Çocuk yetiştirme, finans ve ev idaresi görevlerinde işbirliği c. Ebeveynlik ve büyük ebeveynlik rollerini içerecek şekilde geniş aile ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi d. Toplulukla ve daha geniş sosyal sistemle ilişkilerin yeni aile yapısı ve ilişkilerini içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi
Ergen Çocuklu Aileler	Çocukların bağımsızlığına ve büyük ebeveynlerin zaaflarına izin vermek için aile sınırlarının esnekliğini artırmak	a. Ergenlerin sisteme entegresini sağlamak için ebeveyn-çocuk ilişkilerinin değiştirilmesi b. Orta yaştaki çiftler ve kariyer sorunlarına yeniden odaklanma c. Eski nesli önemsemeye başlama d. Daha geniş sosyal sistemlerle ve

¹⁸ McGoldrick, Carter, Garcia-Preto, The Expanded Family Life Cycle Individual, Family, Social Perspectives, 2016, s.24-25.

		toplulukla ortaya çıkan ergen ve ebeveynlerin değişen yapısını paylaşmak ve ilişkileri yeniden düzenlemek
Çocukların Evden Ayrılışı ve Orta yaş Döneminin devamı	Sisteme çok sayıda girişi ve sistemden çıkışı kabul etmek	a. Çift sisteminin ikili olarak yeniden düzenlenmesi b. İlişkilerin dede/torun ve nine/torunu içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi c. Toplulukla ve daha geniş sosyal sistemle ilişkilerin yeni yapı ve aile ilişkileri kümesini içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi d. Çocuk bakımı sorumluluklarından bağımsız olarak yeni ilgi alanları / kariyer keşfi e. Bakım ihtiyaçları, engelliler ve ebeveynlerin (büyükanne ve büyükbabalar) ölümü ile başa çıkmak
Geç Yetişkin Aileler	Değişen nesil rollerini kabul etmek	a. Fizyolojik gerileme karşısında kendi ve / veya çift işlevlerinin ve çıkarlarının korunması: yeni ailevi ve sosyal rol seçeneklerinin araştırılması b. Orta nesillerin merkezi rolünü desteklemek c. Bu aşamadaki değişen aile ilişkilerini kabul etmek için sistemin toplulukla ve daha geniş sosyal sistemle ilişkinin yeniden ayarlanması d. Sistemde yaşlıların bilgeliği ve deneyimi için yer açılması e. Eski nesli desteklemek
Yaşamın sonuna yaklaşan aileler	Ölümün gerçeklerini ve bir yaşam döngüsünün tamamlanmasını kabul etmek	a. Eş, kardeş ve diğer akran kaybıyla başa çıkmak b. Ölüm ve miras için hazırlıklar yapmak c. Orta ve yaşlı nesiller arasında tersine dönen bakıcılık rollerini yönetmek d. Değişen yaşam döngüsü ilişkilerini kabul etmek ve daha geniş topluluk ve sosyal sistemle ilişkilerin yeniden düzenlenmesi

FORM 4: Ergen Çocukla Empati Kurma Etkinliği**Yönerge**

“Şimdi gözlerinizi kapatın ve kendinizi çocuklarınızın şu andaki yaşında düşünün. Bir süre burada kalmanızı isteyeceğim.” Bu yönergeyi ifade ettikten 10 dakika sonra ebeveynlerin tartışılması istenir.

- Siz o zamanlar nasıldınız?
- Anne-babanızla ilişkiniz nasıldı?
- Anne-babanıza nasıl davranırdınız?
- Anne-babalarınızın size olan davranışları ile çocuklarınızın size olan davranışlarına benziyor mu?
- Ebeveynlerinizin size karşı davranışları nasıldı?

3. OTURUM

BOŞANMA VE ERGEN ÇOCUK

Kazanımlar:

1. Boşanmanın ne olduğunu fark eder.
2. Ergenin boşanmayla ilgili duygu ve düşüncelerini fark eder.
3. Etkili iletişim becerilerinin önemini kavrar. "Ben dili" ni nasıl kullanacağını bilir.

Öğretim Teknikleri: Anlatım, Tartışma, Rol-Play Uygulaması

Süre: 90 dakika

Süreç:

1. Uygulayıcı geçen hafta işlenen oturumlardaki kazanımları ilk birkaç dakika içinde özetler. Ardından oturuma boşanmış ailenin yaşayacağı süreç ile ilgili bilgilendirmeye başlar.

2. Eş sistemi için boşanma, duygusal ilişkinin bitmesidir. Fakat çocuklar için işlevsel ve işbirlikçi ilişkinin devam etmesi gerektiği (Honeycutt, 1993; Segrin ve Flora, 2001) aktarılır. Çünkü ebeveyn sorumlulukları, evlilik hayatının devamlılığı ile ilgili değildir. Nitekim yasaların, boşanma sonrasında çocuğun ebeveyn ile ilişkisini güvence altına almak için bazı kurallar koyduğundan bahsedilir (Mcgoldrick, Carter ve Garcia-Preto, 1999).

3. Boşanmanın, insan hayatında önemli bir stres kaynağı olabileceği belirtilir. Araştırmalar hakkında kısa bir bilgilendirme yapılır: Araştırmalar, boşanma sürecini yaşamakta olan yetişkinlerde, uyku ve beslenme bozukluklarının başgösterdiği, iş veriminin azaldığı, kendini yetersiz bulma, yalnızlık hissi ve kaygı gibi olumsuz ruh hallerinin çoğaldığını ortaya koymuştur (Amato, 2000). Boşanmada yaşanan krizin yoğunluğu, bireyin boşanmaya yüklediği anlama ve bireyin krizle baş etme kaynaklarına (maddi-manevi) göre değişecektir. Nihayet bu süreç, boşanma sonrası eşlerin bağımsız yeni bir yaşam ve uyumlu bir kimlik edinmesiyle son bulacaktır.

4. Ardından boşanma sürecinde ergeni strese iten nedenler hakkında sorular sorularak tartışma ortamı sağlanır:

- Çocuk ile velayetin olmadığı ebeveyn arasındaki ilişki nasıldır?
- Bu ilişkinin desteklenmesi için sizin olumlu ve/veya olumsuz etkiniz oluyor mu?
- Ana-baba arasındaki olası düşmanlık çocuğu kısa ve uzun vadede nasıl etkiler?

5. Ardından Ahmet Şerif İzgören'in "*Avucumuzdaki Kelebek*" videosundan bir kesit izlettirilir ve soru cevap şeklinde grup etkileşimi sürdürülür.

6. Verilen mesajın karşı tarafa doğru iletilebilmesi için doğru iletişimin sağlanması ve kişilerarası ilişkilerde itham edici ve suçlayıcı olmaktan kaçınılması için Ben Dili ve Sen Dili hakkında bilgi verilir. "Ben dili" ile ilgili örnekler¹⁹ gösterilerek farkındalık oluşturulur. Daha sonra katılımcıların verdiği örnekler üzerinde konuşulur.

- Sen dili: "Akşam yemeğe yine geç kaldın."
Ben dili: "Çok üzülüyorum, ailemiz akşam yemeklerinde hiç biraraya gelemiyor."
- Sen dili: "Saygısız, hocayla böyle konuşulmaz."
Ben dili: "Konuşma biçimin beni üzdü hatta öfkелendirdi."
- Sen dili: "Yeter, kes sesini soru sorma."
Ben dili: "Devamlı soru sorman beni sinirlendiriyor."

9. Katılımcılara ben dilini mi sen dilini mi daha çok kullandıkları sorulur.

Yapılan etkinlikle ilgili yorumları sorulur. Paylaşımları alınır. Ben dilinin kullanılması teşvik edilir. Ben dili ve sen dili kavramları ve iletişimi nasıl değiştireceğini anlatılır.

10. Oturumun özeti yapılarak, sonlandırılır.

¹⁹ McWhirter, N. ve Voltan-Acar (1985). Çocukla İletişim. Nüve Matbaası, Ankara, adlı eserden alınmıştır.

4.OTURUM

YETKİN EBEVEYN TUTUMLARI

Oturum Kazanımı:

1. Ebeveynliğin yaşamına kattıklarını fark eder.
2. Geliştiren ebeveynin özelliklerini bilir.

Öğretim Teknikleri: Anlatım, soru-cevap, uygulamalar

Materyaller: Sunum, kalem-kâğıt, tahta kalemi-yazı tahtası

Süreç:

1. Uygulayıcı hoş geldiniz diyerek bir önceki haftanın nasıl geçtiğini sorar. Geçen üç oturumun özetini yaparak yeni oturumun içeriği hakkında bilgi verir. Ebeveynliğin hayatımıza getirdikleri, geliştiren ebeveynliğin tanımı ve özelliklerinin konuşulacağı bir oturum olacağı ifade edilir.
2. Konuya geçmeden önce “Hikâye Tamamlama” ısınma oyunu uygulanır. Katılımcılara “*Eve girdiğimde eşimi ve çocuklarımı farklı odalarda üzgün ve birbirlerine dargın olarak buldum...*” yönergesi verilir ve sırayla birer cümleyle hikâyenin devamının getirilmesi istenir. Katılımcılar zorlanmadan, katılmaları teşvik edilerek hikâye oluşturulur. Hikaye sonlandırıldığında değerlendirmesi yapılır.
3. *Form 5*’de yer alan *Ebeveyn Tutumları* adlı sunum ebeveynlere anlatılır. Ebeveyn tutumları üzerinden tartışma başlatılır.
4. Geliştiren ebeveynin diğer ebeveynlik stillerinden ayrılan yönlerinin anlaşılması için katılımcılara aşağıdaki sorular yönlendirilir;
 - Çocuğuma ilgim var mı? (Bu ilgi sevgiden mi yoksa mecburiyetten kaynaklanan bir ilgi mi?)
 - Çocuğumun potansiyeline ulaşmasına yardımcı olacak bilgim var mı? Bu konuda bilgi edinmek istiyor muyum?
 - Çocuğuma saygım var mı? Yoksa malım gibi mi görüyorum?
 - Çocuğumun gelişmesi için emek ve zaman vermeye istekli miyim?
 - Çocuğum nasıl bir insan olsun istiyorum? Çocuğumla ilgili niyetim nedir?
5. Geliştiren ebeveynin farkı kendine sorular sormasıdır. Sorgulayan ve niyetini amacını belirlemek isteyen bir ebeveynidir. Amacını belirlemek isterken

çevrenin, toplumun üzerindeki etkisini de yadsımaz. Kültürün farkında olmadan yüklediği bazı düşünce yapılarımızın da olduğunu fark eder.

Katılımcılara şu sorular sorulur;

- Çocuğunuzdan beklentilerinizin ne kadarı size ait düşüncelerden oluşuyor?
- *Toplum (elalem) ne diyor?*
- *Kültür ne diyor? (Din, değerler, gelenek)*
- *Siz ne düşünüyorsunuz?*
- *Çocuğunuz ne istiyor?*

6. Bu konular tartışılırken uygulayıcı kültürel kodlarımızın hafızamıza olan etkisine güzel bir örnek olan şu etkinliğe de yer verir.²⁰ Uygulayıcının yönergesi:

“Aklınızda 1’den 9’a kadar bir sayı tutun. Bu sayıyı 9 ile çarpın. Çıkan sayının rakamlarını toplayın ve bu rakamın ilk harfiyle bir ülke düşünün. Bu ülke isminin sondan üçüncü harfiyle bir şehir düşünün. Bu şehir isminin de ikinci harfiyle bir hayvan ismi düşünün.” Verilir. Çıkan sonuçlar 9’un çarpma ve bölme kuralları gereği her zaman 9 olacaktır. İsimler ise DANİMARKA, RİZE, İNEK mi diye sorulur.

7. Verilen cevapların büyük oranda bu yönde olduğu görülür. Bizim kültürümüzde çok kullanılan bu isimlerin toplumun, hafızamız ve ön kabullerimize olan etkisine ilişkin çarpıcı bir örnek olduğu vurgulanır.
8. Son bölümde geliştiren bir ebeveyn olmak için neler yapılabileceğine ilişkin bir soru sorulur. Form 5’e tekrar dönerek, “Geliştiren ebeveyn sizce kimdir?” Sorusunun altına tahminlerini yazmaları ve paylaşmaları istenir. Bunun ardından geliştiren ebeveynin özelliklerini uygulayıcı paylaşır, önerileri sıralar.
9. Oturumu sonlandırmadan önce katılımcılardan öneriler kısmından kendilerine birer tane etkinlik/ödev seçmeleri istenir. Bir haftaya kadar gerçekleştirmeleri ve deneyimlerini bir sonraki oturumda paylaşmaları rica edilir.

Değerlendirme:

Oturum değerlendirilir. Bir hafta sonra görüşmek üzere oturum kapatılır.

²⁰ Cüceloğlu, D. “Geliştiren Anne-Baba”, Remzi Kitabevi, s. 37

FORM 5: EBEVEYN TUTUMLARI

- *Ebeveyn stillerini* ilk dile getiren Baumrind (1995) ebeveyn stillerini dörde ayırır: demokratik, izin verici, baskıcı ve ihmal edici. O, ebeveynlik stillerini kategorilere ayırırken kullandığı iki temel kriter vardır. İlki, talepkarlık; ikincisi, duyarlılıktır. Talepkarlık, ebeveynlerin çocuklardan talep ettiği her şeydir. Duyarlılık ise, çocukların duygusal ve gelişimsel ihtiyaçlarını kabul etme ve bunlara duyarlı olmaktır. Ona göre ebeveynlik tarzları ile çocukların davranışları arasında güçlü bir ilişki vardır. Baumrind (1991) ergenlerin ebeveynlerini araştırdığı çalışmada demokratik ebeveynlere sahip ergenlerin akademik başarısının yüksek olduğunu ve daha uyumlu sosyalleştiklerini ifade etmiştir.
- *Demokratik (authoritative)* ebeveyn stilinde, çocuktan yüksek derecede talepkârlıklarına karşın yüksek düzeyde duyarlılığa ve sıcaklığa sahiptir. Bu ebeveynler, çocuklarıyla tartışır ve onlara rehberlik eder (Maccoby ve Martin, 1983). Demokratik ebeveyn tarzı, çocukların sağlıklı gelişimine en iyi katkıyı sunan stildir. Bu ebeveyn tarzına sahip ailelerde yetişen çocuklar, kendilerine daha fazla güvenir ve oto-kontrolleri daha yüksektir (Baumrind, 1967).
- *İzin verici (permissive)* ebeveyn, düşük talepkârlığa rağmen yüksek duyarlılık gösterir ve çok az kural koyarlar. Bu tür ebeveynlik stilinde çocuklar benmerkezci olma eğilimindedir. Sosyal ilişkilerinde daha fazla sorun yaşarlar (Carr, 2006).
- *Baskıcı (authoritarian)* ebeveyn stilinde ise, çocuğun iradesini kontrol etmek için cezalandırıcı tedbirler kullanılır. Katı ve akıl almaz talepleri vardır. Bazen bu talepler, teolojiye dayanabilir. Diğer taraftan bu stili benimseyen ebeveynler, düşük düzeyde sevgi ve empati gösterirler (Segrin ve Flora, 2005). Bu ebeveyn stilinde yetişen çocuklar, strese karşı savunmasızdırlar ve sorunlu ruh haline sahip olabilirler. Kendi kimliklerini geliştirmeleri zordur, özsaygıları düşüktür ve kendilerine ait bir yargıya sahip değildirler (Baumrind, 1971).
- *İhmal edici (neglecting)* ebeveyn stilinde ise, hem düşük talep hem de düşük duyarlılık vardır. Bu ebeveyn stilinde büyüyen çocuklarda depresyon, fiziksel istismar veya çocuk ihmali görülebilir (Baumrind, 2005).

Yukarıda Baumrind'in teorisi bağlamında ebeveyn stilleri ifade edilmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki, ebeveynlerin yaşadığı coğrafya, doğduğu ev, kök ailesinin ebeveyn tarzı ve geniş sosyal bağlamı nasıl ebeveyn olacağını belirlemektedir.

5.OTURUM

AİLEDE ETKİLİ İLETİŞİM

Kazanım:

- 1.Aile üyeleriyle etkili iletişim kurmanın yollarını öğrenir.
- 2.İletişim engellerinin farkına varır.

Amaç: Aile üyelerinin kurdukları iletişim biçimlerini daha etkili hale getirmek, iletişim engellerinin farkında olmasını sağlamak

Materyal: Kağıt-kalem, sunum, masa, 3 sandalye

Öğretim Teknikleri: Yaratıcı drama, doğaçlama, soru-cevap

Süreç:

1. Uygulayıcı geçen haftalar işlenen oturumlardaki kazanımları ilk bir kaç dakika içerisinde özetler. Ardından 5. Oturuma başlamadan evvel katılımcıların etkinliğini artırmak amacıyla ısınma oyunu başlatır.
2. Isınma oyunu için gönüllü 4 katılımcı seçilir. Katılımcılardan bir restoranda olduklarını düşünmeleri istenir. Ardından her bir kişiye roller dağıtılır. Birinci kişi çok aç ama parasız biri, ikinci kişi tok ama paralı biri, üçüncü kişi hem aç hem paralı biri, dördüncü kişi ise yorgun ve sinirli bir garson rolünü alır. Masanın etrafına 3 kişi gelişigüzel oturur. İçlerinden doğaçlama yaparak bir sipariş vermeleri birbirleriyle diyalog kurmaları söylenir.
3. Isınma oyunu diyalogların akışına göre belirli bir süre devam eder, ardından uygulayıcı rollerin bitmesiyle beraber her bir katılımcıdan oyun esnasında “iletişim” odaklı olarak ne hissettikleri, ne düşündükleri üzerine sorular sorarak oyunu kapatır.
4. Katılımcılara “kişiler arası iletişim nedir?” ve “neden iletişim kurarız?” soruları yöneltilir. Duygu ve düşüncelerini paylaşmaları yönünde cesaretlendirilir.
5. Katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda “kişilerarası iletişim” ile ilgili açıklama yapılır:

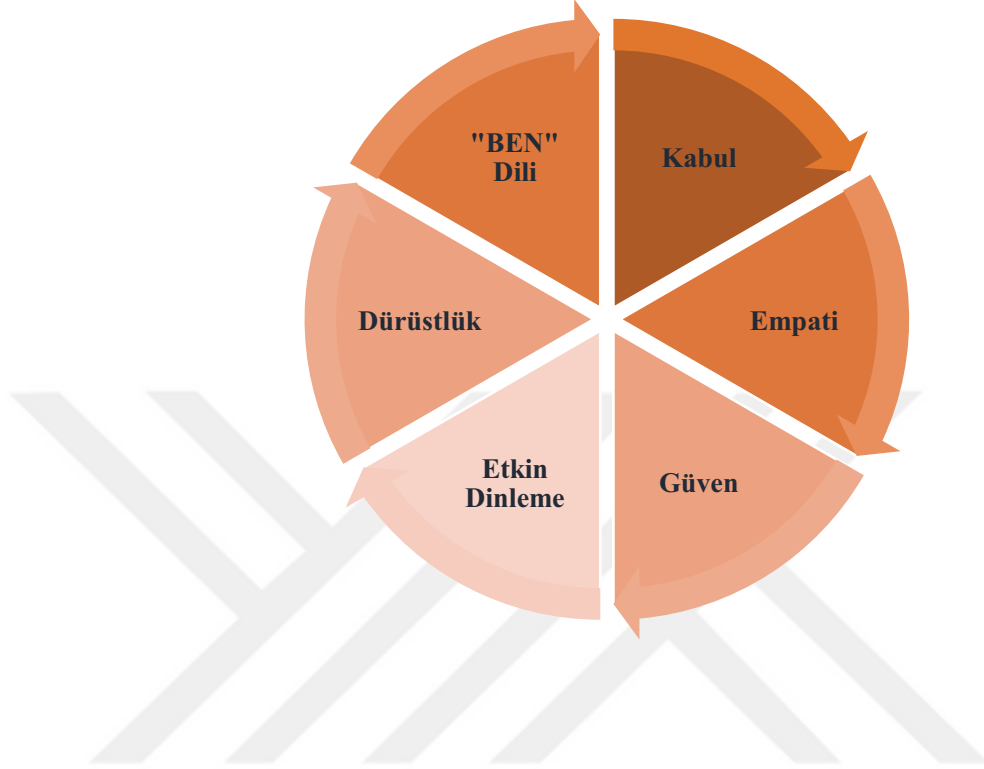
“Kişiler arası iletişim en az iki kişi arasında gerçekleşen bilgi, duygu ve düşünce alışverişidir. Karşılıklı etkileşim halinde olur. Bir kişinin diğerini veya diğerlerini amaçlı veya amaçsız olarak etkilemesini ifade eder. Bu doğrultuda mesajlar verilir ve alınır. Kişilerarası iletişim yaşamı zenginleştiren ya da fakirleştiren bir olaydır.”

6. Ardından “kültürümüzde iletişimi ifade eden atasözleri ve deyimler vardır. Aklınızda gelenleri söyler misiniz?” denilerek katılımcılar desteklenir. “İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşıır”, “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”, “Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez”, “Anlayana sivrisine saz, anlamayana davul zurna az”, “Dilin cismi küçük, cürmü büyük”, “Tatlı yiyelim, tatlı konuşalım”, “Ağzımızın tadı kaçmasın”, “Söyleyenden dinleyen arif gerek”, “dilinden anlamak, ileri geri konuşmak, ağzından kaçırmak” gibi atasözleri ve deyimler hatırlatılır ve kültürümüzdeki “*iletişim*” önemi vurgulanır.
7. *Form 6*, sunum üzerinden gösterilir. Kişiler arası iletişim şeması aşağıdaki gibi açıklanır.

“İletişim sürecinde karşımızdaki kişi herhangi bir şey söylediğinde, biz bunu kendi tecrübelerimiz, yaşamdaki değer ölçülerimiz, inançlarımız, duygu ve düşüncelerimize göre değerlendirerek yorumlarız. Karşılık verdiğimizde cevabımızı karşı tarafa kelimelerle ya da jest ve mimiklerle yani beden dili ile göndeririz. Karşımızdaki kişi gönderdiğimiz mesajı alır, çözer ve yorumlar. Her kişi kendi bakış açısına göre cevap verir ve yorumlar. Bu sebeple iletişimimizin etkili ve verimli olması için karşı tarafa tepkimizi göndermeden önce alıcının mesajı nasıl yorumlayacağı anlamaya çalışılır. Karşımızdaki kişinin ihtiyaçlarını, tecrübelerini, kişisel değerlerini, kültürünü vs. bilmek ve anlamak etkili iletişim önemli bir unsurdur.”

Değerlendirme: Katılımcıların öğrendikleri bilgiler ve beceriler ışığında kendi davranışlarını gözlemlemeleri, sık sık iletişim halinde oldukları kişilere kendi iletişim becerileri ile ilgili değerlendirmeler yapmaları istenir. Oturum değerlendirilir. Bir hafta sonra görüşmek üzere oturum kapatılır.

FORM 6: ETKİN İLETİŞİMİN UNSURLARI²¹

²¹ Cüceloğlu, D. (2021). "İletişim donanımları". Remzi Kitap Evi.

6. OTURUM

KARDEŞ İLİŞKİLERİ

Oturum Kazanımı:

1. Kardeş ilişkilerinin doğasını bilir.
2. Kardeşler arasındaki süreçleri yönetmeyi bilir.

Öğretim Teknikleri: Anlatım, Soru Sorma, Canlandırma

Süre: 90 dk.

Materyaller: Sunum, Görseller

Süreç:

1. Uygulayıcı geçen haftalar işlenen oturumlardaki kazanımları ilk bir kaç dakika içerisinde özetler. Ardından 6. Oturuma başlamadan önce katılımcıların etkinliğini artırmak amacıyla ısınma oyunu başlatılır.
2. Isınma oyunu için grubun ikişerli eşleşmesi istenir. Birbirini henüz tanımayıp eğitim boyunca fazla bir araya gelmemiş olan katılımcılar mümkün olduğunca eşlenir. Daha sonra beş dakika birbirlerini tanıma amaçlı sorularla sohbet etmeleri istenir. Sürenin sonunda herkesin eşi hakkında öğrendiklerini birkaç cümle ile anlatması istenir.
3. Uygulayıcı tarafından ailede kardeşler konusuna giriş yapılır. Tek çocuklu aileden çok çocuklu aileye geçiş süreci kısaca özetlenir. Birinci çocuktan sonra aileye katılan ikinci çocuğun evdeki dengeleri değiştirmesi, ilk çocuğun bu durumu kabullenmesi ve yeni ilişkilerin gelişmesi durumları anlatılır. Geçmişte de bugün de kardeşler arasında yaşanan çatışmaların kaçınılmazlığı örneklerle anlatılır. Ebeveynlerin kardeşler arasında yaşanabilecek çatışmalara karşı neler yaptıkları sorularak görüşler değerlendirilir.
4. Kardeşler arasında çıkan sorunlarda iki başlığa dikkat edilmesi gerektiği ifade edilir;
 - Ebeveyn tutumları
 - Çocukların duygu farkındalığı, sorun çözme becerileri
5. Ebeveynin aile içindeki dengeleri koruması, her çocuğun ihtiyaçlarını dikkate alması, duygu ve düşüncelerini ifade etme fırsatı vermesi, kazan-

kazan yöntemiyle sorunları çözmeye çabalaması konularında eğitim yapması gerektiği ifade edilir. Eğitim adımları şu şekildedir;

- Çocuğun duygularını onayla, dinleyerek rahatlat, sakinleştir.
- Yaratıcı bir şekilde ifade etmesini cesaretlendir, yaz/çiz yada kağıdı del, yırt vb.
- Öfkeyi daha iyi ifade edeceğini bir yolu seç (kelimeler, zarar verici davranışı durdur)

6. Ebeveynlerin kardeşler arasında yaşanabilecek çatışmalara karşı alabileceği önlemler olarak aşağıdaki hususlar önerilir;

- Olumlu kıyaslamalardan kaçının.
- Olumsuz kıyaslamalardan kaçının.
- Eşitliğe değil adalete önem verin.
- Eşitliğe değil çocukların eşsizliğine vurgu yapın.
- İhtiyaca göre zaman ayırın.
- Dikkati saldırgan çocuğa yoğunlaştırmayıp zarar gören ile ilgilenin.
- Her çocuğu bir role hapsedmeyin, ‘Sen ablasın!’ gibi.

7. “Kavga eden iki kardeşe nasıl davranmak gerekir? diyerek bir soru yöneltilir. Katılımcılardan gönüllü olan 3 kişi seçilir. Bir ebeveyn ve iki kardeş olacak şekilde rol dağılımı yapılır. Kendi belirledikleri bir konuda tartışma yapmaları ve ebeveynin istediği bir şekilde duruma müdahale etmesi istenir. Yapılan canlandırmada sürecin nereye gittiği, neler olduğu grupla değerlendirilir. Alternatif çözümler üzerine beyin fırtınası yapılarak durum çözülür.

Değerlendirme: Katılımcıların öğrendikleri bilgiler ve beceriler ışığında kendi davranışlarını gözlemlemeleri, çocukları ile kurdukları ilişki ilgili değerlendirmeler yapmaları istenir. Son olarak oturum değerlendirilir. Bir hafta sonra görüşmek üzere oturum kapatılır.

7.OTURUM

ÇOCUKLARA SINIR KOYMA VE KURALLARI UYGULAMA

Oturum Kazanımı:

1. Çocuklara sınır koymanın önemini bilir.
- 2.Sınır ve seçenek sunmayı bilir.
- 3.Kuralları doğru bir şekilde uygular.

Öğretim Teknikleri: Anlatım, Soru Sorma

Süre:90 dk.

Materyaller: İlgili formlar, kalem-kağıt

Süreç:

1. Danışman altıncı oturumu katılımcıları selamlayarak ve bir önceki haftanın değerlendirmesini yaparak açar. Bu haftanın konusu hakkında bilgi verir, süreci özetler. Oturuma başlamadan önce bir ısınma oyununa başlanır. Katılımcıların çember oluşturması istenir. 1'den 20'ye kadar sayılacaktır. Ancak herhangi bir sayıyı birden fazla kişi söylerse 1'den başlanarak tekrar sayılır. Örneğin 5'i iki kişi söyledi, tekrar 1 den başlanır. Bu oyunda göz teması kurmak serbesttir. Burada kişiler birbirini izlemeyi ve sessiz iletişim öğelerini keşfetmeyi öğrendikçe daha iyi sayabildiklerini fark etmektir. Geribildirim de duruma göre yapılır.
2. Katılımcılara **Form 7** dağıtılır. İlk soru yöneltilir; “İnsan yaşamında sınırlara ve kurallara neden ihtiyaç duyulur? Ne işe yararlar?” Cevaplar birkaç dakika kağıtlara yazılır. Daha sonra gönüllü olanlardan alınan cevaplar tahtaya yazılır. Uygulayıcı sınır ve kuralların olmadığı bir dünyayı birlikte hayal etmeyi teklif eder. Dünyada olabilecek şeyler durumlar üzerine beyin fırtınası yapılır.
3. İkinci bölümde uygulayıcı 2.soruyu yöneltilir; “Dünyada yaşamaya ve yetişkinliğe hazırladığımız çocuklarımıza sınır ve kurallar sizce ne getirir?” sorusunu sorar. Bu soruya ilişkin düşünceler forma yazılarak gönüllü olanların fikirleri tahtaya yazılıp değerlendirilir.
4. Çocuklar sınırları zorlar, nereye kadar ne kadar ileri gidebileceğini merak eder, bu öğrenme çabası doğaldır. Gerçek dünyaya hazırlanma yeri evdir, ev bir eğitim yeri gibidir. Evde öğrendiklerini çocuklar dışarıda uygulamak ister,

5. Çocukların sınırları belirli olmayan bir yaşamda nelerle karşılaşabileceği, kuralların ve düzenin gelişimsel olarak sunduğu katkılar hakkında danışman bilgi verir. Verilen bilgilerde sınırlar ve kuralların çocuk gelişimindeki önemi şu başlıklar altında vurgulanır;

- Çocuğu korur, yaşadığı ortamı keşfetmelerini ve öğrenmelerini sağlama
- Çocuğun güvende hissetmesini sağlama,
- Kendisinden neler beklendiğini, ne kadar ileri gidebileceğini, çok ileri giderse neler olabileceğini anlama,
- Yaşamını düzenleme ve beyin gelişimini hızlandırma,
- Sorumluluklarını ve sonuçlarını üstlenme,
- Her yaş dönemine göre sınırların düzenlenmesi,
- Dış dünyaya açıldığında nasıl davranması gerektiğini bilme, onaylanan davranışları bildiğinde nasıl davranacağını da bilme.

6. Çocuklara sınır ve seçenek yönteminin nasıl uygulanacağına ilişkin örnek olay/durum ve örnek cümleler üzerinden çalışmalar yapılır. Bunun için **(Form 7)** dağıtılır. İlk iki durum uygulayıcı tarafından yazılır ve çocuğa sınır ve seçeneklerin nasıl verileceği anlatılır. Daha sonra katılımcılara 10 dakika süre verilir ve soruları bu stilde yanıtlamaları istenir. Süre tamamlandığında kalan olay/durumlara ilişkin yanıtlar birlikte değerlendirilir ve sınır seçenek tekniği pekiştirilmiş olur. Katılımcılara bu tekniği bu hafta en çok zorlandıkları iki durum için evde uygulamaları ödevi verilir.

Değerlendirme: Son olarak oturum değerlendirilir, bir hafta sonra görüşmek üzere oturum kapatılır.

FORM 7: ÇOCUKLARA SINIR KOYMA VE KURALLARI UYGULAMA

<i>Sizce kurallar neden vardır? İnsanoğlu kurallara neden ihtiyaç duymuştur?</i>	<i>Yaşama hazırladığımız çocuklarımızı sınırlandırmak sizin için ne anlam ifade ediyor?</i>

8.OTURUM

AİLEMDE ÇATIŞMALARI ÇÖZÜYORUM

Kazanım:

1.Aile üyeleriyle yaşadıkları sorunlarda çatışma çözme becerisini kullanır.

Materyal: Tahta-kalem, Sunum, İp

Öğretim Teknikleri: Yaratıcı Drama, Doğaçlama, Soru-Cevap, Anlatım

Süreç:

1. Grubun etkinliğine geçilmeden önce ısınma oyunu ile başlanır. Katılımcıların birbirine ve uygulayıcıya güvenlerini oluşturmak amacıyla “güven yürüyüşü” etkinliği yapılır. Katılımcılardan ayağa kalkmaları ve kendilerine bir eş seçmeleri istenir. Ardından eşlerden biri gözlerini kapatır, diğeri de onu odanın içerisinde verdiği talimatlarla dolaştırmaya başlar. Uygulayıcı devreye girer, “dur” diyerek, işlemi tersine çevirir, gözü açık olan kapar, kapalı olan açar ev diğeri yönerge verir. Uygulayıcı da oyuna katılır, her iki role de girebilir. Katılımcılar ile beraber yürür. Oyun bitiminde katılımcılara neler hissettikleri sorulur, cevaplara tahtaya yazılır ve oyun sonlandırılır.
2. Uygulayıcı bu oturumun amacının etkili çatışma çözme basamaklarını açıklamak ve günlük hayatında kullandığı çatışma çözme basamaklarını katkısını ve verimini değerlendirmek olduğu ifade edilir.
3. Katılımcılara konunun girişinde “çatışma” kelimesinden ne anladıkları sorulur, yanıtlar kısaca alınır ve tahtaya yazılır. Ardından uygulayıcı şu açıklamayı yapar:

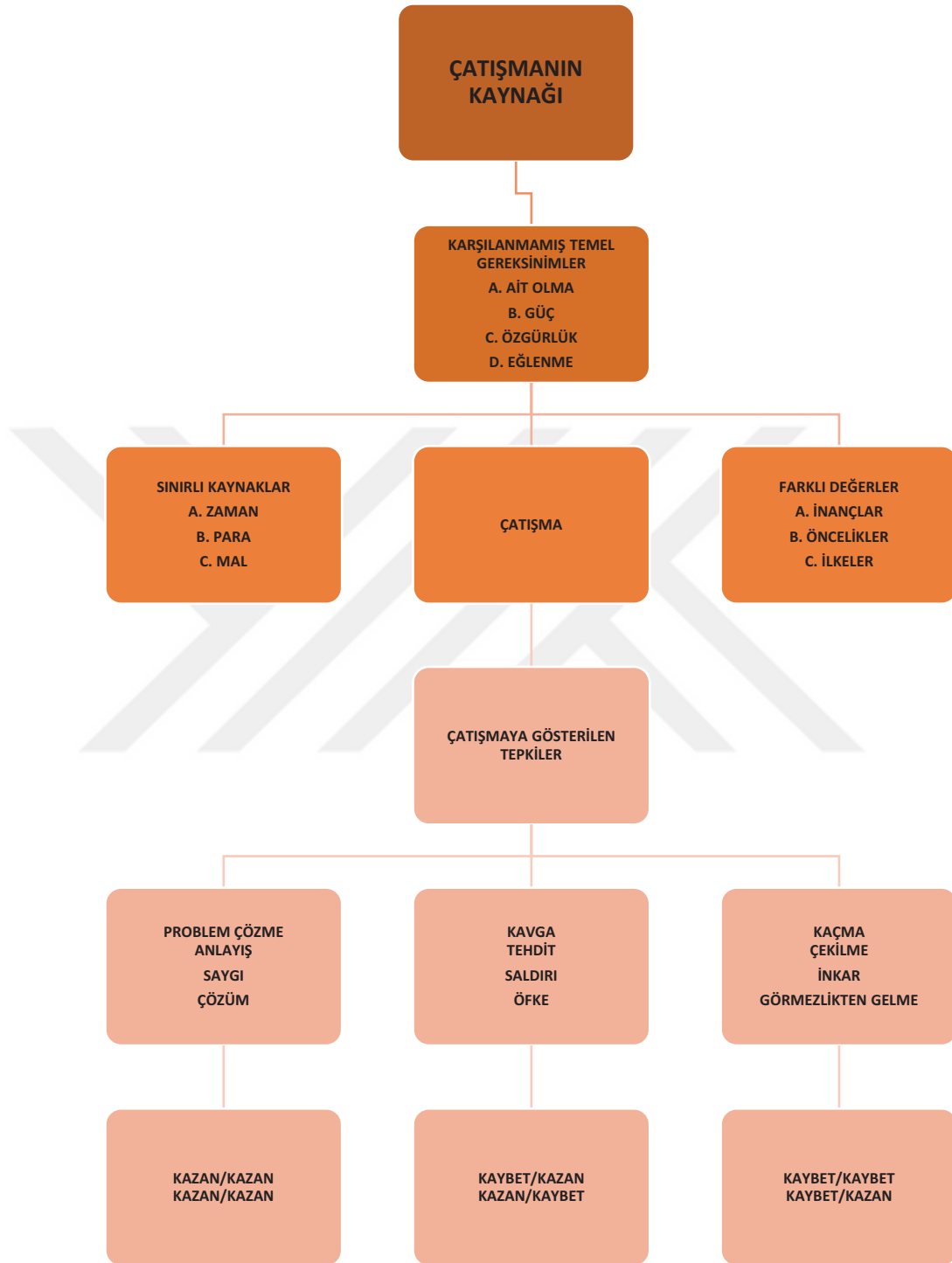
“İnsan sosyal bir varlıktır ve diğer insanlar ile etkileşim halindedir. İnsan, yaşam boyunca bulunduğu çevrenin de etkisiyle görüş, ilgi, değerler, ihtiyaçlar geliştirir ve bu konularda doğal bir anlaşmazlık ya da gerginlik durumu yaşanır. Bu duruma çatışma adı verilir. Çatışma anında bireylerin istek ve ihtiyaçları farklılık gösterir ve uyuşma olmayabilir. Çatışma ister evde ister işte ister okulda olsun yaşamın

doğal bir parçasıdır. Bu çatışmalar daha iyi ilişkilerin geliştirilmesi, problemlerin çözülmesi, kişisel gelişimler için fırsat olarak değerlendirilebilir.”

4. Bu aşamada çatışma çözme becerisinin iletişim becerileri ile ilişkisi irdelenir. 7. Oturumda katılımcılara etkili iletişim konusunda kazandırılan beceriler kısaca hatırlatılır.
5. Çatışmaların doğasını, kaynağını, kişisel gereksinimleri ve çatışmaya gösterilen tepkileri anlamak amacıyla “Çatışma Şeması” sunum üzerinden gösterilerek açıklanır.
6. “Çatışma Şeması”nın **(Form 8)** açıklanmasından sonra katılımcılarla çatışma odaklı bir drama oynanır. **(Form 9)**

FORM 8:ÇATIŞMA ŞEMASI²²

²² Cüceloğlu, D. “Geliştiren Anne-Baba”, Remzi Kitabevi.

FORM 9: Etkinlik

Amaç: Çatışmayı zamanında ve yetkin çözmenin önemi

Araç-Gereç: İp

Süreç; Uygulayıcı sınıfta geniş boş bir alan belirler ve orada 10 katılımcıdan daire oluşturmaları istenir. Katılımcılardan bir ailenin üyelerini oluşturmaları istenir. Anne, baba, abi, abla, büyük abi, büyük abla, küçük kardeş, babaanne, dede... Kim oldukları belirlenen katılımcılarla aile içinde görülen bir sorun belirlemeleri istenir. Bunun için 5 dakika süre verilir.

Problem belirlendikten sonra günah keçisi olarak görülen kişi ipi eline alır, ucunu parmağına dolar. Neden bu şekilde davrandığını söyleyerek ip yumağını suçlu ya da durumun sebebi olarak gördüğü kişiye atar. O kişide ipi parmağına dolar ve aynı şekilde kendisinin neden öyle davrandığını açıklayarak yumağı sebep olarak gördüğü kişiye atar. Bu şekilde oyun 25 dakika devam eder.

Etkinlik bittikten sonra iplerin çok karıştığını gören katılımcılarla bunun üzerine 15 dakika boyunca değerlendirme yapılır. Değerlendirme soruları aşağıdaki gibi olabilir:

- ‘Neler yapılsaydı ipler bu kadar karışmazdı?,
- Soruna ne zaman müdahale etmeliydik?
- Anlatılan iletişim biçimlerinden hangileri çözüm becerisi olarak kullanılabilir?
- Çatışma kaynağı olarak neleri tanımlıyorsunuz?
- Bu problemdeki stres kaynağı/kaynakları nelerdi?
- Gizli bir iletişim mesajı gördünüz mü?
- Hangi noktalarda empati nerede ve nasıl kurulsaydı problemin daha kolay bir çözümü olurdu?..gibi sorularla ebeveynlerin katılım sağlamasını bekler.

EK 4: ETİK KURUL ONAYI

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Tarih: 20/03/2020
Sayı: 35853172-300-E.00001051578

0001051578

Sayı : 35853172-300
Konu : Ümran CİHAN DÜNDAR (Etik Komisyon İzni)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 04.03.2020 tarihli ve 12908312-300/00001033092 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora programı öğrencilerinden **Ümran CİHAN DÜNDAR**'ın **Prof. Dr. Sunay İL** danışmanlığında hazırladığı "**Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Alan Ebeveynlerin Aile Süreçlerinin İncelenmesi: Elazığ Örneği**" başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **10 Mart 2020** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-imzalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden a4fc8e39-07d0-400e-bd69-33ec4443102c kodu ile erişebilirsiniz.
Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon:0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992 E-posta:yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

Sevda TOPAÇ

EK 5: AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI İZİN RAPORU

T.C.
ELAZIĞ VALİLİĞİ
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü

Sayı : E-40014995-605.01-1922527
Konu : Veri Toplama (Arş. Gör. Ümran
CİHAN DÜNDAR)

25.08.2020

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığının 21.08.2020 tarihli ve 1895020 sayılı yazısı.

Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi Ümran CİHAN DÜNDAR'ın "Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Alan Ebeveynlerin Aile Süreçlerinin İncelenmesi" başlıklı doktora tezi araştırması kapsamında ilimiz bünyesinde Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) Hizmetinden yararlanan ebeveynlere yönelik bilimsel araştırma talebine ilişkin Bakanlık Makam Onayı Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığının ilgi sayılı yazısı ekinde gönderilmiştir.

Bu nedenle söz konusu bilimsel araştırmanın İl Müdürlüğümüze bağlı Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğünün denetiminde, elde edilecek kimlik bilgilerinin gizliliğine riayet edilerek, ses-görüntü kaydı alınmaksızın, iş akışını aksatmayacak şekilde gönüllülük esası çerçevesinde, araştırma sonuçlarının herhangi bir yerde yayımlanmadan önce Bakanlığımızdan izin alınması ve araştırmanın bitiminde birer örneğinin Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığına gönderilmesi koşulları ile gerçekleştirilmesi hususunda;

Bilgi ve gereğini arz ve rica ederim.

Suat KENÇ
İl Müdürü

Ek: İlgi yazı sureti (2 sayfa)

Dağıtım:

Gereği:

ELAZIĞ VALİLİĞİNE
(Elazığ Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü)

Bilgi:

FIRAT ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı)

25.08.2020

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : DTOZDGPB

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr>

Cumhuriyet Mah. Fethi Ahmet Baba Bulvarı No:96
(424)233 67 51
(424)218 15 73

Bilgi için: Celalettin
KÜÇÜKYURT
Öğretmen

EK 6:TEZ ORJİNALLİK RAPORU

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 6/12/2022
Tez Başlığı : SOSYAL VE EKONOMİK DESTEK (SED) ALAN EBEVEYNLERİN AİLE SÜREÇLERİNİN İNCELENMESİ: ELAZIĞ ÖRNEĞİ Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 225 sayfalık kısmına ilişkin, 6/12/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. 6/12/2022 Adı Soyadı: Ümran CİHAN DÜNDAR Öğrenci No: N14241617 Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET Programı: SOSYAL HİZMET Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. Prof.Dr.Sunay İL

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
SOCIAL WORK DEPARTMENT**

Date: 6/12/2022

Thesis Title : EXAMINING OF THE FAMILY PROCESSES OF THE PARENTS THAT SOCIAL AND ECONOMIC SUPPORT (SES): THE CASE OF ELAZIG

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 6/12/2022 for the total of 225pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1%.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

6.12.2022

Name Surname: Ümran CİHAN DÜNDAR

Student No: N14241617

Department: SOCIAL WORK

Program: SOCIAL WORK

Status: ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof.Dr. Sunay IL